

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI**

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E VATANDAŞLIK

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan

Hatice MUMYAKMAZ

Tez Danışmanı

Prof. Dr. E. Semih YALÇIN

Ankara-2008

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI**

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E VATANDAŞLIK

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan

Hatice MUMYAKMAZ

Tez Danışmanı

Prof. Dr. E. Semih YALÇIN

Ankara-2008

ONAY

Hatice MUMYAKMAZ tarafından hazırlanan “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Vatandaşlık” başlıklı bu çalışma, [.....] tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda (oybirliği/oyçokluğu) ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından [Tarih Anabilim/Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim] dalında [Doktora] tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Azmi SÜSLÜ (Başkan)

Prof. Dr. E. Semih YALÇIN

Prof. Dr. Necdet HAYTA

Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ

Prof. Dr. Mustafa YILMAZ

ÖNSÖZ

“Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Vatandaşlık” konulu bu doktora tezini hazırlamayı, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivleri Daire Başkanlığı’na ait kataloglar üzerinde araştırma yaparken vatandaşlıktan çıkarılma/çıkma, vatandaşlığa kabul, mülteciler, yüzellilikler gibi konularda pek çok belge olduğunu fark ederek düşündüm.

Aynı günlerde Türkiye Avrupa Birliği Uyum Yasaları çerçevesinde “demokratikleşme” başlığı altında bir dizi adımı tartışıyordu. Gelecekte Avrupa milletlerinin siyasî birlikteliğini (hayal ya da gerçek!) hedefleyen, federal ve konfederal yapılarla millî yapıların bir arada bulunduğu bir çatı olan Avrupa Birliği, Türkiye’ye üniter millî/ulus devlet yapısının sınırlarını zorlayan, çok kültürlülüğe vurgu yapan adımlar atmasını telkin ediyordu. Azınlık Vakıfları, Ruhban Okulu, Kürtçe eğitim o günün tartışmalarından yalnızca birkaçıydı.

İlerleyen zamanlarda Anayasa değişikliği kapsamında “Türklük” yerine “Türkiyelilik”, 301. madde kapsamında “Türklüğe hakaret” yerine “Türk milletine” hakaret kelimelerinin kullanılmasını savunanlar oldu. Bu değişiklikleri savunan siyasetçi ve aydınlar, Türkiye’nin artık daha demokratik adımlar gerçekleştirmesi, daha çoğulcu bir yapılanma içinde olması gerektiğini düşünüyorlardı. Bu fikrin karşısında duran siyasetçi ve aydınlar ise, bu değişikliklerle Cumhuriyetin temel kazanımlarının yok edilmeye çalışıldığını düşünüyorlardı.

Ulus ötesi yapıların millî sınırları zorladığı, vatandaşlıkların tekten, çifte hatta kıta vatandaşlığına (Avrupa Birliği vatandaşlığı gibi) dönüştüğü küresel atmosferde Türk vatandaşlığının ve Türklüğün geçmişteki sınırlarını ve bugünkü durumunu tespit ederek yorumlamak oldukça önemli, zor ve geniş kapsamlı bir tez çalışması yapmaya talip olmak demektir. Ancak tartışmalardan uzak ilmî bir bakış açısı ile bu tezi çalışmak, olayları daha net görmemi sağlayacaktı.

Tez çalışmam esnasında akademik desteğini esirgemeyen Hocam Prof. Dr. E. Semih Yalçın’a, maddî-manevî yardımları ve sevgileri her zaman üzerimde olan anne ve babama, pes ettiğim anlarda devam

etmemi sağlayan ađabeyim Siyami Güzel'e, sabrı, desteği ve sevgisiyle
hep yanımda olan eřim Alper'e teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER.....	iii
SİMGELER VE KISALTMALAR.....	vii
KAYNAKLARIN TAHLİLİ.....	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHÎ, SOSYOLOJİK VE HUKUKÎ AÇILARDAN

VATANDAŞLIK

I.TARİHÎ GELİŞİMİ İÇERİSİNDE VATANDAŞLIK (YURTTAŞLIK).....	5
II. SOSYOLOJİK AÇIDAN VATANDAŞLIK (YURTTAŞLIK).....	18
III. HUKUKÎ AÇIDAN VATANDAŞLIK (YURTTAŞLIK).....	24

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK KÜLTÜRÜNDE YÖNETİM HALK İLİŞKİSİ VE

SOSYAL YAPI

I. İSLÂM ÖNCESİ TÜRK DEVLETLERİNDE SOSYAL YAPI.....	28
II. TÜRK İSLÂM DEVLETLERİNDE SOSYAL YAPI.....	30
A. Selçuklularda Sosyal Yapı.....	31
B. Osmanlı Dönemi Sosyal Yapı.....	33
1. Klasik Dönem ve Millet Sistemi.....	33
2. Osmanlı Toplumunda Değişim, İmtiyazlar ve Haklar.....	37

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VATAN, MİLLET VE VATANDAŞLIK (YURTTAŞLIK) KAVRAMLARINI OLUŞTURAN FİKİR VE FAALİYETLER

I. MONDROS MÜTAREKESİ VE İŞGALLER.....	57
A. Ayrılıkçılık Fikri ve Ayrılıkçı Cemiyetler Karşısında Toprağı ve Hakkı Savunmak Fikri ve Millî Cemiyetler.....	60
B. Vatan ve Milletin İstiklâline Liderlik Etmek Ya da Mustafa Kemâl'in Samsun'a Gidiş Kararı	66
II.VATANIN BÖLÜNMEZLİĞİ VE MİLLÎ BİRLİĞİ SAĞLAMAYA YÖNELİK FAALİYETLER.....	70
A. Amasya Genelgesi.....	70
B. Erzurum Kongresi.....	72
C. Balıkesir, Nazilli ve Alaşehir Kongreleri.....	77
D. Sivas Kongresi.....	79
E. Amasya Protokolleri.....	83
F. Son Osmanlı Meclis-i Mebûsan-ı ve Misak-ı Millî.....	89
III. İLK TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNİN AÇILMASI İLE ÇIKARILAN KANUNLAR YA DA VATAN GÖREVLERİNE ZORLAMAK.....	96
A. Hıyanet-i Vataniye Kanunu.....	99
B. Firarîler Hakkında Kanun.....	101
C. İstiklâl Mahkemeleri.....	102
D. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu.....	105
IV. HÂKİMİYET-İ MİLLİYE GAZETESİ'NE GÖRE MİLLÎ MÜCADELE'DE MİLLİYET: TÜRKLER, KÜRTLER, ÇERKEZLER, HIRİSTİYAN TÜRKLER, ERMENİLER VE RUMLAR (1920-1922).....	112
A. Millî Mücadelede Üç Temel Düşünce.....	112
1. Milliyet.....	113
2. Vatan.....	117
3. Türkler.....	119
B. Kürtler ve Kürdistan.....	120
C. Çerkezler	121
D. Hristiyan Türkler	122
E. Ermeniler.....	128
F. Rumlar.....	130

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

LOZAN ANTLAŞMASI'NDA VATANDAŞLIĞIN SINIRLARI: TÂBİİYET, EKALLİYETLER, MÜBADİLLER VE YÜZELLİLİKLER

I. LOZAN GÖRÜŞMELERİ.....	136
II. LOZAN ANTLAŞMASI'NDA TÂBİİYET, EKALLİYETLER, MÜBADİLLER VE YÜZELLİLİKLER.....	148
A. Tâbiyet.....	148
B. Ekalliyetler.....	151
C. Mübadiller.....	155
D. “150’likler” Ya da Cumhuriyetin Sürgünleri.....	160

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE CUMHURİYETİ VE VATANDAŞLIK

I. HUKUKÎ DÜZENLEMELERDE VATANDAŞLIK.....	172
A. 1924 Anayasası ve Vatandaşlık.....	174
B. Vatandaşlık İşlemlerini Belirleyen Kanunlar.....	178
1. Osmanlı Tabiiyet Kanununa Göre Vatandaşlıktan Çıkarılmalar.....	178
2. 1041 Sayılı Kanuna Göre Vatandaşlıktan Çıkarılmalar.....	186
3. 1312 Sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu ve Vatandaşlıktan Çıkarılmalar.....	189
4. Seyrüsefer Talimatnâmesi.....	193
5. Kamu Görevleri ve Kamusal Metinlerde “Türklük”.....	195
6. 11 Haziran 1932 Tarih ve 2007 Sayılı “Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun”	198
7. Gayrimüslim Vatandaşlar ve Yabancıların Türk Vatandaşlığına Kabulü.....	200
8. İskân Kanunu (14 Haziran 1934).....	206

II. VATANDAŞLIK TEORİSİ VE ULUS İNŞASI.....	215
A. Atatürk'ün Türk ve Türk Milleti Tanımı.....	215
B. Atatürk'e Göre Vatandaş/Yurttaş ile Devletin Karşılıklı Hak ve Vazifeleri.....	218
C. Ders Kitaplarında Millet, Vatan ve Yurttaşlık.....	225
1. Tarih Ders Kitapları ve Türk Tarih Tezi.....	225
2. Yurttaşlık Bilgileri ve Yurttaşlık Eğitimi.....	235
D. Cumhuriyet Halk Partisi Nizamnâmeleri ve Programlarında Millet, Vatandaş ve Vatan.....	242
E. Vatandaşın Şeklen, Bedenen Yeniden İnşası ve İnkılâplar.....	247
1.Soyadı Kanunu ve Lâkap ve Unvanların Kaldırılması.....	247
2. Kılık Kıyafet İnkılâbı.....	249
3. Beden Terbiyesi ve Jimnastik.....	256
SONUÇ.....	260
KAYNAKLAR.....	268
EKLER.....	286
ÖZET.....	329
ABSTRACT.....	331

KISALTMALAR

AÜDTCF: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
 ARMHC: Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri
 ATAM: Atatürk Araştırma Merkezi
 ATAUM: Avrupa Toplulukları Uygulama Merkezi
 BCA: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
 BKK: Bakanlar Kurulu Kararları
 Bkz: Bakınız
 BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
 C: Cilt
 CHF: Cumhuriyet Halk Fırkası
 Çev.: Çeviren
 DH.EUM: Dahiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti
 DH.MB.HPS.M: Dahiliye Mebani-i Emniye ve Hapishaneleri Müdüriyeti
 Müteferrik Evrakı
 DH.MUİ: Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi
 Ed.: Editör
 Haz.: Hazırlayan
 İ: İnikat
 İHR: İrade-i Hariciye
 S: Sayı
 s.: sayfa
 TİCİ: Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı
 TTK: Türk Tarih Kurumu
 TKAE: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
 TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi
 Vd.: Ve diğerleri
 Yay.: Yayınları
 Y.EE: Yıldız Esas Evrakı

KAYNAKLARIN TAHLİLİ

Vatandaşlık/yurttaşlık konusundaki araştırmalar, dört grupta incelenebilir. Birinci gruptaki araştırmaları, hukukçuların yaptığı çalışmalar oluşturmaktadır. Hukukçuların çalışmalarının bir kısmında genel olarak vatandaşlık/yurttaşlık kavramı, eski Yunan'dan modern zamanlara kadar anlatıldıktan sonra, vatandaşlık kanunlarını şekillendiren hukukî metinler değerlendirilerek, geçmişten bugüne Türk Vatandaşlık Kanunları modern dünyada uygulanan vatandaşlık kanunları ile mukayese edilmiştir. Hukukçuların çalışmalarının diğer bir kısmı ise vatandaşlık ve tâbiyet kavramlarının hukukî açılardan değerlendirilmesi, çağdaş dünyadaki vatandaşlık kanunları, uygulamaları, vatandaşlığın kazanıldığı ve kaybedildiği hâller ile Türk Vatandaşlık Kanunundaki vatandaşlığın kazanıldığı ve kaybedildiği hâllerin mukayesesinden oluşmaktadır.

Tezin doğrudan alanına girmemekle birlikte, vatandaşlık hukuku ile ilgili literatürde uzun süredir yer alan Avrupa Birliği Vatandaşlığı ve uygulamalarına yönelik çalışmaları içeren okumalar, vatandaşlığın kazandığı yeni anlamların görülmesi açısından tezin yazımında daha geniş bir perspektif sağlamıştır.

İkinci gruptaki çalışmalar, vatandaşlık/yurttaşlığın tarihî ve teorik boyutu ile ilgilidir. Bu gruba etniklik, millet, milliyetçilik, kimlik, alt kimlik, çok kültürlülük konulu araştırmalar da eklendiğinde, oldukça geniş bir literatürden söz edilebilir. Modern anlamda yurttaşlığın ulus devlete paralel bir kavram olması ve maddî-manevî değer paylaşımını sağlayarak ulusu desteklemesi sebebiyle tezde ulus ve yurttaşlık teorileri birlikte çalışılmıştır.

Bu çerçevede kimlik ve millet kavramlarının ilk tartışmaları için İbni Haldun'un asabiye, Durkheim'in kültür, zihniyet ve ahlâk açısından görelî birliğe sahip topluluk olarak ulus ve Renan'ın bilinç ve hafıza yaratılarak oluşturulan ulus tanımları konu edilmiştir. Çağdaş ulus teorisi için, ulusu hayal edilmiş bir siyasî topluluk olarak gören Benedict Anderson'ın, milletlerin hâkim bir etnik unsur üzerine kurulu olduğunu ve tarihten kopuk olmadıklarını savunan Anthony D. Smith'in, uluslaşmanın sağlanabilmesi için farklılıklar arasında bir ayıklanmanın gerekliliğini savunan Jurgen Habermas'ın, sanayileşmenin gereği olarak dil ve kültürün yardımı ile ulusları inşa eden ulusçuluğun değişen zamana rağmen kendinden bir şey yitirmediğini savunan Ernest Gellner'in görüşlerine yer verilmiştir.

Yurttaşlık teorisi, yurttaşlığı sivil, siyasî ve sosyal olmak üzere üç ögeyle tanımlayarak 1950'lerden itibaren yurttaşlık konusundaki tartışmalarda esas teşkil eden T.H. Marshall'dan başlanarak ele alınmıştır. Ardından Dominique Schnapper, Thomas Bottomore ve Jean Leca'nın fikirleri konu edilmiştir. Schnapper, ulusu ortak bir zemin üzerinde anlaşılan yurttaşlar olarak tanımlarken, yurttaşla yabancı arasındaki en önemli farkı da oy verme hakkı olarak izah eder. Schnapper, çok kültürlülüğün ulus devlet sınırlarında yaşanabilmesinin, farklılıkların kamu alanına riayeti ile sağlanabileceğini söyler. Bottomore artık homojenliğin yerini çok kültürlülüğün aldığını savunurken, Leca siyasî ortaklık için hak ve yükümlülükler ile rasyonel otoriteden bahsetmektedir.

Güncel tartışmaları ihtiva etmesi ve aktaran değil tartışan olmaları açısından, Ozan Erözden'in "Ulus Devlet", Süleyman Seyfi Öğün'ün "Mukayeseli Sosyal Teori ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik" ve Füsun Üstel'in "Yurttaşlık ve Demokrasi" isimli kitaplarından, üç önemli çalışma olarak faydalanılmıştır. Erözden'in çalışması, 18. yüzyıldan bugüne oluşturulmaya çalışılan bir siyasî yapı olarak ulus devleti, ulusun tarihî bir olgu olup olmadığını, ulus devletin temel unsurlarını tartışırken, uluslaştırmayı sağlayan üç temel kavramı vatan, ordu ve okulu tanımlamaktadır. Süleyman Seyfi Öğün'ün çalışması, millet ve ulus inşası üzerine çağdaş teorideki düşünürlerin tezlerini değerlendirirken doğu ve batı milliyetçiliği arasındaki temel farkları ortaya koyduktan sonra Türk milliyetçiliğini analiz etmektedir. Füsun Üstel'in çalışması, ulus devletin tarif ettiği yurttaşlığa ilişkin geleneksel anlayıştaki çözülme ve değişimi tartışmaktadır. Bu değişim çerçevesinde hak temelli yurttaşlık ile topluluk temelli yurttaşlık anlayışını mukayese ederek, modern zamanın gerektirdiği yeni yurttaşlık anlayışı ve haklarının belirlenmesine vurgu yapmaktadır.

Üçüncü grup, Türkiye'de vatandaşlık eğitimi konulu çalışmalardan oluşmaktadır. Bu gruptaki çalışmaların en önemlilerinden biri Füsun Üstel'in "Makbul Vatandaş"ın Peşinde II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi" isimli kitabıdır. Üstel kitabında, Osmanlıdan Cumhuriyete vatandaşlık eğitiminin gelişimini ve muhtevasını 1980'li yılların sonuna kadar getirmektedir. Üstel'in çalışmasından sonra yayımlanan Birol Caymaz'ın "Türkiye'de Vatandaşlık Resmî İdeoloji ve Yansımaları" isimli çalışması, Üstel'in kitabıyla paralellik göstererek Cumhuriyetin ilk yıllarından 1980'li yıllara kadar vatandaşlık eğitimi konusunu edinmekle birlikte, daha çok vatandaş gözüyle vatandaşlığı inceleyen bir alan araştırması niteliği taşımaktadır.

Editörlüğünü Artun Ünsal'ın yaptığı, 75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru, isimli eserde yer alan makaleler vatandaşlık konusunun tarihî, felsefî, hukukî ve sosyolojik temelleri ile ilgili ana hatları çizmektedir. Bu makaleler arasında Artun Ünsal'ın "Yurttaşlık Zor Zanaat" adlı makalesinde, Osmanlıdaki idare ve halk anlayışından ulus-devlete ve Cumhuriyet yurttaşına geçiş ve yurttaşlık bilinci gelişmemiş toplumlarda yurttaşlığı zorlaştıran yapısal ve kültürel engeller tartışılmıştır. Rona Aybay'ın aynı derlemedeki "Tebaa-i Osmanî'den T.C. Yurttaş'ına Geçişin Neresindeyiz?" isimli çalışması, hukukî düzenlemeler açısından tebaadan yurttaş geçişi ve yönetime katılımı; Süheyl Batum'un "Devlet Toplum İlişkileri Çerçevesinde Cumhuriyet Dönemi Anayasaları" isimli makalesi hukuk düzenin temsili olarak Cumhuriyet dönemi Anayasalarını, siyasî katılımı ve bireylerin devlet ile siyasî kurumlar karşısındaki durumunu ele almaktadır. Ergun Özbudun'un "Millî Mücadele ve Cumhuriyet'in Resmi Belgelerinde Yurttaşlık ve Kimlik Sorunu" isimli makalesi Millî Mücadele'de Kongrelerden başlamak üzere Lozan Antlaşması, Anayasalar ve CHP Programlarında Türklük, Türkiye Devleti, Türk dili, Türk kültürü ve farklı etnik kimlikleri incelemiştir. Artun Ünsal, "Kayıp Kimliğin Peşinde Türkiye" isimli makalesinde Cumhuriyet dönemi Türk kimliğinin doğuşu ve son yıllarda Türk kimliğinde oluşan ayrışma ve çözümleri konu edinmiştir. Bozkurt Güvenç'in "Cumhuriyet ve Kimlik: Konu, Soru ve Bağlam" isimli makalesi, Cumhuriyetin kuruluşunda Türk kimliğini belirleyen kodlar ve ilerleyen yıllarda kendilerine farklı etnik ve dinî tanımlamalar yapan vatandaşların Cumhuriyetin temel ilkeleri açısından durmak zorunda oldukları çizgiler tanımlanmıştır. Yeşim Arat'ın "Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet ve Vatandaşlık" çalışması Türk toplumunda kadının vatandaş kabul edilme sürecini ve kadınların şeklî ve hukukî eşitliğin ötesindeki durumlarını incelemiştir.

Dördüncü grupta, Türk vatandaşlığının "ötekileri" ni konu edinen eserler yer almaktadır. Bu eserlerde, Kürtler, Rumlar, Yahudiler ve Ermeniler gibi etnik ve dinî kimlik farklılıklarıyla ilgilenilmekte, devlet idaresinin bu kimliklere bakışı incelenerek, genellikle resmî ideoloji karşıtı muhalif bir söylem kullanılmaktadır. Kürtlere yönelik çalışmalarda Kürtlerin Cumhuriyetin kurucu unsurları arasında yer almakla birlikte Cumhuriyetin ilânı sonrasında devlet tarafından asimile edilmeye çalışılan bir grup olarak görüldüğü son zamanların hâkim argümanı olarak kullanılmaktadır. Rumlar, gayrimüslimler ve azınlıklar, Fener Patrikhanesinin dünü-bugünü, mübadele ve Ortodoks Türkler başlıkları çerçevesinde çalışılmaktadır. Konuyla ilgili ilmî ve popüler pek çok çalışma bulunmakla birlikte, bu alan, hâlâ kullanılmamış pek çok arşiv

belgesi ile yeni yayınlar yapılmaya müsaittir. Yahudilere yönelik çalışmalar çoğu ilmî kitap ve makaleler olmakla birlikte konuyla ilgili Türkçe literatürün hâkim yazar kitlesi Türk Vatandaşı Yahudilerdir. Ermeniler, Tarihte Türk-Ermeni İlişkileri, tehcir/ “soykırım” tartışmalarının ilmî ve hamsî argümanları çerçevesinde çalışılmışlardır. Tezde İmparatorluk döneminde Osmanlı tebaası, Cumhuriyetle birlikte Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşları olan bu grupların resmî ve hukukî durumları analiz edilmiştir.

“Cumhuriyet Döneminde Vatandaşlık (Yurttaşlık) (1923-1938)” konulu tezin yazımında, yukarıdaki teorik çalışmalar ve ilmî araştırma eserleri zemin ve çerçevenin belirlenmesi açısından önem arz etmiştir. Ancak konu bir Türkiye Cumhuriyeti Tarihi doktora tezi olarak çalışıldığından tezin muhtevasını arşiv belgeleri, süreli yayınlar ve hatıratlar belirlemiştir.

Tezde öncelikle Osmanlı dönemi için Başbakanlık Osmanlı Arşivlerindeki belgeler kullanılmıştır. Osmanlı Arşivlerindeki Yıldız Esas Evrakı’ndan (Y.EE) kanun metinleri, İrade-i Hariciye’den (İHR) Osmanlı tabiiyetinden çıkmak ve Osmanlı tabiiyetine girmek gibi tabiiyet değişiklikleri, Dahiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti’ne (DH.EUM) ait belgelerden ecnebilerden alınacak vergiler, muhacirlerin yevmiyeleri, Dahiliye Mebani-i Emniye ve Hapishaneleri Müdüriyeti Müteferrik Evrakı (DH.MB.HPS.M), Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH.MUI)ne ait belgelerden tabiiyet değişikliklerindeki uygulamalar görülmüştür.

Cumhuriyet Arşivlerindeki “030.18.....” fon kodu ile başlayan belgeler Bakanlar Kurulu Kararlarını (BKK) içermektedir. Bu belgelerden kişi ya da kişilerin etnik-dinî kimlikleri vatandaşlıktan çıkarılma, çıkma ve kabul sebepleri, vatandaşlıktan çıkma, çıkarılma ve vatandaşlığa kabul sürecindeki resmî prosedür izlenmiştir. Bu belgeler hukuk devletine geçiş sürecinde kanun temelli metinlerin anlamlı temsilcileridir.

Tezde Tâbiyet-i Osmaniye Kanunnâmesi, Millî Mücadele Dönemi Kanunları, Lozan Antlaşması’nın tam metni, Türk Vatandaşlığı Kanunu ve Cumhuriyet Döneminde vatandaşlık konusunu ilgilendiren başka kanun metinleri için 1289’dan başlamak üzere 1940’lara kadar Düsturlar kullanılmıştır.

Tezde resmî ideolojinin etnisite, milliyet ve vatandaşlık hakkındaki görüşlerinin ortaya konulması amaçlandığından Millî Mücadele’nin resmî yayın organı Hâkimiyet-i Milliye’den 1920-1922 arası dönemde gayrimüslim unsurlarla ilgili haberler, bildiriler

ve makaleler incelenmiştir. Cumhuriyetin ilânı sonrasındaki olaylar ve yorumlar için Hâkimiyet-i Milliye ve Cumhuriyet gazetelerinden yararlanılmıştır.

Türklük, Türkiyelilik, Lozan, Af Kanunu, mübadele ve anayasa maddeleri gibi önemli meselelerde dönemin Meclisinin psikolojisi, zihniyet yapısı ve durumunu anlamak açısından Meclis Zabıt Cerideleri incelenmiştir.

Mütareke dönemi, Millî Mücadele ve Lozan Antlaşması anlatılırken, zamanın tanıkları olarak önemli kaynaklar olmakla birlikte sübjektivite de barındıran hatıratlar mukayeseli olarak, dönemin gazeteleriyle tamamlanarak kullanılmıştır. Nutuk ve Atatürk'ün tanıklığı başta olmak üzere Kâzım Karabekir'in "İstiklâl Harbimiz", İsmet İnönü'nün "İsmet İnönü'nün Hatıraları Lozan Antlaşması I-II", Ali Fuat Cebesoy'un "Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan'a", Rauf Orbay'ın "Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım", Rıza Nur'un "Hayat ve Hatıratım (I-III)", Halide Edip Adıvar'ın "Türk'ün Ateşle İmtihani", Faliş Rıfkı Atay'ın "Çankaya" gibi eserlerinden mukayeseli olarak yararlanılmıştır.

Atatürk'ün ve Cumhuriyetin arzuladığı yeni Türk vatandaşı ve yeni Türk kimliği için Atatürk'ün emri ile Afet İnan tarafından yazılan Medeni Bilgiler kitabı ile çeşitli komisyon kişi ve gruplara yazdırılan Tarih, İnkılâp Tarihi ve Medeni Bilgiler (Yurttaşlık Bilgileri) kitapları incelenmiştir.

Afet İnan'ın kaleme aldığı Medeni Bilgiler kitabının 1931 baskısına bugün kütüphanelerden ulaşmak mümkündür. TTK aynı eseri Afet İnan ismiyle basmaya devam ederken, Örgün Yayınevi gibi yayınevleri eseri Atatürk'ün ismiyle ve orijinaline en uygun şekilde yayımladıklarını iddia etmekte ve TTK'yı eserin orijinaline sadık kalmamakla suçlamaktadırlar. Bu sebeple tez kapsamında eserin farklı bütün baskıları incelenmiştir.

Dönemin ünlü tarihçileri ve siyaset adamlarınca kaleme alınan antropolojik çalışmalar ve tarih kitapları; Afet İnan'ın "Türkiye Halkının Antropolojik Karakteri ve Türkiye Tarihi", Hamit-Muhsin'in "Türkiye Tarihi", M Tevfik Bey-Samih Rıfat Bey-Akçuraoglu "Tarih I Tarihten Evvelki Zamanlar ve Eski Zamanlar", Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti (Haz.)'nin "Orta Mektepler İçin Tarih I-III", Büşra Ersanlı'nın "İktidar ve Tarih" kitabındaki kurgusunu bir kere daha doğrulamakta, tarihin bir ulus inşası ve meşruiyet alanı olarak kullanılışını göstermektedir.

Medeni Bilgiler ve İnkılâp Tarihi Ders Kitaplarından üzerinde çalışılanlar, Afet İnan "Medeni Bilgiler", Recep Peker "Vatandaş İçin Medeni Bilgiler II. Kitap", "Medeni Bilgiler (Yurt Bilgisi) II Ortaokul İkinci Sınıf", Oktay Aslanapa (Haz.) "1933 Yılında

İstanbul Üniversitesinde Başlayan İlk İnkılâp Tarihi Ders Notları”, Mahmut Esat Bozkurt “Atatürk İhtilali I-II”dir. Bu kitaplar, yeni Cumhuriyete ve ilkelerine inanmış sadık, çağdaş ilimden ve dünyadan haberdar insan yaratmak için temel prensip ve argümanları ortaya koymaktadır.

İnkılâpların öncesinde ve sonrasında Atatürk’ün yurt gezileri ve konuşmaları, Atatürk’ün vatandaşı için arzuladığı şeklî dönüşümün görülebilmesini sağladığı için inkılâplarla birlikte Atatürk’ün yurt gezileri ve konuşmaları incelenmiştir.

GİRİŞ

“Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Vatandaşlık”, konulu doktora tezinin amacı vatandaşlığın teorik çerçevesi içerisinde, Osmanlı İmparatorluğu’ndan 1940’lara kadar Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin resmî metin ve uygulamalarındaki vatandaşlık anlayışını, dolayısıyla Türk kimliğini tanımlamak ve tahlil etmektir.

Ancak konunun muhtevasının oldukça geniş kapsamlı olması, çalışılan zaman diliminin de geniş şekilde incelenmesini gerektirmektedir.

Tez bu sebeple beş bölümden oluşmaktadır. I. Bölümde vatandaşlığın tarihî, sosyolojik ve hukukî boyutları incelenmiştir. Vatandaşlığın tarihî gelişimi başlığı altında, eski Yunan ve Roma’dan başlayarak vatandaşlık olgusunun izleri sürülmüş, modern anlamda ulus devletlerle doğduğu düşünülen bir kavram olduğu için 19. yüzyılda ulus devletlere kadarki süreç anlatılmıştır.

Vatandaşlık kavramının sosyolojik boyutları başlığı altında, yurttaşla etnik arasındaki fark tespit edilerek, yurttaşlığın etnik vurgunun üzerindeki birleştiriciliği ve kurgu olarak ulus devletin, türdeşlikle eş anlamlı olduğu anlatılmıştır. Bu bölümde, yurttaşlık kavramının, sivil, siyasî ve sosyal olmak üzere üç ögeyi barındırdığından hareketle; sivil ögenin içeriğindeki ferdî haklar, siyasî ögenin içeriğindeki siyasî iktidara katılım hakları ve sosyal ögenin içeriğindeki sosyal hizmetlerden yararlanmaya yönelik haklar incelenmiştir.

Vatandaşlığın hukukî boyutunda ise, vatandaşlığın bir gerçek kişiyi devlete bağlayan hukukî bağ olduğu tanımından hareketle, tabiiyet, uyrukluk vatandaşlık kavramları mukayese edilmiştir. Bu çerçevede, tabiiyet, bir kişi (gerçek bir kişi veya tüzel kişi) veya şeyi (gemiler ve hava gemileri) devlete bağlayan bağı ifade eden üst kavram, vatandaşlık ise gerçek kişileri devlete bağlayan bağı ifade eden tabiiyetin alt kavramıdır. Tâbiyet, devletin tek taraflı, egemenlik hakkını kullanarak, şartlarını ve hükümlerini kendi saptadığı bir hukukî statüyü gerçekleştirir. Vatandaşlık veya tâbiyet kazanırken, ferdin

hukukî ilişkinin tarafı olabilmesi için, önceden hukuken tespit edilmiş olan özellikleri haiz olması gerekmektedir.

II. Bölümde, tabiiyet ilişkisi bağlamında Türk tarihinde yönetim halk ilişkisi anlatılmıştır. Türklerde yönetim anlayışa göre Türk hükümdarları, Tanrı bağışı “kut” ile hükümdar olurlardı. Bu sebeple hükümdar, tebaasını idare yönünden Tanrı huzurunda sorumluydu. Hükümdar, idaresindekileri soy, dil ve din ayırt etmeden yönetmeliydi. Türk hükümdarları yılın belli dönemlerinde danışma nitelikli meclisler de kurmuşlardı.

Türklerin İslâmiyeti kabulünden sonraki dönemlerde sosyal durum genellikle kendini muhafaza etmişti. Devlet memurlukları çoğunlukla ırsî olup, iktidar çoğu kere aynı ailelerde kalmıştı. İdarî makam sahibi ailelerin ve din adamlarının şehirlerdeki nüfuzu artmış, tüccarlar, esnaflar, sanat erbapları ve bunların bağlı oldukları loncalar vücut bulmuştu. Köylerde topraklarda çalışan köylü has ve ikta durumuna göre, devletin himâyesinde geçimini sağlamıştı. Köylüler ve şehir halkı eşit derecede özgürdü. Ellerindeki toprakları işleyebildikleri sürece veraset yolu çocukları için açıktı. Osmanlı klâsik dönemindeki devlet anlayışını, Orta Asya Türk Devlet geleneği ile yakın doğu Bizans ve Sasani devlet geleneğinin birleşimi oluşturmuştu. Osmanlı Devleti, tebaasını daire-i adliye prensibi içerisinde Allah’ın emaneti olarak yönetmişti. Bu sistemde iki temel sınıf vardı. Bu sınıflardan ilki, padişahın saltanat beratı ile kendilerine dinî veya idarî yetki tanıdığı kimselerdi. Saray memurları, mülkî memurlar ve ulema “askerîler olarak” tanımlanan bu sınıfa dâhil ediliyordu. İkincisi, vergi ödeyen fakat idareye hiçbir şekilde katılmayan bütün Müslim ve gayrimüslim zümrelerden oluşan “reaya” sınıfı idi. Tebaayı, askerî sınıfın imtiyazlarından uzak tutmak devletin temel ilkelerindendi. Osmanlı tebaası vergi mükellefiyetlerine göre, her biri farklı statüde Müslim - gayrimüslim, şehirli-köylü, yerleşik-göçebe sınıflarına ayrılıyordu. Vergi vermek kişinin statüsünü belirlemenin en iyi göstergesiydi. Kamu hizmetlerini yerine getirmek karşılığında, belirli oranda vergi muafiyeti tanınan kişiler, her türlü vergiden muaf olan askerîler ile sıradan tebaa arasında orta bir sınıf oluşturuyordu. Osmanlı toplumundaki gayrimüslimler, İslâm zimmet hukukunun ya da İslâm devletinin güvencesi altında yaşamaktaydılar.

Gayrimüslimler, evlenme, boşanma, vasiyet gibi medenî haklarını kendi dinî ve hukukî sistemlerine göre tanzim ve idare yetkisine sahip olmuşlar, Müslümanlarla ticarî şirketler kurabilmişler, inzibat hizmeti gören gruplar içinde yer alabilmişlerdi.

Yıllarca işleyen bu sistem devletin ekonomik anlamda zayıflaması ve eski gücünü yitirmesiyle bozulmaya başlamıştı. Gayrimüslim halk, Osmanlı Devletinin Avrupa devletlerine verdiği imtiyazlardan yararlanmak için izinsiz uyruk değiştirmeye başlamıştı. Devlet de bir yandan Avrupa'yı yakalamak için askerî alanda ıslahatlara başlamış, diğer yandan Avrupa'nın kendi yönetim alanına müdahalesini engellemek için fermanlar yayınlamıştı. Bu fermanlar, Osmanlı tebaasının ferdî, siyasî ve sosyal haklarından bahsederken, ilk Osmanlı Tabiiyet Kanunnâmesi 1869'te ilân edilmişti. Kanunnâme Osmanlı tabiiyetinin sınırlarını belirlerken, gayrimüslimlerin izinsiz tabiiyet değişikliğini engellemeye de çalışmıştı. Diğer taraftan yıkılma sürecine giren Osmanlı Devleti'nin aydınları kurtuluş için çeşitli yollar ararken Osmanlı vatani ve Osmanlılık şuuru yaratmaya çalışmışlardı.

Ancak bütün bu çabalar, bağımsızlık ayaklanmaları ve I. Dünya Savaşı Osmanlı Devletinin sonunu hazırlamıştı. Toprakların işgale uğramasının ardından, zaman içinde halktan gelen tepkilerle kongreler yapılmış, düşmana karşı direnişi sağlamak ve düzenli orduyu kurmak için kanunlar çıkarılmıştı. Bu şartlar ve çalışmalar, Anadolu topraklarında vatan ve millet kavramlarının doğuşuna sebep olacaktı. Kürt, Türk, Çerkez, Müslüman, Gayrimüslim Millî Mücadeleye iştirak edenler Türk milletinden olmayı ve bu topraklarda yaşamayı hak edenlerdi. Ümmetten millete, imparatorluktan ulus devlete geçiş sürecini sağlayan bu gelişmeler, üçüncü bölümün konusunu oluşturmuştur.

IV. Bölümde Cumhuriyetin kurucu antlaşması olan Lozan Antlaşması ve bu çerçevede Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ve vatandaşlığının sınırları anlatılmıştır. Devlet bu Antlaşma ile sınırlarında homojen bir yapı kurmaya çalışmış, bu yapının esasını din bağı "Müslümanlık" oluşturmuştur. Antlaşma hükümlerine göre bir Komisyon kurularak Türkiye Rumlarından İstanbul'dakiler hariç ve Yunanistan'daki Müslüman nüfusun Batı

Trakya'dakiler hariç mübadelesi gerçekleştirilmiştir. Bütün büyük antlaşmalarda usul olduğu üzere, Lozan'da çıkarılan aftan iş birlikçi ve muhalif 150 kişinin yararlanması engellenmiş, bunlar ülke dışında yaşamaya mahkum edilerek, vatandaşlıktan çıkarılmışlardır. Ancak eski Osmanlı ülkesi dâhilinde yaşamış Müslümanlardan, din ve kültür birliği esasına dayalı olarak Anadolu'ya gelmek isteyenlere ve yeni Cumhuriyete sadakat duyan gayrimüslimlere Türk vatandaşlığının kapıları açılmıştır.

V. Bölümde, Cumhuriyet döneminde Türk Vatandaşlığı'nın, Anayasa, temel hukuk metinleri, uygulamalar ve teorideki anlamı tartışılmaya çalışılmıştır. Burada amaç Cumhuriyet döneminde resmî söyleminin ayrıntılarını ortaya koyabilmek olmuştur.

Cumhuriyet, Türkiye ahalisine fark gözetmeksizin 1924 Anayasası'nın 88. maddesi gereğince Türk ve Türk vatandaşı sıfatını vermişti. Türk milleti dil, kültür ve ahlâk birliğine sahip Türkiye halkından oluşuyordu. Cumhuriyetin kendisi için oluşturduğu meşruiyet zemini, İslâm Öncesi Türk Tarihi ve sosyolojik olarak Türk soyuydu. Türk, bu dönemde Türk vatandaşlığını karşılayan bir kelime olarak da kullanılmakla birlikte Türklük ve Türk vatandaşlığının ayrıştırıldığı resmî metinler mevcuttu.

Cumhuriyet, kadın erkek ayrımı olmaksızın vatandaşlarına sivil, siyasî ve ferdî haklar vermişti. Ancak millî devlet, millet ve vatandaş yaratmak için teorik ve şeklî çalışmalar başlatılmıştı. Teorik çalışmalar, tarih, medenî bilgiler ve inkılâp tarihi ders kitaplarında vücut bulmuş; şeklî çalışmalar soyadı kanunu, lâkap ve unvanların kaldırılması, kılık kıyafet birliği ve beden terbiyesi üzerinden gerçekleşmişti.

Tezin bu beş bölümlük muhtevâsı, Osmanlıdan Cumhuriyete Türk Vatandaşlığını, her yönü ile tanımlayabilmek amacına yönelik hazırlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHÎ, SOSYOLOJİK VE HUKUKÎ AÇILARDAN VATANDAŞLIK

I. TARİHÎ GELİŞİMİ İÇERİSİNDE VATANDAŞLIK (YURTTAŞLIK)

“Vatandaş” ya da “Yurttaş”, Avrupa’da doğmuş ve dünyaya yayılarak gelişmiş bir kavramdır. Modern anlamda yurttaş, dünyanın ilk ulus devleti, parlamenter monarşi İngiltere’nin geliştirdiği ilkelere “cumhuriyet” boyutunu da ekleyen Amerikan ve Fransız devrimleriyle ortaya çıkmıştır. Ancak modern çağın ulus devletlerinden çok önce, Yunan ve Roma’da da “yurttaş” kavramı bir ölçüde geliştirilmiştir¹.

Yunan Polis’inde² siyasî hayata katılma hakkı yalnızca yurttaşlarındı. Bunlar genel nüfusa oranla ufak bir azınlıktı. Yurttaşların dışındaki büyük çoğunluğu köleler oluşturmaktaydı. Köle ekonomik hayatta bir üretim aracı olmakla beraber siyasî ve sosyal hayatta yeri yoktu. Kölelerin dışında medenî haklara sahip siyasî hakları olmayan “yabancılar” “meteikos”lar bulunmaktaydı. Eski Yunan demokrasileri eşitlik ilkesine yabancıydı. Eşitlik “yurttaşlar arası” ve “köleler arası”ydı. Özgürlük ise, yurttaşların siyasî özgürlüğü olarak değerlendirilmişti. Yurttaşların yasaların yapılmasına, yönetici seçimine, yargılamaya katılmaya, savaş ve barışa karar vermeye hakları vardı. Bunun dışında yurttaşların özel, sosyal ve ekonomik hayatları bütün ayrıntılarıyla Polis tarafından düzenlenmişti. Aynı zamanda dinî bir birimde olduğu için kişi Polis’e sıkı ve güçlü bağlarla bağlıydı³.

¹Artun ÜNSAL, “Yurttaşlık Anlayışının Gelişimi”, **75 Yılda tebaa’dan yurttaş’a doğru**, İstanbul, Tarih Vakfı,1998, s.4.

²“Polis” “Site” ya da şehir devleti, Yunan siyasî düşüncesini oluşturan ve geliştiren Yunan uygarlığının siyasî bir kurumudur. Bu kurum, Sınırları belirli bir toprak üzerinde kurulmuş siyasî, sosyal, askerî, ekonomik bir bütünü ifade etmiştir. Sınırları içerisinde bir ya da birden fazla şehri ve bunların etrafında uzanan kırsal bir bölgeyi kapsamaktadır. Bkz. Ayferi GÖZE, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, İstanbul, Beta, 1995,s.1.

³ GÖZE, **a.g.e.**, s.5.

Yunan site devletleri arasında en gelişmiş ve demokrasinin beşiği sayılan Atina'daki demokrasi ise, kadına, köleye ve yabancıya oy hakkı vermemişti. Oy hakkı, 20 yaşını tamamlamış erkeklere aitti⁴. M.Ö.400'lerde yaklaşık 300 bin kişilik nüfusu olan Atina'nın 100 bin kadarı kölelerden oluşuyordu. Kadınlar ve çocuklar bu sayıdan çıkarıldığında geriye 40 bin Atinalı erkek kalmaktaydı⁵. Genç erkeklerin ömür boyu aldığı eğitim, erkeği, polis (kent), arkadaşları ve ailesi içinde kazançlı hâline getirir, onu topluluğun en yüksek etik ideallerine uygun olarak yaşamaya yöneltirdi. Polis, yalnızca değerli bir amaç değil, aynı zamanda yurttaşın en yüksek erdemlerini şekillendirmekteydi. Polis'te politika, yalnızca idarî işler anlamına gelmiyor, aynı zamanda yurttaşın kamu çıkarlarına uygun şekilde davranan topluluk üyeleri olarak eğitilmeleri anlamına da geliyordu⁶.

Sokrates Atina yurttaşı için: *“Atina yurttaşı ancak devletin emrettiği biçimde düşünebilir ve inanabilir. Ancak devletin emirlerine kulak verebilir. Bunun dışında başka bir “sese” bu ses Tanrıların sesi dahi olsa kulak vermesi, dinlemesi, inanması ve uyması devlete karşı işlenmiş bir suç, cezası da ölümdür”* demişti⁷. Kendini, “Her gün yöneticileri dürtüp, sıkıştırıp azarlayan peşlerini bırakmayan Tanrının devletin başına musallat ettiği bir at sineği” olarak tanımlayan gençleri saptırmakla suçlanarak ölüme mahkûm edilen Sokrates savunmasında: *“Canınız sıkılmasın ama hakikat şudur ki, devlette görülen birçok kanunsuz, haksız işlere karşı doğrulukla savaşıyor size ya da herhangi bir kurala karşı çıkan kimse ölümden kurtulamıyor... Atina'da yaşamakla Atina kanunlarına boyun eğmeye söz vermiş*

⁴ÜNSAL, a.g.m., s. 4.; Rona AYBAY, **Yurttaşlık (Vatandaşlık) Hukuku Ders Kitabı ve Temel Yasa Metinleri**, Ankara,1982, s.5. Nomer, Atina'da yurttaşlık hakkının önceleri yalnız doğum ile sadece hem anne ve hem babanın yurttaşlık hakkını muhafaza etmesi halinde kazanıldığını, daha sonraları anne ve babadan birinin Atinalı olmasının yurttaşlığın verilmesi için yeterli kabul edilir olduğunu, Yurttaşlığa alınmanın sonradan keşfedilen bir durum olduğunu belirtmektedir. Üstelik bu durum Roma döneminde ve sonrasında da uzun süre devam etmiştir. Ergin NOMER, **Vatandaşlık Hukuku**, İstanbul, 1999, s.41.

⁵Gunnar SKINBEKK-Nils GILJE, **Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi**, Çev. Emrullah Akbaş-Şule Mutlu, Üniversite Kitabevi, 2004, s.19.

⁶Mustafa GÜNDÜZ-Ferhan GÜNDÜZ, **Yurttaşlık Bilinci**, Ankara, 2005, s.11.; Derek HEATER, **Yurttaşlığın Kısa Tarihi**, Çev. Meral Delikara, Üst, Ankara, İmge, 2007., s.43.

⁷GÖZE, a.g.e., s.15.

⁸GÖZE, a.g.e., s.14,17.

bulunuyorum. Eğer şimdi bu kanunların benim hakkımda vermiş olduğu hükmü yerine getirmezssem, verdiğim sözü tutmamış olurum” demişti⁸.

Platon sağlıklı bir şehir devletinde iktidarın, yeterli olanların elinde olması gerektiğine inanmıştı. İktidar da halk da, yetersiz ve kanunsuz bir hükümdarın ellerinde olmamalıydı. Eğitim devletin sorumluluğu altında olmalı, tüm çocuklar on yaşından yirmi yaşına kadar soy ve cinsiyete bakılmaksızın aynı eğitimi almalıydı. Bu eğitim sistemi, hükümdarlar, askerler/idareciler ve üreticilerden oluşan bir toplumsal tabaka oluşturacaktı. Bu tabakada bilge olanlar yönetecek, cesur olanlar savunacak ve ölçülü olanlar üretecekti. İyi toplumda herkes yeterli olduğu işi yapacaktı. Sınıflar ve mesleki işlevler arasındaki ahenkli etkileşim, âdil devletin niteliklerini belirlemekteydi. Kişinin arzu ettiği şey ise, toplumun talep ettiği ile aynıydı. Kişi özgürlüğü ancak kendi yaşamını gerçekleştirmek için istemekteydi ve yaşamını ancak toplum içinde gerçekleştirebilirdi. Kişinin hakları, toplum içindeki rol ve işlevine bağlıydı⁹.

Aristoteles ise, yurttaşı “hukukî, siyasî ve idarî görevler alan kimse” olarak tanımlamaktaydı. Ona göre, bir kimse yasama, yürütme, yargı yetkisine katılmaya hak kazanır kazanmaz yurttaş sayılmaktaydı. İyi yurttaş, hem yönetmeyi hem de yönetilmeyi iyi bilen kişiydi. İyi yurttaşın hem yönetme hem de yönetilme bilgi ve yeteneği olması gerekmektedir. Bu da özgür kimselerin özgür kimseler tarafından yönetilmesi anlamına gelmekteydi¹⁰. Aristoteles, devleti ancak varlıklı yurttaşların iyi yönetebileceğini savunmuştur. Çünkü bunlar aşırı zenginliğin olumsuz etkilerinden uzak kalmışlar, aynı zamanda da fakirliğin dertleri ve sıkıntıları arasında bunalmamışlardı. Orta hâlli yurttaş düzene ve mantık kurallarına daha rahatlıkla ve kolaylıkla uyabilirdi¹¹.

Aristoteles, yurttaşlık eğitimini önemsemekteydi. Ona göre; bir devletteki eğitim sistemi tek ve herkes için aynı olmalı ve sistemi hazırlamak da bir kamu faaliyeti olmalıydı. Genç insanlar, bir demokraside demokrasi

⁹SKINBEKK- GILJE, a.g.e., s.85-86.; Geniş bilgi için bkz. Platon (Eflatun), **Devlet**, İstanbul, 1992.

¹⁰GÖZE, a.g.e., s.41.

¹¹GÖZE, a.g.e., s.44.

yandaşı, bir oligarşide oligarşi yandaşı yurttaşlar olarak yetiştirilmelilerdi. Devletin yurttaşları, çalışmak ve savaşmakla vakit geçirebilirler ancak daha çok çalışmadan barış içinde yaşayabilmelilerdi. Bunlar çocukluk çağı ve hâlâ eğitime gereksinen ergenlik dönemindeki eğitimde güdülmesi gereken genel amaçlardı¹². Çocukların eğitiminde iyi ahlakî karakter kazandıracak bir müfredat sağlanmalıydı. Kullanılacak en etkili temalar da estetik ve müzik eğitimi olmalıydı. İyi eğitim, görevlerini iyi şekilde yapma arzusu taşıyan yurttaşlar doğuracak, tüm yurttaşlar gerçek bir topluluk oluşturduğunda fiilen yaşanabilecek bir hayat getirecekti¹³.

Atina demokrasisini gelişmeye götüren dönem, MÖ. 7. yüzyılda yaşanan toplumsal gerilimler ve kargaşa olmuştur. Şehir devletlerinin ihtiyaçlarını gidermek için birbirleri ile ticaret yapmaları ve borçlanmalar kimini fazlasıyla zengin ederken kimini borç batağına saplamıştı. Gerilim ortamında insanların ekonomik adalet talebini karşılamak için gelen yöneticiler çoğunlukla tiranlar olmuştu ve bu durum siyasî hoşnutsuzluk yaratmıştı. MÖ. 6. yüzyıldan itibaren yerlilerin hukuk ve eşitlik talebi Atina demokrasisini geliştirmişti¹⁴.

Yunan şehir devletleri, Helen İmparatorluğu içinde asimile olduktan sonra hür ve eşit üyelerden oluşması gereken toplum fikri gerçekleşmesi daha zor bir ideal olarak kalmıştı.

Aristo, Polis'in başkalarına bağımlı olacak kadar küçük olmaması, vatandaşların birbirini tanımasına izin vermeyecek ve istişarelerin yapılmasını zorlaştıracak büyük meclislerin bulunması gerektiğini söylemişti. Platon ise, şehir devletinin 5040 vatandaşı olan bağımsız bir birim olmasını savunmuştu. Birbirine ve çevresine bağımlı Yunan devletlerine karşı, Helen İmparatorluğu kurumsal ve entelektüel değişiklikler getirmişti. Helen-Roma dönemi boyunca (MÖ.300-MS.400) monarşi veya cumhuriyetle yönetilmiş olsa da, devletin gücü, belli eyalet merkezlerince paylaşılmıştı. Bir süre sonra gücün merkezde toplanması eğilimi, bireylerin siyasî gücünün gittikçe azalmasına sebep

¹²Derek HEATER, **a.g.e.**, s.35.

¹³HEATER, **a.g.e.**, s.36.

¹⁴SKINBEKK- GILJE, **a.g.e.**, s.20-21.

olmuştı. Güçsüz ama özgür erkekler ve güçten yoksun kadın ve köle kitlesi bu dönemin halk görüntüsüydü¹⁵.

Roma hukukunda kişinin tam yurttaş sayılabilmesi özgürlük durumu, aile durumu, yurttaşlık durumu olmak üzere üç statüye bağlıydı. Özgürlük durumu, kölelik ve özgürlüğe göre belirlenirdi. Antik hukuk sistemlerinde olduğu gibi Roma'da köleler hak sahibi değillerdi. Aile durumunda babanın çocukları üzerinde ömür boyu egemenlik yetkisi vardı. Kız çocuk bu yetkiden ancak evlenerek çıkardı. Kızların evlenmelerinin ardından yetki alanları kocalarına devredilirdi. Roma'da yabancılar hak sahibi olamazlardı. Ticaret hukuku zamanla bazı haklar sağlasa da yabancıların hak sahibi olmamaları durumu devam etmişti. Ancak Romalılar ve Roma devletinin konukları olarak de facto korumaya sahiptiler¹⁶.

Roma döneminde söz sahibi yurttaş olarak siyasî topluma dâhil olabilmek için; erkek, aile reisi ve Romalı olmak gerekmektedir. Yurttaşlık kamu yararını üstün tutan bir erdemdi¹⁷.

Ancak bu dönemde bütün fertler için evrensel bir hukuk, bu hukukun her fertte somutlaştığı fikri ile toplumdan ve yetiştiği şartlardan bağımsız kendi içinde özel bir değer taşıyan birey fikri yavaş yavaş ortaya çıkmıştı¹⁸.

Antik Yunan Roma düşüncesinde “vatan” yani “patria” için ölmek onur kazanmanın yollarından biriydi. Patria için savaşırken ölenler kahraman olarak kabul edilmekte, anılarına anıtlar dikilmekteydi. Ancak “polis” ya da “res publica” ile özdeşleşen “patria”nın anlamı her ne kadar bu kelime bazı Romalı düşünürler için tüm İtalyan yarımadasından ya da stoacılar için tüm kozmosu ifade etse bile, sadece ve sadece siteyle sınırlıydı. Dolayısıyla söz konusu olan daha çok dinî ve felsefî bir kavramdı.

Ortaçağın ilk dönemlerinde ise, Hristiyanlığın giderek yayılmasıyla birlikte, vatan kavramında bir tanımlama meydana gelmişti. Hristiyanlığın ilk büyük düşünürlerine göre, gerçek Hristiyan ancak gökler ülkesinin vatandaşı olabilirdi. Dolayısıyla ölümlü dünyadaki patria anlamını yitirmişti. Dünyevî

¹⁵SKINBEKK- GILJE, a.g.e., s.124-125.

¹⁶AYBAY, a.g.e., s.5.

¹⁷GÖZE, a.g.e., s.62.

¹⁸SKINBEKK- GILJE, a.g.e., s.125.

anlamda vatan doğulan yeri veya yerel ölçekte bir bölgeyi ifade etmekteydi. Üstelik siyasî bağlar, senyör/vassal ilişkisi çerçevesinde kişisel sadakat ilişkisine dönüştüğünden vatan için dövüşmek ve ölmek tüm anlamını yitirmişti. İnsanlar artık ya İsa, kilise ve kutsal topraklar için ya da senyörler için ölmek yoluyla onura kavuşabilmekteydiler¹⁹. Bu yapıda kişilerin, siyasî gücü elinde tutanlara karşı sadakat borcu vardı. Borcu olanlar ve olmayanlar ayrımında sadakat borcu olanlar, kralın tebaası sayılıyorlardı²⁰.

Ortaçağ'da Batı Avrupa'daki feodal düzende, toprak sahibi soylular her türlü hakka sahipken, onların topraklarını işleyen "serflerin" sadece yükümlülükleri vardı. Serfler kölelerle özgür köylüler arasında yer alan insanlardı. Serf ana babanın çocukları da serf olmaktaydı. Serfin işlediği toprak ve kullandığı araç gereçler köylülerindi. Serfin evliliği, yer ve iş değiştirmesi senyörün iznine bağlıydı.

Roma İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ağır vergi borçlarını ödeyemeyecek olan köylüler topraklarını bırakıp kaçarak şehirlere sığınmışlar, eşkıyalık ve dilencilik yapmışlardı. Devlet bu kitleden rahatsız olduğu için serbest sözleşmeyle kişileri kiracı olan özgür çiftçileri "kolon" hâline getirmişti. Kolon, özgür insan sayılmış, evlenip mülk sahibi olabilmiş medenî haklardan yararlanmıştı. Ancak sonraları kolonlar toprağa daha sıkı bağlarla bağlanmış ve giderek toprak köleleri durumuna sokulmuşlardı. Bu dönemde istilacı kavimlerin büyük şefleri dahi Romalılar gibi toprakla beraber üzerinde yaşayanların da sahibi olmuşlardı²¹.

1215 Magna Carta Libertatum (Büyük Özgürlük Beratı)²² ile İngiliz Kralı Yurtsuz Jean, feodal ayrıcalıkları tanımak, olağan dışı yardım ve para istememek zorunda kalmıştı. Kral, özgür kişileri mahkeme kararı olmadan tutuklayamayacak, mallarına el koyamayacak, yasa dışı ilân edemeyecek,

¹⁹Ozan ERÖZDEN, **Ulus Devlet**, Ankara, Dost Kitabevi, 1997, s.50-51.

²⁰AYBAY, **a.g.e.**, s.6.

²¹GÖZE, **a.g.e.**, s.62-63.

²²13.yüzyıl başlarında Kral Yurtsuz Jean, Papalıkla anlaşmazlığa düşmüş ve Papa 3. Innocent'e karşı başlattığı mücadeleyi kaybetmişti. 1214'de Bouvine'de aldığı yenilginin ardından feodal beyler ve baronlar haklarını güvence altına alıncaya kadar Fransa Kralı Philippe Auguste karşı da mücadele etme kararı almışlar ve 1215'te Magna Carta Libertatum Büyük Şart imzalanmıştı. GÖZE, **a.g.e.**, s.419-420.

sürgüne gönderemeyecekti. Kral hiç kimseye karşı, hak ve âdaleti yerine getirmekten kaçınmayacaktı. Cezalar işlenen suçun ağırlığıyla eşit olacaktı. Manga Carta, Kralın devletin yasalarını çiğnemesi durumunda da baronlara isyan hakkı tanımıştı. Kral, kraliyet mahkemelerinin verecekleri kararlara, kural ve usullere uymak zorunda olacağı yolunda verdiği sözü, yazılı güvence altına almıştı²³.

13. yüzyıldan itibaren ulusal monarşi taslaklarının kiliseye, feodal güçlere ve evrensel imparatorluk düşüncesine karşı yürüttükleri mücadele, vatan kavramının içeriğinde kayda değer bir değişim meydana getirmişti. Vatan bir yandan kutsallık bir yandan da siyasî bir içerik kazanmıştı. Böylelikle vatan, siyasî iktidarın uygulandığı coğrafi alan olarak değişen içeriğiyle, modern devlet kurgusunun içine yerleşecektir. Kral ise, uyrukları olan bireylerden vatan adına bazı fedakârlıklarda bulunmalarını istemeye başlayacaktır. Bu istek ise, iki türlü olacaktır. Vatanın savunulması için savaşmayı gerekirse ölmeyi kabul etmek ve vatanın savunması için maddî yükümlülüklerle katlanmaktır²⁴.

Avrupa'da ticaretin ve sanayileşmenin gelişmesiyle burjuvazi giderek güçlenecek ve kişi hakları ön plâna çıkmaya başlayacaktı. Thomas More(1478-1535), "Utopia" (olmayan yer) isimli Latince eserinde Avrupa'nın ve özellikle İngiltere'nin sosyo-ekonomik şartlarını eleştirerek; Atlantik'te Amerika açıklarında hayali bir adada en iyi toplum tasarısını kurgulamıştı. More Utopia'da, siyasî ahlâkın eleştirisini yaparken; *"...Kralın en kutsal ödevi, kendininkinden önce halkın mutluluğunu düşündürmektir....Halkın fakirliğini krallığın güvenliği saymak kabaca ve açıkça yanlıştır. ...Yurttaşların kin bağladığı, hor gördüğü bir kral, halkı ezerek, soyarak, dilenci durumuna düşürerek tahtına tutunabilecekse, bıraksın krallığı, insin gitsin..."*²⁵ diyordu. More; çıkardığınız kanunlar zenginlerin cimri bencilliğini frenlesin, sömürme, tekel kurma haklarını ellerinden alsın. Tarımı ve üretimi artırsın ki aylak insan kalmasın, hırsızlık yapanlar yararlı insan olma yoluna girsin, diyordu. More,

²³SKINBEKK- GILJE, a.g.e., s. 245.

²⁴ERÖZDEN, a.g.e., s.51.

²⁵Mete TUNÇAY, **Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi**, İstanbul, Bilgi Yayınları, 2002, s. 4,17-18.

kanun koyan akıl yanılmaz olmadığı için, buyruğunu dinlemeyen de ölümü hak eden değildir, diyerek ceza kuramını da tartışıyordu²⁶.

Yeniçağın ilk modern siyasî teorisyeni olarak tanımlanan Niccolo di Bernardo Machiavelli (1496-1527), “Prens” adlı ünlü eserinde (1513); Avrupa’da hükümdar erkini denetleyecek bir kurum olmadığı dönemde devletin ya da devlet adamının hareket tarzına yönelik ilkeler belirlemiştir²⁷.

Machiavelli Prens’te; Her zaman iyi bir insan olarak tanınmayı isteyen kişi kötü insanların arasında yok olmaya mahkûmdur. Varlığını sürdürmek isteyen bir prensin her zaman iyi olmamayı öğrenmesi, duruma göre iyi ve kötü olmayı bilmesi gerekir. Prens, tebaasının birliği ve sadakati söz konusu olduğunda zalimlikle suçlanmaktan korkmamalıdır. Sözünde duran bir prens övgüye layık olsa da, bu kurala uymayan kurnazlıkla insanları kandırabilen prensler büyük işler başarabilmektedirler. Prens, devletini korumak için çoğunlukla insanlığa, merhamete hatta dine aykırı davranışlarda bulunmaya mecbur kalır. Bu nedenle bir prensin, karşılaşacağı durum ve değişikliklere göre esnek bir kişiliğe sahip olması gerekir, diyordu²⁸.

Fransız düşünürü Jean Bodin (1530-1596); devleti, egemenliği, monarşi, aristokrasi ve demokrasiyi tanımlamıştır. Bodin, güveni temel almış halk devletinin en iyi devlet biçimi olduğunu savunmuştur. Halk devleti, bütün insanları eşit kılma amacına yönelmiştir. Bu amaç ise ancak mallar, şerefler ve adalette herkese eşit olduğu taktirde gerçekleştirilebilecektir²⁹.

İngiliz İç Savaşını yaşamış bir düşünür olarak, Thomas Hobbes (1588-1679) *De Cive* “Vatandaş Üzerine” adlı eserinde (1642); insanı, toplumu ve devleti anlamaya çalışmıştır. İnsanın devletsiz kendini güvende hissedemeyeceğini, herkesin özgürlüklerinin bir kısmını bir sözleşmeyle devlete bırakması gerektiğini söyleyen Hobbes’e göre; devlet ve toplum insanın öz çıkara dayalı bir sözleşme vasıtasıyla yarattığı şeylerdi. Hobbes’un bu tanımlaması erken kapitalizmde vatandaşların durumunun

²⁶ TUNÇAY, a.g.e., s.12-13.

²⁷ TUNÇAY, a.g.e., s.43-44.

²⁸ Nicolló MACHIAVELLI, **Prens(Hükümdar)**, Çev. Anita Tatlier, Ankara, Doruk, 2006, s.89, 95, 99, 101.

²⁹ TUNÇAY, a.g.e., s.177, 200.

basitleştirilmiş bir betimlemesiydi. Ona göre insanlar, maddi şeylerin kıt olduğu dünyada hayatta kalabilmek için mücadele ederken öz çıkarlarını, ticaret anlaşmalarını ve sadakati güvence altına alacak mutlakiyetçi bir hükümete ihtiyaç hissederlerdi. Devlet, bireyler için vardı, kendi içinde bir değeri yoktu³⁰. Hobbes'ta, kral devlet değil, halkın iradesini genel iradeyi devletin iradesi hâline getiren “halk devlet” ya da “ulus devlet” kavramı doruk noktasına ulaşmıştı³¹. Hobbes, *Leviathan* (1651) adlı eserinde de insanları yabancıların saldırısından, birbirlerinin zararlarından koruyabilecek, mutlu kılacak devlet gücünü kurabilmenin yolunun; kudret ve güçlerin tek bir kişiye ya da iradenin çokluğu ile tek bir heyete bırakılması olduğunu söylemiştir. Ona göre; devletin (civitas), “ejderha” ya da o ölümsüz tanrının altında, ölümlü tanrının doğuşu ancak iradelerin birleştirilip biçimlendirilmesiyle olabilecektir³².

John Locke(1632-1704), Hobbes gibi bireyi temel kabul ederek, devleti bireysel bir sözleşmeyle yaratılmış olarak düşünmüştü. Ancak Hobbes'taki aşırı öz çıkar muhafazası ve mutlakiyetçilik Locke'da yoktu. Locke'da, temsili bir hükümetle yönetilen ve başta özel mülk edinme hakkı olmak üzere belli hakları hukukla güvence altına alınmış özgür vatandaşlar vardı. Locke'a göre devlet, vatandaşların toplumsal ve ekonomik değil yasal eşitliğini garantilemeliydi. Egemenlik toplumdaki vatandaşlara verilmeliydi. Vatandaşların toplumsal sözleşmeyi onaylaması ile çoğunluğun iradesini de kabul etmeleri gerekirdi. Bu durum toplumun işlemesi için azınlık olanın çoğunluğu kabul etmesi anlamına gelmekteydi. Ancak buradaki çoğunluk genel oy verme hakkıyla gelen bir temsili hükümet değil, orta sınıf ve asillerden oluşan bir liberal sivil demokrasiydi³³.

17. yüzyıl, İngiliz burjuvazisinin krala karşı direnişini artırdığı, “yazısız anayasa” niteliğinde çeşitli hukukî kazanımlar ve güvenceler elde ettiği bir dönemdi. Bu yüzyılda, parlamentonun yetki alanını kralın yetki alanı aleyhine

³⁰SKINBEKK- GILJE, **a.g.e.**, s.246.

³¹Mehmet Ali AĞAOĞULLARI, **Ulus Devlet ya da Halkın Egemenliği**, Ankara, İmge Kitabevi, 2006, s.165.

³²Thomas HOBBS, **Leviathan**, Çev. Semih Lim, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1992, s.127, 130.

³³SKINBEKK- GILJE, **a.g.e.**, s.283-286.

genişleten birçok temel yasa; 1628 Haklar Dilekçesi (Petition of Rights), 1641 yılında Büyük Uyarı (Great Remonstrance), 1689'da Haklar Bildirisi (Bill of Rights) ve 1679'da ise kişi güvenliğini sağlayan Habeas Corpus Act ilan edilmişti³⁴. İngiliz monarşisi, siyasî otoritenin kaynağı olarak görülen halkın, yetkilerinin parlamento aracılığıyla kullanıldığı ilk ulus devlet olmuştur. Yurttaş ise, insanlar arasındaki eşitsizliğe hukukî mânâda son veren ulus devletin eseri idi.

1700'lü yıllar Fransız düşünürleri için de mutlak monarşiyeye, ruhban sınıfına ve asilerin ayrıcalıklarına karşı gelerek, bireyi, aklı ve ilerlemeyi savunmayı ifade etmişti. Baron de Montesquie (1689-1755) (*De l'esprit des lois*) "Kanunların Ruhu (1748) adlı eserinde, doğal haklar fikrini ele alarak, çevre ve kanunların yapısı arasındaki ilişkiyi irdelenmiştir. Burada, üç tür hükümet biçimi (cumhuriyet, monarşi ve despotizm) ve üç ilkedden (erdem, onur, korku) bahsetmiştir. Cumhuriyeti Antik Roma'nın mükemmel resmî, despotizmi felaket olarak görmüş, Fransa için yasama, yürütme, yargı erklerinin ayrılığı ile özgürlüğün gerekliliğini savunmuştu³⁵.

Jean-Jacques Rousseau (1712-1778), Toplum Sözleşmesi (1762) adlı eserinde; insanların kendilerini ve şahsî varlıklarını korumak için, bir genel isteği yüce yönetime teslim ettiğini; bu tüzel veya ortaklaşa bütüne eskiden "site" şimdi ise "cumhuriyet" denildiğini söylüyordu. Bu ortaklaşa bütünün üyelerine hep birlikte halk; egemen yetkiye katılanlara teker teker yurttaş, devletin yasalarına boyun eğenlere uyruk adı veriliyordu. Rousseau, çoğu

³⁴1628 Haklar Dilekçesi ile İngiliz yurttaşı olan özgür kişilerin mal ve can güvenliği kralların keyfi hareket ve işlerine karşı korunuyor parlamento yasama iktidarına ortak ediliyordu. Parlamento tarafından kabul edilmedikçe kimse hediye, ödünç para, yardım ve vergi gibi her ne ad altında olursa olsun krala bir şey vermeye zorlanmayacaktı. 1641 Büyük Uyarı ile, 1629'da Avam Kamarası ilk defa kralın emri ile dağıtılma olayına karşı çıkmış ve parlamentonun kralın emriyle değil kendi isteği ve kararı ile dağılacakını ileri sürmüştü. Kral 1640'da parlamentoyu tekrar çağırma gereği duymuş, bu toplantıda parlamento kralın sürekli ve zorunlu ortağı yapılmıştı. Kralın iktidarı böylece parlamento lehine sınırlanacaktı. 1679 tarihli Habeas Corpus Act, kişilerin yargı kararı olmadan tutuklanmalarını, hapsedilmelerini ve öldürülmelerini yasaklamıştı. Tutukluların ağır suçlar dışında kefaletle salı verilmeleri tutuksuz yargılanmaları kabul edilmişti. Oral SANDER, **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e**, Ankara, İmge, 1998, s.97-99.

³⁵SKINBEKK- GILJE, **a.g.e.**, s.319-320.

kimse site'yi kentle, yurttaşı kentliyle karıştırıyor. Kentin evlerden sitenin ise yurttaşlardan oluştuğunu bilmiyorlar, diyordu³⁶.

Rousseau, doğaya geri dönüş fikri ile toplum içinde doğal ve erdemli yaşamak ilkesinden yola çıkarak alt ve orta sınıfların üst sınıflara karşı bir tepkisini dile getirmişti. Rousseau'ya göre, üst sınıf vatandaşlar, bireyselliği, ifade ve ticaret özgürlüğünü savunurken alt ve orta sınıf vatandaşlar, değer olarak dayanışma ve cemaati benimserler. Çünkü alt ve orta sınıflar, hiçbir ilmî ve ekonomik gelişimi doğrudan kullanmadıkları için toplumdaki değişimler onlar için ilerleme anlamına gelmezdi. Ona göre, birey ve toplum arasındaki ilişkide belli bir gerilim vardı³⁷.

Rousseau, toplum hayatını düzenlemeye yönelik, her bireyin daha ahlâklı bir insan olmasını ve yurttaşlık görevlerini sevmesini sağlayan bir dinden bahsetmektedir. Egemenin bunun maddelerini, insanların topluma uyumuyla ilgili duygusal ilkeler olarak belirleme hakkı vardı. Çünkü bunlar olmazsa ne iyi bir yurttaş ne de sadık bir uyruk olunabilirdi. Onun yurttaşlık dini olarak tanımladığı bu din topluma özgü bir dindi, hatta bir devlet diniydi. Ancak Antik yurttaş dininden farklı olarak, doğrular üzerine kurulu ve hoşgörülüydü. Daha önemlisi toplum sözleşmesiyle oluşturulan yapıyı beslemekteydi. Tabii olarak daha önceki din türlerinin olumlu yönlerini toplamış, olumsuz yönlerini dışlamıştı. Tüm toplum kurumları gibi yurttaşlık dini, bireyleri gerçek yurttaşlar hâline dönüştürmeyi amaç edinmişti. İnanc temelinde bir duygudaşlığın oluşturulmasıyla yurttaşlar arasında birlik ve devlete bağlılık sağlam şekilde kurulmuş olacaktı. Bu inanışta hâkim güç ya da egemen, insanları dinsiz oldukları için yargılamayacak ancak, topluma uyumsuz oldukları, yasaları ve adaleti içten sevmedikleri ve gerektiğinde hayatlarını ödevlerine feda etmedikleri için devletin dışına sürüme hakkına sahipti³⁸.

Rousseau, Hobbes ve Locke'taki hâkim bireycilik görüşünü eleştirmişti. Ona göre, toplumda yaşayan bir vatandaş olarak insan içsel

³⁶ J.J. ROUSSEAU, **Toplum Sözleşmesi**, Çev. Alpagut Erenulu, Ankara, Öteki, 1996, s.45-48.

³⁷ SKINBEKK- GILJE, **a.g.e.**, s.329.

³⁸ AĞAOĞULLARI, **a.g.e.**, s.164.

biçimde topluma bağlı değildi ve toplumun kendi içinde değeri vardı. Genel irade “halkın gerçek iradesi” öz çıkarların aksine toplumun çıkarlarından oluşmaktaydı. Genel iradenin yönettiği bir yerde baskı olmazdı³⁹.

Ünlü Fransız devrimci Maximilien Robespierre'in(1758-1794) fikirleri de Rousseau'nun fikirlerine benzerdi. Robespierre göre yönetim, yüzyıllarca büyük çoğunluğun azınlıkça sömürülmesi ve boyun eğdirilmesi için kullanılmıştı. Bu sebeple yasa, bütün adı, zalim tutkuları zincirlemeli, vatana hizmet etme ve şerefe layık olma düşüncelerini desteklemeliydi. Farklılaşmaların eşitlikten doğduğu; vatandaşın idareye, idarenin halka, halkın da adalete tâbi olduğu bir düzen olmalıydı. Vatan fertlerin refahını temin etmeli, insanlar, cumhuriyetçi duyguların beraberliği ve kamu kaynaklarının zenginliği içinde yaşamalıydı. Cumhuriyetin ruhu erdem ve eşitlikti. Fransızlar ise, bütün insanları erdem, eşitlik ve vatandaşlık haklarından yararlanmaya çağırarak, gerçek demokrasiyi kuran ilk halktı⁴⁰.

Robespierre, birey özgürlüğünün, siyasî iktidarın her şeye karışmamasıyla gerçekleşeceğini savunmuştur. Ona göre, her anayasanın ilk amacı, kamu ve birey özgürlüğünü hükümete karşı korumaktır. Eski hükümetlerin fazla yönetmek takıntısından kaçınmak; bireylere ve ailelere, başkalarına zarar vermeyecek her şeyi yapma hakkı tanımak, kamu otoritesine doğal olarak dahil olmayan her şeyi birey özgürlüğüne bırakmak gerekmektedir⁴¹.

1789 İnsan Hakları ve Yurttaşlık Bildirgesi'nin 1. maddesi, “İnsanlar özgür doğar ve eşit haklara sahip olarak yaşarlar” ilkesini getirmekteydi.

1776'da İngiliz Krallığına başkaldıran Amerikan kolonilerinin temsilcilerinin kaleme aldığı Bağımsızlık Bildirgesi'nde “Bütün insanlar eşit yaratılmıştır” denilmiştir. Bağımsızlık savaşının kazanılmasından sonra 1787'de dünyada ilk yazılı anayasayı yapan, 1791'de de bu anayasayı değiştirerek sivil haklarla takviye eden ABD'de yurttaş, ulustan önce de vardır. Gerçek anlamda uluslaşma, bir sonraki yüzyılda, I. Dünya savaşının

³⁹SKINBEKK- GILJE, a.g.e., s.329-332.

⁴⁰TUNÇAY, a.g.e., s.553.

⁴¹AĞAOĞULLARI, a.g.e., s.326.

ardından gerçekleşecektir. Fransa’da ise, ulus ve yurttaş devletle birlikte ortaya çıkmıştır⁴².

Yurttaşlık, Batı’da 18.yüzyılın ikinci yarısından itibaren hız kazanan dünyevileşme ve laikleşme sürecinin sonucu olarak ortaya çıkmıştı. Kavram, Hristiyanlığın doğuştan günahkârlık yaklaşımına karşı çocuk eğitimi, kentlilik, nezaket, sitede yaşamayla bağlantılı medenî insan olma ve aidiyet bilincini ortaya çıkaran bir eğitim öğretim plânının uygulanmasına sebep olmuştu.

18.yüzyılın ünlü düşünür ve Ansiklopedistleri, hükümdara, gayretli, sadık tebaalar, asillere faydalı vatandaşlar, toplum için bilgili, namuslu unsurlar, ailelere iyi koca ve babalar, devlete düşünen büyük zekâlar, dine vicdanlı ve barışsever hizmetkârlar sağlamaktan bahsetmişlerdi. 1880-1914 döneminde Fransa’da yazılan 137 Yurttaşlık Bilgisi Kitabında kız ve erkek çocuklarda yurttaşlık ve yurtseverlik bilinci uyandırılmaya çalışılırken kız ve erkek çocuklar için yurttaşlık rolleri ayrılıyordu. Bu anlamda yeterince eşitlikçi davranmamakla beraber, Kıta Avrupa’sında Fransa, Cumhuriyetçi ahlâkın belli başlı mitleri ve sembollerine dayalı yurttaşlık bilincinin geliştirilmesi için, en kararlı ülke olmuştu⁴³.

Yurttaşlık ya da vatandaşlık olgusu, toprak sınırları belli olan ve bu sınırlar dahilinde meşru yetkilerini kullanan modern ulus devletle birlikte topraklar üzerinde yaşayan topluluğun üyelerinin eşit kabul edilişi anlamını kazanmıştı. Otuz Yıl Savaşları diye bilinen din savaşlarının ardından imzalanan 1648 Vestfalya Antlaşması fiilen toprak egemenliğinin karşılıklı olarak tanınması dönemini başlatmıştı. Territorial egemenlik kuran iktidarların ulusal meşruiyet kazanmaları ile paralel bir süreç içinde ulus devlet biçimi ortaya çıktı. Avrupa’daki territorial devlet modelinin sömürgecilik ve sömürgecilik benzeri yollarla dayatılmasının bir sonucu olarak da, bu siyasî biçim 20. yüzyılda evrensel bir hâl aldı. Ancak bu yapılanmada

⁴²ÜNSAL, a.g.m., s.6-8.

⁴³Fusun ÜSTEL, “Makbul Vatandaş”ın Peşinde II. Meşrutiyet’ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi, İstanbul, İletişim, 2004, s.11-19.

yurttaşlık olgusuna dönük resmî söylem ile fiili uygulamaların genellikle birbirinden ayrıldığı düşünülmektedir⁴⁴.

II. SOSYOLOJİK AÇIDAN VATANDAŞLIK (YURTTAŞLIK)

Anglosakson kültürünün “*citizen*”⁴⁵ ile Fransız “*citoyen*” hukukî mânâda benzerliklerine karşılık, sosyolojik olarak çok daha farklı siyasî konumdadırlar. Fransa’da üniter ulus-devlet ve onun güçlü bürokrasisi demokrasinin öncülüğünü yapmaktadır. ABD’de ise, örgütlü demokratik düzen sivil toplumun gücü ile yönetici seçkinlere kabul ettirilmiştir. ABD demokrasisinde izin veren, sorumlu, sorgulayıcı katılımcı yurttaş anlayışı vardır⁴⁶.

Yurttaşlık, modernliğin belirleyici özelliği olan demokratik pratiğin merkezinde yer almaktadır. İnsanların farklılıklarının ve maddî şartlarının ötesinde, onurluluk açısından eşit oldukları ve gerek hukukî, gerek siyasî anlamda eşit muamele görmek durumunda oldukları fikrine dayanmaktadır. Ancak hedefleri, arzuları ve ilkesiyle bir tür yurttaşlık hayali olan demokratik ulus, somut biçimleri açısından kaçınılmaz olarak “etnik”tir. Ulus, yurttaşla etnik arasındaki diyalektikle, her türlü topluma özgü etnik öğelerin ötesine geçmek, etnik olanın elinden yurttaşla ilgili olan aracılığıyla kurtulma çabasıyla tanımlanmaktadır⁴⁷.

Etnik topluluklar, bir ulusun sahip olduğu “kendi” toprağına bağlı memleketinde ikamet etme, ortak iş bölümü, ekonomik birliktelik, haklar, vazifeler gibi niteliklere sahip değillerdir. Uluslar ve etniler arasındaki

⁴⁴Haz. Haldun GÜLALP, *Vatandaşlık ve Etnik Çatışma Ulus-Devletin Sorgulanması*, Çev. Ebru Kılıç, İstanbul, Metis, 2007, s.11-12.

⁴⁵İçduygu ve Keyman İngilizcedeki “citizen” in city’de kentte oturanı çağrıştırdığını, tarihi bir kategori, sosyal ve siyasî bir statü olarak vatandaşlığın kentle birlikte var olduğunu söylemektedir. İçduygu ve Keyman’a göre vatandaş olma sürecinde; sosyal gelişmeyle birlikte devlete karşı sosyal anlamda ferdî hürriyeti kapsayan sivilizasyon her anlamda beraberdir. Ayrıca kavram iki ayrı tanım alanını da içinde barındırmaktadır. Birincisi belli bir siyasî topluluğa üyeliği anlatırken, ikincisi bu üyeliği taşıyan bireyin o topluluğa katılımının niteliğini ihtiva etmektedir. Ahmet İÇDUYGU-Fuat KEYMAN, “Globalleşme, Anayasallık ve Türkiye’de Vatandaşlık Tartışması”, *Doğu Batı “Kamusal Alan”*, Yıl:2, Sayı:5, Kasım, Aralık, Ocak 1998-9, s.164.

⁴⁶ÜNSAL, *a.g.m.*, s.6.

⁴⁷Dominique SCHNAPPER, *Yurttaşlar Cemaati Modern Ulus Fikrine Dair*, Çev. Özlem Okur, İstanbul, Kesit Yay.,1995, s.9-10.

hiyerarşik ilişki, uluslara tanınan hak ve ayrıcalıklardan yararlanmak isteyen etnilerin uluslaşmasını teşvik eder ve etnik gruplar ulus inşa sürecine girerler⁴⁸.

Anthony D. Smith, etnikliğin, antropolog ve sosyologların ilkel olarak tanımladıkları bir dönemde daha milliyetçilik doğmamışken, ruşeym hâlinde bulunduğunu düşünmektedir. Ona göre, kültürel farklılık duygusu, serbest dolaşımli territoryal yakınlık ve akrabalık ağı “kabile” yi oluşturmaktadır. Kabileye, görelî büyüklükte bir ölçek, benzer gruplarla ittifaka dayalı bir ilişkinin varlığı, bir grup duygusu ve sadakatinin eklenmesi ile “etnik” grup meydana gelmektedir. Etnik grup, eşit yurttaşlık haklarıyla topluluğa doğrudan üye olmak, dikey bir ekonomik uyum gibi unsurlardan ise bir millet/ulus oluşmaktadır⁴⁹.

Smith, Gellner gibi teorisyenlerin modern millet/ulus efsanelerinin aksine, milletlerin modern siyasî topluluklar olsalar bile hiçbir şekilde tarihten kopuk olmadıklarını ve kurucu unsurları olarak etnik bir çekirdeğin bulunduğunu söylemektedir. Bu etniler çağlar boyunca oluşan, yüksek asabiyeli*, öz bilinçli ayırt edici etnilerdir ve milletlerin karakterleri hakkında ipuçları vermektedirler. Bugünün milletlerinin çoğu çok etnili olmakla birlikte, bunların pek çoğu adını ve kültürel karakterini verdiği bir devlete ilhak eden, cezbederek çeken bir egemen etrafında oluşmuşlardır. Smith bu tanımlama ile milletin oluşum sürecinde politik ve ekonomik unsura önem vermektedir⁵⁰.

Teorik olarak ulus devlet, türdeşlikle eş anlamlıdır. Türdeşlik düşüncesinin ayrıntılarında ulus; aynı dili konuşan, aynı soydan gelen, aynı

⁴⁸Erol Kurubaş, “Etnik Sorunlar: Ulus-Devlet ve Etnik Gruplar Arasındaki Varoluşsal İlişki”, **Doğu Batı “Etnisite”**, Yıl: 11, S:44, Şubat-Mart-Nisan 2008, s. 15.; Hüseyin KALAYCI, “Etnisite ve Ulus Karşılaştırması”, **Doğu Batı “Etnisite”**, Yıl: 11, S:44, Şubat-Mart-Nisan 2008, s. 106.

⁴⁹Süleyman Seyfî ÖĞÜN, **Mukayeseli Sosyal Teori ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik**, İstanbul, Alfa, 2000, s.83-84.

*İbni Haldun ünlü eseri Mukaddime’de “asabiye”yi, istilalar ve saldırılara karşı kişilerin bir araya toplanması olarak tanımlamıştır. Ona göre; asabiye’nin amaç ve sonu üstün gelecek devlet kurmaktır. Bir uruğun içinde çeşitli soylar, boylar ve dallar bulunduğu takdirde idare ve hâkimiyeti ele geçirmek ve elde tutabilmek için bu soy ve boyların hepsinden daha kuvvetli bir asabiye ihtiyacı vardır. Bu kuvvetli boy, diğerlerini kendi idaresi altına alır ve büyük bir asabiye haline gelir. Hükümdar kendi boyunun kudret ve hâkimiyeti ile akraba olmayan diğer boy ve uruğları da kendine itaat ettirmek ister. Bu amacını imkânsız kılan engeller çıkar ise, bu uruğ bulunduğu hâl üzere yaşar. Bkz. İbni HALDUN, **Mukaddime I**, Çev. Zakir Kadirî Ugan, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı, 1997, s.352-355.

⁵⁰ÖĞÜN, a.g.e.; s.84.

dine mensup, aynı kültür ve tarih mirasını paylaşan, ortak düşmanları bulunan bir insan topluluğudur. Bu topluluğun devlet aygıtıyla ilişkisi, hukukî bir kavram olan vatandaşlık bağıyla sağlanır. Ulus devletin sınırları ulus olarak tanımlanan topluluğunun üzerinde yaşadığı toprakların tümünü kapsar bir biçimde çizilmektedir⁵¹. Sınırları belirlenmiş bir toprak parçası üzerinde yasal güç kullanma hakkına sahip olan ulus devletler, yönetimindeki halkı ortak kültür, simgeler, değerler yaratarak, geleneklerle köken mitlerini canlandırarak birleştirmeyi amaçlarlar⁵². Ulus kurma süreci, devlet kurma, türdeşleşme, kitlelerin politik katılım yeteneği kazanması ve devlet araçlarının yaygınlaşması gibi aşamalardan geçmektedir⁵³. Ulus inşa sürecinin bir ortak kültür geliştirilmesi süreci olmasının yanı sıra bir kültürel asimilasyon süreci de olduğu düşünülmektedir. Ancak bu süreç de homojenleştirmeye direnen ulusal azınlıklar da olagelmıştır⁵⁴.

Ernest Gellner, bir ulusal kimlik kuramının irade ve kültür gibi iki kavram tarafından oluşturulabileceğini savunmaktadır. Gellner'e göre ulusçuluk, ulusların bir ürünü değildir. Ulusları meydana çıkaran ulusçuluktur. Ulusçuluk önceden var olan tarihî mirasın getirdiği çok sayıdaki kültürün içinden bir seçim yaparak, onları çoğunlukla tamamen dönüştürür ve bunların kültürel zenginliklerinden yararlanır. Ölü diller yeniden canlandırılır, gelenek icat edilir. Ulusçuluk, yabancı kültürü ortadan kaldırarak yerine eski yerel altkültürü getirmez. Kendine göre yeni bir yüksek kültür yaratır⁵⁵.

Hâkim sosyolojik teoride de ulus, aynı ekolojik alan (bir kültür, bir egemenlik) üzerindeki kültürel, ekonomik ve siyasî sistemlerin çakışma süreçleriyle birlikte "aşağı kültürler"i, standartlaştırılmış, homojen ve merkezî iktidar tarafından desteklenen bir "yüksek kültür" ile bütünleşmesi(uyumu) olarak ele alınmaktadır. Fransa tarihinin ve Durkheim sosyolojisinin damgasını taşıyan tanımlamada ulus; maddî ve manevî bakımdan bütünleşmiş, sürekli ve istikrarlı bir merkezî iktidarı olan, sınırları belirli, bilinçli

⁵¹ERÖZDEN, **a.g.e.**, s.122-123.

⁵²KALAYCI, **a.g.m.**, s.93.

⁵³ÖĞÜN, **a.g.e.**; s.73-74.

⁵⁴KALAYCI, **a.g.m.**, s. 93.

⁵⁵Ernest GELLNER, **John Breuilly'nin Sunuşuyla Uluslar ve Ulusçuluk**, Çev.Büşra Ersanlı-Günay Göksu Özdoğan, İstanbul, Hil Yayın, 2008, s.135,138-139,140.

olarak bir devlete ve onun yasalarına bağılı sakinlerin kültür, zihniyet ve ahlâk açısından görelî bir birliğe sahip bulunduğı toplumdur. Buradan hareketle Giddens, ulus devletlerin yürütme, yargı ve yasama işlevlerinin ulusal bir hükümetin elinde merkezîleştiğı ve ilke olarak bütün yetişkin yurttaşların formel eşitliğine dayalı siyasî katılıma imkân tanıyan siyasî bir sistem olduğunu savunmaktadır⁵⁶.

Anderson'un, Renan'ın⁵⁷ etkisiyle "hayal edilmiş bir siyasî topluluk" olarak tanımladığı ulus, esnek de olsa sınırlı, egemen ve daima derin ve yatay bir yoldaşıktır. Ulusun sınırlılığı hiçbir ulusun kendisini insanlığın tümüyle örtüşüyor olarak hayal etmemesindendir. Ulusun egemenliği ve hürriyeti, egemen devletten kaynaklanmaktadır. Ulusun yoldaşlığı, her ulus içerisindeki fiili eşitsizlik ve sömürü ilişkilerine rağmen, bir kardeşlik ruhu içermesindendir⁵⁸. Anderson, milleti oluşturan unsurun, hayali bir kan bağından çok dil ve din olduğunu düşünmektedir⁵⁹. Seton-Watson'a göre ise; bir ulusun üyeleri dayanışma duygusu ile ortak bir kültür ve ulusal bilinçle birbirlerine bağılı olduklarını hissetmelidirler. Herhangi bir topluluktaki önemli sayıdaki kişi kendilerinin ulus oluşturdıklarını varsayıyor ya da böyle olduklarını düşünerek hareket ediyorlarsa ulus oluşmuş demektir⁶⁰.

Uluslarda ortak olan şey, biricikliklerine duydukları inançtır ve bu inanç, onların ayrı bir ulusal kimliğe sahip olmalarını mümkün kılar. Ulusal

⁵⁶Jean LECA, "Neden Söz ediyoruz?", **Uluslar ve Milliyetçilikler**, Haz. Jean Leca, Çev. Siren İdemen, s.13-14.

⁵⁷Ernest Gellner, ulus kurmanın bilinç ve hafıza yaratılması ve halk geleneğinin unutulmuş havale edilmesinden geçtiğini savunan en büyük teorisyeninin Ernest Renan olduğunu savunur. Renan'a göre, Fransa'nın sınırları hiçbir zaman etnik olmamıştır. Fransızlar, halk kültürüne değil, jeopolitiğe ve seçime müracaat etmişler ve etmektedirler. Buna bağılı olarak, ulusal kimlik hafıza değil amnezidir. Fransızlar, orijinlerini unutmaya ikna edilirler. Bkz. Ernest GELLNER, **Milliyetçiliğe Bakmak**, Çev. Simten Çoşar-Saltuk Özertürk-Nalan Soyarık, İstanbul, İletişim, 1998, s.242,230.

⁵⁸Benedict ANDERSON, **Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, İstanbul, Metis, 1995, s. 21-22. 19. ve 20. yüzyılların hâkim ideolojisi milliyetçiliğin desteğı ile ulus devletler, ulus ile devletin bir ve aynı şey olduğunu iddia etmiş, bu mitin ve böyle bir birliğin mümkün olmakla kalmayıp neredeyse gerçekten de var olduğu iddiasında bulunmuştur. Ancak bu yapı yurttaşları, "geleneksel" (ya da aslı) cemaat bağlarından koparmayı amaçlarken, geleneksel bir kimliğe atıfta bulunduğu için gerçekte mit arasındaki farktan "azınlık" kavramı doğmuştur. Bu durumda ise, farklı unsurların, egemenliğe sahip ve homojen olduğu varsayılan nüfusa nasıl uydurulacağı? Azınlıkların egemen topluluğun tam üyeleri olarak kabul edilip edilmeyecekleri? Hangi haklara sahip olacakları? Gerçek egemenliğin sahibi sayılan çoğunluğun haklarıyla azınlıkların hakları arasında ne tür farklılıklar ve ortaklıklar olacağı gibi sorular ve sorunlar doğmaktadır. Bkz. GÜLALP, **a.g.e**, s.12-14.

⁵⁹ANDERSON, **a.g.e**, s. 85-86.

⁶⁰Aktaran KALAYCI, **a.g.m.**, s. 98.

kimlikler kişilerin bağlı bulundukları devletlerin vatandaşlık haklarından yararlanmasını sağlar. Ulusun kurumsallaşması vatandaşlık ile sağlanır. Bu sebeple ulus olmaya çalışan etniler üyelerini öncelikle vatandaşa dönüştürmeye çalışırlar⁶¹. Uluslaşma sürecinin araçları, eğitim, askerlik, hukuk ve dildir⁶².

Siyasî alanda yurttaşlık ilkesi üzerine kurulan birlik, sosyal ve kültürel hayatın güvencesi olarak görülmektedir. Yurttaşlık, bireyler ile gruplar arasında maddî ya da manevî değerlerin paylaşılmasını sağlayan kuralları meşru kılarak, bu paylaşımın sebep olduğu anlaşmazlıkları çözümleyerek, ulusun bağımsızlığı ile birlikte olma isteğini doğrulamaktadır. Yurttaşlık vasıtasıyla gerçekleştirilen uyum (bütünleşme), her türden çatışmayı, uzlaşmayla ama aynı zamanda da ulusun savunmasına katılımı gerektiğinden, gerekirse de, güç kullanarak çözme yöntemlerine ilişkin konsensüsü varsaymaktadır. Seçilmek, kamu işlerine katılmak, askerlik yapmak ve bilhassa oy vermek hakkı vatandaşla yabancıyı ayırmayı sağlayan durumlardır. Seçim, gerçek ve gözlemlenebilir her çeşit sosyal tecrübenin aksine, her yurttaşın birbirine eşit olduğu soyut bir gerçeği fiilileştirerek yurttaşlığın şekli eşitliği fikrini yeniden oluşturup, siyasî düzeni meşrulaştırmaktadır⁶³.

Yurttaşlık kavramı, sivil, siyasî ve sosyal olmak üzere üç ögeyi barındırmaktadır. Sivil öge, ferdî haklardan oluşmaktadır. Bu haklar ifade, düşünce ve inanç özgürlüğü; mülk edinme, var olan yasalara uygun sözleşmeler yapabilme ve adalete erişim hakkıdır. Sivil öge, bir insanın diğer bir insanla eşitlik temelinde ve kanunlar aracılığıyla bütün haklarını savunabilmesinin zeminini oluşturmaktadır. Sivil haklarla doğrudan ilgili kurumlar, mahkemelerdir. Siyasî öge, siyasî otoriteye sahip bir organın üyesi olarak ya da böyle bir organın üyelerinin seçmeni olarak siyasî iktidara katılım hakkını içermektedir. Siyasî ögeyle ilgili kurumlar, Parlamento ve yerel idaredir. Sosyal öge ise, toplumda hâkim olan standartlar çerçevesinde

⁶¹KALAYCI, a.g.m., s. 100-101.

⁶²KURUBAŞ, a.g.m., s.23.

⁶³SCHNAPPER, a.g.e., s.104-105.

medenî bir hayat sürebilmeyi ifade etmektedir. Kişi sosyal öge çerçevesinde, ekonomik refah ve güvenliğe sahip olacak, sosyal mirastan pay alacak, eğitim sistemi ve sosyal hizmetlerden yararlanacaktır⁶⁴.

Günümüzde Marshall'ın⁶⁵ kuramına iki eksenin dâhil edilmesi gerektiği ileri sürülmektedir. Bu konuda birinci kuram, Tom Bottomore aittir. Bottomore göre, kültürel haklar eksenini olarak adlandırılan eksenle birlikte, yurttaşlıktaki, aynışlaşma, homojenleşme, akültürasyon ve asimilasyon gibi olgular egemenliğini yitirmeye başlamıştır. Bunların yerini farklılık, heterojenlik, çok kültürlülük ve uyum almıştır. Ekonomik haklar eksenini olarak düşünülen ikinci eksenle, toplumun alt katmanlarındaki bireylerin ekonomik haklarının güvence altına alınmasını sağlanmış olacaktır.

Kimlik sorunlarına ilişkin demokratik ve cumhuriyetçi bir anlayışın yanı sıra modern bir ulus anlayışının da öncülüğünü yapan Habermas, tek ulusal özdeşleşme biçiminin tekelleşmesi dışlayan demokratik kurumlarla özdeşleşme olduğunu düşünmektedir. Habermas, tek ulusal özdeşleşme için, farklı gelenekler arasında bir ayıklama yapmak gerektiğini savunmaktadır⁶⁶.

John Leca, siyasî ortaklık konusundaki hak ve yükümlülükleri yasal bir statü çerçevesinde ele alarak ve bunu modern yurttaşlığın üç idealinden birincisi olarak değerlendirmektedir. Ona göre yurttaşlık; özel, meslekî ve iktisadî rollerden farklı birtakım toplumsal rolleri de kapsamaktadır. Yurttaşlık rolünün oluşması için devletin anlaşılabilirliğini kolaylaştıran rasyonel bir otorite gerekir. Siyasî yeterlilik olarak da tanımlanan bu durum bireyin ilgi alanlarını geliştirmesine ve bunlardan yararlanmasına imkân sağlar. Ayrıca, iyi

⁶⁴T.H.MARSHALL, “Yurttaşlık ve Sosyal Sınıf”, **Sosyal Politika Yazıları**, Der. Ayşe Buğra-Çağlar Keyder, Çev. Burcu Yakut Çakar-Utku Barış Balaban, İstanbul, İletişim, 2006, s.20-21.

⁶⁵T.H. Marshall'ın, 1950'de yazdığı “Citizenship and social class” adlı makale, yurttaşlık alanındaki tartışmalara kaynaklık etmiştir. Liberal, sözleşmecî yurttaşlık anlayışı 1950'li yılların savaş sonrası şartlarında özellikle Marshall'ın yazdıkları etrafında büyük bir tartışmanın doğmasına yol açmıştır. Marshall, tarihsel gelişimi içinde yurttaşlığın 18.yüzyıl boyunca şahsî özgürlük temeline oturan medenî yurttaşlık, 19. yüzyıl boyunca siyasî iktidarın kullanımına katılma etrafında biçimlenen siyasî yurttaşlık ve en son evrenin sosyal yurttaşlık olduğunu savunmaktadır. Ona göre, İngiltere'deki modern yurttaşlık kapitalizmle eş zamanlı doğmuştur. Kapitalizm eşitsizliğe yol açarken yurttaşlık üyelere eşit haklar sağlamaktadır. Ancak bu hakkını kullanmasını bilmeyenlerin, sosyal yurttaşlık ile yeni eşitsizliklere sebep olduklarını anlatmaktadır. Füsün Üstel, Marshall'ın kuramının bir çok düşünür ve yazar tarafından eleştirildiğini ancak yurttaşlığa dair yapılan tüm araştırmaların ona hiç değilse bir kez atıfta bulunduğunu söylemektedir. Füsün ÜSTEL, **Yurttaşlık ve Demokrasi**, Ankara, 1999, s.62-63.

⁶⁶Aktaran GÜNDÜZ-GÜNDÜZ, **a.g.e.**, s.46-47.

yurttaşın karakterinde ahlakî nitelikler bulunması gerekmektedir. Bu ahlakî nitelikler ise, ülkeden ülkeye, aynı ülkenin farklı tarihî dönemlerine ve aynı ülkenin farklı toplumsal kesimlerine bağlı olarak değişebilir.

Modern yurttaşlığın işlerlik kazandırılmasının, sorunların çözüm sürecinin hızlandırılması, sosyal adalet, eşitlik, özgürlük, demokrasi, hukukun üstünlüğü, haklar, ödevler güven gibi unsurlara yeniden işlerlik kazandırılmasıyla mümkün olduğu düşünülmektedir⁶⁷.

III. HUKUKÎ AÇIDAN VATANDAŞLIK (YURTTAŞLIK)

Devletler, iç hukuk düzenlemelerinde kendisine tâbiyet bağı ile bağlı olan kişi veya şeyleri diğerlerinden ayırarak onlara bir kısım haklar vermekte veya mükellefiyetler yüklemektedirler. Yabancılar ile vatandaşlar arasındaki fark, esasta ülkede yararlanılan haklar bakımından kendini göstermektedir. Doktrinde tâbiyet kavramının karşılığı olmak üzere, milliyet, vatandaşlık, uyrukluk, yurttaşlık gibi muhtelif kavramlar kullanılmaktadır.

Vatandaşlık, uyrukluk, yurttaşlık kavramları ile ifade edilmek istenen, bir gerçek kişiyi devlete bağlayan hukukî ve siyasî bağıdır. Dolayısıyla milliyet hukukî olmaktan ziyade sosyolojik bir kavram olup, vatandaşlık kavramından daha geniş bir anlama sahiptir.

Tâbiyet kavramı, bir kişi (gerçek bir kişi veya tüzel kişi) veya şeyi (gemiler ve hava gemileri) devlete bağlayan bağı ifade etmektedir. Buna göre, tâbiyet üst kavram, vatandaşlık ise, gerçek kişileri devlete bağlayan bağı ifade etmek için kullanılan bir alt kavramdır. Dolayısıyla, bu iki kavram eş anlamlı kavramlar değildir⁶⁸.

Tâbiyet, devletin tek taraflı, egemenlik hakkını kullanarak, şartlarını ve hükümlerini kendi saptadığı bir hukukî statüyü gerçekleştirir. Anglo Amerikan sistemini etkisi altında bırakan bu görüşe göre devlet, kimleri vatandaş olarak kabul edebileceğine serbestçe karar verebilir. Kendi menfaatlerine göre

⁶⁷GÜNDÜZ-GÜNDÜZ, a.g.e., s.16-17.

⁶⁸Vahit DOĞAN, *Türk Vatandaşlık Hukuku*, Ankara, Seçkin, 2004,s.21-25; NOMER, a.g.e., s.3-4.

vatandaşlığın kazanılma ve kaybedilmesi şartlarını düzenleme yetkisine sahiptir.

Vatandaşlık veya tâbiyet kazanırken, bireyin hukukî ilişkisinin tarafı olabilmesi için, önceden hukuken tespit edilmiş olan özellikleri haiz olması gerekmektedir. Fransız hukukunu etkileyen bu görüşte, tâbiyet bağının bir akit olarak, yani bir özel hukuk akdi olarak kabul edilmesi hâlinde “ehliyet” ve özellikle “irade”nin önemli rol oynaması gerekmektedir. Doğum veya evlenme gibi vatandaşlığın otomatik olarak kazanıldığı durumlarda; vatandaşlıktan “çıkarma”, “vatandaşlığın iptali” ve “kaybettirme” gibi kayıp hâllerinde kişinin iradesinin hiçbir rolü yoktur. Bu ilişkide devlet, egemen kudret olarak üstün durumdadır ve kimlerin, hangi şartlar altında vatandaşlık kazanacağını veya kaybedeceğini kendisi belirlemektedir⁶⁹.

Devletin vatandaş olabilme şartlarını serbestçe tespit edebileceği prensibine karşı çıkan görüş, sosyolojiye dayanmaktadır. Bu görüş, vatandaşlığın verilmesinde devletin, kişinin ülke ile irtibatı, milliyeti gibi mefhumları dikkate almak zorunda olduğundan bahsetmektedir. Bu teoride, sosyolojik gerçekler bireyin vatandaşlık hakkının doğumuna yol açmakta ve devlet kişi lehine doğmuş olan bu sosyolojik gerçeği tanımak zorunda kalmaktadır. Bir başka ifade ile kişi, vatandaşlığını kazanmak istediği ülke ile uyum sağlayabilmelidir. Kişinin vatandaş sıfatını alması, vatandaşlığın iki veçhesini maddî veçhesini ve milletlerarası veçhesini ortaya çıkarmaktadır⁷⁰.

Vatandaşlık veyâ tâbiyet kavramının maddî veçhesi ile kastedilen, vatandaş olan kişinin hakları ve borçlarıdır. Tâbiyetin milletlerarası veçhesi ile, devletin milletlerarası alanda yetkisi belirlenir. Vatandaş milletlerarası alanda diplomatik himaye hakkından yararlanabilir, vatandaşın ülkeye kabul zorunluluğu vardır ve suçlular iadeye tâbi değildirler.

Tâbiyet, aslî tabiiyet ve müktesep tâbiyet olmak üzere iki şekilde kazanılabilmektedir. Aslî tabiiyet; kişinin doğumu anında ve doğumu dolayısıyla kazandığı tâbiyettir. Aslî tâbiyet, kan(soybağı) esası ve toprak (doğum yeri) esası olmak üzere iki değişik esastan hareketle

⁶⁹DOĞAN, a.g.e., s.25-26.

⁷⁰NOMER, a.g.e., s.3-4.

kazanılmaktadır. Vatandaşlığı bu yollardan birisi ile kazanan kişiye aslî vatandaş denilmektedir. Aslî vatandaşlığın kazanılmasında kişinin “doğumu”nun önemi büyüktür. Çünkü aslî tâbiyet, ister kan (soybağı) esasına göre ister toprak (doğum yeri) esasına göre kazanılsın, doğum anı dikkate alınmaktadır. Ayrıca aslî tâbiyetin kazanılması kanun yolu ile tâbiyetin kazanılması için herhangi bir makamın kararına ihtiyaç yoktur. Kişi, kanunda öngörülen şartları taşıyor ise, tâbiyeti, doğumu anında kazanacaktır.

Tâbiyetin aslen kazanılmasında, kan esas ve toprak esas olmak üzere, iki yöntem kabul edilmektedir. Devletler menfaatlerine göre, vatandaşlığın kazanılmasında bu esaslardan birisini tercih ederler. Devletlerin tercihlerinde göç olgusunun önemi büyüktür. İçer göç alan devletler, göç eden kişilerin kendi vatandaşlığını kazanmasını arzu ediyorlar ise, toprak esasını, ülkesine göç eden kişilerin vatandaşlık kazanmasını arzu etmiyorlar ise, kan esasını kabul etmektedirler. Dışa göç veren ülkeler ise, göç eden kişilerin kendi vatandaşlığını korumasını istiyorlar ise, kan esasını, aksi durumda toprak esasını kabul ettikleri görülmektedir. Ancak, istisnalar dışında bugün bu şekilde kesin bir ayrımın yapılabilmesi mümkün değildir⁷¹.

Kan (soybağı) ya da toprak (doğum yeri) esaslarından birisinin tâbiyetin kazanılmasında tek başına kabul edilmesinin uygulamada ortaya çıkardığı sakıncalarının görülmesiyle, devletler, bu iki esasın birlikte uygulandığı karma esas kabul etmeye başlamışlardır. Karma esasta, kan (soybağı) ya da toprak (doğum yeri) esaslarından hangisine öncelik tanınacağı yine devletlerin tercihine kalmaktadır. Bu aşamada Devletler siyasî tercih yapmaktadırlar. Devletler, karma esas benimserken, kan veya toprak esasından birisine öncelik verebilecekleri gibi, her iki sistemin birlikte uygulanmasını da kabul edebilirler. Çağdaş Türk hukukunda, karma sistem kabul edilmiş olmasına rağmen, kan esasına öncelik verildiği görülmektedir.

⁷¹DOĞAN, a.g.e., s.28-29

Çünkü, toprak esasına göre vatandaşlık kazanabilmenin ön şartı, kan esasına göre vatandaşlık kazanılmamış olmasıdır⁷².

Kişi doğumdan sonra, irade, evlenme, evlât edinme ve birkısım milletlerarası anlaşmalarla da tâbiyet kazanabilmektedir. Bu tür tâbiyete müktesep tâbiyet denir. Sonradan vatandaşlık kazanma durumunda, kişinin vatandaşlık kazandığı toplumla arasında sıkı bir bağ olması ve bütünleşmenin(uyumun) sağlanabilmesi gerekir. Bütünleşmenin hangi hâllerde gerçekleşeceğini, kanun koyucu tespit etmektedir⁷³.

Birden fazla devlete vatandaşlık bağı ile bağlı olan kişinin, bu devletlerden hangisi ile siyasî bağı, daha doğrusu uyumu(bütünleşmesi) daha yoğun ise, o devlet vatandaşı olarak kabul edilmektedir⁷⁴.

“Herkesin bir tâbiyeti olmalıdır. Hiçbir devlete vatandaşlık bağı ile bağlı olmayan kişilere vatansız denilir” şeklinde belirlenen ilkeler, tâbiyet hukukunun genel (direktif) ilkeleridir. Ancak, büyük savaşlardan sonra, vatansızlık hâllerine sıkça rastlanmaktadır. Bu ilkelerden, herkesin bir vatanının olması 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nin 15. maddesi ve vatansızlık durumunun ortadan kaldırılması 28 Ağustos 1961 “Vatansızlık Hâllerinin Ortadan Kaldırılması ve Önlenmesine Dair Birleşmiş Milletler Sözleşmesi” ile teyit edilmiştir. Fakat bu durumun önüne geçilememiştir⁷⁵.

⁷²DOĞAN, a.g.e., s.29-30; NOMER, a.g.e., s.42-43.

⁷³DOĞAN, a.g.e., s.30.

⁷⁴AYBAY, a.g.e., s.3.

⁷⁵DOĞAN, a.g.e., s.31-32.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK KÜLTÜRÜNDE YÖNETİM HALK İLİŞKİSİ VE SOSYAL YAPI

I. İSLÂM ÖNCESİ TÜRK DEVLETLERİNDE SOSYAL YAPI

Eski Türk cemiyetinde siyasî teşkilatlanmanın en üst makamını “il” oluşturmaktadır. İl toprağı, halkı, idarî, hukukî nizamları ile görevi, yurdu ve ahaliyi korumak olan bir siyasî kuruluştur. İlde hükümdar, ülke ya da yurdu, halk adına korumakla yükümlüydü. Türkler, hür ve müstakil yaşayabildikleri toprağı vatan saymışlar, istiklâlin olmadığı arazileri kolayca terk edebilmişlerdi.

Asya Hunları, Göktürkler, Uygurlar gibi eski Türk devletlerinde ferdî haklar ve mülkiyet hakkı bulunmaktaydı. 10. asırda Bulgarlar, kendi arazilerinden elde ettikleri mahsulden hükümdara dahi herhangi bir şey vermeyebilirlerdi. Hazar hakanı ve idarecileri tebaanın mülküne el uzatmazlardı. Oğuzlarda beyler, Han’ın aşırı davranışlarına tepki gösterebilirlerdi. Bizans baskısından kaçan halk Avrupa Hunlarına ve Çin’deki köleler Asya Hunlarına sığınmışlardı. Eski Türk atlı göçebe kültürünü tanımlayan “bozkır kültürü” ailelerin hürriyet duygusu ve serbest hareket etme eğilimini canlı tutuyordu. Türk ilinde siyasî birliği meydana getiren boylarda, yalnız otlaklar ve yaylaklar ortak mülkiyetti. Buralardan yararlanan mülk ve sürü sahipleri belirli ölçüde vergi verirdi. Bu vergi ile ilin malî ve askerî ihtiyaçları karşılanırdı. Bozkır kültürü, kölelik ve imtiyazlılığı önlediği için adalet ve eşitlik prensiplerinin gelişmesini de sağlamıştı¹.

Eski Türklerdeki “kul” tabiri esirlik ve haklarını kaybetmişlik anlamında kullanılmaktadır. Devlet idaresinde hakana büyük yardımı olduğu için beyler, halka nispetle üstün tutulmuşlardır. Beylik, aç doyurarak, çıplak giydirek, savaşlarda ve avlarda üstün yetenek göstererek kazanılabilirdi. Toplumdaki

¹İbrahim KAFESOĞLU, “İslâmî Türk Devletlerinde Kültür ve Teşkilât”, **Türk Dünyası El Kitabı**, Ankara,TKAE Yay.,1992,s.193-195.

hiyerarşiyi devlet idaresinde alınan görev belirlemekteydi. Türklerde kabile yapılanması önemli olduğu için kabile mensuplarının meclis ve toplantılarda belirli yerlere oturması, yiyecek ve yemeklerin belirli bölümlerini yemesi, savaş ganimetleri paylaşılırken kabilenin “orun” ve “ülüş”ünün dikkate alınması örf hâline gelmişti. Devlet emretme hakkına sahipti. Ancak itaat edenler, bu hakkın meşruiyetini tanımalıydılar. Eski Türk hükümlerinde hükümlerlik Tanrı bağışydı. Ancak halk hükümdarı insanüstü bir varlık olarak da görmüyordu. Hükümdar vazifelerini yapmazsa kut’tan düşer, vazifesi Tanrı tarafından geri alınırdı. Hakan halkından, Tanrı huzurunda sorumluydu. Hükümdar, idaresindekileri soy, dil ve din ayırt etmeden yönetmeliydi. Yönetim töreye göre olmalıydı. Asya Hunlarında hükümdarın işlerinin kontrol edildiği bir Daimi Meclis/Devlet Meclisi bulunuyordu. Yılın 9. ayında yapılan Halk Meclisinde ise, memleket meseleleri hakkında umumî müzakereler açılırdı².

Asya Hun İmparatorluğu’nda Mo-tun devrinde (MÖ.219-174), her yıl üç büyük toplantı yapılmaktaydı. Yılın ilk ayında dinî bir toplantı, ilkbaharda siyasî bir toplantı ve sonbaharda devlet, insan ve asker gücünün tespit edildiği askerî bir toplantı yapılmaktaydı. Bunlar arasında en mühimi ikinci toplantıydı ki bu toplantının esas amacı, hükümdarın tasdik edilmesi ya da “Tanhu” seçilmesiydi. Toplantıda gerektiğinde idareye geniş icraî yetki verilirdi. Töreye yeni hükümler getirilir, ülke meseleleri üzerinde genel görüşmeler açılarak karara bağlanırdı. Bu mecliste, Tanhu ve Yin-çü (Hatun)’nın ve prenslerin huzurunda asker ve sivil, makam sahipleri, Hun Boyları, bütün başbuğlar, yabancı zümre temsilcileri, yer alırdı. Bu mecliste hazır bulunmak devlete sadakati gösterirdi, aksi durum ise isyan sayılırdı³.

Bu meclisin daha sonraki devirlerde önemli bir yer tutan “Toy” geleneğinin aslı olduğu düşünülmektedir. Moğolca Kurultay sözünün Türkçe karşılığı olan Toy Meclislerinde, devlet ve millet meseleleri uzun uzun müzakere edilip karara bağlanırdı. Hükümdarın yerine Toy’un idaresinde

²İbrahim KAFESOĞLU, “İslâmî Türk Devletlerinde...”, s.196-200.

³İbrahim KAFESOĞLU, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul, Boğaziçi Yay., 1983, s.246.

yetki sahibi olan idareciler, hanedan mensupları dışından devlete hizmetleri ve dirayetli kişilikleri ile seçkinleşmiş, halk tarafından sevilen kişilerdi.

Öteki Türk devletlerinde de yönetimle ilgili meclisler vardı. Atilla zamanında (448) Hun “Seçkinler Meclisi”, Asya’da Tabgaç Devleti’nde “Devlet ve Nazırlar Meclisi”, Hazar Hakanlığı’nda “İhtiyarlar Meclisi”, Peçeneklerde “Kararlar Meclisi”, Oğuzlarda “Dernekler”, Tuna Bulgarlarında “Millet Meclisi” mevcuttu. Göktürk ve Uygur Hakanlıklarında siyasî, askerî, iktisadî ve kültürel bütün meselelerin görüşülüp kararlaştırıldığı “Tabgaç Meclisi” bulunuyordu⁴.

II. TÜRK İSLÂM DEVLETLERİNDE SOSYAL YAPI

Türklerin hâkim olduğu kültür çevresinin en mühim unsuru dindi. İslâm’ı yayma fikri, Türklerin fütihat felsefesine uygun düştüğünden eski Türk kültür merkezleri Buhara, Semerkand, Balasagun yaylalarındaki Türkler hızlı bir şekilde İslâmlaşmıştı. İslâm’ı kabul etmemiş Basmıl, Yabaku gibi Türk boyları ile çarpışılmış, İç Asya’nın dağlık bölgelerinden gelen Türklerle İslâmlaşmaları için Hanlık arazilerinden yerler verilmişti. Karahanlı idareciler bu bakımdan Uygurları hedef almışlar, Mani ve Buda dinindeki bu Türkleri ihtida ettirmeye çalışmışlar, Gaznelilerde devlet ve halk birliğinin sağlayan en önemli unsur İslâm olmuştu⁵.

Türklerin İslâmiyeti kabulünden sonraki dönemlerde sosyal durum genellikle kendini muhafaza etmişti. Devlet memurlukları çoğunlukla ırsî olup, iktidar çoğu kere aynı ailelerde kalmıştı. İdarî makam sahibi ailelerin ve din adamlarının şehirlerdeki nüfuzu artmış, tüccarlar, esnaflar, sanat erbapları ve bunların bağlı oldukları loncalar vücut bulmuştu⁶.

Köylerde topraklarda çalışan köylü has ve iktâ durumuna göre, devletin himayesinde geçimini sağlamıştı. Köylüler ve şehir halkı eşit derecede özgürdü. Ellerindeki toprakları işleyebildikleri sürece veraset yolu

⁴KAFESOĞLU, *Türk Millî...*, s.247-248.

⁵KAFESOĞLU, “İslâmî Türk Devletlerinde...”, s.364-365.

⁶KAFESOĞLU, “İslâmî Türk Devletlerinde...”, s.362.

çocukları için açıktı. Orta doğu ve Akdeniz'in sosyal ve iktisadî şartlarında köylülüğe ve yerleşikliğe yatkınlaşmış olan nüfus, ev, bağ, bahçe, ağıl ve emlak sahibi olabilmişti. Tarım arazisi, ormanlar, otlak ve yaylalar ise devlet malıydı. Kasabalardan en küçük iskân yerlerine kadar vergiye tâbi nüfus, herkesin vergiye tâbi varlığı kayıt ve tespit edilerek şer'i ve örfi vergiler hâlinde tahsilât yapıldı. Has ve haracî topraklardan elde edilen para devlet hazinesine yatırılırdı.

Türk İslâm devletlerinde, siyasî istikrar, birlik, muntazam ordu teşkilâtı, ticaret yollarının korunması ve kontrol altında tutulması Yakın Doğu-Orta Asya-Doğu Avrupa, Uzak Doğu-Hindistan ve Akdeniz limanları arasındaki ticareti hızlandırmış refah, zenginlik ve halk arasında iktisadî denge sağlanmıştı⁷.

A. SELÇUKLULARDA SOSYAL YAPI

Selçuklular, Türk ve İslâm menşeinden gelen unsur ve kurumların birleşimi ile kurulmuştu. Dikkati çeken ilk özellikleri Göktürkler ve Karahanlılarda her yönü ile yer alan eski Türk feodal bünyesine sahip oluşlarıydı. Selçuklu İmparatorluğu kurulurken, eski Türk idare anlayışında olduğu üzere, devlet hanedan üyelerinin ortak malı sayılmış, Türkmen beyleri askerî hiyerarşiye idarî, askerî ve siyasî haklarla dâhil olmuşlardı. Tuğrul Bey'den itibaren gösterilen merkeziyetçi devlet yapısı kurmak istek ve gayreti, feodal beylerin mukavemetleri ve isyanları ile karşılaşmıştı. Bu sebeple Türkmen aristokrasisinin nüfuzu zamanla kölelikten gelen Türk emirleri ile kırılmıştı. Ancak bu emirlerin mevkileri de yine feodal esaslara göre şekillenmişti⁸. Selçuklu Devletinde topraklar üzerindeki hâkimiyet alanları göçebe feodalizme göre yapılandırılmış, bu yapılanmaya "iktâ" denilmişti. Selçuklular askerlerini İmparatorluğun dört bir yanına dağıtıp,

⁷KAFESOĞLU, "İslâmî Türk Devletlerinde...", s.363.

⁸Mehmet Altay KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, 3. baskı, Ankara, TTK, 1998, s. 11.; Osman TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, 7. baskı, İstanbul, Boğaziçi Yay., 1998, s. 309-310.

toprak vergilerine bağı bir ordu vücuda getirirken, Türkmenlerin geçimleri ile ülkenin imar ve idaresi sağlanıyordu. İktâlar, babadan oğula devrediliyor, istihsâl arttıkça gelir de artacağı için bu durum iktâ sahiplerini ülkenin imarına teşvik ediyordu. İktâ sahipleri, bulundukları yerlerde devletin memuru olarak görüldüklerinden merkezî hükümetin kontrolleri dışında halktan vergi alamazlardı. Devlet bu sistemle askerine maaş ödemedi ordusunu beslerken, Türkmenleri toprağa ve devlete bağılıyordu⁹.

Ordu mensupları arasında bölüştürülen iktâ arazisinin vergileri ise ordu mensuplarına ödenirdi. İktâlarda çalışan “reaya” dan alınacak vergi nispeti bölgesine, istihsâl maddesi cinsine ve verim derecesine göre her yıl Divan defterlerinde belirtilmek üzere, “Büyük Divan” tarafından tespit edilirdi. İktâ sahipleri belirli miktarda vergiden fazlasını alamazlardı. Aşırı talepler hâlinde, reayanın mülküne el uzatıldığında, aile dokunulmazlığına el uzatıldığına veya reayanın hakkına tecavüz edildiği zamanlar, köylü ve çiftçi büyük divana hatta doğrudan doğruya sultana şikâyet hakkına sahipti. İktâ sahibinden hoşnut değilse başka bir yere göçebilirdi.

Anadolu Selçuklu Devleti’nde Moğol istilası sebebiyle düzenin bozulması, iktâ arazilerinin “yurtluk” (mülk) hâline getirilmesi, mirî toprak rejiminin bozulması, ordunun dağılması ile sonuçlanmış iktâsız kalan sipahilerin çıkardığı huzursuzluk devletin çökmesine sebep olmuştu.

Selçuklu döneminde Türkler, Anadolu’nun bir geçiş merkezi olması sebebiyle, ananevi besicilik dışında esnaf, zanaat sahibi, nakliyeciler, işçi olarak ekonomiye katılmışlardı. Bunun neticesi olarak ise, kaleden ibaret kasabalar büyüyerek şehirler meydana gelmişti. İktisadî faaliyetin Müslüman Türklere intikali Ahilik teşkilatı ile olmuştu. Bu teşkilât gayrimüslimlere kapalı olduğu için Müslüman meslek erbabına belirli bir imtiyaz sağlamıştı¹⁰.

Türkler, İslâm öncesinde Göktürk, Uygur ve Hazar hanları idaresinde kendilerine sığınan yabancı din mensuplarının himaye etmişler, kendileri de bu dinlere bağı cemaatler olarak bir arada ahenk içinde yaşamışlardı. Bu zihniyet Selçuklularda da devam etmiş, Yakın Şarktaki Hristiyan ve Yahudi

⁹TURAN, a.g.e., s.312-313.

¹⁰KAFESOĞLU, “İslâmî Türk...”, s.363.

gayrimüslim unsurlar Selçuklu idaresinde huzur içinde yaşamışlardı. Hristiyan topraklarını fethediyor olmalarına rağmen, bu özelliklerinden dolayı Hristiyan kaynakları Alp Arslan ve Melikşah'ın adalet ve merhametinden övgüyle bahsetmişlerdir. Melikşah'ın devlet merkezini Rey'den Isfahan'a taşıması bu bölgede yoğunlukta olan Yahudi nüfusun daha da artmasına sebep olmuştu. Ermeni Patriği Basille 1090'da Melikşah'tan kiliselere, manastırlara ve rahiplere konan verginin affını istedi. Sultan ise bu talebi kabul etti¹¹.

B. OSMANLI DÖNEMİ SOSYAL YAPI

1. Klasik Dönem ve Millet Sistemi

Osmanlı Devleti'nin devlet geleneği ve hükümlanlık anlayışı, Orta Asya Türk Devlet geleneği ile yakın doğu Bizans, Sasani devlet anlayışını özümsemiş bir İslâm devlet geleneği olarak tanımlanmaktadır. Halil İnalcık, Osmanlı devlet ve hükümlanlık anlayışını, Tursun Bey ve Kınalızâde gibi ilk Osmanlı tarih yazıcıları ile Kâbusnâme, Kelile ve Dimne gibi eserlerden hareketle “daire-i adliye” formülüyle izah etmektedir. Buna göre, “Hükümdar askersiz kuvvet sahibi olamaz; parasız asker olamaz, tebaanın refahı olmadan para olmaz ve adalet olmadan halk müreffeh olamaz”¹². Bu anlayış, iktidar ve adalet arasında karşılıklı bir bağımlılık ortaya koyarken, iktidarın keyfi bir şekilde kullanımını da gayr-i meşru saymaktaydı¹³.

Osmanlı devletine intikal eden Hint-İran siyasî geleneğinde siyasî düşüncenin temel karakteristiği, yerli yerinde duran ve birbirine karışmayan sınıflar bütününden oluşan tebaadır. Arap-İslâm siyasî düşüncesinde, statükocu topluma yabancı bir anlayış vardı. Bu anlayışta; toplum idareciye Allah'ın emaneti olarak teslim edilirdi. İdareci, adaletle yönetmediği takdirde

¹¹TURAN, a.g.e., s.323-326.

¹²Daire-i adliye orijinal formülüyle, “adldir mucib-i salah-ı cihan; cihan bir bağdır divarı devlet; devletin nâzımı şeriattır; şeriata hâris olamaz illâ melik; melik zapteylemez illâ leşker; leşkeri cem' edemez illâ mal; malı cem' eyleyen reâyadır; reâyayı kul eder padişah-ı âleme adl” şeklinde ifade edilir.

¹³Mehmet ÖZ, *Osmanlıda “Çözölme” ve Gelenekçi Yorumcuları*, İstanbul, Dergâh, 1997, s.50.

değiştirilebilir, direndiği takdirde ise karşı koyabilirdi. Ancak bu yapı, eski Yunan ve Hind İran siyasî düşüncesinin etkisiyle hızla değişime uğramış ve statükocu bir nitelik kazanmıştı. Bu siyasî gelenek, Emevî ve Abbasî döneminden itibaren saltanat kavramı etrafında merkezileşmiş bir otorite ile Osmanlılara kadar gelmişti¹⁴.

Barış ve düzeni sağlamak için, devletin her insanı kendine uygun bir sosyal seviyede bırakması gerektiği geleneksel anlayışına bağlı olarak Osmanlı toplumu, iki büyük sınıfa ayrılmıştı¹⁵. Bu sınıflardan ilki, padişahın saltanat beratı ile kendilerine dinî veya idarî yetki tanıdığı kimselerdi. Saray memurları, mülkî memurlar ve ulema “askerîler olarak” tanımlanan bu sınıfa dâhil ediliyordu. İkincisi, vergi ödeyen fakat idareye hiçbir şekilde katılmayan bütün müslim ve gayrimüslim zümrelerden oluşan “reaya” sınıfı idi. Tebaayı, askerî sınıfın imtiyazlarından uzak tutmak devletin temel ilkelerindendi. Bunlar arasında sadece sınırlarda fiilen savaşımlar ve medresede muntazam bir tahsil gördükten sonra sultanın beraatını elde edebilenler ulemâ, askerî sınıf mensubu olabiliyorlardı. Kişinin toplum içindeki mevkiini sadece sultanın iradesi belirlemekteydi.

Osmanlı tebaası vergi mükellefiyetlerine göre, her biri farklı statüde Müslim - gayrimüslim, şehirli-köylü, yerleşik-göçebe sınıflarına ayrılıyordu. Vergi vermek kişinin statüsünü belirlemenin en iyi göstergesiydi. Kamu hizmetlerini yerine getirmek karşılığında, belirli oranda vergi muafiyeti tanınan kişiler, her türlü vergiden muaf olan askerîler ile sıradan tebaa arasında orta bir sınıf oluşturuyordu. Büyük kısmı mirî arazi üzerinde tasarruf hakkına sahip olarak yaşayan köylüler, hususî bir vergilendirmeye tâbi tutulmuşlardı. Bunların her birinin içtimâî konumu, ödedikleri vergilere göre belirlenerek düzenli aralıklarla Tahrir Defterlerine kaydedilmişti¹⁶.

¹⁴Ahmet Yaşar OCAK , “Din ve Düşünce Hayatı”, **Osmanlı Medeniyeti Tarihi**, Ed. Ekmelettin İhsanoğlu, Cilt 1, İstanbul,1999, s.165).

¹⁵ İslahatçı devlet adamı Koçi Bey, Osmanlı toplum yapısını reâyâ, ulemâ ve askerî (selefiyye) olmak üzere üç temel sınıfa ayırmıştır(Geniş bilgi için bkz. **Koçi Bey Risalesi**, Haz. Yılmaz Kurt, Ankara, Akçağ Yay.,1994).

¹⁶Halil İNALCIK, “Osmanlı Toplum Yapısının Evrimi”, Çev. Mehmet Özden- Fahri Unan, **Türkiye Günlüğü**, Yaz, 1990, s.31-32.

Devletin ve toplumun bütün katmanlarının ihtiyaçlarını karşılamak iktisadî faaliyetin hedefi ve meşruiyet temeliydi. “Provizyonizm” olarak da tanımlanan bu ilkeye göre, mal ve hizmet üretenler önce kendi ihtiyaçlarını sonra da kademe kademe tüm toplumun ihtiyaçlarını karşılamalıydı. İthalat serbest, ihracat üzerinde sıkı kontrol ve yasaklar vardı¹⁷.

Sistemin yaşaması, onu yaşatacak güçlü bir organizasyonun devamıyla mümkün olabileceği için, devlet ve onun adına hareket edenlerin iktisadî kaynaklar üzerinde kesin söz hakkı bulunuyordu. Bu anlamda devlet ve temsilcilerine, toplumun diğer katmanlarından güçlü ve etkili olmalarını sağlayan ayrıcalıklı bir kaynak tahsisi yapılıyordu. Fiskalizm denilen bu prensip, devlet temsilcilerine halka oranla çok yüksek imkânlar sağlıyordu. Ancak bu durum zengin ve ayrıcalıklı zümre oluşturmuyordu. Çünkü bu tahsisler görev süreleriyle sınırlıydı ve mallar görevlilerin maiyetiyle paylaşımlıydı. Eğer devlet görevlisi harcamalarında tasarruf yaparak biriktirdiyse, birikimler, ölünce devlete ve vakıflara gitmekteydi. Devlet elitinin kontrolüne verilen imtiyazlı kaynaklar, harcamalarda eşitlikçi bir boyut kazanıyordu. Ekonominin hâkim sektörü ziraatta toprak, üretici köylü aileleri arasında eşit paylaştırılıyordu. Toprak mülkiyetinin devlete ait olması, kaynak dağılımının eşitlikçi bir dengede tutulması için araçtı. Bu anlamda emek de kontrol altında tutulmaktaydı. Toprağı terk etmek ve işlememek devletçe yasaklanmıştı. Şehirlerde esnaf, birbirine yakın büyüklükteki küçük işyerlerinden oluşan bir cemaat örgütlenmesi içindeydi. Osmanlı zihniyeti, işbirliği ve dayanışma üzerine kuruluydu. Cezalandırma yetkisi kadiya ve divâna aitti. İslâm kaynaklı eşitlik, dayanışma, itidal ve hoşgörü ön plândaki değerlerdi¹⁸.

Osmanlı toplumundaki gayrimüslimler, İslâm zimmet¹⁹ hukukunun ya da İslâm devletinin güvencesi altında yaşamaktaydılar²⁰. Gayrimüslimler

¹⁷Mehmet GENÇ, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul, Ötüken, 2000, s.68.

¹⁸GENÇ, **a.g.e.**, s.70-73.

¹⁹Ehl-i kitap olan gayrimüslimler, İslâm devleti hakimiyetinde yaşamayı kabul ettikleri taktirde, onlara “Allah ve peygamberin zimme” si himayesi verilir. İslâm devleti, içten ve dıştan gelebilecek her türlü tehlikeye karşı “zımmi”lerin can, mal ve namuslarını korumayı Allah adına tahhüt eder(Geniş bilgi için bkz. Cevdet KÜÇÜK, “Osmanlı Devletinde Millet Sistemi”, **Osmanlı**, Cilt 4, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 1999, s.208).

dinlerine göre, Hristiyanlar, Museviler ve Sabîîler olarak üç ana gruba ayrılmışlardı²¹.

Gayrimüslimler, evlenme, boşanma, vasiyet gibi medenî haklarını kendi dinî ve hukukî sistemlerine göre tanzim ve idare yetkisine sahip olmuşlar, Müslümanlarla ticarî şirketler kurabilmişler, inzibat hizmeti gören gruplar içinde yer alabilmişlerdi. Devletin gayrimüslimler üzerindeki ön önemli müdahalesi idarî bir hüviyete sahip olan cemaat liderlerinin seçiminde olmuştu²².

Dünyada tek bir cihan devleti, tek bir din ve hükümdar olması gerektiği anlayışıyla Fatih devrinde başlamak üzere Ortodoks Rum Patrikhanesi ihya edilmiş, Patrikhaneye Bizans döneminden fazla yetkiler verilmişti²³. Musevilere kendi havralarına sahip olma hakkı tanınmış, Ermenilerin başına da bir Patrik tayin edilerek cemaatler arasında bir denge sağlanmıştı. Bu sistem, cemaate, kendi ruhanî/dinî liderini seçerek devletin onayına sunma hakkı vermişti. Patriğin görevine başlaması Padişahın tasdikinde sonra olabilmekteydi. Patrik başkanlığındaki ruhanî meclis, cemaatin her meselesiyle meşgul olurdu. Bu meclislerde kendi kanunlarına göre verilen kararlar, cemaatler adına Osmanlı devleti tarafından infaz edilirdi²⁴.

Osmanlı toplumundaki en önemli gayrimüslim unsur, Rum Ortodoks kilisesi etrafında toplanan Hristiyanlardı. Ortodoks Patrikliği, bütün Ortodoks kavimleri üzerinde ruhanî hâkimiyete sahipti. Rumlar, Avrupa ile ilişkilerde tercümanlık yapıyorlardı. Topluluklarda mezhebi ayrılıklar fazlaydı. Ermeni Gregoryenler, Katolik ve Protestan Ermenilerle aynı semtte oturmaz ve evlilik yapmazlardı. Mahalle ve köylerdeki cemaat liderleri halkın temsilcileriydi. Bir

²⁰Bernard LEWIS, **İslâm'ın Siyasal Dili**, Çev. Fatih Yaşar, Kayseri, Rey Yay.,1992,s.62. Bilâl ERYILMAZ,Osmanlı Devleti'nde Farklılıklara ve Hoşgörüye Kavramsal Bir Yaklaşım” **Osmanlıdan Günümüze Ermeni Sorunu**, Ankara, Kolektif Yeni Türkiye Yay., 2001, s.406.

²¹Katolik Hristiyanlar; Latinler, Gürcüler, Ermeniler, Süryaniler, Keldaniler, Marunîler, Kiptîler ve Katolik Rumlardan, Ortodokslar; Gregoryenler, Nasturîler, Yakubî Süryaniler, Melkitler ve Mandeîlerden, Musevîleri ise; Rabbanîler, Karaitler ve Samirilerden oluşmaktaydı Gülnihal BOZKURT, **Alman İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu**, Ankara, TTK Yay.,1996, s.11.

²²Halil İNALCIK, **Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I**, Ankara, TTK Yay., 1995, s.141-145.

²³Halil İNALCIK,”Osmanlı Devletinin Yükselişi Fatih Sultan Mehmet”, **İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti**, Cilt 1, İstanbul, 1988, s.304.

²⁴Gülnihal BOZKURT, **a.g.e.**,s.30.

mezhep ve kilisenin yönetiminde köylerde bir otonom idare altında millî kimliklerini koruyabilmişlerdi. Kilisede kullanılan ibadet diline rağmen millî diller kaldırılmamıştı²⁵.

Osmanlı toplumunda aynı mezhepten olup farklı dilleri konuşan ve aynı dili konuşup farklı mezheplere mensup olan grupların kapalı kompartımanlar hâlinde yaşamaları maddî kültür hayat tarzı ve folklorda bir Osmanlı tarzı sağlasa da yazı, ilim ve düşüncede ortak bir Osmanlı kültürünün doğuşuna engel olmuştu²⁶.

Millet sistemi²⁷ olarak tanımlanan bu yapı, Osmanlı devletinde uzun yıllar devletin gücüne paralel olarak düzgün şekilde işlemişti. Osmanlı askerî gücünün zayıflaması ve Batılı devletlere mücadele kabiliyetini yitirmesi ve birbiri ardına verilen kapitülasyonlar bu yapıyı etkilemeye başlayacaktı. Nitekim Osmanlı Devleti, 16. yüzyıl sonlarında Batı Avrupa'daki iktisadî ve askerî değişikliklere bağlı olarak, köklü bir değişim gereksinimi hissetmiş ve Alman piyadelerine mukavemet edebilmek için eyaletlerdeki tımarlı sipahileri gözden çıkarmış, yeniçerileri yeni teknoloji ile donatmayı tercih etmişti. Tımarlı sipahilerin ihmali toprak ve vergi sisteminin bozulmasına sebep olmuştu. Aynı dönemde uluslararası ticaret yollarının Atlas Okyanusu'na kayması, Amerikan gümüşünün Ortadoğu pazarlarını istila etmesi, Osmanlı malî ve iktisadî yapısının çökmesine sebep olmuştu²⁸.

2. Osmanlı Toplumunda Değişim, İmtiyazlar ve Haklar

Osmanlı gayrimüslimlerinin, batıdan ilk etkilenmeleri Venedik, İtalya, Akdeniz ticareti ve Batılı diplomatlar kanalıyla olmuştu. Avrupalı diplomatlarla tanışmanın etkileri Otuz Yıl Savaşları (1618-1648) sırasında görülmüştü. Bu dönemde İstanbul, bir Katolik-Protestan mücadelesine sahne olmuştu. Batılı

²⁵KÜÇÜK, a.g.m., s.210-211.

²⁶İlber ORTAYLI, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 4, İstanbul, İletişim, 1985, s.996-997.

²⁷Millet sistemi ve Patrikhanelerin kuruluşu hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz.Yavuz Ercan, "Osmanlı Devleti'nde Müslüman Olmayan Topluluklar" (Millet Sistemi), **Osmanlı**, Cilt 4, Ankara, 1999, s.197-207.

²⁸İNALCIK, "Osmanlı Toplum...", s.32.

devletler, kapitülasyonlardan elde ettikleri imtiyazlarla gayrimüslimler üzerinde himaye kurarak, Osmanlı içişlerine müdahale hakkı kazanmaya çalışmışlardı.

Fransa, 1535 kapitülasyonları ile kutsal yerlerin himayesi²⁹ hakkını kazanmış, bu konu 1604'te Osmanlı ile Fransa arasında yeniden ele alınmıştı. Ortadoğu'yu kendi ticarî nüfuz alanına dönüştürmek isteyen Fransa, Osmanlı coğrafyasında Cizvit papazlarından bir misyoner teşkilatını da harekete geçirmişti.

1673 Kapitülasyonlarının getirdiği imtiyazlar, Osmanlı tebaası Katoliklere de uygulanmış, bu durum Katolik mezhebine geçişleri artırmıştı. Fransa desteği ile 1698'de İstanbul'da açılan Ermeni matbaasında Ermenice Katolik propaganda risaleleri basılmış, risaleler gerek Ermeni gerekse Rum toplumlarında tepkiyle karşılanmıştı. 1701'de matbaaların bir kısmı Ermeni ve Rum patriklerinin müracaatı ile kapatılırken, yakalanan misyonerler yurtdışına sürülmüş ve gayrimüslimlerin mezhep değiştirmesini yasaklayan bir kanun çıkarılmıştı. Buna rağmen Katolikliğe geçişler gizli yollardan devam etmiş, Fransa ile Osmanlı arasında yapılan 1740 Antlaşması'ndan sonra bu durum Ermeniler arasında alenileşerek artmıştı.

1617'de Avusturya ile başka bir kapitülasyon antlaşması yapılmış, Katolik din adamlarına hürriyet taahhüdünde bulunulmuştu. 1761'de yapılan dostluk ve ticaret antlaşmasında "dinin icrası konusunda diğer dost ülkelere tanınan davranış Prusya için de geçerlidir" hükmüne yer verilerek, Prusya ile bir dostluk ve ticaret antlaşması yapılmış, bu kaide Prusya ile sonraki antlaşmalarda da teyit edilmişti. 1842'de İngiltere Kudüs'te bir Protestan kilisesi kurdurtmuş, bu tarihten sonra Protestan misyonerleri Osmanlı ülkesinde faaliyetlerini hızlandırmışlar, hastaneler, kolejler, dershaneler açmışlardı.

²⁹Kudüs'teki dinî değer taşıyan bütün anıt ve tapınakların yönetilip onartılmasını ifade eden Kutsal yerler meselesi, Fransa ve Rusya'nın menfaatleriyle de kesiştiği için uzun yıllar Osmanlı devletinin başını ağrıtmıştır. Enver Ziya KARAL, **Osmanlı Tarihi**, Cilt 5, Ankara, TTK, 1994, s.222-227.

Gayrimüslimler, kapitülasyonların sağladığı imtiyazlar sayesinde konsolosluklarda tercümanlık ve tüccarlık yaptıkları için durumları giderek iyileşmişti³⁰.

Batılı himayeci sistem sayesinde Avrupalı tüccarlarla ekonomik imtiyazları paylaşacak duruma gelen gayrimüslimler, Osmanlı toplumunda yeni bir ticaret sınıfı olarak ortaya çıktılar. Özellikle Rumlardan bir ticaret burjuvazisi gelişti. Buna paralel olarak da cemaatler içinde bağımsızlık akımları görülmeye başladı. Geçmişte devletleri, bağımsız kiliseleri ve edebî dilleri olan Balkan halklarında kilise, ticaret burjuvazisi ve Avrupa devletlerinin etkileri ile Balkan milliyetçiliği örgütlenmeye başlamıştı. Bu duruma Osmanlının Viyana bozgunundan sonra iç ve dış otoritesini kaybetmesi, Avusturya ve Rusya'nın Tuna boyunda güçlenerek ticarî etkilerini artırmaları katkıda bulunmuştu³¹. 1829 Yunan bağımsızlığı millet istemini ilk defa olarak parçalamış, Mehmet Ali Paşa İsyanı Osmanlı devletinin güçsüzlüğünü ortaya koymuştu. Toplumda devletin gücüne olan güven sarsılmıştı. Bâb-ı Âlî, Osmanlı ülkesinin potansiyel Alsace-Lorraine'leri olarak tanımlanan Bosna, Girit, Kıbrıs, Lübnan, Mısır gibi toprakları korumak dolayısıyla Osmanlı toprak bütünlüğünü sağlamak için, Avusturya Başbakanı Metternich'in 1814-1815 Viyana Kongresi'nde işaret ettiği "Avrupa'da statüko" arzusuna paralel hareket etmişti³². Yine aynı dönemde devletin durumunun iyileştirilmesi ve ömrünün uzatılması için askerî sahadan başlayarak yapılan ıslahatlar devam ettirilmişti.

Esasen 18.yüzyıl başından beri Osmanlı toprakları arasında Rumeli zenginleşmekteydi. Balkanlar, 18. yüzyıl boyunca büyük çiftliklerin, zenginlik getiren tarımın ve tüccarın bölgesi olmaya başlamıştı. Eskinin küçük feodalleri, zenginleşip toprak beyleri olmuşlardı. Bunlar, kendi orduları ve iradeleri altında şehirlerin senyörü olarak padişahı kurtarıp onun saltanatının güvenliğini sağlayacaklarına yemin ediyorlardı.

³⁰KÜÇÜK, a.g.m., s.211-212.

³¹İlber ORTAYLI, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul, İletişim, 1995, s.51-55.

³²Roderic DAVISON, "Osmanlı Diplomasisi ve Bıraktığı Miras", Ed. L. Carl Brown, *İmparatorluk Mirası Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası*, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, İletişim, 2000, s.272-273.

17. yüzyıl sonundan beri Rumeli'nin ünlü ayanları mütesellimlik yoluyla idarî otoriteyi tamamen ele almışlardı. Anadolu'da, Arabistan'ın bazı yerleri ve Lübnan'da başından beri feodallerin özerkliğine müsaade edilmişti. Alemdar Mustafa Paşa, merkezî hükümetle yerel beylerin çatışmasına meşveret usulüne başvurarak son vermek istiyordu. Bu sebeple valileri ve ünlü ayanları İstanbul'da "meşveret-i âmmeye" davet ediyordu. Tepedelenli ve Bulgaristan Ayanı bu davete uymamışlardı. Bu meşveretten Ekim 1808 tarihli Sened-i İttifak doğdu. Ayanlar, Sened-i ittifakla merkezî otoriteye ve sadrazama karşı kendi varlığını kabul ettirmişti. Ayanların etrafında toplanan askerlerin devlet askeri olacağı, padişahın ve sadrazamın otoritesine karşı gelenlerin elbirliği ile bastırılacağı taahhüt ediliyordu. Ahidnâme vüzerâ, ulemâ ve ileri gelen ayanlar tarafından imzalandı. Belge bazı Anayasacılar tarafından İngiliz Magna Carta'sına benzetilmekle birlikte Osmanlı devletinde hürriyetlerin ve parlamentarizmin gelişmesini sağlayamamıştı. Nitekim Sultan Mahmut senedin aslını yok etmiş güçlendiği an ayanları ve veziriazamı gözden çıkarmıştı. Alemdar'ın konağına saldırılıp yok edilmesini ise seyretmişti³³.

Bilhassa gayrimüslimler arasındaki ayaklanma ve bağımsızlık taleplerini durdurma isteği II.Mahmut'un, *"Ben tebaamın Müslümanını camide, Hıristiyanını kilisede, Musevisini de havrada fark ederim. Aralarında başka güne bir fark yoktur. Cümlesi hakkında muhabbet ve adaletim kavidir ve hepsi evladımdır..."* sözlerine yansımıştı³⁴.

Kopma noktasındaki toplum bağlarını kuvvetlendirmek ve birlikte yaşamaya devam edilebilecek bir imparatorluk birliğinin sağlanması amacıyla 3 Kasım 1839'da Tanzimat Fermanı ilân edilmişti³⁵. Fermanda, Padişah can, mal ve namus masuniyetini, iradesinin dışında kanunların yargısına bıraktığını söylüyordu. Hükümet yönetiminin mevâdd-ı esasiyye'ye göre yapılacak kanunlara göre olacağını bildiriyordu. İltizam sistemi yerine sabit ve

³³İNALCIK, "Osmanlı Toplum...",s.36; ORTAYLI, a.g.e.,s.28-30.; Halil İNALCIK, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul, Eren Yay.,1996, s.348.

³⁴BOZKURT, a.g.e, s.41.

³⁵Tanzimat'ın tam metni için bkz. *Düstur*, Cilt 1, İstanbul, 1289, s.4-14. Ayrıca Tanzimat'ı içeren *Takvim-i Vekayi* nüshası için bkz. *Tanzimat*, Cilt 1, İstanbul, 1999, s.48-49.

düzenli bir vergi getirilmesi, düzenli bir askere alma usulü kurulması gibi vaatlerde bulunmaktaydı. Hatt-ı Hümayûn'da yer alan, *“Bu İmparatorluk ödünleri dini ya da mezhebi ne olursa olsun bütün uyruklarımızı kapsar”* ifadesi, Osmanlı tebaâsından herkesin kanun önünde eşitliğini resmî politika hâline getirmekteydi. Tanzimat, Müslümanlar arasında huzursuzluğa sebep olmuş, Hristiyanlar yeni bir çağın başlangıcı olarak görmüşlerdi³⁶. Fermanla vaat edilen eşitlik, yönetim, yöneten ve yönetilenler arasındaki bağ konusundaki eşitsizlikler ve bir anayasa öngörülmemesi ise, Osmanlı devletine karşı büyük devletlerin müdahale ve tazyiklerini artırmıştı³⁷.

1838 tarihli ticaret antlaşmasının yabancı uyruklulara sağladığı imtiyazlardan yararlanmak isteyen Osmanlı tebaası gayrimüslimler, uyruk değiştirmeye zorlanmıştı. Konsoloslar, gayrimüslimleri tâbiyetlerine alıyorlar, böylece nüfuz sınırlarını genişletiyorlardı. Osmanlı tebaası Katolikler kendilerini Fransız, Ortodokslar Rus, Protestanlar İngiliz kabul etmeye başlamışlardı.

1853-1856'da, Küçük Kaynarca Antlaşması'nda (1774) elde ettiği Ortodoksların hâmililiğini uygulamaya koymak isteyen Rusya'ya karşı Kırım Harbi gerçekleşti. Osmanlı Devleti'nin yaşamasını ve Rusya'ya teslim olmamasını kendi çıkarlarına uygun bulan İngiltere ve Fransa bu savaşta Osmanlı devletine destek oldular. Ancak bedel, Osmanlı devleti için yine ağır olmuştu.

25 Şubat 1856'da Viyana'da yapılan kongrede dört konu ele alınmış, uzun tartışmalar meydana gelmiş ve Paris Antlaşması'nın imzalanmasından altı hafta önce Islahat Fermanı ilân edilmişti. Fermanın hareket noktasını, Rusya'nın Ortodokslar üzerinde gelecekte bir hak talebini engellemek oluşturmaktaydı³⁸. Ferman, saltanatın istikrarını bütün Osmanlıların revâbıt-ı kalb-i vatandaşî (yurttaşlık gönül bağları) ile bağlı olmalarına dayandırmıştı.

³⁶Roderic H. DAVISON, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876*, Çev. Osman Akınhay, Cilt 1, Ankara, Papirüs, 1997, s.48-49. İNALCIK, *“Sened-i İttifak ve ...”*, s.362.

³⁷Cevdet KÜÇÜK, “Osmanlılarda Millet sistemi ve Tanzimat”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 4, İstanbul, İletişim, 1985, s.1015. Ayrıca Tanzimat'ın geniş bir tahlili için bkz. Cemil BİLSEL, “Tanzimat'ın Harici Siyaseti”, *Tanzimat*, Cilt 2, İstanbul, 1999, s.661-701.

³⁸Roderic H. DAVISON, “Ottoman Diplomacy at the Congress of Paris (1856) and Question of Reforms”, *VII.TTK Kongresi 25-29 Eylül 1970*, Ankara, TTK, 1973, s.583-584.

Osmanlı tebaasından kimsenin dinî ayin icrasından men edilmemesi, din değiştirmemeye zorlanmaması, din farkı gözetilmeden herkesin memuriyete ve devlet okullarına girebilmesi, vergilerin herkesten eşit alınması gibi kurallar getiriyordu. Şeriattan söz edilmiyor, Müslim-gayrimüslim eşitliği konusunda cizyenin kaldırılacağı ve gayrimüslimlerin askere alınacağı vaat ediliyordu. Gayrimüslimler için, hakaret ifade eden nitelendirmeler kullanılmayacaktı. Mahkemelerde onların da şahitliği kabul edilecek her tanık kendi dinine göre yemin edecekti. Ferman, farklı cemaatlere mensup bireyler arasındaki ceza ve ticaret davalarını karma mahkemelere bırakıyordu. Eyalet ve sancak meclislerinde gayrimüslimlerin temsilcilerine eskiye göre daha çok yer veriliyor, cemaat yönetimlerinde ruhban hâkimiyeti sınırlandırılarak lâik cemaat temsilcilerinin içinde yer alacağı cemaat meclisleri kuruluyordu³⁹. Hükümler arasında rüşvetle mücadele edilmesi de vardı. Islahat Fermanının, Tanzimat'tan farkı, yeniliklerle ilgili daha sıkı tedbirler getirmesi ve Avrupa'da yapılmış bir belge olmasıydı⁴⁰.

Ferman, 30 Mart 1856 tarihli Paris Antlaşması'nın dokuzuncu maddesi ile değerlendirilmişti. Dokuzuncu maddede, tebaanın refah ve saadetini başlıca iş bilen Osmanlı padişahının ırk ve din farkı gözetmeden Hristiyan ahaliye yönelik cömert düşüncelerinin bir delilini, antlaşmayı hazırlayan devletlere kendiliğinden göndermeyi uygun bulduğu vurgulanmıştı. Antlaşmaya hattın yabancı devletlerin müdahalesine temel oluşturamayacağı şeklinde bir madde konulsa da, bu madde ile hükümlerlik hakları ancak şekli olarak kurtarılabilmiş ve Osmanlı Hristiyan tebaasının hakları konusunda gerekli kararları almak fırsatı Avrupa büyük devletlerinin eline geçmişti⁴¹.

Avrupa Devletlerinin Osmanlıyı Avrupa uyumuna dâhil ettiği bir antlaşma olan Paris Antlaşması, özünde Osmanlının hayat sürecinin uzatılması ve "Osmanlı padişahının evini düzene sokması" gibi istekleri içermişti. Ancak Antlaşmanın ömrü Avrupa'daki mevcut şartların devamına

³⁹Selçuk Akşin SOMEL, "Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi", **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce**, Cilt 1, İstanbul, 2001.; Arus YUMUL ve Rıfat N. BALI, "Ermeni ve Yahudi Cemaatlerinde Siyasal Düşünceler", **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce**, Cilt1, İstanbul, İletişim, 2001, s.362-366.

⁴⁰Oral SANDER, **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü**, Ankara, İmge, 1993, s.226-227.

⁴¹DAVISON, "Ottoman Diplomacy....", s.585.

bağlı olmuştu. Üstelik Antlaşma Osmanlıların Balkanlardaki dağılışını da engelleyememişti. Balkan topraklarının Bismarck için anlamı, “Üç İmparator Birliğinin” bozulmasına yönelik endişeden başka bir anlam taşımıyordu. Nitekim Osmanlının, Balkanlardaki son toprak parçaları Hersek ve Bosna’da (1875) isyanlar çıkmış, bunları Sırp ve Karadağlılar izlemişti⁴². 1856-1875 yılları Osmanlı Devletinin, yargı, yerel yönetimler, bürokrasiye giriş ve eğitim konularında tüm tebaasına yönelik birlik ve yakınlaşma amaçladığı dönem olmuştu⁴³. 1867 Vilâyet Nizamnâmesiyle gayrimüslimlerin eyalet meclislerindeki temsilleri daha fazla dikkate alınmıştı. Ancak isyanları müteakip İstanbul’da toplanan Tersane Konferansı’nda Bosna Hersek ve Bulgaristan’ın Avrupa’nın onayı ile atanmış Hristiyan valiler tarafından yönetilmesi karara bağlanmıştı⁴⁴.

Fermanın ilânından kısa süre sonra hükümlerinden hoşlanmayan Müslüman ve gayrimüslimler çeşitli bölgelerde tepkilerini ortaya koydular. Bu tepkiler, önce Suriye’de, arkasından Cidde’de(1858) ve Lübnan’da gerçekleşti. 9 Haziran 1861 Lübnan Nizamnâmesi ile Hristiyan bir valinin başkanlığında Lübnan muhtar eyalet hâline getirildi.

Tanzimat ve Islahat Fermanları, yetkileri daraldığı için Ruhbanlardan, askerlik hükmünü getirdiği için gayrimüslimlerden, gayrimüslimlerle denk tutuldukları için Müslümanlardan tepkiler almıştı. Müslümanlardan sonra önemli bir konuma sahip olan Rumlar, Yahudilerle eşit tutulmaktan rahatsızlıklarını ifade etmişlerdi. Esasen Fermanlarla, Osmanlı toplumundaki azınlıkların durumu, Müslümanlara göre daha iyi bir konuma getirilmişti. Azınlıklar ekonomik ve siyasî haklara kavuşmuş, hukukta “otonom” üyeler hâline gelmişlerdi. Tanzimat’ın Osmanlı toplumunu birleştirme amacı gayrimüslimlerin kendi aralarında, millî kiliselerini kurmalarıyla (Bulgar örneği) ve daha çok ayrımlaşmayla neticelenmişti⁴⁵.

⁴²Haluk ÜLMAN, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Dış Politika ve Doğu Sorunu”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 1, İstanbul, İletişim, 1985, s.279-281.

⁴³SOMEL, **a.g.m.**, s. 97.

⁴⁴ÜLMAN, **a.g.m.**, s.282.

⁴⁵KÜÇÜK, **a.g.m.**, 1999, s.214-215.

Osmanlı Devleti, 14 Şevval 1258 (1869)'de Tâbiyet-i Osmaniye Kanunnâmesini ilân ederek, imtiyazlardan yararlanmak için Osmanlı uyrukluğundan ecnebî uyrukluğuna geçmeyi ve böylece yükümlülüklerden kaçmayı engellemeye çalıştı.

Kanunnâmeye göre, Osmanlı topraklarında ikamet eden her şahıs Osmanlı tebaâsından sayılacak ve buna göre muamele görecek, ecnebî tebaâsından ise tâbiyetini usulen ispat etmesi gerekecekti⁴⁶.

Osmanlı tâbiyetinden ayrılarak ecnebî tâbiyetine giren kişiler tâbiyet ettikleri tarihten itibaren ecnebî sayılacak ona göre muamele görecekler, Osmanlı tâbiyetinden ayrılmaksızın yeni tâbiyete girenler Osmanlı tâbiyetinden sayılacaklar ve Osmanlı tâbiyetinden ayrılmak devletin vereceği bir belgeye bağlı olacaktı⁴⁷.

Osmanlı tâbiyetinden ayrılmadan bir ecnebî memlekette ikamete başlayan ya da o memlekette askerî bir hizmet altına giren şahıslar, Osmanlı tâbiyetinden çıkarılabilecekler ve bu çeşit kişilerin Osmanlı memleketine girişi yasak olacaktı⁴⁸.

⁴⁶Bahsi geçen madde Kanunnâme'nin dokuzuncu maddesidir. Maddenin tam metni şöyledir: "Memâlik-i mahrusa-i padişahîde ikamet eden her bir şahıs tebaa-i devlet-i aliyyeden madut olup hakkında Devlet-i Aliyye'ye tâbi muamelesi icra olunur ki kendisi tebaa-i ecnebiyyeden ise tâbiyetini usulen isbat etmesi lâzım gelir" **Düstur**, Cilt 1, İstanbul, 1289, s.18.; Osmanlı Arşivi, **Y.EE.41/133**, s.2. Tabiiyet değişiklikleri ile ilgili örnekler için bkz. (Osmanlı tebaasının ecnebi tabiiyet ve himayesine kabul olunmaması) **İ.HR.158/8405**, (Osmanlı tebaasının yabancı devletlerin memurlarınca kanuna aykırı olarak himaye edilmemesine dair İngiltere Devleti konsoloslarına talimat gönderildiğini havi İngiltere sefaretinden gelen tahrir in takdimi.) **İ.HR.160/8553**, (Akşehir'de bulunan Rus tebaalı Müslüman esirlerden Osmanlı tabiiyetine geçmek isteyenler hakkında Muhacirin Kanununa göre muamele yapılması, durumu iyi olanlara yevmiye verilmemesi.) **DH.EUM.5.Şb 54/23**, (Tebaa-i ecnebiyyeden alınan emlak, temettu ve sair vergilerin ne suretle alınacağı, Osmanlı tebaasından Yunanlığa geçenlere uygulanacak muamele) **DH.MUI 3612/24**, **DH.MB.HPS.M, 30/48**, **DH. MB. HPS, 136/43**.

⁴⁷ **Beşince Madde** "Tebaa-i saltanat-ı seniyyeden mezun olan tâbiyet-i ecnebiyyeye giren eşhâs tebdil-i tâbiyyet ettikleri tarihten itibaren ecnebî sıfatında tutulup haklarında ol vecihle muamele olunur fakat devlet-i aliyyeden mezun olmaksızın tâbiyyet-i ecnebiyyeye girer ise işbu tâbiyyet cedidesi ke en lem yekun(sanki yokmuş, hiç yokmuş) ve kendisi kema kân (olduğu gibi, eskisi gibi) tâbiyyet-i Devlet-i Aliyye'den addolunup kâffe-i hususâtta tebaa-i Devlet-i Aliyye hakkında olunan muamelenin aynı icra kılınacaktır. Her hâlde tebaa-i Devlet-i Aliyye'den bir şahsın terk-i tâbiyyet etmesi mutlaka irade-i seniyye üzerine verilecek bir senede muallak olacaktır" **Düstur**, Cilt 1, İstanbul, 1929, s.17; Osmanlı Arşivi, **Y.EE.41/133**, s.1-2.

⁴⁸ **Altıncı Madde** "Saltanat-ı seniyye tarafında mezun olmaksızın diyâr-ı ecnebiyyede tebdil-i tâbiyyet eden veyahut bir ecnebî devletin hizmet-i askeriyyesine giren şahsı Devlet-i Aliyye ister ise tâbiyetinden iskat edebilir ve bu makule tâbiyeti iskat olunan eşhâsın memâlik-i şâhaneye avdeti memnu olur" **Düstur**, Cilt 1, İstanbul, 1929, s.17; Osmanlı Arşivi, **Y..EE..41/133**, s.2. Ekler bölümünde günümüz Türkçe'si ile tam metin olarak verilen kanunnâmeye dair yorumlar için bkz. AYBAY, **a.g.e.**, s.25. NOMER, **a.g.e.**, s.43-44.

Kanunnâmenin çıkışının ardından tabiiyet uygulamaları, 1928 yılına kadar bu kanunnâme esas alınarak yürütüldü⁴⁹.

Diğer taraftan, Osmanlı Devletinin gücünü kaybetmeye başladığı 17.yüzyıldan itibaren devletin ıslahı, yükselişi için yazılan layiha ve risaleler⁵⁰, 19.yüzyılda yerini, devletin artık hürriyet, eşitlik ve hukuk devleti ilkeleri üzerinde işlemesi, halkın vatan sevgisi ve Osmanlılık prensibi etrafında birleşmesi gerektiğini düşünen gençlere ve onların yazılarına bırakmıştı. Genç Osmanlılar denilen bu grup Avrupa’da seyahat ediyor, Avrupalı öğretmenlerle çalışıyor ve Avrupa dilleri öğreniyorlardı. Sultan Abdülaziz’in tahta geçişi ile hükümet ve bürokrasinin iktidarının işlevinin artması bu gençlerin eleştirilerine sebep olmuştu. Bu gençler mutlakîyet değil meşrutî bir yönetim istiyorlar, bunun içinde propaganda ve ikna yöntemini benimsiyorlardı. Devletin Avrupa’ya borçlanması, borç alınan paraların israf edilmesi, Avrupalı devletlerin Hristiyanların isyanlarını bahane ederek iç işlerine müdahale etmelerini eleştiriyorlardı. Bu eleştiriler, 1865 Haziranında İstanbul’da Genç Osmanlılar Cemiyeti’nin kurulmasına ve Tasvir-i Efkâr⁵¹, Muhbir, Hürriyet, Tercümân-ı Ahvâl, İbret gibi gazetelerin yayımlanmasına sebep oldu⁵².

Mardin’e göre, Genç Osmanlı hareketinin dört değişkeni vardı. Birincisi üyelerin hareketlendirici olarak ortak nitelikleri, ikincisi üyelerin öyle olmasa bile geniş halk kitlelerine hitap ettiklerini düşünmeleri, üçüncüsü önceki zamanlarda yaygın olan “udeba”* olma emelleri, dördüncüsü entelektüel müracaat çerçevelerinin evrensel içeriğiydi. Bu dördüncü değişkeni Genç Osmanlıların “en geniş görüşlüsü” denilebilecek olan Şinasi, Victor Hugo’dan

⁴⁹Tabiiyetten çıkarılma meselesi IV. Bölümde teferruatlı şekilde misallerle ele alınacaktır.

⁵⁰ÖZ, a.g.e., s.53-97.

⁵¹Şerif Mardin, Tasvir-i Efkâr’ın “eskiler ve yeniler arasındaki kavganın eş değeri bir dil münakaşası ile en büyük satışına ulaştığını söylemektedir. Bu tartışmada Şinasi, klasik Türkçe’nin taraftarlarına karşı dört başı mamur bir mücadele ile meşguldü. Şerif MARDİN, Türkiye’de Modernleşmenin Erken Bir Safhası Üzerine Bazı Notlar”, **Türk Modernleşmesi Makaleler 4**, Çev. Gökhan Çetinsaya, İstanbul, İletişim, 1994, s.171.

⁵²Benard LEWIS, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Çev. Metin Kıratlı, Ankara, TTK Yay., 1993, s.135-136.

*Edip, yazar.

aldığı bir cümle ile “Milletim nev-i beşerdir vatanım rûy-ı zemin” cümlesi ile dolduruyordu⁵³.

Onların varlığı Osmanlı edebiyatından farklılaşan yeni bir Türk edebiyatının yükselmesine de sebep olmuştu. Bu yeni edebiyatın öncüleri arasında Şinasi (1826-71), Ziya Paşa (1825-80) ve Namık Kemâl (1840-88) vardı.

Şinasi, Tasvir-i Efkâr gazetesi ile Osmanlı entelektüel hayatında önemli rol oynamıştı. Mevcut düzenle ilgili hiç bir köklü eleştirisi yoktu. Ziya Paşa, Fransızca'ya olan yeteneği ile Fransızca kitapları Türkçe'ye çevirmeye başladı. Ünlü “*Rüya*” adlı eserinde Abdülaziz'le konuşarak, bir millî meclisin kurulması gerektiğinden bahsediyordu. Ayrıca böyle bir meclisin hükümdarın meşru haklarını zedelemeyeceğini tersine Osmanlıyı uygar devletler seviyesine çıkaracağını söylüyordu⁵⁴.

Namık Kemâl, Arapça, Farsça ve Fransızca bildiği için Gümrük Tercüme Odası ve Bâbîâlî Tercüme Odası'nda çalıştı. Tasvir-i Efkâr'da Şinasi ile birlikte çalıştı. 1873'te “*Vatan yahut Silistre*” piyesini kaleme aldı. Hayatı boyunca İslâmî değerlere sıkı sıkıya bağlı olan Nâmık Kemâl, Avrupa'yı körü körüne taklit değil, devletin modernleşmesinden bahsediyordu. Fransız devriminin iki ünlü fikri hürriyet ve vatan deyimlerini Vatan piyesinde kullanmıştı. Heyecanlı bir seyirci önünde oynanan piyes, insanın ülkesine olan sevgi ve bağlılığından vatanseverlikten bahsediyordu. Oyunun dört perdesi, 1854'te Silistre Türk kalesinin savunmasında bir menkıbeyi işliyordu. Osmanlılara vatanlarını sevmelerini ve onu düşmanlara karşı korumaları için çağrıda bulunuyordu. Kemâl'in Hürriyet ve İbret gazetesinde kaleme aldığı fikirler piyeste, dramatik ve şairane ifadelerle kendisini gösteriyordu. Halk artık, sultana nazırlara, İslâm ümmetine değil vatan denilen soyut varlığa bağlılık borcu besleyecekti. Bu ifadeler İbret'ten

⁵³Şerif MARDİN, “Tanzimat’tan Sonra Aşırı Batılılaşma”, **Türk Modernleşmesi Makaleler 4**, İstanbul, İletişim, 1994, s.62.

⁵⁴LEWIS, a.g.e., s.137-139.

ve halktan aldığı destek ve veliaht şehzade Murat ile muhtemel teması sebebiyle Namık Kemâl'i Magosa'ya sürdürecekti⁵⁵.

1870'lerde Osmanlı ordusunu güçlendirmek adına yapılan masraflar, devlet maliyesinin kötülüğü, 1875'te Bosna ve Hersek'te başlayıp, Bulgaristan'a sıçrayan ayaklanmalar, taşradaki karışıklıklar, 1876'da medrese öğrencilerinin ayaklanmaları, Şeyhülislâm ve Sadrazam değişiklikleri ve yeni Şeyhülislâmdan alınan fetva Abdülaziz'in hükümdarlığının resmen sona erdirilip V. Murat'ın tahta çıkarılışı ile neticelenmişti. Murat'ın tahta çıkışı, Genç Osmanlıların zaferi anlamına geliyordu. Genç Osmanlıların bir çoğu bu yeni dönemde saray memuriyeti almış ve Namık Kemâl Padişahın özel sekreteri olmuştu. Sultanın tahta çıkışı öncesinde ve sonrasında yaşadığı sıkıntılar aklî dengesinde bozukluklara sebep olmuş, Murat'ın küçük kardeşi Abdülhamit 31 Ağustos 1876'da "Hürriyetçileri" ve Kanun-ı Esasî'yi destekleme sözüyle tahta çıkarılmıştı⁵⁶.

Kanûn-ı Esâsî, 1876'da Mithat Paşa'nın hükümete girmesiyle plânlanmaya başlanmıştı. Devlet adamları ve ulemadan kurulu bir komisyona metni yazma görevi verilmişti. Metin yılsonuna doğru tamamlanmış, Prusya ve Belçika anayasalarından etkilenmişti.

7 Zilhicce 1293 (1876) tarihinde bir fermanla ilân edilen Kanûn-ı Esâsî'nin; 1. maddesinde, Osmanlı Devleti topraklarının bir bütün olduğu ve ayırım kabul etmeyeceği; 8. maddesinde, Osmanlı tabiiyetindeki herkesin Osmanlı sayıldığı; 9. maddesinde, Osmanlıların tümünün şahsî ve hukukî hürriyete sahip oldukları, kendi aralarında başkalarının hürriyetine müdahale etmemekle mükellef bulundukları; 11. maddesinde, Devletin dinin İslâm olmakla beraber tebaanın cümlesinin kendi dinini yaşamakta devletin himâyesinde olduğu; 16. maddesinde, bütün okulların bir Osmanlı terbiyesi sağlamak üzere devlet denetiminde olduğu ancak kimsenin itikadına zarar gelmeyeceği, 17,18 ve 19. maddelerinde, Osmanlıların tümünün devletin resmi dili olan Türkçe'yi bilmek kaydıyla ehliyet ve kabiliyetlerine göre, din ve mezhep farkı gözetilmeksizin devlette vazife alabilecekleri ve bu konuda eşit

⁵⁵LEWIS, a.g.e., s.140-144.,157.

⁵⁶LEWIS, *Modern Türkiye'nin...*, s.160-161.

oldukları; 21 ve 22. maddelerinde herkesin mal ve mülk edinme hakkı olduğu, mal ve mülklerin güvende olduğu değer pahası peşin verilmediği sürece kimsenin tasarrufuna el konulamayacağı; 23. maddesinde, yapılacak Usulü Mahkeme Kanunu hükmünce hiç kimsenin kanunen mensup olduğu mahkemeden başka bir mahkemeye gitmeye zorlanamayacağı; 25. maddesinde, bir kanuna dayanmadıkça hiç kimseden vergi adıyla bir akçe alınamayacağı; 62. maddesinde, Heyet-i Âyan üyelerinin Padişahın takdiri ve kaydı hayat ile (bu memuriyetlere vükelâlık, valilik, ordu müşirliği, kazaskerlik, elçilik, patriklik ve hahambaşılık gibi uygun vazifelerden kişilerin) tayin olacakları; 68. maddesinde Heyet-i Mebusan üyeliğine Osmanlı tebaasından Türkçe okuyup yazan, ecnebî hizmetine girmemiş 40 yaşındaki kişilerin seçilebilecekleri belirtiliyordu⁵⁷.

Kanûn-ı Esâsî, devletin bütünlüğü, eğitimde devlet denetimi ve resmî dil olarak Türkçenin kullanılmasını esas alırken, Osmanlı Devleti tebaasının din, dil ayırt etmeksizin kabiliyetlerine göre eşit şekilde değerlendirilmesi ile temel hak ve hürriyetlerin kullanımı konusunda teminat veriyordu.

Yapılan genel seçimin ardından, ilk Osmanlı Parlamentosu 19 Mart 1877'de toplandı. 25 üyeli bir Ayan Meclisi ve 120 üyeli bir Mebusan Meclisi vardı. Mebusan üyeleri, halk tarafından iki dereceli bir meclisle seçilecekti. İlk milletvekilleri kent ve kasabalardaki idare meclisi üyelerince seçilmişti. Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı tam bir genel seçime dayanmamıştı. Yasa tasarısı önerme hakkı Bakanlar Kuruluna aitti. Meclis üyelerinin yasa tasarısı önermeleri Padişahın iznine bağlıydı. Yasalar padişah tarafından onaylandıktan sonra yayınlanırdı. Yasa niteliği kazanabilmesi padişahın iznine bağlıydı. Kanun-u Esasî'nin 113. maddesi, hükümetin güvenliğini bozdukları polis soruşturması ile ispat edilenleri ülke dışına sürme yetkisini Padişaha veriyordu⁵⁸.

⁵⁷Suna KILI-A.Şeref GÖZÜBÜYÜK, **Türk Anayasa Metinleri Sened-i İttifaktan Günümüze**, İstanbul, İş Bankası Kültür Yay., 2000, s.43-45,49. A.Şeref Gözübüyük, **Açıklamalı Türk Anayasaları, Anayasaların Yapılışları ve Özellikleri**, Ankara, Turhan, 2002, s.14-16,21-22. Ayrıca metnin orijinali için bkz. **Düstur**, Cilt 4, s.4-20.

⁵⁸(Madde 113) Mülkün bir cihetinde ihtilâl zuhur edeceğini müeyyid asar ve emarat görüldüğü hâlde hükümet-i seniye o mahalle mahsus olmak üzere muvakkaten (idare-i örfiye) ilânına hakkı vardır. (İdare-i Örfiye) kavânin ve nizâmâtı mülkiyenin muvakkaten taidinden ibaret olup (idare-i örfiye)

Bu Meclis, 28 Haziran 1877'de sona ermiş ve yeni seçimlerden sonra ikincisi 13 Aralık'ta toplanmıştı. Nisan 1877'de başlayan ve 31 Ocak 1878'de sona eren Osmanlı Rus Savaşı'nın sorumlusu olarak görülen üç nazırın Meclis karşısında hesap vermesi istenilince II. Abdülhamit 14 Şubat 1878'de Meclisi kapattı⁵⁹.

Meclisin kapatılmasının ardından hükümetin ve padişahın denetlenmesini amaçlayan aydın muhalefeti gizlilik içinde faaliyetlerini sürdürdü. II. Abdülhamit, Meclisi tatil ederken ileri sürdüğü eğitimsizlik durumunu yok etmek için sıkı bir eğitim reformu benimsemiş pozitivist düşünceyi ve İttihat Terakki Hareketini besleyen aydınlar da bu okullardan yetişmişti. İttihatçı grup, 18.yüzyılın aydınlanma düşüncesinden, akıl tabiat, kanun, gelişme, rasyonalizm, hürriyet fikirlerinden etkilenmiş dolayısı ile mutlakıyetçi rejimlere karşı bir tavır benimsemişlerdi. Montesquieu'nün Kanunların Ruhu, Rousseau'nun Toplumsal Mukavele gibi eserleri ile Didero ve Voltaire'den etkilenmişlerdi. 1789 Fransız İhtilali ve 28 Ağustos tarihli İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirgesi'ndeki insanların hür, eşit olduğu, kanaat ve yazma hürriyetine sahip oldukları ve egemenliğin de esas olarak milletin olduğu fikri onların temel ilkeleri olmuştu.

Avrupa, Sanayi İnkılâbı ile bütün dünyaya üstünlük sağlamıştı. Buhar gücü sanayide kullanılmaya başlanmış, fabrikalar üretimi kitlesel boyutlara ulaştırmış, buhar, kömür, demir, demir yolları, teknolojinin kullanımı ve askerî güç bilimsel gelişmelerle birleşince Avrupa üretim fazlası için yeni pazar alanları, hammadde temini amacıyla yeni sömürgecilik faaliyetlerine başlamıştı⁶⁰.

Abdülhamit'in kuruntulu tabiatıyla birleşen polis hükümeti, basın, toplantı haklarının kaldırılması, keyfi tutuklamalar ve sürgünler Genç Osmanlıların başlattığı hürriyetçi havayı beslemişti. İşgaller ve toprak

tahtında bulunan mahallin suret-i idaresi nizam-ı mahsus ile tâyin olunacaktır. Hükümetin emniyetini ihlâl ettikleri idare-i zabitanın tahkikat-ı mevsukası üzerine sabit olanları memâlik-i mahrusa-i şahaneden ihraç ve teb'id etmek münhasıran zat-ı hazret-i padişahinin yed-i iktidarındadır. KİLİ-GÖZÜBÜYÜK, **a.g.e.**, s.55.

⁵⁹M.Derviş KILINÇKAYA (Vd.); **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2004, s.81.

⁶⁰LEWIS,**a.g.e.**,s.168., KILINÇKAYA(Ed.), **a.g.e.**, s.82-83.

kayıpları da hürriyetçi fikrin devletin kurtarılması gerekçesine destek oluyordu. Bu yeni genç muhalefet ya da Jön Türk hareketi, Genç Osmanlılardan ve özellikle Namık Kemâl'den beslenmişlerdi⁶¹.

"Anayasa ve Meşrutiyet" romantizmi içinde 1908'e kadar devam eden muhalefet hareketi, 20 Temmuz 1891'de Askeri Tıbbiye'de "İttihat-ı Osmanî Cemiyeti" adı altında kurulmuştu⁶². Cemiyet zaman içinde Aguste Comte'un fikirlerinden ilham alarak adını Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak değiştirmişti. Cemiyet Osmanlı tebaasından ve devlete mensubiyeti kabullenmiş Ermeni ve Arapları da çatısı altına kazanmaya çalışıyordu⁶³.

Padişahın Kanun-ı Esâsi'yi yeniden yürürlüğe koyması için yabancı devletlerin müdahalesine taraftar olanlar ki bunlar genellikle azınlıklardı ve Prens Sabahattin'in etrafında birleşmişler, ihtilâlin yerli güçler tarafından gerçekleşmesini savununlar da Ahmet Rıza Bey'in etrafında birleşmişlerdi. Ahmet Rıza Bey'in öncülüğündekiler Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti'ni kurmuşlardı. Paris'teki şube Selanik'te askerlerin çoğunlukta olduğu Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile birleşmişti. Cemiyet Mustafa Kemâl'in Şam'da kurduğu Vatan ve Hürriyet şubelerini de bünyesine almıştı.

İngiltere, Fransa ve Rusya'nın 1908 Reval buluşmasında Osmanlıyı paylaştığını öne sürerek, bunu durduracak tek durumun Kanun-ı Esasî'nin yeniden ilânı olduğunu savunmuş, Cemiyetin fedaileri suikastlara girişip, Manastır, Tikveş, Resne ve Ohri'de çete kurarak dağa çıkmış ve Padişah 23 Temmuz 1908'de Meşrutiyeti ilân etmek durumunda kalmıştı⁶⁴.

Cemiyet açığa çıktıktan sonra Bâb-ı Âlî baskınına kadar iktidarı ele alamamıştı. 1908 yazında yapılan seçimin ardından İttihat Terakki çoğunluğu almış görünse de İTC'nin tezlerini savunacak kararlı bir çoğunluk oluşturamamışlardı. Sadrazam Kâmil Paşa kabinesi, meclisten güvenoyu

⁶¹ Sina AKŞİN, **100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İstanbul, Gerçek Yay., 1980, s.16.

⁶² AKŞİN, **a.g.e.**, s.17.

⁶³ LEWIS, **a.g.e.**, s.195.

⁶⁴ KILINÇKAYA (Vd.), **a.g.e.**, s.92-93.; Refik TURAN (Vd.), **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2000, s.43.; Meşrutiyet'in ilânı arifesinde 88. Alayın Resne'de bulunan 3.Taburunda Kolağası (Yüzbaşı ile binbaşı arasında bir rütbe) olan Niyazi Bey, 3 Temmuz 1908'de Resne Tabur kumandanlığına vekâlet ettiği zaman isyan ederek dağa çıkar ve "hürriyet" mücadelesini başlatır. Cemiyet, Manastır, Resne ve Ohri'de oldukça taraftar bulmuştur. Bu konuda Bkz. İ.Hakkı Uzun Çarşılı (Haz.), **Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Hatıratı**, İstanbul, Örgün Yay., 2003.

alamamış ve düşürülmüştü. 17 Şubat 1909'da Hilmi Paşa yeni kabineyi kurmuştu. Kabine karşıtları, alaylı ve mektepli subaylar arasında kavgalar neticesinde Kolağası Mustafa Kemâl'in Kurmay Başkanlığı ile 24 Nisan'da İstanbul'a gelerek ayaklanmayı bastırmıştı. Abdülhamit tahttan indirilerek Mehmet Reşat tahta getirilmişti. Kısa süreli kabineler, kargaşa ve İTC'nin baskısının bitmemesi 1911'de bütün muhalefetin Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nda toplanmasına sebep oldu. Halaskâr Zabitan adı altındaki bir grup subay, direnişe geçti. Meşrutiyet'in ilânının ardından ülkedeki gayrimüslimler bir süre sakinleşse de bir süre sonra yerini büyük bir karmaşa alacaktı⁶⁵.

Meşrutiyet'in ilânından sonra, Devletin yaşadığı ilk bunalım, 5 Ekim 1908'de Avusturya Macaristan'ın Bosna-Hersek'i topraklarına kattığını ilân etmesiydi. Aynı gün Bulgaristan bağımsızlığını ilân etmiş ve Osmanlı devleti bu iki durumu kabullenmek zorunda kalmıştı. Bosna Hersek'in işgaline en şiddetli tepki Rusya'dan gelmişti. Racconigi Antlaşması ile Rusya ve İtalya Trablusgarp ve Boğazlar üzerinde birbirlerinin menfaatlerini karşılıklı olarak tanıdılar. Antlaşmadan iki yıl sonra İtalya Trablusgarp'ı işgale başladı(1911). Rusya, Boğazlar konusunda Osmanlı devletini tehdit etti. İngiltere Mısır yolunu kapatınca, Osmanlının Trablusgarp'a asker gönderme imkânı olmadı. Osmanlı subayları Trablusgarp'a geçerek bir gerilla savaşı verdiyse de Balkan Savaşları İtalya'nın işini kolaylaştırdı. Uşi Antlaşması (1912 Ekim) ile Trablusgarp ve 12 Ada İtalya'ya bırakıldı⁶⁶.

Büyük devletlerden teminat alan Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ Osmanlı devletine karşı savaş açtılar. 1913 yılında taraflar arasında Londra'da imzalanan antlaşma ile Arnavutluk bağımsızlığını kazanmış Girit Adası Yunanistan'a bırakılmış, Osmanlı Devleti'nin Trakya sınırı Edirne'yi dışarıda bırakacak şekilde Midye-Enez hattı olmuştu. Balkan savaşındaki toprakları paylaşmakta güçlük çeken Balkan Devletleri karşısında Osmanlı ordusu harekete geçmiş ve Edirne'yi almıştı. Balkan Savaşı ile Türkçülük akımı güçlenmeye ve Balkan göçmenleri ile Türklük şuuru artmaya

⁶⁵ KILINÇKAYA(Vd.), a.g.e., s.94-95.

⁶⁶KILINÇKAYA(Vd.), a.g.e.,s.96.; TURAN (Vd.), a.g.e., s.52.

başlamıştı. İttihat Terakki Balkan Savaşları yenilgisinden sonra Bâb-ı Âlî baskını ile yönetimi ele geçirmişti⁶⁷.

II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı aydınları arasında Batıcılık, İslâmcılık ve Türkçülük olmak üzere üç fikir akımının canlı tartışmalarına da sahne olmuştu. Üç fikir akımının da temelinde “terakki” kavramı vardı. Bu üç fikir akımına göre 1908, yeni bir dönem açacak bir “inkılâp”tı. İnkılâp, terakkinin yollarını açacak kural ve kurumların yeni temellere oturtulması demekti. Üç akım da “İslâmlık, Osmanlılık ya da Türklük neden geri kaldı?” sorusundan hareket ederek, “Bu devlet nasıl kurtulur?” sorusuna cevap aramıştı⁶⁸.

Garpcılar ya da Batıcılar kurtuluşu, ilmî ve medenî anlamda garplılaşmakta görmüşlerdi. Batıcılar her konuda birbiriyle mutabık olmamakla birlikte bir programları vardı. Batıcıların programı; devletin kendi öz kaynaklarından beslenmesi, tekke ve zaviyeler ile medreselerin kapatılması, Fransız Üniversiteleri gibi okullar açılması, kadınların ve erkeklerin giyim kuşam da modernleşmesi ve kadınların erkeklerle eşit seviyede eğitim alabilmeleri ile Medenî Kanunun kabulünü içeriyordu⁶⁹.

İslâmcılar, Batının Doğuya üstünlüğünün sırf teknik anlamda olduğunu yazıyorlardı. İslâmcıların programında din cemiyetlerin temel direği olarak görülüyordu. Dinle millet birdi. Müslüman hiçbir kavim arasında fark yoktu. Demokrasinin, hürriyet, eşitlik ve kardeşlik prensipleri İslâm’da vardı. Kadınların bütün hakları da İslâm’da vardı⁷⁰.

Zamanın ihtiyaçlarını temsil etmiş ve İttihat Terakki’nin programına girmiş olan Türkçülük akımı “Türk Yurdu”, “Yeni Mecmua”, “Milli Tetebbular” gibi yayın organları aracılığıyla ve Türk Ocakları vasıtasıyla geniş bir tesir imkânı bulmuştu⁷¹.

⁶⁷KILINÇKAYA(Vd.),a.g.e.,s.97.

⁶⁸Niyazi BERKES, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, İstanbul, Bilgi Yay., 1973, s.362-363.; Tarık Zafer TUNAYA, *Türkiye’nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri I*, İstanbul, Yeni Gün Yay., 1999, s.93-94.

⁶⁹ Peyami SAFA, *Türk İnkılabına Bakışlar*, İstanbul, Ötüken, 1995, s.59-63.

⁷⁰TUNAYA,a.g.e.,s.100-101,105.; SAFA, a.g.e., s.64-69.

⁷¹TUNAYA,a.g.e.,s.105-106. Türkçülük hareketi ile ilgili olarak bkz. Yusuf SARINAY, *Türk Milliyetçiliğinin Gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931*, İstanbul, Ötüken, 1994, s.67-76.

Türkçüler, Balkan Savaşlarının ardından “Tanzimatçılık” ruhu denilen Avrupa kanun ve teşkilâtını aynen alarak, Türk tarih ve ananesini hesaba katmadan batılılaşmayı eleştirmişlerdi. Türkçülük fikrinin en önemli temsilcilerinden Ziya Gökalp, *“Tanzimatçılar, Türklüğün yüzüne aldatıcı bir nikap çekmek istemişti. Millî bir Türk lisânı yoktu, beynelanâsır bir Osmanlıca vardı. Bütün unsurlar kaynaşmış, ...tarihî bir ırk bir Osmanlı milleti husule gelmişti... Bu milletin hususî bir dili vardı, kendine mahsus bir tarihi vardı. Bu yalana hiçbir unsur inanmadı. Her kavim mekteplerinde çocuklarına kendi tarihini okuttu, kendi lisanını öğretti. Meşrutiyetten sonra bu nikaba daha fazla ehemmiyet verilince “bizi Türkleştirmek istiyorsunuz” diye feryat ettiler. Hakikaten Osmanlılaştırmak siyaseti, Türkleştirmek için gizli bir vasıttan ibaretti. Osmanlılıktan maksat “devlet” ise zaten her Osmanlı tebaası, başka nam altında bir Türk milleti olacaktı. Bunu unsurlar pekiyi anladılar ve milliyetlerini müdafaa için maddî ve manevî teşkilatlarına daha ziyade kuvvet ve intizam verdiler”⁷². “Asriyyet ihtiyacı bize Avrupa’dan yalnız ilmî ve amelî aletlerle fenleri iktibas emrediyor”⁷³ diyordu.*

Türkçüler programlarında, Türk Tarihinin Osmanlı Devleti’nin kuruluşuyla başlamadığını, ondan önce büyük bir Türk mazisi ve medeniyeti olduğunu, Türklerin geçmişteki özellikleri, dilleri ve edebiyatları araştırılarak bir Türk bilinçlenişi yaratılması gerektiğine inanıyorlardı. Bu bilinçlenme dilleri, ırkları, âdetleri ve dinleri bir olan dünyanın her yanındaki Türkler için öncelikle dil, hars ve tarih beraberliği yaratacaktı. Daha sonra dünyaya muktedir bir siyasî teşekkül doğacaktı. Bu birleşmede Osmanlı Devleti en ehemmiyetli yere sahip olacaktı. Türkçe, Arapça ve Farsça tamlamalardan kurtarılacak, insan isimlerinde öz Türkçe isimler seçilecekti. Arap harfleri ve İslâm terbiyesi muhafaza edilecekti. İslâm milletleri arasında daimî bir irtibat vücuda getirmek gerekti. Halk dili ve folkloru canlandırılmalı, millî vezin olan hece kabul edilmeliydi. Ayrıca Türk köylüsü Avrupa maliyecileri ve imtiyazlı

⁷² Ziya GÖKALP, *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yay., 1976, s.48-49.

⁷³ Hilmi Ziya ÜLKEN, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul, Ülken Yay., 1998, s.320-321.

ecnebî şirketlerinin elinden kurtarılmalı, millî istihsâl ve servet yolları bulunmalıydı⁷⁴.

Beşinci Bölümde tartışılacağı üzere, Türkçülerin ve Batıcıların programlarının izleri yeni Cumhuriyetin, batının ilim ve fenninden yararlanma, Türk Tarihi ve dili konusunda araştırma ve çalışmalara ağırlık verme, giyim kuşamda çağdaşlaşma, eğitimde Latin Alfabesine geçiş, öz Türkçe adların kullanılması gibi ilke ve faaliyetlerle, kendini gösterecekti. Bu ilke ve faaliyetler, yeni Türk kimliğinin oluşumuna zemin hazırlayacaktı.

19. yüzyıl Avrupa'sında, İtalyan ve Alman birliklerinin ortaya çıkması ve Balkanlar'daki millî duygulardan kaynaklı hareketliliğin artışıyla bir bloklaşma meydana gelmişti. İngiltere, Fransa ve Rusya bir blok hâlinde Üçlü İtilaf'ı oluştururken, Almanya, Avusturya Macaristan ile bir Pangermen bloğunu oluşturmuştu. 1904-1914 devresinde İtalya'nın İttifak bloğu içerisinde zayıf bağlarla bulunduğunu gören itilaf Devletleri İtalya'yı kendi bloğuna kazanmıştı. Avusturya Macaristan Veliahdı Ferdinand'ın öldürülmesi ile 28 Temmuz 1914'te savaş resmen başlamıştı⁷⁵.

⁷⁴ SAFA, a.g.e., s.54-58.

⁷⁵ 1878'den beri Türkiye'nin doğu illerinde özerk bir Ermenistan kurma hayali taşıyan ve bunun için Taşnak, Hınçak, Ramgavar gibi komitacıları ile teşkilatlanan Ermeniler de 1914 ile birlikte Rusya ile işbirliğine girmiş; Çar'ın Rus ordusuna Türk hudutlarına geçme emri vermesinin ardından Taşnaksütyun'da Türkiye'ye savaş ilân etmiş, Ermeni ileri gelenleri Rusya'ya geçip alayların kurulmasında görev almışlardı. Rusya bu çeteleri, para yönünden iyice kuvvetlendirmişti. Bu haber üzerine Osmanlı ordusundaki Ermeniler de büyük çapta firar ederek Ermeni çetelerine katılmışlardı. Ermeni çetelerinin İslâm köylerine yağma, talan ve katilleri kısa sürede Erzurum, Van, Bitlis gibi yerlerin perişan insanlarla dolmasına sebep olmuştu. Osmanlı Hükümeti, Van İsyanı patlak verene kadar birtakım küçük tedbirlerle Ermeni komitelerinin faaliyetlerini önlemeye çalışmıştı. Hükümetin en çok meşgul olduğu hadise Zeytun hadisesiydi. Bu olaylar Antep civarını da etkilemekteydi. Hükümet Zeytun ve Maraş civarındaki Ermenileri bir tedbir olarak Konya'ya sevk etmişti. Burada da o bölgedeki Ermenilerle birleşmeleri ve tehlike teşkil etmeleri üzerine bundan sonraki Ermeniler, Halep'in güneydoğusu ile Zor ve Urfa havalisine sevk edilmişlerdi. Talat Paşa, Zeytun Ermenilerinin başlattığı olayların bir türlü dinmemesi üzerine de 6 Mayıs 1915'te Zeytunluların tamamen ihracını emretmişti. Rus kuvvetlerinin Ermeni gönüllülerinden oluşan kuvvetler öncülüğünde ilerlemesi 17 Mayıs 1915'te Türk kuvvetlerinin çekilmesine yol açınca Ermenilerin yerlerinin topluca değiştirilmesi fikri doğmuştu. Talat Paşa, durumun hassasiyeti karşısında bir kanun çıkmadan ve Meclis-i Vükelâ

Almanya Türkiye'yi yanına çekmek için son derece olumlu yaklaşıyordu. 2 Ağustos 1914'te Türk-Alman İttifakı imzalandı. Osmanlı Devleti, Ağustos'un ilk haftalarından itibaren yaşananlar ve Almanya'nın çabası ile savaşa katıldı. Alman donanmasına ait iki geminin Türk donanmasına katılarak diğer gemilerle birlikte Sivastopol ve Odessa'yı bombalamaları ile İtilaf Devletleri Osmanlıya da savaş açmış oldu. 1918'e kadar devam edecek olan savaşta Kafkasya ve Galiçya'da Ruslarla; Makedonya'da Yunan ve Fransızlarla; Çanakkale'de İngiltere, Fransa, İtalya ile; Filistin, Suriye ve Irak'ta İngiliz orduları ile savaşılmıştı⁷⁶.

Rusya'nın müttefiklerden yardım alamaması ve iç karışıklıklara sürüklenmesi komünist propagandaların etkili olmaya başlamasına sebep

kararı olmadan bütün sorumluluğu üzerine alarak Ermeni tehcirini başlatmıştı. Tehcir başlangıçta cephelerin güvenliğini sarsacak yerlerde başlatılmış fakat Ermeni firariler ve komitecilerin durmaması üzerine tehcir isyan çıkaran ve komitecilere yataklık eden diğer bölgelerdeki Ermenileri de kapsamıştı. 6 Nisan 1915 tarihli telgraf, yeni gönderilen Ermenilerin Urfa, Zor ve Halep'in güneydoğusuna nakledilmelerini kapsıyordu. Ermenilerin sevkleri esnasında yollarda muhafaza edilmeleri, firar edenlerle bunlara saldıranların cezalandırılmaları, sevk için eski yolun kullanılması hususlarında Dâhiliye Vekâletine emirler gönderilmiş, Erzurum'da bir kafilenin Kürtler tarafından katledildiklerinin bildirilmesi üzerine, sevk olunanların yollarda korunmaları için gerekli önlemlerin alınması aykırı harekette bulunanların cezalandırılması ve karşılıklı çatışmalara meydan verilmemesi, Ermenilerin belirtilen mahallere sevkine, iaşelerinin teminine itina gösterilmesi ve korunmaları emredilmişti. Ermenilerin iskân edilecekleri mıntika genişletilerek Kerkük sancağının İran hududuna seksen kilometre mesafede bulunan köy ve kasabaları da dâhil olmak üzere, Musul vilâyetinin güney ve batı kısımlarına ve Halep vilâyetinin doğu ve batı kısmına ve Suriye'nin Havran ve Kerek sancaklarındaki köy ve kasabalara Müslüman ahalinin nüfusunun %10'u nispetinde dağıtılmaları kararlaştırılmıştı. Bkz. Recep KARACAKAYA, **Kronoloji ve Kaynakça**, İstanbul, Gökkuş, 2005, s.37-46. Ayrıca Tehcir emrinin verilşi açısından bkz. KABACALI, Alpay (Haz.), **Talât Paşa'nın Anıları**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000.

Ermenilerin zorunlu olarak göçürülmeleri ya da "Tehcir" olarak tanımlanan bu durum, Ermeni diasporası tarafından "Soykırım" olarak tanımlanmıştır. Ermenilerin bağımsızlık ve Anadolu topraklarında yurt edinme istekleri; Millet-i Sadıkadan, komitacılığa ve Ermeni gönüllü alaylarına kadar uzanan tarihî olaylar silsilesinin anlamlı bir okumasını sağlayacaktır. Bugün Ermenistan'ın dünyaya açılım çabası, Türkiye'ye ödettirilmek istenen maddî ve manevî bedel, Ermeni diasporasının faaliyetleri de bu anlamlı okuma sayesinde daha iyi anlaşılabilir.

⁷⁶ KILINÇKAYA(Vd.), **a.g.e.**, s.103-106.; TURAN(Vd.), **a.g.e.**, s.60-67.

olmuştur. Çanakkale Türk askerinin varlık mücadelesi olmuş, Mustafa Kemâl Paşa İstanbul'u kurtaran adam olarak ün kazanmış ve onun Millî Mücadele'deki liderliğine destek olmuştur. Müttefiklerden yardım alamayan Çarlık Rusya'sının çökmesi ile 3 Mart 1918'de Brest Litowsk Antlaşması imzalanmıştı. Rusya'nın çekilmesi ile Sarıkamış ve Kafkasya cephesindeki faaliyetini yavaşlatan Enver Paşa, Azerbaycan ve Dağıstan'a yönelmiş Müsavat Partisi'ne destek vermiş, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurulmasına sebep olmuştur. Ordu, 1916'da Kutülammare'de gösterdiği başarıyı devam ettiremeyince, bu cephe 1918'de dağıldı. Fransız kuvvetlerinin Bulgaristan Cephesini yararak Trakya'ya doğru ilerlemeleri güneyden ve batıdan baskı altına alınan Osmanlı devletini mütarekeye zorlamıştı⁷⁷.

⁷⁷ KILINÇKAYA(Vd.), a.g.e., s.106-107.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VATAN, MİLLET VE VATANDAŞLIK (YURTTAŞLIK) KAVRAMLARINI OLUŞTURAN FİKİR VE FAALİYETLER

I. MONDROS MÜTAREKESİ VE İŞGALLER

Birinci Dünya Savaşı sürerken İtilaf Devletleri, kendi aralarında imzaladıkları gizli antlaşmalarla Osmanlı topraklarını paylaşmışlardı.

Ancak bu gizli antlaşmalar İtilaf Devletleri arasında ayrılık yaratmıştı. Amerika Birleşik Devletleri devlet adamlarından Albay House, 28 Nisan 1917’de İngiltere Dışişleri Bakanı Arthur James Balfour’la görüşürken, Osmanlı İmparatorluğu’nun bölünmesinin tamamen kötü bir davranış olacağını ve gelecekte bir savaşa yol açacağını söylüyordu. 8 Ocak 1918 tarihli konuşmasında Başkan Wilson; *“Şimdiki Osmanlı İmparatorluğu’nun Türk ülkelerinin egemenliği güvenlik içinde sağlanmalı, fakat hâlen Türk yönetimi altında bulunan diğer unsurların hayatı kesinlikle özerklik yönünde her türlü engelden uzak olmalı ve gelişmelerinin sağlanması güvence altına alınmalıdır...”* diyordu¹.

Fransa Başbakanı 6 Eylül 1917 tarihli konuşmasında, Dışişleri Bakanı ise 27 Aralık 1917 tarihli konuşmasında, Fransa’nın istilâ amacı gütmmediğini, kul hayatı yaşayan Doğu halklarına, kendi kaderlerini kararlaştırmak hakkını verecek “uluslar prensibi” için savaştıklarını belirtiyorlardı.

General James Harbord, 16 Ekim 1919 tarihli raporunda Wilson’un 14 Prensibi’nin gezdiği bölgelerde benimsendiği Araplar, Türkler, Kürtler, Kafkasyalılar arasında kendi kaderini tayin hakkına (self determination) dikkat çekildiği kaydediliyordu².

¹Salahi R. SONYEL, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I Mondros Bırakışmasından Büyük Millet Meclisinin Açılışına Kadar*, Ankara, 1973, s.3.

²SONYEL, a.g.e., s.4-5.

Başta büyük devletler olmak üzere devletler birer birer antlaşma imzalayarak savaştan çekiliyorlardı. Osmanlı idaresi ise alınan yenilgilerin ardından, ülkenin işgale uğramaması, Türk halkının daha fazla ezilmemesi³, İtilaf Devletlerinin hoşgörüsüne inanma gibi sebeplerle Mondros Mütarekesinin imzalanmasını kararlaştırmıştı. Antlaşmanın imzalanmasından sonra, Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, 19 Aralık 1918'de Mebusan Meclisi'nde yaptığı bir konuşmada, "Amerika Devlet Başkanı tarafından açıklanmış, hak ve adalet esaslarına dayanan bir barışı tam bir içtenlikle kabul edeceğiz" demişti⁴.

Mütareke 30 Ekim 1918'de Rauf Orbay başkanlığındaki Osmanlı murahhasları ile İtilaf Devletlerini temsil eden İngiliz Oramirali Arthur Calthorpe başkanlığındaki İngiliz murahhasları arasında imzalanmıştı.

Tamamı 25 maddeden oluşan ve bir "teslim oluş vesikası" olarak tanımlanan Mondros Mütarekesi ile, İtilaf Devletlerinin Osmanlı topraklarını istilasını kolaylaştırmış, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesinin bedeli oldukça ağırlaştırılmıştı⁵.

Mütareke, imzalanmasından kısa süre sonra uygulanmaya başlanmıştı. Anlaşmaya uygun olarak Türk birlikleri geri çekilmiş ve terhis edilmişti. Türk ordusunun mevcudu 50.000'e indirilmiş, komutanlardan bazıları terhis ve silahların teslim işini geciktirerek direnmeye çalışmışlardı. Osmanlı ulaşım ve haberleşmesi, askerî önemi olan maden ve ürünleri İtilaf Devletlerinin denetimine geçmiş, Osmanlı toprakları işgale başlanmıştı⁶.

Mondros Mütarekesi'nden bir gün sonra, İngiliz Generali Karsel Musul'u işgale kalkışmış, General Allenby 3 Kasım'da İskenderun'u işgal

³TURAN (Vd.), a.g.e., s.72.

⁴SONYEL, a.g.e., s.5.

⁵SONYEL, a.g.e., s.7-8.; YALÇIN, a.g.e., s.4-6.; KILINÇKAYA(Ed.), a.g.e., s.113-114.; TURAN (Vd.), a.g.e., s.72-73. Kâzım Karabekir hatıralarında, Mütareke'nin emir ve şartlarının 2/11/1334 tarihinde Sadrazam ve Başkumandanlık Erkân-ı Harbiye Reisi Ahmet İzzet yazısıyla geldiğini anlatmaktadır. Yazıda, "*Düvel-i İtilâfiye ile akdettiğimiz mütareke şeraiti ber vechi zir münderiçtir. Malumat husulü ile her ordunun kendine ait hususâtı derhal tatbiki lâzımdır. Bu bâbda lüzum görüldükçe izâhât ve tâlimat-ı mahsusa verilecektir*" denilerek Mütareke metninin sureti gönderilmiştir. Kâzım KARABEKİR, **İstiklâl Harbimiz**, İstanbul, Yüce Yayınları AŞ.,1990, s.3-4.

⁶KILINÇKAYA(Ed.), a.g.e., s.121.

edeceğini bildirmiş, Irak'taki İngiliz Kuvvetleri Musul'u işgal için 6.Ordu'yu tazyike başlamışlardı.

6 Kasım 1918'de Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının temizlenmesine başlandı ve ertesi gün müttefik donanması, yardımcı gemileriyle Çanakkale Boğazı'nı geçti. İngiliz Albay Muerphi, işgal ordusunun öncüsü olarak 7 Kasım'da İstanbul'a geldi. 13 Kasım 1918'de 55 parçadan ibaret İtilaf Donanması İstanbul'u işgal etti⁷. Donanmanın gelişinin ardından karaya asker çıkarıldı. İstanbul'un belli başlı yerleri ve Boğaziçi işgal edildi. 15 Kasım itibarıyla bütün Karadeniz İtilaf Devletlerinin eline geçmişti. Trakya'ya 9 Kasım'da bir Fransız alayı gelmişti. Fransızlar Uzunköprü-Sirkeci demiryolu boyunca yerleşip, hattın kontrolünü ele almışlardı. Aynı gün General Allenby kuvvetleri de İskenderun'a girmişti.

Fransızlar; Dört Yol, Mersin, Pozantı, Adana, Çiftelhan, Afyonkarahisar İstasyonu'nu işgal etmişlerdi. İngilizler; Batum, Ayıntab, Cerablus, Konya İstasyonu, Maraş, Birecik, Urfa, Kars, Samsun ve Merzifon'u işgal etmişlerdi. İtalyanlar; Antalya, Kuşadası, Fethiye, Bodrum, Marmaris, Konya, Akşehir'i işgal etmişlerdi. Yunanlılar; Uzunköprü-Hadımköy demiryolunu İngilizler ve Fransızlar müşterek olarak Turgutlu-Aydın demiryolunu işgal etmişlerdi⁸.

İşgaller Mütarekenin 7. maddesine dayanarak gerçekleştirilmişti. Ermeniler de 24. maddeye dayanarak, tam bağımsız bir Ermenistan'ın kurulması için İtilaf Devletlerine müracaat etmişlerdi. Ermeni Patriği bu düşünceye destek için, Londra ve Paris'e gitmişti. Doğu Anadolu'da halka

⁷Türk Delegasyonu Başkanı Rauf Bey, Amiral Calthorpe'den Mondros Mütarekesi hazırlanırken sağlayamadığı bazı şartların sağlanması için teminat istemiştir. Çanakkale ve Karadeniz Boğazları kalelerinin işgalinde yalnız Britanya ve Fransa kıtalarının kullanılması, hiçbir Yunan harp gemisinin İstanbul ve İzmir'e girmemesi, Türk hükümeti asayişini sağlamakta güçlük çekmedikçe İstanbul'un işgal edilmemesi talebini iletmıştır. Amiral bu talepleri hükümetine bildirme sözü vermiştir. Ancak Amiral Calthorpe daha sonra söz konusu taleplerin Yunanlıların Londra'daki teşebbüsleri sebebiyle zor olduğunu, bu konunun görüşülmesi için Londra'ya bir murahhas gönderilmesinin daha faydalı olacağını belirtmiştir. Mütareke sonrasında bu istekler değerlendirilmemiş, 4 Yunan gemisi İtilaf Devletlerine ait donanma gemileri ile İstanbul'a girmiş, ardından İstanbul'daki belirli yerlerin işgali ve 15 Mayıs 1919'da da İzmir'in işgali gerçekleşmiştir. Sabahattin SELEK, **Millî Mücadele Ulusal Kurtuluş Savaşı**, Cilt 1, İstanbul, (Tarihsiz), s.42-43.

⁸SELEK, a.g.e., Cilt 1, s.41.

zulümler başlamış, Fransızlar askerleriyle birlikte Kilikya'da faaliyete geçmişlerdi⁹.

A. Ayrılkçılık Fikri ve Ayrılkçı Cemiyetler Karşısında Toprağı ve Hakkı Savunmak Fikri ve Millî Cemiyetler

Mütarekenin ilânı ve işgallerin başlamasıyla ülkede büyük bir kargaşa olmuştu. Ordu birliklerinin yerlerinden oynatılması ve terhisleri, askerî malzeme ve silâh nakliyatı, göçmenlerin yerlerine dönüşleri, işgal kuvvetlerinin gidiş gelişleri, Türkiye'de bulunan Alman ve Avusturya askerlerinin sevki İstanbul ve bazı yolları hareketli hâle getirmişti. Asayiş ve düzen bozulmuş, harp döneminde ortaya çıkan eşkıyalar çoğalmış, soygunlar, baskınlar ve katliamlar artmıştı. Bütün Karadeniz kıyısı ve Trakya, Rum çetelerinin yuvası olmuştu. İttihat ve Terakki idaresinin yıkılışıyla çeşitli fikirlerdeki siyaset adamları ve teşekküller ortaya çıkmışlardı. Rum Pontus ve Ermenistan hayali kurulan bölgelerin insanları kendilerini kurtarmak için bölgesel çözüm yolları arayışına girmişlerdi¹⁰.

Mondros Mütarekesinin ilânı ve onu izleyen bu işgal ve kargaşa dönemi, başta bölgesel ve daha sonra tüm vatana yönelik bir çözüm arayışı ve hakkın savunusu olarak "Müdafaa-i Hukuk" hareketinin doğuşuna sebep olacaktı. Hareketi gerçekleştirecek olanlar ise kurulacak cemiyetlerdi¹¹.

Selek, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri olarak adlandırılan ve siyasî maksatlarla kurulan bu cemiyetlerin siyasetle ilgileri olmadıklarını ilân ettiklerini buradaki amaçlarının ise, kurucularının kimliklerini gizlemek, galip devletler karşısında halk müdafaası yaptıklarını göstermek ve siyaset dışında kalarak hoş görünmek olduğunu söylemektedir. Ona göre, bu cemiyetler İttihatçılarla da Hürriyet ve İtilafçılarla da bağlantıları olmadığını söylese de cemiyetlerin kurucuları çoğunlukla İttihatçıydılar. Müdafaa-i Hukuk

⁹KILINÇKAYA(Ed.), a.g.e., s.122.

¹⁰SELEK, a.g.e., Cilt 1, s.42.

¹¹Eroğlu'na göre; Müdafaa-i Hukuk, ferdî değil millîdir. Millî hakların korunması için yapılan bir harekettir. Hareketin kaynağı milliyetçiliktir ve millî devlet fikrini gerçekleştirmeye hizmet eder. Bkz. EROĞLU, a.g.e., s.99.

Cemiyetlerinin temel amacı Wilson Prensiplerinin 12. maddesi doğrultusunda temsil ettikleri bölgelerin tarih, coğrafya ve nüfus bakımından Türklere ait olduğunu ispat etmek ve İmparatorluktan ayrılmalarını önlemektir. Bunlar ilk olarak silahlı mücadeleyi düşünmemişler, ilmî araştırmalar ve istatistiklerle büyük devletlere haklı olduklarını gösterebileceklerini düşünmüşlerdi. Ancak işgallerin fiilen başlaması Müdafaa-i Hukukun kuvvete dayandığı gerçeğini Cemiyet mensuplarına göstermişti.

Cemiyetler, Trakya Paşaeli, İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti, Vilâyât-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye gibi mahallî olanlarla¹²; Millî Ahrar Fırkası, Millî Türk Fırkası, Millî Kongre gibi daha geniş ölçekli mücadelenin millî birlik ve bütünlük içerisinde millî bir blok kurularak yürütülmesi gerektiğini düşünenler olmak üzere genel olarak iki gruptan oluşuyordu¹³.

Millî Türk Fırkası, Türkçülük akımını Mütareke ortamında sürdürmeyi amaçlamıştı. Müdafaa-i Hukuk hareketine ve merkezinin Anadolu'da kurulmasına kesin olarak destek veren Fırka, Türk'ten Türk dil, terbiye ve hissine sahip herkesi kastettiklerini ilân etmişti. Ülke sınırlarında kalacak gayrimüslimlerin ülkenin birlik ve bütünlüğüne kastetmedikleri sürece haklarının korunacağı bildirilmişti. Hükümet şekli olarak Kanunu-ı Esasî'de yer alan şekle meşrutî monarşiye taraftarlardı¹⁴.

Millî Kongre, partiler üstü bir dernek olduğunu açıklamış, millî bilinçlenme ve istiklâl için yararlı yayınlar yapmıştı. Trakya ve Anadolu'nun etnik bakımdan Türk olduğunu muhtıralar, istatistikler ve yabancı dilde yayınladığı kitaplarla ispat etmeye çalışmıştı. 1919 seçimlerinde partileri bağdaştırmak ve Müdafaa-i Hukukçuları temin etmek görevini üstlenmişti. Meclis-i Mebusan'ın feshinden sonra, Millî Kongre gibi kuruluşların çalışmaları imkânsızlaşmış ve Kongre çalışmalarını tatil etmişti. Üyeleri Müdafaa-i Hukuk hareketine, son Osmanlı Parlamentosuna ve TBMM'ye katılmıştı.

¹² SELEK, a.g.e., Cilt 1, s.47.

¹³ TUNAYA, a.g.e., s.454-455.

¹⁴ TUNAYA, s.517-519.

Cemiyetler, faaliyetlerini etkin hâle getirmek, kamuoyunu harekete geçirmek için teşkilâtlarını genişletmiş ve bölgelerde kongreler tertip etmişlerdi. Bunlardan bazıları silâhlı mücadelede göze almışlardı¹⁵.

Bunların yanı sıra İtilaf Devletleriyle işbirliği içine girmiş, Millî Mücadeleye karşı olan cemiyet ve teşkilatlar da vardı. Bunlardan Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Anadolu'daki millî hareketi bir isyan olarak nitelendiriyor, etrafına topladığı cemiyetlerle millî mücadele aleyhine tavır alıyordu. Sulh Selâmet-i Osmaniye Fırkası, Teali-i İslâm ve Tarîk-i Salâh Cemiyetleri, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı desteklemişlerdi.

İngiliz Himayesi altında muhtar bir Kürdistan kurmak isteyenler, Amerika ve İngiltere ile sıkı bağlar kurmuşlar, Kürt ve Kürdistan Teâli Cemiyeti'ni kurmuşlardı. Kürdistan Teâli Cemiyeti'ni kuranlar, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Kürt asıllı feodal ve siyasetçileriydi. "Kürdistan" projesi, Osmanlı mirasını paylaşma düşüncesi ile birlikte Ermeni ve Arap projeleriyle çakışıyordu. Bölgenin Fransız ve İngiliz emperyalizminin kontrolü altına alınmak istenmesi ve petrolle bütünleşme milletlerarası bir mesele olmuştu. İngilizler, Fransızları bir tarafa iterek bölgeye hâkim olmak istiyorlardı. Cemiyet ise, Wilson prensiplerinin "Kürtlere" de uygulanmasını, Ermenilerin tehcirine uğramış Kürtlerin yerlerine döndürülmelerini ve "Kürdistan"a Kürt memurların atanmasını istiyordu. Diyarbakır, Elazığ ve yöresi, Arapkir, Gargan, Hozat (Dersim)'da şubeleri açılmıştı. Adana, Sivas, Divriği, Kangal, Koçkiri'de bağlantıları vardı. İstanbul Hükümeti böyle bir derneğin kuruluşuna Kürtlerle anlaşabilecekleri düşüncesi ile müsaade etmişti. Cemiyet, Sevr Antlaşması kanalıyla tamamen İngilizlere bağlanmış bir kuruluştur. İngilizler bu petrol bölgesine hâkim olma plânını Ermenistan projesine göre kurgulamıştı. Müdafaa-i Hukukçular, konuya Misâk-ı Millî kapsamında bakarken, Kürtlerle Türklerin aynı ırktan geldiklerini ve ayrılmaz olduklarını iddia ediyordu¹⁶.

Tümü muhtariyet ve bağımsızlık yanlısı olmamakla birlikte, İzmir ve bölgesini işgal altında tutan Yunan ordusunun koruyuculuğunda kurdurulmuş

¹⁵KILINÇKAYA(Ed.), a.g.e., s.127-128.

¹⁶TUNAYA, s.199-223.

bir Çerkez Derneği de vardı. Bu dernek, 24 Ekim 1921'de bir Çerkez Kongresi düzenlemişti. Kongre beyannamesinde, İttihatçıları ve Türkçülük akımını eleştirerek Çerkez nüfusunun çoğalmamasını Osmanlının kötü idaresine bağlamışlardı. Çerkezler, I. Dünya Savaşı'na zorla dâhil edilmiş, Anadolu ihtilâlcileri ve Mustafa Kemâl'i zorla desteklemişlerdi. Çerkezler millî menfaatleri doğrultusunda Yunan ordusuna katılmışlardı. Beyannâmelerine göre, Balıkesir, Bandırma, Erdek, Gönen, Biga, Kirmasti, Mihalıç, Bursa, İnegöl, Yenişehir, Aydın, Manisa, İzmir, Eskişehir, Kütahya, Afyon, İzmir, Adapazarı, Hendek, Düzce, Bolu ve havalisi Çerkezlerinin murahhasları Yunan hükümetince musaddak, Şark-ı Karib Çerkesleri Temin-i Hukuk Cemiyeti mümessilleriydi¹⁷.

Balkan Savaşlarından ve Arnavutluğun bağımsızlığını almasından altı yıl sonra Arnavutların yoğun olarak bulundukları Bursa ve yöresi, Aydın, Edirne, Konya, İzmit, Eskişehir, Karesi sancaklarının Arnavutluğa bağlanmasını talep ederek bu illerde şubeler açmak isteyen Türkiye'de Arnavut Teâvün Cemiyeti kurulmuştu¹⁸. Ülkenin kendi başına bağımsızlığını kazanamayacağına inananlar İngiliz ve Amerikan manda ve himayesini savunmuşlardı¹⁹.

Azınlıklar ise işgalci güçlerden aldıkları destekle kendi gayeleri yönünde faaliyet göstermeye başlamışlardı. Rumlar, İngilizlerden aldıkları destekle eski Bizans İmparatorluğu'nu yeniden diriltmek ve Ege Bölgesinde ilerleyen Yunanlılara yardımcı olmak gayesiyle Mavri Mira Cemiyetini kurmuşlardı. Trabzon, Samsun ve Kuzey Anadolu illerinde faaliyet göstermek üzere bir Pontus Rum Cemiyeti kurulmuştu. Yunanlıların tarihî cemiyeti Etnik-i Eterya yine aynı amaç için çalışıyor, bu üç cemiyette Fener Rum Patrikhanesi'nden yönetiliyordu. Ermeni Patrik'i Zaven Efendi ve Ermeniler de Anadolu toprakları üzerindeki emellerini gerçekleştirmek üzere faaliyete geçmişlerdi. Yahudiler, Türkiye'deki imtiyazlarını kaybetmemek ve Filistin'de

¹⁷TUNAYA, s.584-590. Tunaya, Anzavur ve Ethem'in faaliyetlerini Çerkezler arasındaki ayrılıkçı faaliyetlerden ayrı tutmaktadır. Ona göre Anzavur, Anadolu hareketine karşı Padişahın sindirme politikasını; Ethem ise, Mûdaafa-i Hukukçular arasındaki bir iç çekişmeyi temsil etmiştir.Bkz.s.587.

¹⁸TUNAYA, s.445-446.

¹⁹KILINÇKAYA(Ed.), a.g.e., s.129-131.; EROĞLU, a.g.e., s.97.

bir Yahudi devleti kurmak için Makabi ve Alyans İsrailit gibi cemiyetler kurmuşlardı²⁰.

Mütareke sonrası durumu Atatürk Nutuk'ta şöyle anlatmaktadır: “...İtilaf Devletleri Ateşkes Anlaşması'nın hükümlerini gerekli görmüyorlar. Birer bahane ile İtilaf donanmaları ve askerleri İstanbul'da....15 Mayıs 1919'da İtilaf Devletlerinin uygun bulması ile Yunan ordusu İzmir'e çıkartılıyor.

Ülkenin her tarafında Hristiyan azınlıklar gizli veya açıktan açığa kendi özel arzu ve maksatlarını gerçekleştirmeye, devleti bir an önce çökertmeye çalışıyorlar. ...İstanbul Rum Patrikhanesi'nde kurulan Mavri Mira Heyeti illerde çeteler kurmak ve idare etmek, miting ve propagandalar yaptırmaya uğraşmakta... Ermeni Patriği Zaven Efendi de Mavri Mira Heyeti ile birlikte çalışıyor. Ermeni hazırlığı da tıpkı Rum hazırlığı gibi devam ediyor. Trabzon, Samsun ve İstanbul'daki merkeze bağlı olan Pontus Cemiyeti hiçbir engelle karşılaşmadan kolaylıkla ve başarıyla çalışıyor²¹.

Durumun dehşet ve korkunçluğu karşısında her yerde her bölge de birtakım kimseler tarafından kurtuluş çareleri düşünülmeye başlanmıştı. ...Edirne ve çevresinde Trakya-Paşaeli..., Erzurum'da ve Elazığ'da...Vilâyât-ı Şarikiyye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye,...Trabzon'da Muhafaza-i Hukuk, Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkezîyet” Cemiyetleri kurulmuştu. “...İzmir'in bazı vatansever gençleri işgalden bir gece önce,...İzmir'in Yunanistan'a ilhakıyla sonuçlanmasına engel olmak amacıyla ...Redd-i İlhak ilkesini ortaya atmışlardı²².

...Kurulmaya başlanan bu dernekler dışında, ülke içinde daha birtakım dernek ve kuruluşlar da ortaya çıkmıştır. ...Bunlar arasında Kürt Teâlî Cemiyeti,...yabancı devletlerin himayesinde bir Kürt devleti kurmaktı. ...Ülkenin her tarafında İtilaf ve Hürriyet, Sulh ve Selamet Cemiyetleri vardı...İstanbul'da çeşitli maksatlarla gizli ve açık olmak üzere kurulmuş, parti veya dernek adı altında birtakım kuruluşlar vardı. ...Bunlardan biri İngiliz

²⁰KILINÇKAYA(Ed.), a.g.e., s.131-132.; EROĞLU, a.g.e., s.98. Museviler arasında ilk defa Siyonizm konusundaki ayrılık Mütareke döneminde olmuştu. Siyonist grubun başında Nesim Ruso ve ekibi vardı. Bu grup, Hahambaşı Hayim Naum Efendi'ye cephe almıştı. TUNAYA, s.502.

²¹Mustafa Kemâl ATATÜRK, Nutuk,(Haz.) E.Semih YALÇIN, Ankara, 2006, s.2.; Kemâl Atatürk, Nutuk 1919-1927,(Haz.) Zeynep KORKMAZ,Ankara, 2002, s.1-2.

²² ATATÜRK, a.g.e., s.4.

Muhipleri Cemiyeti idi. ...Bu isimden İngilizlere dost olanların kurduğu bir dernek anlaşılmasın! Bu derneği kuranlar ...kendi çıkarlarını gözetenler ile kendi çıkarlarının korunma çaresini İngiliz himayesini sağlamakta arayanlardır. ...Bu derneğin açık amacı....İngiliz himayesini sağlama gizli amacı ülke içinde millî şuuru felce uğratmak yabancı müdahalesini kolaylaştırmaktı. ...Birtakım kimseler kurtuluşu Amerikan mandasını sağlamakta olduğu görüşündeydiler²³.

...Başsız kalmış millet, karanlıklar ve belirsizlikler içinde olup bitecekleri beklemekte. Felaketin dehşet ve ağırlığını kavramaya başlayanlar, bulundukları çevreye alabildikleri etkilere göre kendilerince kurtuluş çaresi saydıkları tedbirlere başvurmakta. Komutanlar ve subaylar, I. Dünya Savaşı'nın bunca çile ve güçlükleriyle yorgun, vatanın parçalanmakta olduğunu görmekle yürekleri kan ağlıyor; gözleri önünde derinleşen karanlık felaket uçurumu kenarında beyinleri bir çare, kurtuluş çaresi aramakla meşgul... Kurtuluş çaresi ararken Fransa, İngiltere, İtalya gibi büyük devletleri gücendirmemek temel ilke olarak kabul edilmekte idi. Bu devletlerden yalnız biri ile bile başa çıkılamayacağı kuruntusu hemen bütün kafalarda yer etmişti. ...Bu zihniyette olanlar yalnız halk değildi; özellikle seçkin ve aydın denen insanlar böyle düşünüyordu....

Üç türlü karar ortaya atılmıştı. Birincisi, İngiliz himayesini istemek, ikincisi Amerikan mandasını istemek, bu iki türlü karar sahipleri Osmanlı Devleti'nin bir bütün hâlinde korunmasını düşünenlerdir. Osmanlı topraklarının çeşitli devletlerarasında taksimi yerine, İmparatorluğu tek bir devletin koruyuculuğu altında bulundurmaya tercih edenlerdir. Üçüncü karar, bölgesel kurtuluş çarelerine başvurmaktır. Sözgelisi, bazı bölgeler kendilerinin Osmanlı Devleti'nden koparılacağı görüşüne karşı ondan ayrılmama tedbirine başvuruyordu. Bazı bölgeler de Osmanlı Devleti'nin ortadan kaldırılacağını ve Osmanlı ülkesinin taksim edileceğini oldu bitti kabul ederek kendi başlarını kurtarmaya çalışıyordu.

²³ ATATÜRK, a.g.e., s.4-6.

...Ben bu kararların hiç birinde isabet görmedim... Osmanlı Devleti'nin temelleri çökmüş, ömrü tamamlanmıştı. Osmanlı memleketleri tamamen parçalanmıştı. Ortada bir avuç Türk'ün barındığı bir ata yurdu kalmıştı. ...Bu durum karşısında bir tek karar vardı. O da millî hâkimiyete dayanan, kayıtsız şartsız bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak! ...İstanbul'dan çıkmadan önce düşündüğümüz ve Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basar basmaz uygulamasına başladığımız karar, bu karar olmuştur. Bu kararın dayandığı en güçlü mahkeme ve mantık Türk milletinin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşamasıdır. Bu ilke ancak tam istiklâle sahip olmakla gerçekleştirilebilir. ...Türk'ün haysiyeti, gururu ve kabiliyeti çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir millet, esir yaşamaktansa yok olsun daha iyidir!”²⁴.

Bu gelişmeler olurken Padişah (Vahdettin), 21 Aralık 1918'de Anayasanın 7. maddesine dayanarak yayınladığı bir irade ile Meclis'i dağıtmıştı²⁵.

B. Vatan ve Milletin İstiklâline Liderlik Etmek Ya da Mustafa Kemâl'in Samsun'a Gidiş Kararı

Mustafa Kemâl Paşa Mondros Mütarekesinden bir gün sonra, Alman Generali Liman Von Sanders'in yerine Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığına getirilmiş, Yıldırım Ordularının dağıtılma kararı ve Ahmet İzzet Paşa'nın daveti üzerine 13 Kasım 1918'de İstanbul'a gelmişti²⁶.

İstanbul'a geldikten sonra, başta Padişah olmak üzere birtakım kişilerle görüşmüştü²⁷. Görüşmeleri sonunda ise, İstanbul'da kalmanın bir çözüm olmayacağı ve Anadolu'ya geçerek bir millî direniş hareketi yaratmanın ve ordu ile milletin el ele vermesinin kurtuluş olabileceğini düşünmeye başlamıştı²⁸. O, bu dönemde Anadolu'ya geçebilecekleri ve

²⁴ATATÜRK, a.g.e., s.9-10.

²⁵KILINÇKAYA(Ed.), a.g.e., s.125.

²⁶E.Semih YALÇIN-Salim KOCA, *Mustafa Kemâl Paşa'nın Anadolu'ya Geçişi*, Ankara, Berikan, 2005, s.1118-1119.

²⁷Bu görüşmelerle ilgili bkz.E. Semih YALÇIN, *Mustafa Kemâl Atatürk Hayatı ve Eseri*, Ankara, Gazi Kitabevi, 2006, s. 133-137.

²⁸YALÇIN- KOCA, a.g.e., s.150.

işbirliği yapabilecekleri kişilerle temasa geçmeye ve konuşmaya çalışmıştı. Onun Anadolu'ya geçmek kararına Rauf (Orbay) Bey ve daha sonra Ali Fuad (Cebesoy) Paşa da katılmıştı. Ona Anadolu'ya geçmeden her türlü yardımda bulunabilecek ve destek olacak iki kişi vardı. Bunlardan biri, 20. Kolordu'nun başında bulunan Ali Fuad (Cebesoy) Paşa, diğeri ise Erzurum'da 15. Kolordu Komutanlığına tayin edilen Kâzım Karabekir Paşa idi²⁹. Kâzım Karabekir Paşa da 11 Nisan 1919'da Şişli'deki evinde görüşmüş, evvelâ Erzurum'da toplanılması ve millî hükümet esasının kurulmasını teklif etmiş; Trabzon ve Erzurum'da siz gelinceye kadar bu esası hazırlarım, demişti³⁰.

O günlerde ortaya çıkan iki olay hem Anadolu'ya geçmek isteyen Mustafa Kemâl Paşa'ya bir görev tahsisi hem de ondan rahatsız olanların onu İstanbul'dan göndermeleri için de bir vesile olmuştu. Bunlardan birincisi, Samsun ve çevresinde Pontus Rum çetelerinin hareketleri, İngiliz askerlerinin bölgeye gelişi, bu çetelerce durumun sevinçle karşılanmasıydı. Bu gelişmelere ek olarak, Güney Rusya'da yaşayan Rumlar da Karadeniz kıyılarına gelmiş, Pontus Devleti kurmak için çalışıyor yöre halkı ise bunlarla çatışmalara giriyordu. İkincisi ise, Kars'ta Milli Şûra hükümeti kurulması ve bu gelişmelerin Erzurum'a yayılma gösterdiği haberleri İngilizleri rahatsız etmişti. Harbiye Nezareti'ne verilen notada Samsun, Erzurum, Erzincan, Bayburt ve Sivas bölgelerinde asayiş sağlanmazsa bu bölgelere müdahale edileceği söylenmişti³¹.

Diğer taraftan 15 Mayıs 1919'da İzmir Yunanlılar tarafından işgal ediliyordu. Esasen İtalyanlara bırakılan yöre, Yunanlılar tarafından talep edilmişti. Bu taleplerini de 30 Aralık 1918 Paris Barış Konferansı'na bir memorandum sunarak dile getirmişler, aynı istek 3-4 Şubatta Onlar Şurası'nda tekrarlanmıştı. Bu taleplerine yönelik olarak, bölgeye Rum nüfus kaydırılmış, sağlanacak Rum nüfus çoğunluğu ile de Mütarekenin 7. maddesine işlerlik kazandırılarak işgale zemin hazırlanmaya çalışılmıştı³².

²⁹YALÇIN-KOCA, s.155.

³⁰YALÇIN-KOCA, s.156,159.

³¹KILINÇKAYA(Ed.), a.g.e., s.147.

³² Sina AKŞİN, **Türkiye'nin Kısa Tarihi**, V. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası, 2008, s.122.

6 Mayıs 1918 tarihinde Yunanlıların talebi, İngiltere, ABD ve Fransa'nın desteği ile karşılanmıştı. İzmir'in işgali İzmirli Türkler arasında tepkilere yol açmıştı ve Redd-i İlhak Cemiyeti kurulmuştu. İzmir'deki Rumlar, Yunan birliklerini sevinçle ve Yunan bayrakları sallayarak karşılamışlardı. İzmir'in işgalinden sonra, yerli Rumlar katliam ve yağmacılığa başlarken, Yunan kuvvetleri Menemen, Manisa, Turgutlu, Salihli, Alaşehir, Torbalı, Bayındır, Ödemiş, Ayvalık, Aydın, Akhisar ve Nazilli'yi işgal etmişlerdi. Yunan kuvvetleri bu sırada Batı ve Doğu Trakya'yı da işgale başlamışlardı. İzmir'in işgali Anadolu'da büyük protesto ve mitinglere sebep olmuş, her yere telgraflar çekilmişti. Yunanlılara karşı sivil direniş arayışları ve faaliyetleri de başlamıştı. İstanbul'da İzmir'in işgalini protesto eden mitingler de olmuştu. Bunlardan en büyüğü Halide Edip'in konuştuğu 23 Mayıs 1919 tarihli ünlü Sultan Ahmet Mitingiydi³³.

57. Fırka Komutanı Albay Refik Bey, Burdur Askerlik Şubesi Reisinin görüşü doğrultusunda çare içeren raporu Harbiye Nezareti'ne göndermiş, burada durumun ıslahı için Kuvva-yı Milliye Teşkilâtı vücuda getirmenin en iyi tedbir olacağı belirtilmişti. Güneyde Fransızlara, batıda Yunanlılara karşı mücadele eden bütün milis teşekküllere "Kuvva-yı Milliye" adı verilmişti. Bu şekilde oluşturulan Kuvva-yı Milliye'yi eşraf da bütün gücüyle desteklemişti³⁴.

Bu ortamda Mustafa Kemâl Paşa 9. Ordu Müfettişi olarak atanmıştı. Onun bu göreve atanmasının sebepleri; İstanbul'da kaldığı süre boyunca her hiziyle görüşmüş ama hiç birine alet olmamış olması, İttihatçılardan olmadığına inanılması, Sultan Vahdettin'in yaverliğini yapmasından dolayı kendisine duyulan güven, parlak askerî geçmişi dolayısıyla asayişsizliği giderebilecek bir komutan olarak görülmesiydi³⁵. Kıtaat Müfettişliği görevine tayin edildikten sonra 18 subaylık karargâhı ve Miralay Refet Bey'le birlikte 16 Mayıs 1919'da Samsun'a hareket ediyordu³⁶.

Mustafa Kemâl Paşa, Samsun'a çıktığının ertesi günü Damat Ferit'e İzmir'in işgalinin doğurduğu tepkileri dile getiren dört cümlelik bir telgraf

³³ KILINÇKAYA(Ed.), a.g.e., s.149-150.; AKŞİN, a.g.e., s.125.

³⁴ KILINÇKAYA(Ed.), s.151-152.; AKŞİN, a.g.e., s.125.

³⁵ YALÇIN-KOCA, s.153.

³⁶ KILINÇKAYA(Ed.), s.148.

çekmişti. Bu cümlelerden üçü “millet ve ordu”, biri “devlet ve ordu” terimlerinden oluşuyordu³⁷. Samsun’da bulunduğu süre içerisinde askerî ve idarî tertibât almış, Erzurum’da bulunan Kâzım Karabekir Paşa ve 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa ile haberleşmişti. Samsun’dan Harbiye Nezâreti’ne gönderdiği telgraflarda o bölgede karışıklığa sebep olanların Türkler olmadığı, yörede çıkan olayların yegâne müsebbibinin Pontusçu Rumlar olduğu, İzmir’in işgalinin hiçbir haklı gerekçesi bulunmadığı, bu işgalin İtilaf Devletleri nezdinde protesto edilmesi ve işgalin bertaraf edilmesi için gerekli önlemlerin derhal alınmasını istiyordu³⁸.

Samsun’un İngiliz işgalinde bulunması, Rum çetelerinin faaliyetleri sebebiyle Mustafa Kemâl Paşa Samsun’da bir hafta kalarak, karargâhını 25 Mayıs’ta daha emniyetli bir yer olan Havza’ya taşımış ve 12 Haziran’a kadar Havza’da kalmıştı. 28 Mayıs 1919’da 15. 20. ve Diyarbakır’daki 13. Kolordu Komutanlıkları ile Konya Ordu Müfettişliğine bir genelge göndermişti. Genelgede: “.... Vatan bütünlüğümüzün korunması için, milletçe gösterilen tepkinin daha canlı ve sürekli olması gerekir. ...Büyük ve heyecanlı mitingler yapılarak millî gösterilerde bulunulması, bunun bütün kasaba ve köylere kadar yaygınlaştırılması ve bütün büyük devletlerin temsilcileriyle Bâb-ı Âlî’ye etkileyici telgraflar çekilmesi, yabancıların bulunduğu yerlerde....ağır başlılığın titizlikle korunması, Hristiyan halka karşı saldırı, gösteri ve düşmanlık gibi tavır ve hareketlerden sakınılması lâzımdır....” deniliyordu³⁹.

Mustafa Kemâl Paşa’nın Havza’daki faaliyetleri, İstanbul hükümetini hayli zor durumda bırakmıştı. 8 Haziran 1919’da hükümet, onu geri çağırdı. Ancak bu yazılara oyalayıcı cevaplar gönderdi. 10 Haziran’da yayınladığı bir genelgede, Redd-i İlhak ve Müdafaa-i Hukuk teşkilâtlarının kendisine Millî Mücadele Hareketinin liderliğini teklif ettiklerini kendisinin artık bu yoldan ayrılmayacağını bildiriyordu. Aynı gün bazı komutan arkadaşlarını Amasya’ya

³⁷AKŞİN, a.g.e., s.127.

³⁸TURAN (Vd), a.g.e., s.104-105.

³⁹ATATÜRK, a.g.e., s.17.

toplantıya çağırılmış, kendisi de Havza'dan Amasya'ya hareket etmişti. 12 Haziran 1919'da Amasya'ya varmıştı⁴⁰.

II.VATANIN BÖLÜNMEZLİĞİ VE MİLLÎ BİRLİĞİ SAĞLAMAYA YÖNELİK FAALİYETLER

A. Amasya Genelgesi (21-22 Haziran 1919)

Mustafa Kemâl Paşa, şartların zorunlu olmasından dolayı Amasya'ya gelmişti⁴¹. Amasya'da halkın büyük heyecan ve coşkusuyla karşılanmıştı. Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak teşkilâtlarını ortak bir çatı altında toplamak halka dayalı bir hareket geliştirmek için bazı kolordu komutanlarıyla bir araya gelmişti. Düşmana karşı direniş tedbirleri almak gerekirse de facto (fiilî) bir yönetim kurmak istiyordu. Rauf Bey, Ali Fuat Paşa ile birlikte Amasya'ya gelmişti. Ali Fuat Paşa, Refet Bey ve Rauf Bey'in katkılarıyla 14 Haziran'da Müdafaa-i Hukuk Derneği kurulmuştu. Mustafa Kemâl Paşa tarafından önceden hazırlanmış metin üzerinde yapılan görüşmeler tamamlandıktan sonra Konya'da bulunan 2. Ordu Müfettişi Cemal Paşa ile Erzurum'da 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'nın da onaylamasından sonra, metin 21-22 Haziran 1919'da tüm ilgililere duyurulmuştu⁴².

Mustafa Kemâl Paşa, Amasya Genelgesi'ni, hükümetin geri çağırımlarına uymaması, millî teşkilât ve hazırlıkların yönetimine devam etmekte oluşu, ileride gerçekleştirecekleri sebebiyle yapılacak girişim ve faaliyetlerin şahsî olmak niteliğinden çıkarılması, milletin birlik ve dayanışmasını temsil edecek nitelikte olması gereğine olan inancından dolayı hazırlamıştı. 18 Haziran 1919'da Trakya'ya verdiği bir direktifte; Anadolu ve

⁴⁰ATATÜRK, a.g.e., s.23.; KILINÇKAYA(Ed.), a.g.e.,s.154.; TURAN(Vd), a.g.e.,s.106.; AKŞİN, a.g.e., s. 128.

⁴¹Sina AKŞİN, "Amasya Toplantısı ve Amasya Kararlarının Mahiyeti", **Millî Mücadele'de Amasya I. Sempozyumu**, Amasya, 1986, s.31.

⁴²SONYEL, a.g.e., s.80.; KILINÇKAYA(Ed.), a.g.e., s.154.; AKŞİN, a.g.m., s.32.; Ercüment KURAN, "Millî Mücadele'de Amasya Tamimi'nin Önemi", **Millî Mücadele'de Amasya I. Sempozyumu**, Amasya, 1986, s.46.

Rumeli'deki millî teşkilâtların birleştirilerek, bir merkezden temsil ve idaresi için Sivas'ta bir "Millî Kongre" toplanması gerektiğini söylemişti. Bu gayenin gerçekleştirilmesi için 21-22 Haziran 1919 gecesi Yaveri Cevat Abbas Bey'e Amasya Genelgesi'ni yazdırmıştı. Bu genelgede:

1. Vatanın bütünlüğü ve milletin bağımsızlığı tehlikededir.
2. İstiklâl Hükümeti, üzerine aldığı sorumluluğun gereğini yerine getirememektedir. Bu durum milletimizi yok olmuş gibi göstermektedir.
3. Milletin bağımsızlığını milletin azim ve kararı kurtaracaktır.
4. Milletin içinde bulunduğu durum ve şartların gereğini yerine getirmek haklarını gür sesle cihana duyurmak için her türlü baskı ve kontrolden uzak millî bir heyetin varlığı gereklidir.
5. Anadolu'nun her bakımdan en güvenli yeri olan Sivas'ta hemen millî bir kongrenin toplanması kararlaştırılmıştır.
6. Bunun için bütün illerin her sancağından milletin güvenini kazanmış üç temsilcinin mümkün olan en kısa zamanda yetişmek üzere yola çıkarılması gerekmektedir.
7. Her ihtimale karşı, bu mesele millî bir sır olarak tutulmalı ve temsilciler, gereğinde yolculuklarını kendilerini tanıtmadan yapmalıdırlar.
8. Doğu illeri adına 23 Temmuz'da Erzurum'da bir kongre toplanacaktır. O tarihe kadar öteki illerin temsilcileri de Sivas'a gelebilirse, Erzurum Kongresi'nin üyeleri de Sivas genel kongresine katılmak üzere hareket ederler⁴³ denilmekteydi.

Bu genelge Milli Mücadele'nin temel dayanağını ve gerekçesini ortaya koymuş, Mücadele'nin sonuna kadar yapılacak işlerin ilk çerçeve plânı olmuştu⁴⁴. Amasya Genelgesi ile Türk ihtilâlinin aksiyon safhası açığa çıkmıştı. Bu genelgeyi kabul edenler, ihtilâl komitesi olarak görülüyordu. İstanbul'daki merkezi hükümetin, İstiklâl için yüklendiği sorumluluğun gereğini yerine getirememesinden bir "Heyet-i Milliye" teşkilinin şart olduğu ilk defa bu

⁴³ATATÜRK, a.g.e., s.23-24.; SONYEL, a.g.e., s.80.

⁴⁴SONYEL, a.g.e., s.81.; TURAN (Vd), a.g.e., s.106.; KURAN, a.g.m. s.48.

genelgede ön görülmüştü. Genelge, Anadolu’da kurtuluş hareketlerini tek elden düzenlemek için millî birlik ve “Millî Kongre” öngörüyordu. Vatanın bir bütün olduğuna vurgu yapılıyor, ilk defa millî hâkimiyet millet iradesinin üstünlüğü ve kayıtsız şartsız istiklâl prensiplerine yer veriliyordu⁴⁵.

Genelgeden sonra hükümetin bir kanadının Anadolu’daki direnişe karşı tavrı değişti. Dahiliye Nazırı Ali Kemâl Bey, direnişe karşı tebligatlar yayınlamaya başladı. Bu çerçevede 18 Haziran 1919’da genel olarak Kuvva-yı Milliye hareketini yasaklayan bir genelge yayınladı. İngilizler de olayların gelişimini dikkatle takip etmiş Mustafa Kemâl Paşa’nın geri çağrılmasını istemişlerdi. Mustafa Kemâl Paşa ise gerekli hazırlıkları başlatmak üzere, 26 Haziran’da Amasya’dan Sivas’a hareket etti. Bu sırada 10 Temmuz 1919’da Erzurum’da Doğu Vilayetlerini kapsayan bir kongre toplanması çalışmaları vardı⁴⁶.

B. Erzurum Kongresi (23 Temmuz - 7 Ağustos 1919)

27 Haziran 1919’da M.Kemâl Paşa, Sivas’a geldi. Azline karar verilmiş fakat karar henüz kesinleşmemişti. 28 Haziran’da tekrar İstanbul’a çağrılmış, fakat dönmemişti. 3 Temmuz’da beraberindekilerle birlikte Erzurum’a vardı. 7-8 Temmuz gecesi tekrar İstanbul’a çağrıldı kabul etmeyince 8 Temmuz’da azil kararı kendisine bildirildi. Aynı gün kendisi de Müfettişlik ve askerlikten istifa ettiğini bildirdi⁴⁷.

Kongre II.Meşrutiyet’in yıldönümü 23 Temmuz 1919’da toplandı. Kongre’ye altı doğu ili Erzurum, Van, Bitlis, Sivas ve Trabzon’dan 63 delege katıldı. Elazığ, Diyarbakır ve Mardin delegeleri hükümetin emri ve valiliklerin

⁴⁵Hamza EROĞLU, “Amasya Tamimi’nin Hukukî ve Siyasî Önemi”, **VII. Türk Tarih Kongresi**, Cilt II, Ankara, 1973, s.859, 861, 864. Sonyel, Amasya toplantısının iki kararı bulunduğu bunlardan birinin genelge olarak yayınladığı diğerinin ise gizli karar olduğunu söylemektedir. Bu karara göre, gerektiğinde Orta Anadolu’da Ali Fuat ve Doğu Anadolu’da Kâzım Karabekir Paşalar ülkenin sivil ve askerî yönetimini üzerlerine alacaklardı. SONYEL, **a.g.e.**, s.79-80.

⁴⁶ SONYEL, **a.g.e.**, s.87-93.; KILINÇKAYA(Ed.), **a.g.e.**, s.156-157.

⁴⁷TURAN (Vd), **a.g.e.**, s.108.; KILINÇKAYA(Ed.), **a.g.e.**, s.157-158.

baskısı sebebiyle Kongreye gelememişlerdi. Mustafa Kemâl Paşa 38 oyla Kongre Başkanlığına seçilmişti⁴⁸.

Kâzım Karabekir Paşa hatıralarında, Kongre esnasında Mustafa Kemâl Paşa ile Rauf Bey'in Erzurum delegesi olarak kongreye alınması hususunda mühim münakaşalar yaşandığını anlatmaktadır. Mustafa Kemâl Paşa aleyhine propagandalar yapılmış, azlolanmasına ve askerlikten alınmasına rağmen üniformasını ve Padişah kordonunu çıkarmaması eleştirilmişti. Kararsızlar, Karabekir Paşa'ya gelerek, Halkın son kararı sizin reyinizdir, biz karar veremiyoruz demişlerdi. Karabekir Paşa, bir ordu kumandanı bu felaketli zamanda halkın sinesine sığınmış ferd-i millet olmuş, sonra halk onu kendine vekil yapmakta tereddüt ediyor. Bu ne acı bir vaziyettir. Mustafa Kemâl Paşa Kongre'ye yalnız delege değil, başkan dahi yapılmalıdır demişti⁴⁹.

Mustafa Kemâl Paşa, Kongre'de yaptığı konuşmada; Mondros Mütarekesi ile cansız bir vatan, kansız bir millet neleri hak etmişse İtilaf Devletlerince çekinmeden bunların yapıldığını söylemişti. Vatanın bölünüp parçalanmasına yönelik bu kararda Doğu illerinde "Ermenistan", Adana ve Kozan havalisinde "Kilikya" adlarıyla Ermenistan, Batı Anadolu'nun İzmir ve Aydın havalisinde Yunanistan, Trakya'da hükûmet merkezinin kapısına kadar böylece Yunanistan, Karadeniz sahillerinde "Pontus" Krallığı ve ondan sonra vatanın kalan kısmında yabancı işgal ve kontrolü gibi 650 seneden beri bağımsız saltanat sürmüş, adalet ve kahramanlıklarıyla ünlü bir millet kölelik düzenine indirilecekti. İzmir, Aydın, Bergama ve Manisa havalisinde binlerce insanın kanı akmış, Aydın Yunanlının zulmü ve ateşli tahribatına sahne olmuş, memleketin bazı yerlerin İtalyan ve diğerlerinin işgaline uğramış, bu sebepten Anadolu'nun içlerine göçler yaşanmıştı. Bu zulümler karşısındaki millî vicdan Müdafaa-i Hukuk, Müdafaa-i Vatan, Redd-i İlhak gibi

⁴⁸AKŞİN, a.g.e., s. 132.; TURAN (Vd), a.g.e., s.109.; KILINÇKAYA(Ed.), a.g.e., s.158-159.

⁴⁹Kâzım KARABEKİR; **İstiklâl Harbimiz**, İstanbul, Yüce Yayınları, 1990,s.70. Atatürk, Nutuk'ta bu kararsızlarla ilgili görüşlerini anlatmaktadır. Bkz. **Nutuk**, s.53.

cemiyetlerdi⁵⁰. Ülkenin içine düştüğü bu durum karşısında irkilmeyecek vatansever olamayacağı, tarihin bir milletin varlığını hiçbir zaman inkâr edemeyeceği, vatan ve milletin kutsal varlıklarını korumak ve kurtarmak hususunda son sözü söyleyecek, bunun gereğini yerine getirecek olanın ancak millî akımın kahramanlık ruhu olabileceğini ifade etmişti. Kongre çalışmalarına ilk hedef olarak ise, millî iradeye dayalı bir Millet Meclisinin meydana getirilmesi ve gücünü millî iradede alacak bir hükümetin kurulması olarak göstermişti⁵¹.

Kongrede tespit edilen ilkeler:

1. Millî sınırlar içinde bulunan vatan parçaları bir bütündür; birbirinden ayrılmaz.
2. Her türlü yabancı işgal ve müdahalesine karşı ve Osmanlı hükümetinin dağılması hâlinde, millet topyekûn kendini savunacak ve direnecektir.
3. İstanbul hükümeti vatani koruma ve istiklâli elde etme gücünü göstermediği takdirde, bu gayeyi gerçekleştirmek için geçici bir hükümet kurulacaktır. Bu hükümet üyeleri, Millî Kongrece seçilecektir. Kongre toplanmamışsa bu seçimi Heyet-i Temsiliye yapacaktır.
4. Kuvva-yı Milliye'yi tek kuvvet olarak tanımak ve millî iradeyi hâkim kılmak esastır.
5. Hristiyan azınlıklara siyasî hâkimiyet ve sosyal dengemizi bozacak imtiyazlar verilemez.
6. Manda ve himaye kabul olunamaz.
7. Millî Meclisin derhal toplanması ve hükümetin yaptığı işlerin Meclis tarafından kontrol edilmesini sağlamak için çalışılacaktır⁵² denilmiştir.

Kongre, alınan kararları yürütmek üzere, dokuz kişilik bir Heyet-i Temsiliye seçmişti. Heyet-i Temsiliye'de Mustafa Kemâl Paşa, Hüseyin Rauf Orbay, Kâzım Karabekir, Bekir Sami Bey, Cevat Raif Efendi, Servet Bey, Şeyh Fevzi Efendi, İzzet Bey, Sadullah Efendi, Hacı Musa Bey seçilmişti. Bu Heyet Mustafa Kemâl Başkanlığı'nda, millî akımı içeride ve dışarıda temsil

⁵⁰Ali SEVİM-İzzet ÖZTOPRAK-M.Akif TURAL(Haz.) *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri(1906-1938)*, Ankara, ATAM, 2006,s.4-5.

⁵¹ATATÜRK, *a.g.e.*, s.50.

⁵²ATATÜRK, *a.g.e.*, s.51.

edecek, Sivas Kongresi'nde daha temsili bir hâle gelerek Anadolu'da de facto (fiilî) hükümet görevini görecekti⁵³. Vilâyât-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti yerine, Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuş bu Cemiyetin başkanlığına da Mustafa Kemâl Paşa seçilmişti⁵⁴. Kongre, alınan kararlarla daha sonraki tüm gelişmeleri etkilemiş, bölgesel değil, genel bir kongre hüviyeti kazanmıştı. Alınan kararlar, bütün yabancı devlet temsilcilerine de gönderilmişti⁵⁵.

Ayrıca Vilâyât-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi'nin Kongre'ye sunduğu raporlar, Kongre'nin gerçekleştirilmesi için çalışanların Doğu İllerinin kurtuluşu için de ilmî ve gerçekçi yorumlar getirdiğini göstermektedir.

Raporlara göre: *"Vilâyât-ı Şarkıye'nin bir cüz-i mühimmi olan vilâyât..Türk aşiretlerinin cevelângâhı olmuş ve İslâmiyet ilk zuhurunda nurunu buralara yollamıştı. Selçukîler buralarda muazzam İslâm hükümetleri teşkil ederek, Türk harsını ve İslâm medeniyetlerini hâkim kılmışlardı. Bu toprakların hakiki sahiplerinin kimler olduğunu memleketin her tarafında tesadüf edilen çifte minareler, kümbetler gibi abidât-ı diniye ve milliye pek sarîh bir lisanla yarının hükmünü verecek olan hâkimlere ifade etmektedir"*⁵⁶.

...Burada tefrika ihdas etmek, milleti tefessüh ettirmek için pek mühim bir takım propagandalara başlanmıştır.... Vilâyât-ı Şarkıye'de yapılan propagandalar, üç menbadan kuvvet ve muavenet alıyor. Ermeni Propagandası, Avrupalıların telkinâtı, şahsî yüksek bir ikbâl-i menfaat teminini gaye addetmiş bazı kimselerin propagandası... Üç menbadan südur eden fikirler... şu esasları ihtiva ediyordu: 1-Türklük Kürtlük meselesi çıkartmak, 2- İstanbul siyasetinin Anadolu'yu ihmal etmesine ait şeyleri Türklere atıf ve isnat ederek Kürt-Türk arasında münâferet tevhit etmek, 3- Bir Kürt hükümeti tesis eylemek perdesi altında Vilâyât-ı Şarkıye gençliğinin birleşmesine imkân bırakmamak, 4-Muhtelif sebeplerle Türklerle Kürtleri

⁵³Bekir Sıtkı BAYKAL(Haz.), **Erzurum Kongresi İle İlgili Belgeler**, Ankara, 1969, s.XIII-XIV.; SONYEL, **a.g.e.**, s.97-98.

⁵⁴KILINÇKAYA(Ed.), **a.g.e.**, s.159.

⁵⁵TURAN (Vd), **a.g.e.**,s.111.

⁵⁶19 Mart 1335 tarihli beyannamedir. BAYKAL, **a.g.e.**, s.1.

birbiri aleyhine bırakarak ekall-i kalîl olan Ermenilerin hâkimiyetlerini temin eylemelerine zaman ve meydan vermek⁵⁷. Ermenilerin bu husustaki faaliyetleri gayet mühimdir. Ermeniler genç Kürtlerle, hamiyetli dindar Kürtlerin izzeti nefsinin okşamak için Kürtlerin Ermenilerle aynı ırka mensup olduklarını ara sıra ileri sürmektedirler. ...Bu fikre zerre kadar ihtimal vermedikleri Türk Kürt ayırmaksızın yaptıkları katliamlarla sabittir. ...Kürt ile Ermeni arasında ne dince, ne seciyece ve ne adetçe bir münasebet olmadığı gibi tarihten de bir karabetleri yoktur. Ermeniler İsevi, Kürtler Müslümandırlar. Kürt ile Ermeni büyük bir tefavüt gösterir. Ermenilerin seciyeleri ile Kürtlerin seciyeleri taban tabana zıttır. Halbuki Türk-Kürt seciyesi hemen tamamen müşterektir.... Ermeni masalları, ananeleri ile Kürt masalları, ananeleri arasında katıyen münasebet yoktur. Halbuki Kürt, Türk ananesi adeti tamamen müşterektir. Arî ırka mensup Ermeniler, İran istilasından sonra buralara gelmişlerdir. Halbuki o tarihten asırlarca evvel Turanî olan (Ordehu)lar buralarda yerleşmiş ve bir medeniyet tesisine muvaffak olmuşlardır ki Kürtlerin, bunların ahfadı bulunduğu şüphesizdir. ..Din, seciye, adet hakkındaki mühtasar tetkikatımızda Kürtlerin Turanîlerle münasebettar bulunduğunu ispat etmektedir. İslâmiyetten sonra, Vilâyât-ı Şarkıyye tarihi Kürt ile Türk'ün faaliyet-i müşterekesinin mahsulüdür. Bugün de Vilâyât-ı Şarkıyye'nin hüviyeti, bu iki kardeş kavmin hüviyetinden ibarettir.

...İran tesiri Kürtlere eski lisanlarını kısmen gaip ettirmiştir. Kürtçe'nin tahlil ve tetkiki gösteriyor ki lisanın bugünkü şekli şekl-i aslî değildir. Vilâyât-ı Şarkıyye'deki Kürt ile Türk'ü ayırmak gayr-i tabii ve imkânsızdır. Aile rabitalarını kırmaya çalışmak mukaddesâta tecavüz değil midir? Bir Kürt, Türk diye yiğenini dayısını, damadını, torununu nasıl reddedebilir? Vilâyât-ı Şarkıyye'de Türk Kürtsüz, Kürt Türksüz yaşayamaz. Musul'un cenubundan.. Asya-yı Suğraya kadar... arazide Türkler ekseriyeti temsil etmekte ve Kürtler mecmuaları bu iki hat arasında ve aynı zamanda Türklerle mahlut bir halde bulunuyorlar.

⁵⁷17 Haziran 1919 tarihli rapordur. BAYKAL, a.g.e., s.40-41.

...Ruslar Türklerin birleşmesine imkân bırakmamak için Şimâl Türklerini Tatar nâmıyla yad ederek Cenup Türkleri ile münasebettar olmadıklarını nasıl bir kanaat şeklinde tamime gayret ettilerse Ermeniler ve dostları da Vilâyât-ı Şarkıyye hakkında “Türklük-Kürtlük” propagandası ile aynı siyaseti tatbika çalışıyorlar⁵⁸.

..Çevirilen entrikaları...akim bırakmak yalnız bir şeye tevakkuf ediyor. O da Vilâyât-ı Şarkıyye Müslümanlarının ittihat ve ittifakından ibarettir. İttihadımızdan bir İslâm memleketi olmaktan başka hüviyete sokulamayacağı kanaati doğacaktır. ...Memleketimizi kurtaracak esas.... ittihat etmek ve tefrikadan sakınmaktır. ...Şöyle ki katiyyen muhaceret etmemek... Derhal ilmî, iktisadî, dinî teşkilât yapmak.. Tecavüze maruz kalacak Vilâyât-ı Şarkıyye'nin herhangi bir bucağını müdafaada birleşmek lâzımdır. Dinî, ilmî, iktisadî teşkilâta mâlik bulunmayan milletlerin hayat ve bekâları mukadder bulunmamaktadır⁵⁹.

Erzurum Kongresi'nce vatanın bir bütün olduğu, parçalanamayacağı kayıtsız şartsız istiklâl ve millî hâkimiyet isteklerinin ülkenin her yanına ve işgalci güçlere ilân edilişi ile Hükümet; komutanlara tayinler, Mustafa Kemâl Paşa'ya tutuklama emri ve Sivas Kongresi'nin toplanması engellenmek üzere faaliyete geçmişti. Mustafa Kemâl Paşa ise, Sivas'a gitmek ve çalışmalara başlamak üzere Erzurum'dan yola çıkmıştı. 2 Eylül 1919'da Sivas'a vardı. Halkın coşkusu ile karşılandı. Bu arada Yunan işgaline karşı Batı Anadolu'da kongreler toplanmaya başlamıştı.

C. Balıkesir (26-31 Temmuz 1919), Nazilli (7-9 Ağustos 1919) ve Alaşehir Kongreleri (16-25 Ağustos 1919)

Yunan İşgalinden sonra İzmir'de kurulan Redd-i İlhak Cemiyetinin girişimleri ile Balıkesir'de bir Heyet-i Merkezi'ye oluşturulmuştu. Bu Heyet, bölgede teşkilâtlanma çalışmaları yapmış Kuvva-yı Milliye birliklerinden oluşan ve Ayvalık kıyılarından geçen bir hat üzerinde millî bir cephe

⁵⁸BAYKAL, s.42-45.

⁵⁹BAYKAL, s.50-52.

oluşturulmuştu. Cephe ile ilgili ortaya çıkan problemlerin çözümü için 24-25 Haziran 1919'da Balıkesir'de bir "Hareket-i Milliye" Kongresi toplanmasına karar verilmişti. Kongre, daha geniş bir temsile sahip olmak için 26-31 Temmuz 1919'da Hacım Muhittin Çarıklı Bey'in başkanlığında toplanmıştı. Kongre'ye Balıkesir, Bandırma, Burhaniye, Edremit, Gönen, Balya, Soma, Sındırgı, Akhisar, Kırkağaç kazalarının ve yöredeki bazı nahiyelerin temsilcileri katılmıştı. Kongre'de Kuvva-yı Milliye Birliklerinin insan ve malzemenin yanı sıra her türlü ihtiyaçlarının giderilmesi ve cephelerin birbiriyle irtibatlandırılarak ortak bir cephe hâline getirilmesi kararı alınmıştı. Kongrenin 4. maddesinde; "Kongrenin maksat ve gayesi vatanın kurtuluşudur" denilmişti. Kongrenin Erzurum Kongresine benzerliği Redd-i İlhak teşekküllerinin Hareket-i Milliye Redd-i İlhak Heyeti şekline dönüşmesiydi. Kongrenin 3.maddesinde Balıkesir Kongresi Yunanlıları Anadolu'dan taretmeye azmetmiştir. Hiçbir siyasî parti ile ilişkisi yoktur, denilmişti. Kongre çetecilikten nefret ederek düzenli teşkilât kurmayı kabul eder. Bu sebeple halkın üzerindeki silâhlar toplanacak, Millî Orduya gönderilmek üzere subay ve erlere belgeler verecekler, bu askerlere verilecek maaşları kendi bölgesi belirleyecekti. Seferberlik görevine katılmayanlar memleket dışına Yunanlılar tarafına gönderilecekti. Kongre, millî hareketin yönetimi ve malî kaynakları üzerinde durmuştu. Cephedeki askerlerin giderlerini karşılamak üzere bölgeler, Balıkesir, Ayvalık, Bandırma, Akhisar, Soma olmak üzere beşe ayrılmıştı. Kongrenin sonunda hükümete arzına karar verilen hususlar; Anadolu'nun Türk ve İslâm olduğu, bu esası temin edecek hükümete maddî ve manevî yardımcı olacakları, vatanseverlerden müteşekkil bu millî hareket vatanın kurtuluşu sağlandıktan sonra duracak, saltanat merkezine ebediyen bağlı kalınacaktı⁶⁰.

7-9 Ağustos tarihleri arasında güneyde Aydın cephesinde, Nazilli Heyet-i Milliyesi tarafından gerçekleştirilmişti. Kongre, 57. Tümenin coğrafî bölgesi olan Aydın, Menşe, Denizli, Burdur, Isparta, Antalya livaları ile İzmir'in Ödemiş ve Kuşadası ilçeleri ile önemli bucak ve ilçeleri içine alıyordu.

⁶⁰SELEK, a.g.e., Cilt 1, s.173-175.; KILINÇKAYA(Ed.), a.g.e., s.161.;TURAN(Vd), a.g.e., s.111.

Kongrenin amacı olarak, Yunanlıların İslâm ahaliye reva gördüğü zulmü ve asayişsizliği önlemek üzere millî amaç ve hareketleri birleştirmek zikrediliyordu. Kongre kararlarına göre, Heyet-i Milliye'nin idarî ve savunma vazifesi, millî asker teşkili, bunun idare ve murakabesiydi. Heyet-i Milliye'nin umumî merkezi Nazilliydi. Şubeler, cepheye asker, gönüllü ve silâh sağlayacaktı⁶¹.

16-25 Ağustos 1919 tarihleri arasında Hacım Muhittin Bey'in öncülüğünde Alaşehir Kongresi toplandı. Muhittin Bey Alaşehir Kongresi aracılığı ile Doğu Anadolu'da kurulan Millî Teşkilât'la bütünleşmeye çalıştı. Hacım Muhittin Çarıklı Bey, Kongrenin içtima yeri olarak Alaşehir'in kabul edildiğini, amaçlarının Yunanı taretmek için birleşmek olduğunu söylüyordu. Muhittin Bey, Kongrenin ilk günü; Yunanlıların memleketten çıkarılmaları için siyasî ve kesin teşebbüslerde bulunmayı, Rumların Makedonya Müslümanları ile mübayedesini, millî arzuyu gerçekleştirecek bir hükümet kurulması için Padişaha müracaat edilmesini, demiryolu memurlarının Müslüman olması ve Müslümanlara zahire nakletmesini, Kongrenin amacının Padişaha bildirilmesini, işgal sahası meselesinin tetkikini teklif ediyordu. Kongre'de, Balıkesir Kongresi'ne benzer ama daha geniş kararlar alındı. Bu Kongrenin ardından çeşitli aralıklarla üç Kongre daha toplanacaktı⁶².

Bu arada Sivas'ta toplanacak Millî Kongre'ye de temsilci gönderilmesi kararlaştırılmış ve gönderilecek delege seçimi yapılmıştı⁶³.

D. Sivas Kongresi (4-11 Eylül 1919)

M. Kemâl Paşa, 2 Eylül 1919 sabahı Sivas'a gelmişti. Kongre 1919 Eylül'ünün 4. Perşembe günü saat 4'te Sivas Lisesi'nde açılmıştı. Sivas Kongresi'nin gündemini, Erzurum Kongresi'nin tüzük ve bildiri metinleri ile daha önce Sivas'a gelmiş olan 25 üyenin hazırladığı bir muhtıra

⁶¹SELEK, a.g.e., Cilt 1, s.176-177.

⁶²SELEK, s.177-183.

⁶³KILINÇKAYA(Ed.), s.161.; TURAN(Vd), s.112.

oluşturmuştu. Erzurum Kongresi 56 kişiyle toplanmasına rağmen, Sivas Kongresi 38 kişiyle toplanabilmişti. Kongre'nin ilk üç günü İttihatçı olunmadığını ispat için yemin edilmesi, Padişaha sunulacak bir yazı yazılması ve Kongrenin açılışı dolayısıyla gelen telgraflara cevap verilmesiyle özellikle de Kongrenin siyasetle uğraşp uğraşmayacağı konusunun tartışılmasıyla geçmişti.

Atatürk'ün Nutuk'ta, *“Bu yaptığımız işler siyasetten başka bir şey değilken, bu konuyu konuşmak hayretle karşılaşılacak bir durum değil midir?”* diye eleştirdiği bu tartışmalar⁶⁴, Kongre'nin dördüncü gününde Kongre'nin asıl amacına yönelmişti ve Erzurum Kongresi Tüzüğü'nün metni görüşülerek bir sonuca bağlanmıştı. Tüzük'te şu değişiklikler yapılmıştı:

1- Derneğin adı Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti idi. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti oldu.

2- Heyet-i Temsiliye, bütün Doğu Anadolu'yu temsil eder yerine “Heyet-i Temsiliye bütün vatanı temsil eder” denildi. Mevcut üyelere altı kişi daha eklendi.

3- “Her türlü işgal ve müdahaleyi Rumluk, Ermenilik kurma gayesine bağlı sayacağımızdan, topyekûn savunma ve direnme ilkesi kabul edilmiştir” ilkesi yerine, “Her türlü işgal ve müdahalenin özellikle Rumluk ve Ermenilik kurma gayesine yönelmiş faaliyetin reddi konularında topyekûn savunma ve direnme ilkesi kabul edilmiştir”, denildi.

4- “Osmanlı Hükümetinin yabancı devletlerin baskısı karşısında doğu illerini bırakmak ve ilgilenmemek zorunda kaldığı anlaşılırsa alınacak idarî, siyasî, askerî tedbirlerin tayin ve tespiti yani geçici bir vekâlet kurma” cümlesi ile ilgiliydi. Sivas Kongresi'nde, Tüzüğün bu maddesindeki “buraları” yerine “yurdumuzun herhangi bir parçasını bırakmak ve ilgilenmemek” şeklinde daha geniş ve genel bir kayıt konulmuştu⁶⁵.

Kongre'nin 8 Eylül toplantısında görüşülen, en mühim mesele ise, Amerikan mandası meselesi olmuştu. Konu, yaz aylarında da umumî efkârı

⁶⁴ATATÜRK, a.g.e., s.67.; M. Tayyip GÖKBİLGİN, **Millî Mücadele Başlarken II**, Ankara, 1965, s.8.; AKŞİN, a.g.e., s.136.

⁶⁵ATATÜRK, a.g.e., s.67-68.; GÖKBİLGİN, a.g.e., s.8-9.

meşgul etmiş, ilgililer arasında fikir teatileri ve uzun muharebeler cereyan etmişti. Kafkas Kumandan Vekili Ârif Bey, 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa, Refet Bey, İsmail Fazıl Paşa, Bekir Sami ve Hâmi Beyler, Ahmet İzzet Paşa, Kara Vasıf, Halide Edip gibi kişiler de Amerikan mandası taraftarı idiler⁶⁶. Amerikan mandası taraftarları, Kongre'ye İstanbul'dan Mr. Brown adında Amerikalı bir gazeteciyi de getirmişlerdi. Mr. Brown, M. Kemâl Paşa'ya Kongre'ye hiçbir resmî sıfat ile gelmediğini söylemiş, Amerika'nın mandayı kabul edeceğine ihtimal vermemişti. Ancak manda sizin kabul edeceğiniz bir şekil olabilir demişti⁶⁷.

Erzurum'dan beri yapılan çeşitli haberleşmelerde manda birtakım gerekçelerle savunulmuştu. 5. Kafkas Tümen Komutanı Arif, 25-26 Temmuz 1919 tarihli yazısında; tam bağımsızlık istenildiği takdirde vatanın bir çok parçalara ayrılacağına kesin olduğunu, vatanın bütününe garanti altına almak için yabancı bir devletin himayesinin kabul edilebilir olduğunu, Osmanlı ülkesini içine alan meşruluğun ve dışarıdaki temsil hakkının eskiden olduğu gibi devam etmesi şartıyla, belirli süre için Amerikan mandası istemenin millet açısından en yararlı çözüm şekli olacağını ifade ediyordu. Arif Bey, bunun için de milletin sesini ve Amerikan mandası isteğini Amerika'ya duyurmak gerektiğine inanıyordu. Bu konuda bir Amerikalı yetkiliyle görüşmüştü ve o milletin sesinin Amerika'ya duyurulmasını teklif etmişti⁶⁸.

Halide Edip, 10 Ağustos 1919 tarihli bir yazısında; İstanbul dâhil eski ve yeni sınırlarını içine alabilecek bir ülke için Amerikan mandası ehveni şerdir diyordu. Ona göre, azınlıkların ve Patrikhanenin tehdidi güçlü bir Türkiye ile yenilebilirdi. Ülkenin bir yardımcıya ihtiyacı vardı. Bu yapılırsa Doğu meselesi de Türk meselesi de gelecek için çözülmüş olacaktı. Amerika, doğuda mandaterlik yaparak başına dert açmak istemezdi. Amerika

⁶⁶ Atatürk Nutuk'ta manda taraftarlarının görüşlerini ayrıntıları ile anlatılmıştır. Ayrıca Nutuk'ta, Hami Bey'in, Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'nın konağını ziyaret eden Amerikan Araştırma Komisyonu üyelerinin, Anadolu'daki millî teşkilâtın üyelerinin Türk milletinin temsilcileri olduklarına inandıklarını Sivas ve Erzurum Kongrelerinde manda kabul edilirse Amerika'nın Osmanlı mandasını kabul edeceğini ifade ettiklerini İstanbul'da yaptıkları görüşmede Ahmet İzzet Paşa'dan bizzat işittiğini ve Ahmet İzzet Paşa'nın kendisinden bu durumu Sivas Kongresi'ne katılanlara tavsiye etmesini istediği anlatılmaktadır. bkz. ATATÜRK, a.g.e., s.80-87.

⁶⁷ ATATÜRK, a.g.e., s.80.

⁶⁸ ATATÜRK, a.g.e., s.68-69.

topraklarımız üzerinde Ermenistan kurma hayalinde değildi. Halbuki Avrupa bunu istiyordu. Amerika kamuoyunda ise Ermeniler adına bir oyun oynanmaya çalışılıyordu. Önemli çevreler Millî Mücadele’de Hristiyan düşmanlığı yapılmazsa Amerika’dan destek bulunacağını söylüyordu. Sivas Kongresi toplanana kadar Amerikan komisyonunu alıkoymaya çalışıyoruz. Hatta belki Amerikalı bir gazeteciyi göndermeyi başarabiliriz diyordu⁶⁹.

M. Kemâl Paşa Kongre’de, Amerikan manda ve tezahürünün dikkatli olarak tahlil ve millî gaye ile mukayese edilmesini önemli gördüğünü ifade etmişti. Amerika veya başka bir devletle anlaşmaya selâhiyettar olabilecek bir hükümetin, hâkimiyet-i millîye esasını kabul, bir şurâ-yı millîyenin vücudunu tasvip eden ve ona dayanmayı destekleyen bir hükümet olabileceğini söylüyordu. Erzurum Kongresi’nin 7. maddesinde milliyet esaslarına riayetkâr ve ülkeye karşı istila amacı beslemeyen herhangi bir devlet, sözünden Amerikan mandası kabul mânâsı çıkarılamayacağı fikrini savunuyordu⁷⁰.

Tartışmaların sonunda, Amerika Kongresi’nden gerçekleri görececek bir tetkik heyeti davet edilmesine karar verilmişti. Mesele bu noktaya geldikten sonra ise bir önem arz etmemekteydi. Kongre, 11 Eylül’de son bulmuş, 12 Eylül’de Sivas halkının huzurunda açık oturum yapılmış, millet hâkimiyetinin ve istiklâl ruhunun Türk kalplerinde yaşayacağı ifade, Anadolu’nun her türlü mukavemete hazır olduğu, dünyaya ilân ve Misâk-ı Millî teyit edilmişti. Ayrıca gerekli tüzük değişiklikleri ile cemiyetler, birleştirilmiş, “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” adı ile nizamnâmesi oluşturularak Sivas Valiliği’ne verilmişti. Böylece Millî Mücadele bu Cemiyet tarafından yürütülecek ve teşkilât bütün vatana yayılacaktı. Sivas Kongresi kararlarının⁷¹

⁶⁹ATATÜRK, a.g.e., s. 72-75.

⁷⁰ATATÜRK, a.g.e., s.85-86.; GÖKBİLGİN, a.g.e., s.12-13.

⁷¹Erzurum Kongresi Tüzük değişiklikleri anlatılırken de zikredilen kararlar şu şekildedir: 1- Millî sınırlar içerisinde bölgeler bölünmez bir bütündür. 2-Osmanlı topraklarının bütünlüğünün sağlanması için millî güçlerin etkinliği ve millî hâkimiyetin üstün kılınması şarttır. 3- Her türlü işgal ve müdahaleye karşı millet, birlik olarak kendisini müdafaa ve mukavemet edecektir. Hristiyan azınlıkların her türlü güvenliği sağlandığından bunlara ayrıcalık tanınamaz. 4- Manda ve himaye kabul edilemez. 5-Milletin kendi geleceğine karar verebilmesi ve hükümetin başıboş bırakılmaması için Mebuslar Meclisi’nin derhal toplanması gerekir.

yayınlanması için ise 13 Eylül'de "İrade-i Milliye" adlı bir gazete yayımlanmıştı⁷².

E. Amasya Protokolleri (20-22 Ekim 1919)

Damat Ferit Paşa, Sivas Kongresi sürerken Kongre'nin engellenmesi için Ali Galip ve Ahmet Aznavur gibi kişileri görevlendirmiş, Kongre sonrasında da İtilaf Devletleri askerlerinden Mustafa Kemâl Paşa'nın nüfuzunu kırmak için asker istemişti. Padişahın da habersiz olduğu bu girişimler başarısız olmuştu. Heyet-i Temsiliye, Damat Ferit Hükümetine, "gafilce" ve padişahla millet arasına set çekilmesine sebep olan bu davranışları sürdürmeye devam ettikleri takdirde hükümetle bağlantılarının kesileceğini telgrafla bildirmiş, tepkisizlik üzerine ise 12 Eylül 1919 günü İstanbul'la haberleşme ve bağlantı kesilmişti⁷³. Gelişmeler, 30 Eylül 1919 günü Damat Ferit hükümetinin istifasına 2 Ekim 1919'da Ali Rıza Paşa'nın hükümeti kurmasına sebep olmuştu.

Ali Rıza Paşa Hükümeti ile Heyet-i Temsiliye arasında 3 Ekim'den itibaren yazışmalar yapılmaya başlanmıştı. 7 Ekim'de kabine beyannâmesi ilân edilmişti. Beyannâmede İstanbul Hükümetinin, Heyet-i Temsiliye ile fikir ve görüş birliği içerisinde olduğu, millî iradenin hâkimiyetini kabul ettiği, bir intikam kabinesi olmak yerine suçluların cezalandırılması hususunda kanun dairesinde hareket edileceği, devletin dış dünyaya karşı şeref ve haysiyetini iade için millî iradeye ve Heyet-i Temsiliye'ye istinat etmenin hükümet prensibi olduğu ilân ediliyordu. Mustafa Kemâl Paşa, aynı gün bu açıklamaya bir teşekkür ve memnuniyet telgrafıyla cevap veriyordu⁷⁴.

İstanbul Hükümeti, Heyet-i Temsiliye'den İttihatçılarla ilişkileri olmadıkları, seçimlerin serbest yapılmasını istedikleri ve Hükümet işlerine karışmayacakları yönünde açıklamalar yapmalarını bekliyordu. Heyet-i Temsiliye ise, İstanbul hükümetinin Erzurum ve Sivas Kongrelerine bağlı

⁷²KILINÇKAYA(Ed.), a.g.e., s.161.; TURAN (Vd.), a.g.e., s.111.

⁷³ATATÜRK, a.g.e., s.102-106.

⁷⁴GÖKBİLGİN, a.g.e., s.56-58.

kalmasını, Meclis'in toplanmasına kadar Hükümetin önemli kararlar almamasını, Barış Konferansı'na Heyet-i Temsiliye'nin güvenini kazanmış kimselerin gönderilmesini, Hükümetin yayınlayacağı bildirilerin kendileri tarafından görülmesi, atama işlemlerinin kendilerince uygun bulunduktan sonra yapılmasına yönelik talepleri vardı⁷⁵.

Damat Ferit Paşa kabinesinin düşüşü ülkede memnuniyete sebep olmuştu. Kuvva-yı Milliye hareketine katılım artmaktaydı. Damat Ferit Paşa ile işbirliği yaparak kendilerine karşı gelen idarecilere karşı ise, Kuvva-yı Milliye köklü tedbirler alıyordu. Bursa Valisi görevden el çektilerle İstanbul'a gönderilmiş, Edirne Valisi görevi bırakarak İstanbul'a gitmiş ve Eskişehir Mutasarrıfının suikasta uğramasının ardından Mutasarrıflığa Muhasebeci Sabri Bey atanmıştı.

Sabri Bey, 9 Ekim'de yayınlanmak üzere İstanbul gazetelerine bir beyannâme yollamıştı. Beyannâmede, irade-i millîyeyi temsil eden Sivas Kongresi kararlarına göre Eskişehir Mutasarrıflığı görevini üstlendiğini ilân ediyordu. Ayrıca beyannâmede; vatandaşların memleket asayişini fiilen ihlâl mahiyetinde görülmeyen zatî fikirlerinden dolayı asla muatep* tutulmayacağı; vatandaşlık hukukunda bir müslimin gayrimüslimden ayrı tutulmayacağı aralarındaki tek farkın millî birliğe karşı suç işlemekten kaynaklanacağı, vatandaşların mal ve can emniyetinin millî kongreye tâbi hükümetin emniyetinde olduğu, millî birliğe karşı cürüm içeren davranışların en şiddetli şekilde cezalandırılacağı, İtilaf Devletleri asker ve tebaasının Türk milletinin ve Osmanlı vatanın necip misafirleri olduğu ve memleketini seven her şahsın misafirperverlik hasletine riayetle mükellef bulunduğu, Eskişehir ve civarında yalnız kanunun hâkim olduğu, kötü muameleye maruz kalan vatandaşların hükümeti haberdar etmeleri gerektiği, örfî idarenin mülga olduğu, herkesin huzur ve serbesti içerisinde kanunun tayin ettiği şahsî hürriyetini yaşayabileceği yer alıyor ve kendisine bu hususlarda itimat edilmesini istiyordu⁷⁶.

⁷⁵KILINÇKAYA(Ed.), a.g.e., s.166.; ATATÜRK, a.g.e., s.143.

* muatep; azarlama, paylama.

⁷⁶GÖKBİLGİN, a.g.e., s.58-61.

Hükümet, 7 Ekim’de yayınladığı emirnâme ile seçimlerin yapılacağını ilân ederken yazışmalarda ele alınamayan meselelerin görüşülmesi için Bahriye Nazırı Salih Paşa’yı Anadolu’ya gönderme kararı almıştı. Konuşulması muhtemel konular arasında hükümetin dış politikası, iç idaresi ve ordunun geleceği vardı. Salih Paşa yaveri, Albay Naci Beyle birlikte 18 Ekim’de Amasya’ya geldi. Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemâl Paşa da, Hüseyin Rauf ve Bekir Sami Beylerle 18 Ekim’de Amasya’ya gelmişti. Görüşmeler 20-22 Ekim’de yapılmıştı. Görüşmeler, ikişer nüsha olarak düzenlenmiş ve iki taraf arasında karşılıklı alınıp verilen protokoller imzalanarak tamamlanmıştı. Görüşmeler üçü açık ve imzalı ikisi gizli ve imzalanmayan beş protokole bağlanmıştı. Alınan ortak kararlar Kolordulara da bildirilmişti.

Burada temel alınan husus millî teşkilâtın İstanbul Hükümeti tarafından kabul edilmesi, görüşmelerin resmî nitelik taşıması, sonucuna taraflarca uyulacağının resmen taahhüt edilmesi idi. Görüşmelerin imzalanması da bu sebeple mühimdi⁷⁷. 21 Ekim 1919 tarihli Birinci Protokol Salih Paşa’nın teklifi olup, sakınca görülmeleyen bazı maddelerden ibaretti. 22 Ekim tarihli ikinci protokol uzun süren tartışmalardan sonra zabta bağlanmıştı⁷⁸.

Faik Reşit Unat, bu ikinci protokolün bazı kısımlarının Nutuk’ta yer bulduğu bazı kısımlarına ise yer bulmadığını düşünmektedir. Unat’a göre ikinci protokol metni; *“Osmanlı kavminin hükümdarlarına karşı asırlardan beri muhafaza eyledikleri rabıta-i kutsiye memleketin maruz kaldığı son felaketler muvacehesinde bir kat daha kesb-i kuvvet etmiş olup bütün âlem-i İslâm için bugün dahi kavi ve mukaddes bir istingâh ve yegâne penah teşkil eylemekte olan Makam-ı Hilâfet-i İslâmiyye ve Saltanat-ı Osmaniyye’nin temin-i bekâ ve mahfuziyeti gayesi Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin hedef-i aslîsi olduğu müdellelen şerh ve tafsil edildikten sonra Umumî Kongre’nin 11*

⁷⁷Faik Reşit UNAT, “Amasya Protokolleri”, **Tarih Vesikaları**, Cilt 1, Mart 1961, Yıl 3, Sayı:18, s.360.; ATATÜRK, **a.g.e.**, s.178.

⁷⁸ATATÜRK, **a.g.e.**, s.178-179.

Eylül 1335 (1919) tarihli beyannâmesi mevâddının tezekkürüne başlandı” şeklinde başlamaktaydı⁷⁹.

Atatürk Nutuk’ta, bu görüşme metni her iki tarafın hilafet ve saltanat konusunda karşılıklı güvenceleri ile geniş açıklamaları içine alan bir girişten sonra Sivas Kongresi’nin 11 Eylül tarihli beyannâmesinin maddelerinin görüşülmesine başlandı, diyordu⁸⁰.

Unat’a göre beyannâmenin birinci maddesinde; Devlet-i Osmanî’nin tasavvur ve kabul edilen hududunun Türk ve Kürtlerle meskûn olan bir araziye ihtiva eylediği ve Kürtlerin Camiâ-i Osmanî’den ayrılmasının kabul edilemeyeceği, bu sınırların asgari bir talep olmak üzere temin edilmesinin ortaklaşa kabul edilmesi karara bağlanıyordu. Maddede, ecnebler tarafından Kürtlerin istiklâlini sağlamak açık amacı adı altında yapılmakta olan tezvirâtın önüne geçmek için Kürtlerin ırkî ve sosyal mânâda gelişmelerinin serbest olacağı hususunun Kürtlerce bilinmesi uygundur deniliyordu⁸¹.

Atatürk Nutuk’ta; bildirinin birinci maddesinde tasarlanan ve kabul edilen sınırların en düşük düzeyde bir istek olmak üzere kabul edilmesinin sağlanması gereği ortaklaşa kabul edildi, demektedir. Ona göre bu karar; görünüşte Kürtlere bağımsızlık kazandırır gibi yapılmasını sağlarken, bozguncu propagandaların önüne geçilmesi için de uygun bulunmuştu⁸².

Maddenin devamında, yabancı işgalinde bulunan mıntikalardan Kilikya’yı Fransız ve İngilizlerin Arabistan ve Türkiye arasında bir “Etat

⁷⁹UNAT, a.g.m., s.361.

⁸⁰ATATÜRK, a.g.e., s.179.

⁸¹UNAT, a.g.m., s.361. Mesut Yeğen, Amasya Protokollerinin ikincisine, 1921 Anayasasına, Meclis Gizli Celse Zabıtlarındaki bazı konuşmalara (Cilt I ve III) ve Atatürk’ün Eskişehir İzmir Konuşmalarına (1923) atıfta bulunarak, Milli Mücadele döneminde Kürtleri elde tutmak için bir özerklik düşüncesinin vurgulandığından bahsetmektedir. Yeğen’in bu argümanın aksine, tarihi veriler farklı etnik grupların varlıklarının devletin kurulma aşamasından bugüne Türk Devletince kabul edilmiş olduğu, ancak bu gruplara din, kültür birliği perspektifinden yaklaşıldığı bunların Türk milletinin bir parçası olduğu ve toprakların bölünemeyeceğinin her defasında işlendiği gerçeği görülecektir. Bu çerçevede üniter ulus devlet yapısı Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş mantığı ile örtüşmektedir. Ayrıca protokollerde reddedilmeyen Kürt varlığının hukukî ve sosyal gelişim yollarının açık olduğu ifadesi uygulamalara da ters düşmemiştir. Kürtler, Türk soylu nüfus gibi Türk milletinin fertleri ve yurttaşlar olarak, ayırt edilmeksizin sosyal, siyasî ve sivil haklardan yararlanmışlardır. Bu sebeple Yeğen’in argümanı, zorlama bir argüman olarak görünmektedir. **Bkz.** Mesut Yeğen, **Müstakbel Türk’ten Sözde Vatandaş’a Cumhuriyet ve Kürtler**, İstanbul, 2006, İletişim, s.49-52.

⁸²ATATÜRK, a.g.e., s.179.

Tampon” vücuda getirmek maksadıyla anavatandan ayırmak arzusunda bulundukları ancak Anadolu’nun en koyu Türk muhiti, en mahsuldar ve zengin mıntıkası olan bu kıtanın hiçbir surette ayrılmasına izin verilemeyeceği belirtiliyordu. Aydın’ın mutlak bir üstünlükle, vatanın cüzlerinden ayrılmasının mümkün olmadığı herkesçe kabul ediliyordu. Trakya meselesine gelince burada da İngiliz ve Fransızların Doğu Trakya’dan Midye-Enez hattına kadar olan mıntıkada müstakiliyet düşündükleri ihtimali göz önünde bulundurularak, Edirne’nin ve Meriç hududunun bir Hükümet-i Müstakile-i İslâmiye’ye ilhak edilmek için dahi olsa hiçbir suretle terkine rıza gösterilmemesi esasının müstareken kabul edildiği söyleniyordu⁸³.

Beyannâmenin dördüncü maddesinde, gayrimüslim unsurlara siyasî hâkimiyeti ve sosyal dengeyi bozacak mahiyette imtiyazlar verilemeyeceği önemle zikredilerek, imtiyazlar konusunda en küçük bir tavizin bağımsızlığı derinden etkileyeceği belirtiliyordu. Birinci maddede olduğu gibi, bu konuda da Millî Meclisin vereceği son kararın geçerli olacağı kaydı konulmuştu⁸⁴.

Beyannâmenin yedinci maddesi gereğince, bağımsızlığın korunması kaydıyla fennî, sınaî ve iktisadî ihtiyaçların nasıl giderileceği konuşulmuştu. Ülkeye yatırım yapacak bir yabancı devletin malî işler üzerinde denetleme hakkına sahip olması gerekli olacağından ve bu durumun genişlik derecesi kestirilemeyeceğinden bu kontrol hakkının bağımsızlığa ve milletin menfaatine zarar getirmeyecek şekilde uzmanlarca esaslı şekilde düşünülmesi, sınırlandırılması ve tespit edilmesinden sonra Millî Meclisçe uygun bulunacak kararın kabul edilmesinde mutabakata varılmıştı.

4-11 Eylül 1919 tarihli Sivas Kongresi kararlarının öteki maddeleri Meclis-i Mebusân’ın kabulüne sunulmak şartıyla uygun görülmüştü. Sivas Kongresi’nin 4 Eylül 1919 tarihli kararlarının teşkilat kısmına ait olan 11. maddesinde yer alan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin durumu, bundan sonraki çalışma şekli ve alanı üzerinde durulmuştu.

Millî iradeyi hâkim kılacak olan Meclis-i Millî’nin yasama ve denetleme haklarına güvenlikle ve serbestlikle sahip olduktan bu güvenlik Millî Meclisçe

⁸³UNAT, a.g.m., s.361-362.; ATATÜRK, a.g.e., s.179.

⁸⁴UNAT, a.g.m., s.362.; ATATÜRK, a.g.e., s.179.

de doğrulandıktan sonra Cemiyetin şeklinin kongre kararı ile belirleneceği açıklanmıştı. Burada söz konusu olan Kongrenin, Erzurum ve Sivas Kongreleri gibi İstanbul dışında ayrı bir kongre hâlinde düzenlenmesi şart değildir, denilmişti⁸⁵.

Cemiyetin programını kabul eden milletvekilleri, Cemiyetin nizamnâmesinde açık olan murahhasları gibi kabul edilerek, bunların yapacakları özel toplantı, kongre yerine geçebilirdi. Bundan sonra, Meclis-i Millî'nin İstanbul'da tam bir güvenlik içerisinde, serbest olarak görev yapabilmesi şarttır, denilmişti. Bunun şartlara göre ne dereceye kadar sağlanabileceği etraflı şekilde düşünülerek, Meclis-i Millî'nin Anadolu'da Saltanat Hükümetinin kabul edeceği bir yerde toplanması uygun görülmüştü.

Milletvekilleri seçiminde tam bir serbestlik bulunması gerektiği hükümetçe emredilmişti. Milletvekilleri arasında İttihat ve Terakki üyesi ve orduda lekeli şahıslar bulunduğu takdirde, bunların milletvekili seçilmemesi için, Heyet-i Temsiliye'ce yol gösterme amacıyla ve uygun şekilde bazı telkinler yapılmasının yerinde olacağı hesaba katıldı⁸⁶. Heyet-i Temsiliye'nin bu konudaki yardım şekli bir formül hâlinde üçüncü protokol olarak tespit edildi.

Gizli sayıldığı için imza altına alınmayan dördüncü protokol ise; bazı komutan ve subayların Divân-ı Harbe verilmeleri ile ilgili Padişah iradeleri ve diğer emirlerin düzeltilmesi, Malta'ya sürülenlerin mahkeme edilmek üzere İstanbul'a getirilmelerinin çarelerinin araştırılması, Ermeni zulmü ile ilgili görülenlerin de mahkemeye verilmesi, İzmir'in boşaltılması için halkı protestolara zorlamak, Jandarma Genel Komutanı, Merkez Komutanı, Polis Müdürü ve İçişleri Müsteşarı'nın değiştirilmeleri (Harbiye ve Dahiliye Nezaretlerince), zararlı derneklerin ve gazetelerin faaliyetlerinin engellenmesi, özellikle subay ve memurların zararlı derneklere girmelerinin kesinlikle yasaklanması, Aydın Kuvva-yı Milliyesi'nin güçlendirilmesi, Millî Mücadele'ye katılmış memurların genel bir yatışma ve güvenlik sağlanıncaya kadar yerlerinden alınmamaları ve Millî davaya aykırı hareketlerinden dolayı

⁸⁵UNAT, a.g.m., s. 362.; ATATÜRK, a.g.e., s.179-180.

⁸⁶UNAT, a.g.m., s. 363.; ATATÜRK, a.g.e., s.180.

millet tarafından işten el çektirilmiş memurların yeni görevlere tayinlerinden önce durumun özel olarak görüşülmesi, Batı Trakya göçmenlerinin taşınmalarının sağlanması, Acemi Sadun Paşa ve adamlarının uygun şekilde desteklenmesini içeriyordu⁸⁷.

İmzasız beşinci protokol Barış Konferansı'na gidebilecek kişilerin isimlerini içeriyordu. Bununla birlikte hükümet ana ilkelere riayet şartıyla serbestti⁸⁸.

F. Son Osmanlı Meclis-i Mebûsânı ve Misâk-ı Millî

Salih Paşa, İstanbul'a döndükten sonra, taahhüt ettiği esasların pek çoğunu yerine getiremedi. Ancak bu istekler içinde en önemlisi olan Meclis-i Mebûsan'ın yeniden toplanması için çalışmaların başlatılmasını sağladı. İstanbul'da Meclisin açılması için her şeyin yolunda gittiğini gören ve Anadolu'da inisiyatifi büyük ölçüde elinde tutan komutanlar, Meclisin açılmasından sonraki tutumlarını belirlemek üzere 16-29 Kasım'da Sivas'ta bir araya geldiler. Burada Meclisin, bütün sakıncalara rağmen İstanbul'da toplanacağı, mebusların İstanbul'a gitmeden aydınlatılacağı, toplanacak Mecliste, millî teşkilâtı savunacak güçlü bir grubun kurulması, millî teşkilâtın yaygınlaşması için komutanların imkânlarını seferber edecekleri, Temsil Heyeti'nin görevine Meclis açıldıktan sonra da güvenli ortam sağlanana kadar devam edeceği ve ortam sağlandıktan sonra Millî Heyetin durumunun Kongreyle belirleneceği, Paris Konferansı'nın Türkiye hakkında olumsuz karar vermesi hâlinde milletin düşüncesine göre hareket edileceği kararı alındı⁸⁹.

⁸⁷ATATÜRK, a.g.e, s.181-182.

⁸⁸Protokol'de yer alan isimler şunlardı: Delegeler: Tevfik Paşa: Başkan, Ahmet İzzet Paşa: Askerî Temsilci, Hariciye Nazırı: Siyasî Temsilci, Reşat Hikmet Bey: Siyasî Temsilci. Uzmanlar Heyeti: Hamit Bey: Maliye, Albay İsmet Bey:Askerlik, Reşit Bey: Siyasî İşler, Mühendis Muhtar Bey: Bayındırlık İşleri, Albay Ali Rıza Bey: Deniz Albayı, Refet Bey: İstatistik, Emiri Efendi: Tarih, Emiri Efendi-Tahir Münir Bey: Hukuk Müşaviri, Uzman Şahıs: Ticaret İşleri, Uzman Şahıs: Çeşitli Mezheplerin İmtiyazlarını Bilen. Yazı Heyeti: Reşit Saffet Bey: Maliye Eski Özel Kalem Müdürü. Şevki Bey, Salih Bey, Orhan Bey, Hüseyin Bey: Robert Koleji Türkçe Öğretmenleri. ATATÜRK, a.g.e, s. 182.

⁸⁹KILINÇKAYA(Ed.), a.g.e., s.166-167.; TURAN (Vd), a.g.e., s.119.

Meclisin bir an önce toplanması için harekete geçilmişti. Mebus seçimleri için faaliyetler hayli hızlı idi. 14 Ekim’de Hürriyet ve İtilaf Fırkası Reisi Hoca Zeynelâbidîn Efendi ve Sosyal Demokrat Fırkası Reisi Dr. Rıza Bey ve bu fırkanın Kâtib-i Umumîsi Yorgi Zeferaki Efendi Dâhiliye Nazırı Şerif Paşa’yı ziyaretle seçimlere ait görüşmeler yapmıştı. Göz Tabibi Esat Paşa’nın, Millî Kongre namına gayrimüslimlerin de seçimlere katılmasını iltimas ve temin için Patrikhanelere birer heyet gönderilmesi teklifini, Millî Ahrar Fırkası murahhası Mahir Sait Bey de desteklemişti. Hürriyet ve İtilaf genel merkezinde böyle bir görüşme gerçekleştirilmediği için bu konuda söz söylemeye yetkisi olmadığını bildirmişti. Gazeteler bir ara Musevilerin seçimlere katılmaya karar verdiklerini Mişon Ventura ve Karasu Efendileri namzet olarak gösterdiklerini yazmışlardı. Seçimlere katılanlar arasında, Osmanlı Bankası Meclisi azasından, Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye azasından, Millî Ahrar Fırkası azasından olanlar vardı. Müdafaa-i Hukuk-u Osmanî Cemiyeti’ne mensup azaların önemli bir kısmı millî harekete fiilen katıldıklarını, Cemiyetin neşriyatı ile memleket haklarını savunduklarını bildiriyordu. Sulh Selamet Fırkası İstanbul adaylarını tespit ederek Millî Kongre’ye vermişti. Millî Türk Fırkası ile Ahrar Fırkası yöneticileri birleşmek üzere görüşmüşlerdi⁹⁰.

Seçimler dolayısıyla, Türkiye nüfusuna ait istatistiki bilgiler veriliyor, muhtelif bölgelerde azınlıkların miktarı belirtiliyordu. Seçimler hareketlendikçe her bölgenin çıkaracağı mebus adedi üzerinde neşriyat artıyordu. Kanun-ı Esasî mucibince 25.000 ile 45.000 nüfus olan yerlerden bir tane mebus seçilmesi lâzım geliyordu. Bir milyondan fazla nüfusu olan İstanbul’un 11 mebus çıkaracağı düşünülüyordu. 1334 (1918) sayımlarına göre İstanbul’un

⁹⁰Millî Türk Fırkası; eski Nafia Nazırlarından Ahmet Ferit, Şair Mehmet Emin Bey, Akçuraoglu Yusuf Bey, Tarihçi Ahmet Refik, Hamdullah Suphi Bey gibi kimselerden müteşekkildi. Türk bağımsızlığını savunan Fırka, Türk tabirinden ırk ayırmaksızın Türk lisan, terbiye ve hissiyatı ile melûf olanların ve Türkiye’de sakin Müslümanların hukukunu müdafaa eylediğini, Türkiye denilen Türk veya Türk medeniyetini kabul etmiş Müslüman ekseriyeti ile meskûn kıtanın tamamının parçalanmamasının sağlanmasını talep etmekteydi. Ahmet Hikmet, Dr. Adnan Adıvar, Zühtü İnhan, Cami ve Yusuf Kemâl Beylerin mensup olduğu Millî Ahrar Fırkası’nın programları da aynıydı. İki Fırkanın birleşmesi için yapılan görüşmelerde hâl böyle iken niçin ayrı bir fırka teşkil ettiniz yoksa bizde Fırkayı idare için ehliyet mi görmediniz? Hayır yalnız siz Fırkanızın ismine Türk kelimesini koymamışsınız demişlerdi. GÖKBİLGİN, a.g.e., s.80-81.

983.368 toplam nüfusunun 542.813'ü erkek nüfus; 608.887 İslâm nüfusu, 219.567 Rum nüfusu, 78.294 Ermeni nüfusu kalan kısmı ise diğer unsurları teşkil ediyordu. 1333 (1917) sayımına göre Aydın vilâyeti nüfusu 1.615.813 idi. Bu nüfusun 799.435'i erkek, 1.276.547'si İslâm, 220.152'si Rum idi. Osmanlı ülkesinde Irak, Suriye, Arabistan İslâm nüfus, 13.273.136, 1.564.946 Rum, 1.283.704 Ermeni nüfus idi. İstanbul'da çıkan bir Ermeni gazete, Adana'da 100 bin Ermeni'ye karşılık 50 bin Türk, kabile hâlinde yaşayan 50-60.000 de ne İslâm ne Hristiyan nüfus bulunduğunu ancak bu nüfusun Ermenilikle yakın alakalarının bulunduğuna dair propaganda maksatlı haberler yayınlıyordu. Bu sebeple Erkân-ı Harbiye Reisi Cevat Paşa, 23 Ekim 1335 (1919) tarihli gazetelerde Adana vilayetinde resmî olarak tespit edilen nüfusun dağılışını; 382.182 Müslüman, 9459 Rum, 52.449 Ermeni, 2750 Ermeni Katoliği, 615 Marunî, 473 Kadim Süryanî, 502 Keldanî, 1054 Süryanî, 129 Yahudi, yekûn 439.613 olarak ilân ettirmeyi gerekli görmüştü. Bu dönemde Erzurum vilâyeti nüfusu 118.777 olup; bunun 83.070'i Müslüman, 34.542'si Ermeni ve 1097'si Rum'du. Bu rakamlardan yeni Mebûsan Meclisinin 160-168 Mebusa sahip olacağı hesap ediliyordu⁹¹. Anadolu'dan seçilmiş Mebuslar, İstanbul'a doğru yola çıkıyorlar temsilcisini seçemeyenler de seçimleri tamamlamaya çalışıyorlardı.

Gelişmelerin en sağlıklı takip edileceği yer Ankara'ydı. Batı Cephesi'ne yakındı ve İstanbul'a gidecek vekillerin çoğunun güzergâhı üzerindeydi. Bu sebeplerden de Heyet-i Temsiliye için en uygun karargâh merkeziydi. Mustafa Kemâl Paşa ve arkadaşları 18 Aralık 1919'da Sivas'tan ayrılmışlar, 27 Aralık'ta Ankara'ya ulaşmışlardı. Mustafa Kemâl Paşa, Ankara'ya gelen vekillerle teker teker ve küçük guruplar hâlinde görüşüyordu. Bunlardan vatanın kurtuluşu ve milletin istiklâlinin kazanılması hedefine yönelik olarak, Erzurum ve Sivas Kongresi'ndeki kararlara istinaden, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu kurmalarını istedi. Mustafa Kemâl Paşa, Erzurum mebusu seçilmişti. Bu meclisin çalışmalarını fiilî olarak ciddi tehlikeler beklediği için

⁹¹GÖKBİLGİN, a.g.e.,s.80-83.

İstanbul'daki çalışmalara katılmayacaktı. Seçilen 168 mebustan o güne kadar İstanbul'a ulaşabilen 72'sinin katılımıyla Meclis, 12 Ocak 1920'de toplandı⁹².

Çalışmalar başladıktan sonra, Anadolu'dan gelen temsilciler, Mustafa Kemâl'i gıyaben başkan seçtirmeyi gündeme getiremediler. Kurulan grubun adı da Müdafaa-i Hukuk değil, Felâh-ı Vatan oldu⁹³. Bu gurubun Millî Heyetin oluşumu için ileri sürdüğü fikirler, 28 Ocak 1920 tarihli gizli oturumda oy birliği ile kabul edildi. Daha önce Millî Kongrelerde ortaya konulan bu kurtuluş plânı tam anlamıyla hukukî hüviyet kazanmış oluyordu⁹⁴. Yaygın ifadesi ile "Misâk-ı Millî" adıyla anılan metin;

"Zirde vezlû'l imza Osmanlı Meclis-i Mebûsan azaları Devlet ve istikbal-i milletin haklı ve devamlı bir sulhe nâiliyet için ihtiyar edebileceği fedakârlığın haddi azamîsini mutazammın olan esâsatı âtiyeye tamamiyi riayet mümkünü'l temin olduğunu ve esasâtı mezkûre haricinde payidar bir Osmanlı Saltanat ve Cemiyetinin vücudu gayri mümkün bulunduğunu kabul ve tasdik etmişlerdir."

şeklinde başlamaktaydı. Misâk-ı Millî Metninde:

Madde 1- Devlet-i Osmaniye'nin münhasıran Arap ekseriyetle meskûn olup, 30 Teşrin-i Evvel 1918 tarihli Mütarekenin hîni akdinde muhasım orduların işgali altında kalan aksamın mukadderatı, ahalinin serbestçe beyan edecekleri âraya tevfikân tayin edilmek lâzım geleceğinden, mezkûr haddi mütareke dâhilinde dinen, ırken ve aslen müttehit, yekdiğerine karşı hürmeti müteakabile ve fedakârlık hissiyatıyla meşhun ve hukuk-u örfiye ve içtimaiyeleriyle şerait-i muhitilerine tamamen riayetkâr Osmanlı İslâm

⁹² KILINÇKAYA(Ed.), a.g.e., s.168.; TURAN (Vd), a.g.e., s.119-120.

⁹³ Atatürk, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu'nun teşekkül etmemesini, bu işle uğraşanların işi vicdan borcu bilmemesine, korkak ve cahil olmalarına ve böyle hareket ettikleri takdirde kendilerini teşkilât-ı milliyeye mensup bulunmakla tehlikeye düşürmüş olacaklarını zannetmelerine bağlamaktadır. ATATÜRK, a.g.e., s.265. Ayrıca Başkan seçilememesi ile ilgili bkz. 275.

⁹⁴ Atatürk Nutuk'ta Misâk-ı Millî'yi; milletin emel ve gayelerinin kısa bir programın temelini oluşturacak şekilde topluca ifadelendirilmesi şeklinde tanımlamıştır. O'na göre; Misâk-ı Millî'nin müsveddelerinin bir fikir vermek amacıyla kaleme alınmış ve İstanbul Meclisi'nde de bu ilkeler gerçekten yazılıp, tespit edilmiştir.s.264.

ekseriyetiyle meskûn bulunan aksamın heyet-i mecmuâtı hakikaten veya hükmen hiçbir sebeple tefrik kabul etmez bir küldür.

Madde 2- Ahalisi ilk serbest kaldıkları zamanda âra-yı âmmeleriyle ana vatana iltihak etmiş olan Elvie-i Selâse* için lede'l icap tekrar serbestçe âra-yı âmmeye müracaat edilmesini kabul ederiz.

Madde 3- Türkiye sulhüne tâlik eden Garbî Trakya vaziyet-i hukukiyesinin tesbiti de sekenesinin kemâli hürriyetle beyan edecekleri âraya tebaan vâki olmalıdır.

Madde 4- Makarr-ı Hilâfet-i İslâmiye ve Pâyitaht-ı Saltanat-ı Seniye ve Merkez-i Hükümet-i Osmaniye olan İstanbul şehriyle Marmara Denizi'nin emniyeti her türlü halelden mâsun olmalıdır. Bu esas mahfuz kalmak şartıyla Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının ticaret ve münakalâtı âleme küşadı hakkında bizimle sair bilumum alâkadar devletlerin müttefikan verecekleri karar muteberdir.

Hilafetin, saltanatın ve hükümetin merkezi İstanbul ile Marmara Denizi'nin güvenliğinin tam olarak sağlanması şartıyla, boğazların dünya ticaret ve ulaşımına açılması hususunda, bizimle birlikte ilgili devletlerin ortaklaşa verecekleri kararlar geçerli olacaktır.

4- İtilâf Devletleriyle düşmanlarımız ve bazı ortakları arasında kararlaştırılmış olan anlaşma esasları dairesinde azınlıkların hakları, komşu ülkelerdeki Müslüman halkın aynı haklardan yararlanmaları şartıyla tarafımızdan kabul ve temin edilecektir.

5-Millî, iktisadî gelişmemizin gerçekleşmesi ve daha düzenli bir idare şeklinde işleri yürütmeyi sağlayabilmek için, her devlet gibi bizim de gelişmemizin sağlanmasında tam bir istiklâl ve serbestliğe sahip olmamız, varlık ve yaşamamızın asıl temelidir. Bu sebeple siyasî, iktisadî, sosyal gelişmemize engel olacak diğer kayıtlara karşıyız. Borçlarımızın ödeme şartları da bu esaslara ters düşmemelidir⁹⁵ deniliyordu.

* Kars, Ardahan, Batum.

⁹⁵E.Semih YALÇIN, Atatürk'ün Millî Dış Siyaseti, Ankara, Berikan, 2000, s.63.; AKŞİN, a.g.e., s.143-144.; KILINÇKAYA(Ed.),a.g.e.,s.169-170.; TURAN (Vd), a.g.e., s.120-121.

Ancak bu kararnâme Türk ve dünya kamuoyuna bir müddet duyurulmamış, 17 Şubat 1920 tarihinde her türlü tehlike göze alınarak Türk ve dünya kamuoyuna duyurulmuştu. İngilizler kendi isteklerini dinletmeyi düşündükleri, bu sebeple açılışına göz yumdukları Meclisten bu İstiklâl Beyannâmesi'nin çıkışında Ali Rıza Paşa Hükümetini suçlamışlardı. Bu sebeple 3 Mart 1920'de Ali Rıza Paşa kabinesi istifa etmişti. İngilizleri Misâk-ı Millî'nin ilânının dışında sınırlendiren bir başka sebep de 26-27 Ocak gecesi Gelibolu'da İtilaf Devletlerinin denetiminde bulunan Akbaş Cephaneliğinin basılması ve buradaki silahların Anadolu'ya taşınması idi⁹⁶.

Ali Rıza Paşa kabinesinin yerine Damat Ferit ve kabinesinin atanacağı haberi huzursuzluklara sebep olmuş, Mustafa Kemâl Paşa, saraya milletin sesine kulak veren bir kabine kurulmasını iletmişti. Bunun üzerine de 6 Mart 1920'de Salih Paşa kabinesi iş başına gelmişti. 13 Kasım 1918'den beri fiilî işgal altında bulunan İstanbul 15-16 Mart gecesinden itibaren de resmen işgal edilmişti. Bütün idare merkezleri denetim altına alınmış, Meclis işgal edilmiş, bazı vekiller Malta'ya sürülmüştü⁹⁷.

Meclis 18 Mart 1920'de, 24. ve son toplantısını yaptı. Aydın Mebusu Hüseyin Kâzım Bey'in başkanlığında yapılan bu toplantıda Sinop Mebusu Dr. Rıza Nur Bey bir konuşma yaptı. Konuşmasında, Meclis-i Mebûsân-ı Osmanî'nin tecavüze uğradığını, bazı mebusların tutuklandığını bilâ kaydu şart istiklâl-i vicdan ve efkârâ mâlik olmayan bir Meclis-i Mebûsân'ın serbestçe ittihazi karar eylemesi mümkün olmayacağından, milletvekillerinin mâsuniyetine karşı ikâ edilen bu tecavüzü protesto ediyordu. Durumlarının dünya hükümet ve parlamentolarınca da duyulmasını istiyordu. Dr. Rıza Nur, Bolu Mebusu Tunalı Hilmi, Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Beylerle 14 mebusun imzasını taşıyan bir önerge vermişti. Takrîrde “...*hürriyet-i efkâr ve istiklâl-i vicdana vâbeste olan bu vazifeyi mukaddesenin emniyetle ifâsına imkân bahş bir hâl ve vaziyetin tahassülüne intizaren umumî inikatlara tehirî*” teklif ediliyordu. Böylece Meclis kendi kendini fesh ediyordu⁹⁸.

⁹⁶SELEK, a.g.e., Cilt 1, s.246.

⁹⁷TURAN Vd, a.g.e., s.122-123.

⁹⁸SELEK, a.g.e., Cilt 1, s.251.

Mustafa Kemâl Paşa, İstanbul'un işgali ve Meclis'in basılması üzerine 16 Mart 1920 günü İtilaf Devletleri'nin siyasî temsilcileri ile tarafsız devletlerin Dışişleri Bakanlarına protesto telgrafı gönderdi. Bu telgrafta; *"Millî bağımsızlığı temsil eden Meclis-i Mebûsan'da dâhil olmak üzere İstanbul'da bulunan resmî daireler, İtilaf Devletlerinin askerî kuvvetleri tarafından resmen ve zorla işgal edilmiş; millî dava uğrunda çalışan birçok vatansever kimsenin de tutuklanmasına teşebbüs edilmiştir. Osmanlı milletinin siyasî hakimiyet ve hürriyetine indirilen bu son darbe, ne pahasına olursa olsun hayatını ve varlığını savunmaya azmetmiş olan biz Osmanlılardan çok, yirminci yüzyıl medeniyet ve insanlığının kutsal saydığı bütün esaslara, hürriyet, milliyet, vatan duyguları gibi bugünkü insan topluluklarının temelinde yatan bütün ilkelere ve insanlığın bu ilkeleri meydana getiren ortak vicdanına darbe indirilmiş demektir"* diyordu⁹⁹. Ardından ilgililere gönderdiği talimatla İstanbul ve Anadolu arasındaki irtibatı yeniden kesiyordu. Yazışmaların ve vergilerin İstanbul'a gidişini yasaklamıştı. Anadolu'daki maliye sandıkları kontrol edilip, bir tutanakla mevcut paralar tespit edilmişti. Geyve, Ankara, Pozantı demir yoluna el konulması ve bu yol boyundaki yabancı askerler ile Anadolu'daki diğer yabancı subay ve askerlerin silahları alınarak tutuklanmalarını emretmişti. Bu emir doğrultusunda Kâzım Karabekir Paşa, Erzurum'da bulunan Mütareke Heyeti Başkanı Yarbay Ravilson'u ve beraberindeki 20 kadar İngiliz'i resmen tutuklamıştı.

8 Martta göreve başlayan Salih Paşa hükümeti yabancı devletlerin Kuvva-yı Milliye aleyhindeki isteklerini kabul etmemiş ve baskılara 2 Nisan'a kadar dayanabilmişti. 5 Nisan 1920'da Damat Ferit Paşa dördüncü defa sadaret makamına gelmişti. Mebusan Meclisi, Padişahın kararı ile 11 Nisan 1920'de resmen kapatılmıştı¹⁰⁰.

⁹⁹ATATÜRK, a.g.e., s.306.

¹⁰⁰ATATÜRK, a.g.e., s.306; KILINÇKAYA(Ed.), a.g.e., s.171-172.; TURAN(Vd), a.g.e., s.123-124.

III. İLK TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNİN AÇILMASI İLE ÇIKARILAN KANUNLAR YA DA VATAN GÖREVLERİNE ZORLAMAK

Mustafa Kemâl Paşa'nın, İstanbul'un işgalinin ardından aldığı tedbirler arasında en önemlisi Ankara'da bir kurucu Meclis toplanmasının gerekli olduğu kararıydı. Bu konudaki kararını ve bunun için yapılması gerekenleri 19 Mart 1920'de işgalden üç gün sonra bir bildiriyle ilân etmişti. Mustafa Kemâl Paşa, bu metnin müsveddesinde önce "Kurucu Meclis" deyimini kullanmıştı. Amacı toplanacak Meclisin rejimi değiştirmesi yetkisi olmasını sağlamaktı. Fakat bu deyim halkın alışkın olmadığı bir kelime olması ve gereğini etrafındakilere anlatamaması sebebiyle onun yerine Meclisin "olağanüstü yetkiye sahip bir Meclis olduğu" deyimini kullanmıştı. Milletvekillerinden Ankara'ya gelebilenleri Meclise katılmaları için çağırıyordu. Talimatları gereğince seçimlerin yapılmasını yüksek ve derin vatanseverlik anlayışına bağlıyordu. Seçimler yapılırken, sancaklar esas alınacaktı. Her sancaktan beş üye seçilecekti. Bu Meclisin üyeliğine her parti, zümre ve dernekten kimseler katılabilirdi. Her ferdin bu kutsal mücadeleye katılmak üzere bağımsız aday olma hakkı vardı. Seçimler, gizli oyla ve salt çoğunluk esasına göre yapılacaktı. Oylar Kurul önünde açılacak, Kurulun kendi seçtiği kişiler tarafından Kurul önünde sayılacaktı. Seçimler on beş gün içerisinde tamamlanacak, sonuç üyelerin adlarıyla birlikte derhal bildirilecekti¹⁰¹.

Damat Ferit hükümeti ve İngilizler, Millî kuvvetlere karşı Balıkesir yöresinde Ahmet Anzavur'u görevlendirdi. Ekim 1919'da Manyas, Gönen, Susurluk Ulubat dolaylarında baş gösteren Anzavur İsyanı Kasım 1919'da bölgedeki millî kuvvetlerce bastırılmış Şubat 1920'de tekrar baş göstermişti. Damat Ferit'in, Paşa unvanı verdiği Anzavur'u desteklemek üzere Mudanya'ya asker göndereceğinin duyulması durumu vahim hâle getirmişti.

Aznavur İsyanı, Yunan cephesindeki kuvvetler ve Çerkez Ethem'in Kuvva-yı Seyyare birlikleri ile 16 Nisan günü bastırılmış, Anzavur 19 Nisan'da

¹⁰¹ ATATÜRK, a.g.e., s.310.

İstanbul'a kaçıyordu. 11 Nisan'da Şeyhülislâm Dürrizâde Abdullah Efendi, millî kuvvetler aleyhine bir fetva yayınladı. Fetva posta ve İngiliz uçakları ile halka ulaştırılmaya çalışıldı. Böylece halk, Kuvva-yı Millîye'ye karşı kışkırtılmış oluyordu. Bu kışkırtmalar 13 Nisan 1920'de Anadolu'da Kuvva-yı Millîye'ye karşı Düzce'de bir ayaklanma olmasına sebep olmuş, ayaklanmalar kısa zamanda Hendek, Adapazarı, Bolu, Mudurnu, Beypazarı'ndan Ankara'ya yayılmıştı. Ankara bu durum karşısında bir taraftan eldeki silahlı kuvvetlerle mücadele etmeye çalışıyor diğer taraftan Ankara Müftüsü Rıfat Efendi (Börekçi)'nin önderliğinde 150 Anadolu ulemasının imzasıyla bir karşı fetva yayınlattırıyordu. 22 Nisan günü isyancılar, Hendek'te hile ile bir Tümeni ve komutanını pusuya düşürmüştü. 18 Nisan 1920'de Kuvva-yı İnzibatiye, İzmit ve havalisinde Fevkalade Komutanlık, 26 Nisan'da Anadolu Fevkalade Müfettişliği kuruluyordu. Ahmet Anzavur, İstanbul'da Damat Ferit ile görüştüktan sonra, Kuvva-yı İnzibatiye birlikleri ile 14 Mayıs'ta Geyve üzerine yürüdü¹⁰².

Ankara'da bulunan milletvekilleri ise 11 Nisan 1920'de bir toplantı düzenleyerek, 23 Nisan 1920 Cuma günü Meclisin toplanmasına karar vermişlerdi. Mebus sayısı 390 olmasına rağmen açılışta 78 mebus bulunabilmişti. Mecliste Meclis-i Mebûsan'dan gelen mebuslar, Malta'da tutuklu bulunurken gelen mebuslar, 3-19 Mart tebliğine göre seçilip gelmiş olan mebuslar olmak üzere üç grup vardı. Bu mebuslar, ülkedeki memur, emekli, hoca, subay, tüccar, çiftçi, doktor, avukat, aşiret reisi, tarikat şeyhi, gazeteci, mühendis, öğretmen gibi her meslek grubunu temsil ediyordu. Bu mebuslar, çeşitli düşüncelere sahip olmakla birlikte memleketi işgalden kurtarma düşüncesinde birleşecekler ve bir ittifak oluşturacaklardı. I. Meşrutiyet Meclisi'nde bulunan 130 üyenin 50'si gayrimüslimdi. Meclis'teki Müslüman olmayan üyeler birtakım ayrılıkçı emellerini gerçekleştirmek yolunda hareket etmişlerdi. II. Meşrutiyet Meclisi'nde de durum pek farklı

¹⁰² ATATÜRK, a.g.e., s.325-330.

değildi. Büyük Millet Meclis üyeleri diğerlerinden farklı olarak tamamen Türklerden oluşmaktaydı¹⁰³.

Bu Meclisle birlikte Anadolu'da tam bir hükümetin mevcudiyeti belirlenince 16 Marttan sonraki hükümet yasaları geçersiz sayıldı. 26 Nisan'da Büyük Millet Meclisi Başkanlık Divanı oluşturularak Başkanlığına Mustafa Kemâl Paşa getirildi. 2 Mayıs'ta İcra Vekillerinin seçilmesine yönelik kanun çıkarıldı. Bu kanunla Meclis üstünlüğü benimseniyor, devlet başkanlığının ihdasına gerek olmadığı belirtiliyor. Meclis Başkanının aynı zamanda hükümet başkanı olduğu bir hükümet şekli benimseniyordu. Böylece Kuvvetler Birliği prensibi işletilmiş oluyordu. 3 Mayıs 1920'de 11 kişilik İcra Vekilleri Heyeti oluşturuldu. 29 Nisan 1920'de Hıyanet-i Vataniye Kanunu çıkarılmıştı¹⁰⁴.

Anzavur'un ve Kuvva-yı İnzibatiye'nin Kuvva-yı Milliye'ye karşı Mayıs ve Haziran'da birtakım hareketleri olmuştu. Kuvva-yı İnzibatiye'nin başarısızlıkları Kuvva-yı Milliye'ye katılımlara sebep olmuştu. Ancak ayaklanmalar, bununla kalmayacaktı. 14 Mayıs'da Yenihan'da (Yıldızeli) bir isyan başlamış Tokat ve Zile'ye ulaşmış, 12 Haziran'da Antep bölgesinde, 14 Haziran'da Yozgat'ta Çapanoğullarının ileri gelenlerinin önderliğinde, 2-3 Ekim'de Bozkır isyanlarında büyük rol oynamış olan Deli Baş Mehmet'in

¹⁰³TURAN (Vd), **a.g.e.**, s.134. Atatürk daha sonra bu Mecliste İçişleri Bakanı Nazım Bey gibi bazı kimselerden duyduğu rahatsızlıktan dolayı Milletvekili seçimlerinde titiz davranılması gerektiğini söylüyordu. Ona göre; Meclislerle idare edilen ülkelerde en tehlikeli durum bazı milletvekillerinin yabancılar adına satın alınmış olabileceği, Millet Meclislerine kadar girmiş vatansızlara rastlanabileceği idi. Bütün vatandaşların adaylıklarını ortaya atan şahıslar hakkında karar vermeye yardımcı olacak doğru bilgilere ve isabetli oya sahip bulunacağını kabul etmek nazari olarak varsayılsa bile bu durum hayli zordu. Bunun içinde düşünce ve faaliyetleriyle milletin güvenini kazanmış olan siyasî bir partinin seçimde kılavuzluk etmesinin faydalı olacağını düşünüyordu.bkz. **Nutuk**, s.364-365.

¹⁰⁴ İcra Vekilleri Heyeti şu kişilerden oluşmaktaydı: Heyet-i Vekile Başkanı: Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemâl Paşa, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye: Miralay (Albay) İsmet İnönü, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye: Dr. Adnan Adıvar, Hariciye: Bekir Sami (Kunduk) Bey, Müdafaa-i Milliye: Fevzi Çakmak Paşa, İktisat: Yusuf Kemâl (Tengirşek) Bey, Dahiliye: Cami (Baykut) Bey, Adliye: Celalettin Arif Bey, Şeriye ve Evkaf: Mustafa Fehmi Efendi, Nafia: İsmail Fazıl (Cebesoy) Paşa, Maliye: Hakkı Behiç (Bayiç) Bey, Maarif: Dr. Rıza Nur Bey. Bu İcra Vekilleri Heyeti 3 Mayıs 1920 ile 24 Ocak 1921 yılları arasında görev yapmıştır. İkinci İcra Vekilleri Heyeti Reisi: Fevzi (Çakmak) Paşa 24 Ocak 1921-16 Mayıs 1921, Üçüncü İcra Vekilleri Heyeti Reisi: Fevzi Çakmak Paşa (19 Mayıs 1921-10 Temmuz 1922)'dir. Dördüncü İcra Vekilleri Heyeti Reisi: Hübeyin Rauf (Orbay) Bey (12 Temmuz 1922-14 Ekim 1923)'dir. Bu hükümetler siyasî tarihimize Meclis Hükümetleri olarak geçmiştir. Bundan sonraki Hükümetler, Cumhuriyet Hükümetleridir. Birincisi İsmet İnönü Hükümetidir. (29-10-1923/ 06.03.1924). **ATATÜRK, a.g.e.**, s.322-323.

önderliğinde Konya, Karaman, Ilgın, Akşehir ve Beyşehir’de isyanlar olmuş ve bastırılmıştı.

Bunların dışında tamamen dış destekli isyanlar da olmuştu. Fransızların desteği ile 1920 Haziran’ında Urfa bölgesinde, millî aşiret ayaklanması, Haziran 1920’de Garzan bölgesinde Cemil Çeto olayı ile 1921 Martı’nda Koçkiri isyanları bunlar arasındaydı. Ayrıca azınlıkların da toprak koparmak, Pontus ve Ermenistan hayallerini gerçekleştirmek üzere ayaklanmalar yapmışlardır. Bu ayaklanmalar da millî kuvvetlerce bastırılmıştı¹⁰⁵.

A. Hıyanet-i Vataniye Kanunu (29 Mayıs 1920)

Büyük Millet Meclisi’nin açılmasından sonraki ilk kanun olan bu kanun; millî gaye etrafında birleşmek, iç güvenlik, huzur ve asayiş sağlamaya, Meclis otoritesini hâkim kılmak, asker firarilerinin önüne geçerek düzenli orduyu kurmak gibi merkezî otoriteyi gerçekleştirmeye yönelik amaçlar için düşünülmüştü. 25 Nisan 1920’de Mehmet Şükrü Bey, Büyük Millet Meclisi otoritesine bütün Osmanlı vatandaşlarının uyması gerekir. Millî Meclisin kararları aleyhinde bulunanlar veya uymayanlar ancak vatan haini olabilirler. Bu gibilerin vatana ihanetle suçlanmaları gerekir, düşüncesiyle bir kanun teklifi vermiş ve bu teklif 29 Mayıs 1920’de kabul edilmişti¹⁰⁶. Atatürk Nutuk’ta, Hıyanet-i Vataniye ve İstiklâl Mahkemeleri Kanunlarının bütün yıkıcı ve hainlerin bir araya gelerek kurdukları bloğa, isyanlara karşı çıkarıldığını söylemektedir. Ona göre bu Kanunlarla inkılâbın tabii gerekleri yerine getirilmiş oluyordu¹⁰⁷.

Kanunun ilk üç maddesi vatan hainliği ve cezası ile bu suça destek olanlar ve cezalarını tanımlıyordu. Buna göre;

¹⁰⁵ ATATÜRK, **a.g.e.**, s.327-330; KILINÇKAYA(Ed.), **a.g.e.**, s.181-182.

¹⁰⁶ **Düstur**, 3.Tertip, Cilt 1, İstanbul, 1929, s.4. Kabul Tarihi 29/4/1290 olan kanunun Resmî Gazetede yayımlandığı tarih 07/02/1921 Sayı:1’dir.

¹⁰⁷ ATATÜRK, **a.g.e.**, s.324.; Ergün AYBARS, **İstiklal Mahkemeleri**, Zeus Kitabevi, İzmir, Şubat 2006, s.40.

Madde 1- Makam-ı muallâ-yı hilafet ve saltanatı ve memalik-i mahrusa-i şahaneyi yed-i ecânipten tahlis ve taarruzâtı defî maksadına mâtuflararak teşşekkül eden Büyük Millet Meclisi'nin meşruiyetine isyanı mutazammın kavlen veya fiilen veya tahriren muhalefet veya ifsadâtta bulunan kesân vatan haini addolunur.

Madde 2- Bilfiil hıyanet-i vataniyede bulunanlar salben idam olunur. Fer'an zimethal olanlar ile müteşebbisleri kanunu cezanın 45. ve 46. maddesince tecziye edilirler.

Madde 3- Vaiz ve hitabet suretiyle alenen ve ezmine-i muhtelifede eşhas-ı muhtelif-i sirren ve kavlen hıyanet-i vataniye cürmüne tahrik ve teşvik edenlerle işbu tahrik ve teşviki suver ve vesait-i muhtelifede ile tahriren ve tersimen irtikap eyleyenler muvakkat küreğe konulurlar. Tahrikat ve teşvikat sebebiyle madde-i fesat meydana çıkarsa muharrik ve müşevvikler idam olunurlar.

Kanunun 4-14.maddeleri cezaların uygulama durumlarındaki farklılıklar, kanunun uygulanmasındaki zaman dilimi ve kanunu uygulamaya yetkili merciler hakkındadır.

Madde 4- Hıyanet-i vataniye maznunlarının mercii muhakemesi ika-ı cürüm edilen mahaldeki bidayet ceza mahkemesidir. Ahvali müstacele ve fevkaladede maznun derdest edildiği mahal mahkemesi de icra-yı muhakeme ve itâ-yı karara salahiyettardır.

Madde 7- Hıyanet-i vataniye maznunlarına ait muhakemât, bir sebebi mücbir olmadıkça azami 20 günde hükme rabt olunacaktır.

Madde 8- İşbu kanuna tevfiikan mehâkimden sâdır olacak mukarreât kati olup Büyük Millet Meclisince badettastik mahallerinde infaz olunur. Tasdik edilmediği takdirde Meclisçe ittihaz edilecek karara tevfiiki muamele olunur.

Madde 10- İsyana iştirak etmeyen eşhas hakkında ligarazin istinâdatta bulunanlar isnat ettikleri cürümün cezası ile mücazât olunurlar.

Madde 13- İş bu kanunun icra-yı ahkâmına Büyük Millet Meclisi memurdur.

Madde 14- İş bu kanun her mahalde tarihi tebliğ ve ilânından 48 saat sonra meri olacaktır¹⁰⁸.

Kanunun birinci maddesi daha sonra rejimle ilgili başka sıkıntılarında doğması sebebiyle şu şekilde tâdil görmüştür:

Madde1- Dini veya mukaddesat-ı diniyye'yi siyasî gayelere esas ve alet ittihaz maksadıyla cemiyetler teşkili memnudur. Bu kabil cemiyetleri teşkil edenler veya bu cemiyetlere dahil olanlar hain-i vatan addolunurlar. Dini veya mukaddesât-ı diniye-yi alet ittihaz ederek şekl-i devlet-i tebdil ve tağyir veya emniyet-i devleti ihlâl veya dini veya mukaddesâtı alet ittihaz ederek her ne suretle olursa olsun ahali arasına fesat ve nifak ilkası için gerek münferiden ve gerek müçtemian kavîlî veya tahrîrî veyahut fiilî bir şekilde veya nutuk iradî veyahut neşriyat icrası suretiyle harekette bulunanlar kezalik hain-i vatan addolunurlar¹⁰⁹.

15 Nisan 1339 tarihli kanuna müzeyyel kanun, dinî siyasî gayelere alet etmeyi, bunun için cemiyetler kurmayı, devlet şeklini değiştirmek için halk arasında fesat çıkarmayı, tek veya topluluk olarak vaaz etmeyi vatan hainliği suçu saymıştır.

B. Firarîler Hakkında Kanun

Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun uygulanması için önce olağan mahkemeler görevlendirilmişti. Bu mahkemeler tarafından asker kaçaklarına hapis cezası veriliyordu. Ancak birçok kişi cephede çarpışmak yerine firar ederek hapis yatmayı tercih ediyordu. Asker kaçaklarına yardım edenlere ise bir ceza verilmiyordu. Normal mahkemelerin verdiği kararlar ya çok uzun bir süre alıyor, ya hafif cezalar şeklinde oluyordu. Bu da cezaların ibret verici ve caydırıcı olmasını önlüyordu.

¹⁰⁸ **Düstur**, 3. Tertip, Cilt 1, s.4-5.

¹⁰⁹ **Düstur**, 3. Tertip, Cilt 6, Ankara, 1953, s.62. Kanun no:66, 1 Şaban 1343 ve 25 Şubat 1341 (Resmi ceride ile neşir ve ilânı:26 Şubat 1341, sayı:85)

Millî Müdafaa Vekili Fevzi Paşa, Meclis'te yaptığı konuşmada ihtiyaca dayanarak, savaş zamanında geçerli olmak üzere Firariler Hakkında Kanunun kabulünü istedi. Fevzi Paşa, bu konuşmada asker kaçaklarının çokluğunun, vatanın kurtuluşu ve bağımsızlığını tehlikeye düşürecek hâle geldiğini belirtmişti. Kanun bu durumun önüne geçilebilmesi amacıyla 11 Eylül 1920'de kabul edilmişti. Firariler Hakkında Kanunun önemli maddeleri şunlardı:

Madde 1- Muvazzaf ve gönüllü olarak askerlik hizmetine katılıp da firar edenler, her ne surette olursa olsun firara sebebiyet verenler, firarilerin yakalanmasında ve sevkinde kayıtsızlık gösterenler, firarileri saklayan ve giydirenler hakkında mülkî ve askerî kanunlar, hükümler, gerektiğinde diğer benzer cezalarla ilgili kararları hüküm ve tenfiz etmek üzere Büyük Millet Meclisi üyelerinden İstiklâl Mahkemeleri oluşturulmuştur.

Madde 2- Bu mahkemelerin üye sayısı üç olup, Büyük Millet Meclisi'nin oy çokluğu ile seçilirler ve içlerinden birisi kendileri tarafından Reis addolunur.

Madde 3- İş bu mahkemelerin sayısı ve mntıkları Bakanlar Kurulunun teklifi üzerine Büyük Millet Meclisi tayin eder.

Madde 4- İstiklâl Mahkemelerinin kararları kesin olup, yerine getirilmesinde devletin bütün silahlı ve silahsız kuvvetleri memurdur¹¹⁰.

C. İstiklâl Mahkemeleri (18 Eylül 1920)

Hıyanet-i Vataniye ve Firariler Kanunlarının kabulünün ardından 18 Eylül 1920'de çıkarılan "Muhtelif Menâtıkta İstiklâl Mahkemelerinin Teşkili Hakkındaki" 45 no'lu karar, İstiklâl Mahkemelerinin hukukî dayanaklarını sağlamıştı¹¹¹.

¹¹⁰ AYBARS, a.g.e., s.34,47-49. Kanun Numarası: 21, Kabul Tarihi: 11 Eylül 1336 (1920) ;http://farabi.selcuk.edu.tr/suzep/tarih/ders_notlari/guz_yariyili/bolum_21/bolum2.html,06.04.2007.

¹¹¹ **Düstur**, 3.tertip, Cilt 1, s65. İstiklâl Mahkemeleri Teşkili Hakkında Heyet-i Umumiye Kararı 18 Eylül 1336 Karar No:45, No:82

Hâkimiyyet-i Milliye gazetesi İstiklâl Mahkemelerinin kuruluşunu; *“Anadolu İstiklal Mücadelesi ile meşguldür ilk arzumuz, ilk düşüncemiz istiklâl, son emelimiz, son hedefimiz istiklâldir. Milletın mücadelesinin tek sebebi vardır, istiklâl. Aramızda bu fikre iştirak etmeyenler vardır. Buna iştirak etmedikleri gibi bu fikre suikast edenler vardır. Bu ikinci grup için İstiklâl Mahkemeleri kuruldu”* şeklinde izah ediyor ve ardından Mahkemeleri kuran kanunun maddeleri sayılıyordu¹¹².

31 Temmuz 1338 ve 4 Zilhicce 1340 tarihli ve 249 numaralı İstiklâl Mahkemeleri Kanunu’na göre; Mahkemeler, İcra Vekilleri Heyeti’nce görülecek lüzum ve Büyük Millet Meclisi’nin mutlak çoğunluğu ile verilecek karar üzerine icap eden yerlerde kurulacaktı. Mahkemeler, Meclisin içinden mutlak çoğunluk ve gizli oyla seçilecek; bir reis, iki âzâ ve bir müdde-i umumîden oluşacak gerektiğinde bir âzâ daha seçilebilecekti. Mahkemelerin görevleri gasp, asilere katılmak, askerî eşyayı satmak, asker ailesini dağa kaldırmak, şüpheli şahıs olmak ve casusluk yapmak, düşmana katılmak ve emellerine hizmet etmek, emniyeti suiistimal, askerî eşyayı çalmak, saklamak ve satmak, firar, firara yataklık ve sebebiyet vermek, isyan etmek, isyana katılmak, vatana ihanet, adam öldürmek, rüşvet almak, eşkıyalık yapmak, düşmana hizmet etmek, hırsızlık, kadın kaçırmak, fuhşa katılmak gibi suçları cezalandırmaktı. İstiklâl Mahkemelerinin caydırıcı gücü vardı. Verdiği kararlar idam dahil kesin olup, derhal uygulanırdı. Karar verirken mahkeme üyelerinin vicdanî kanaatleri yeterliydi. Kararlara itiraz ve temyiz hakkı yoktu. Kararları asker ve sivil bütün memurlar uygulamak zorundaydılar. Mahkeme üyelerinin Meclisten seçilmesi, bölgelerinin Meclis tarafından belirlenmesi ve kanunu yürütme yetkisi doğrudan doğruya Meclise aitti. Böylece Meclis, İstiklâl Mahkemeleri vasıtasıyla da olağanüstü yargı gücüne de sahip oluyordu¹¹³.

¹¹² **Hakimiyet-i Milliye**, 9 Teşrin-i Evvel 1336, Cumartesi, No:63, s.2.

¹¹³ **Düstur**, 3. Tertip Cilt 1,s.108-110.; 3 Ramazan 1339/11 Mayıs 1337/1921 Çarşamba, No:182, tarihli **Hakimiyet-i Milliye** Gazetesinin 2.sayfasında Çerkes Ethem ve Kuvva-yı Seyyare ile Hıyanet-i Vataniye’yle suçlanan kişilerle ilgili İstiklâl Mahkemesi kararları ilân edilmiştir. Haber şöyledir: İstiklal Mahkemesi’nde: *“Tağlib-i hükümet maddesinden dolayı mahkumiyetleri berat, TBMM Hükümetini devirme milletin arzu-yu hilafına bir hükümet tesisine sai olmak cürmünden maznun aleyhim olan sabık Kuvva-yı Seyyare Kumandanı Ethem ve biraderi Tevfik ve keza biraderi Saruhan Mebusu Sabık Reşit ve mezkur Kuvva-yı Seyyare’den İzmirli Yüzbaşı Ethem Jandarma Yüzbaşı Sami ve Erkan-ı Harp Yüzbaşısı Hali ve Kütahya Polisi memurlarından Artin Kuvva-yı Seyyare müfreze*

İstiklâl Mahkemeleri I. Dönemi (1920-1923)'nde Eskişehir, Kastamonu, Ankara, Konya, Isparta, Pozantı, Sivas, Trabzon, Diyarbakır ve Elazığ'da faaliyet göstermiştir¹¹⁴. Bu mahkemelerin II.Döneminde ise (1923-1927), İstanbul basınının yargılanması amacıyla İstanbul'a gönderilen İstiklâl Mahkemeleri, Şeyh Sait İsyanı münasebetiyle kurulan Ankara İstiklâl Mahkemesi ile İsyan Bölgesi İstiklâl Mahkemeleridir.

İstiklâl Mahkemelerinin ikinci dönemdeki (1923-1927) faaliyetleri inkılâbın kökleşmesine yönelik faaliyetler olup; mahkeme "rejim mahkemesi" niteliğindeydi. Bu dönemde üç İstiklâl Mahkemesi kurulmuştu. Bunlar; İstanbul basınının yargılanması amacıyla İstanbul'a gönderilen İstiklâl Mahkemesi, Şeyh Sait isyanı münasebetiyle kurulan Ankara İstiklâl Mahkemesi ve İsyan Bölgesi İstiklâl Mahkemesi idi. Mahkeme 1927 yılından sonra kaldırılmamakla birlikte faaliyet göstermemişti¹¹⁵. Kesin olarak kaldırılması 1949'da olmuştu.

Baskın Oran, Millî Mücadeleye Anadolu halkının önceleri pek de gönüllü katılmadığını söylemektedir. Bu duruma sebep olarak ise, Anadolu'nun daha önce işgal görmemişliğinden kaynaklanan millî duygunun eksikliğini, askere çağırılan insanların beş altı yıl cephede kalmasını ya da çok sayıda şehit verilmesini, İstiklâl Savaşının kurucu kadrosunun İttihatçılardan oluştuğu düşüncesinden kaynaklanan antipatiyi

kumandanlarından Manyaslı Şevket ve Çerkes Ahmet Ağa ve ihtiyat mülazımı Reşat ve Kütahya Muntika Kumandanı Sabık Binbaşı Abdullah ve Mülkiye Kaimekamlarından Ömer Lütfi'nin müslihan iş bu tağlib-i hükümete cürmünün irtikapları ve bade düşman tarafına firarları anlaşılmasına binaen cümlesinin gıyaben idamlarına emval-i menkule ve gayr-i menkulelerinin canib-i hükümetten hicaz ve idaresinde hafî Komünist Partisi teşkili suretiyle yine tağlib-i hükümet cürmünü irtikap teşebbüsünde bulundukları anlaşılan Tokat Mebusu Nazım Bey'in ve Batur Binbaşısı Sulh ve Matbuat İstihbarat Müdüriyeti memurlarından Ziyetullah Nüşurunun mübde tevkiflerinden itibaren kanuni ceza-yı memnuniyenin 46.maddesi delaletiyle Hyanet-i Vatanıyye Kanunun 6.maddesi mucibince 15'şer sene müddetle kürek vazlarına ve Salih Efendi'nin silk-i askeriyeden tardına hudut harici bulunan Şerif Mankof'un keza gıyaben beş sene müddetle küreğe vazına."

¹¹⁴İstiklâl Mahkemelerinin çalışma bölgeleri **Hakimiyet-i Milliye'de**, "Memalik-i Müstahlasada Teşkil Edilecek İstiklâl Mahkemeleri buruc-u ati menatika taksim olunmuştur" şeklinde haber verilmektedir. Haberde çalışma bölgeleri;

1- İzmir, Aydın, Denizli Sancakları.

2- Bursa Vilayetiyle Karesi, Çanakkale Sancakları ve kısmen Ertuğrul sancağı.

Eskişehir, Afyon Karahisar, Kütahya Livalarıyla kısmen Ertuğrul sancağı'dır. Bkz. **24**

Rebiülahir 1341, 14 Kanun-ı Evvel 1338/ 1922 (Perşembe), No: 686, s. 1. AYBARS, **a.g.e.**, 90, 134-135.

¹¹⁵AYBARS, **a.g.e.**, s.168, 227.

göstermektedir. Oran, 1920’de millî kuvvetlerin birleştirilmesi ile ilgili olarak; Halide Edip’in dahi, *“Ankara’nın yarısı Çanakkale’de şehit oldu. Ne faydasını gördük! Bırakın da herkes kendi hesabına döğüşsün”* dediğini; Kuvva-yı Milliye birliklerinde çarpışanların başarıyla sonuçlanan çarpışmalardan sonra zafer kazanıldı diyerek köylerine döndüğünü anlatmaktadır.

Ona göre; toprak ağaları, aşiret reisleri, din adamları ve kasabalarda ticaret yapanlardan müteşekkil olan eşraf da köylüden farklı değildi. Onlar, Anadolu’nun fiilî egemenleri olarak mal ve mülklerinin azınlıkların eline geçmesi korkusu ile Millî Mücadele’ye katılmıştı. Eşrafın şuursuzluğu, Erzurum Kongresi’nde üye seçilirken şahsî isteklerinin ön plâna çıkması, Sivas Kongresi’nde siyaset yapılıp yapılmaması tartışmaları ve delegelerin İttihatçı olmadıklarına dair yemin etmelerinin gündeme getirilmesi şeklindeki hareketlerine yansımıştı. Oran, Kuvva-yı Milliye’ye katılımın artışını, İzmir’in işgaline İstanbul’un seyirci kalmasına, azınlıklara karşı tepkilere, Yunan zulmüne, İslâm dini adına savaşma, toprakları kaybetmeme ve İstiklâl Mahkemelerinin yaptırım gücüne bağlamaktadır¹¹⁶.

D. Teşkilât-ı Esâsiyye Kanunu (23 Nisan 1920-28 Şubat 1921)

Meclis açıldığı günden beri birçok kararlar almasına rağmen kendi anayasal temeline sahip değildi. Yapılan konuşmalarda bir anayasa yapılmasının gereği vurgulanıyordu. Meclisin yetkilerinin ne olduğu tam olarak belli değildi. İdam cezalarının onaylanması sorun oluyordu. 1909 Osmanlı Anayasasına göre idam cezası Meclis kararının Padişah tarafından onaylanması sonucu kesinleşirdi. Kanun-ı Esâsî’nin 1909’da uğradığı hayli radikal değişikliklerden sonra bile, padişahın özellikle yürütme alanında hâlâ önemli yetkileri vardı. Bu sebeple Meclis’in ilk sorunu Kanun-u Esâsî hükümlerinden bağımsız olacak bir yürütme gücü oluşturmaktı¹¹⁷.

Mustafa Kemâl Paşa, Mecliste 24 Nisan 1920 tarihli bir bileşimde yaptığı konuşmasından sonra hükümet şeklinin ana ilkelerini belirten bir

¹¹⁶Baskın ORAN, *Atatürk Milliyetçiliği*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1988, s. 46-54.

¹¹⁷Ergun ÖZBUDUN, *1921 Anayasası*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1992, s.5.

önerge vermişti. Önergede; hükümet teşkilinin zarurî olduğu, Meclis'te çoğunluk olan millî iradeyi vatana hâkim kılmanın esas teşkil ettiği, TBMM'nin üstünde bir kuvvetin mevcut olmadığı, TBMM'nin yasama ve yürütme yetkilerini kendisinde topladığı, Meclisten seçilecek bir heyetin, hükümet görevini yapacağı, Meclis Başkanının bu heyetin de başkanı olduğunu tespit ve ifade ediyordu. Ardından da bu esaslara müstenit olan bir hükümetin mahiyetinin, hâkimiyet-i milliyeye esasına müstenit halk hükümeti, Cumhuriyet olduğu söyleniyordu¹¹⁸.

İcra Vekilleri Heyeti 18 Eylül'de "Halkçılık" adıyla hazırladığı bir programı Meclise sundu. 19 Eylül'de Programla ilgili yapılan görüşmelerde "Özel Komisyon" teşkili istendi. 29 Eylül'de Encümen-i Mahsusa (Özel Komisyon) teşkil edilip, program bu komisyona havale edildi. Encümen-i Mahsusa kendisi ile ilgili çalışmaları tamamlamıştı. Hazırlanan taslakta 24 madde ile bir geçici madde mevcuttu. 18 Kasım 1920'de Teşkilât-ı Esasiyye Kanunu adıyla Meclise sunuldu. 20 Ocak 1921 günkü oturumda 85. Kanun olarak kabul edildi¹¹⁹.

Böylece TBMM kuruluşundan dokuz ay sonra, yazılı bir anayasa yaparak yürürlüğe koymuş oluyordu. Meclis Anayasa yürürlüğe girene kadar, yasama ve yürütme güçlerini kendi varlığında toplamış, kararlarını vererek kurallarını koyarak devlet işlerini yürütmüştü. Anayasa çıkartılması ile, bu duruma hukukî bir nitelik kazandırılmıştır. 1921 Anayasası taslağı, M. Kemâl Paşa'nın yönlendirmesi ile Bakanlar Kurulu'nca hazırlanmış ve Büyük Millet Meclisi'nin özel bir encümeni tarafından incelenmiş ve Meclise sunulmuştu. Millî Mücadele'nin devam ettiği bir dönemde, Meclis Anayasa tasarısını görüşerek kabul etmişti¹²⁰.

Bu Anayasanın en önemli özelliği millî iradeyi layıkıyla temsil eden bir Meclis tarafından yapılmış olmasıydı. 1876 Kanun-ı Esâsî'si Padişah tarafından atanmış bir komisyonca hazırlanıp, padişah fermanı ile ilân

¹¹⁸ATATÜRK, a.g.e., s.324; ÖZBUDUN, a.g.e., s.7.

¹¹⁹Kanun No: 85, 20 Kânunusani 1337 ve 10 Cemaziyelevvel 1339, (Ceride-i Resmiye ile ilânı: 7 Şubat 1337-Sayı 1)

¹²⁰A.Şeref GÖZÜBÜYÜK, *Açıklamalı Türk Anayasaları Anayasaların Yapılışları ve Özellikleri*, Ankara, Turhan, 2002, s.49.

edilmişti. Anayasanın aşağıda yer alan ilk yedi maddesi de millet iradesi, Meclisin gücü ve hâkimiyeti üzerine kurulu idi¹²¹. Anayasaya göre:

Madde 1- Hakimiyet bilâ kaydü şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderâtını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir.

Madde 2- İcra kudreti ve teşri salâhiyeti milletin yegâne ve hakikî mümessili olan Büyük Millet Meclisi'nde tecelli ve temerküz eder.

Madde 3- Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükümeti "Büyük Millet Meclisi" hükümeti unvanını taşır.

Madde 4- Büyük Millet Meclisi vilâyetler halkınca müntehab âzâdan mürekkeptir.

Madde 5- Büyük Millet Meclisinin intihabı iki senede bir kere icra olunur. İntihap olunan âzânın âzâlık müddeti iki seneden ibaret olup fakat tekrar intihap olunmak caizdir. Sabık Heyet lâhik heyetin içtimasına kadar vazifeye devam eder. Yeni intihabât icrasına imkân görülmediği takdirde içtima devresinin yalnız bir sene temdidi caizdir. Büyük Millet Meclisi âzâsının her biri kendini intihap eden vilâyetin ayrıca vekili olmayıp umum milletin vekilidir.

Madde 7- Ahkâm-ı şer'iye'nin tenfizi, umum kavânin vazı, tadili, feshi ve muahede ve sulh akti ve vatan müdafaası ilânı gibi hukuk-u esasiye Büyük Millet Meclisine aittir....¹²².

10. maddeden 23. maddenin sonuna kadar; Türkiye, coğrafi durum ve iktisadî ilişkiler açısından idarî yapısı konu edilmişti. Buna göre;

Madde10- Türkiye, coğrafi vaziyet ve iktisadî münâsebet nokta-i nazarından vilâyetlere, vilâyetler kazalara münkasem olup kazalar da nahiyelerden terekkep eder.

¹²¹ÖZBUDUN, a.g.e., s.2.; Süheyl BATUM, "Devlet Toplum İlişkileri Çerçevesinde Cumhuriyet Dönemi Anayasaları", **75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1998, s.102-103.

¹²²**Düştur**, Üçüncü Tertip, Cilt 1, İstanbul, 1929,s.196-198; GÖZÜBÜYÜK, a.g.e., s.53-54. Ayrıca Sağlam, bu hükümlerle milleti oluşturan bireylerin haklarının koruyuculuğunun temsilcilerine bırakıldığını ancak hak ve hürriyetlerin devletin kuruluşunun sonrasına ertelendiğini ifaden etmektedir. Bu düşüncede Jean Jacques Rousseau'nun genel irade kuramının izlerini süren Sağlam'ın tezi için bkz. Fazıl Sağlam, "Cumhuriyet Döneminde İnsan Hakları", **75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1998, s.92.

Madde 11- Vilâyet mahalli umurda manevî şahsiyeti ve muhtariyeti haizdir. Haricî ve dahilî siyaset, şer'î, adlî ve askerî umur, beynelmilel iktisadî münasebât ve hükümetin umumî tekâlifi ile menâfii birden ziyâde vilâyâta şâmil hususât müstesna olmak üzere Büyük Millet Meclisince vaz edilecek kavânin mucibince Evkaf, Medâris, Maarif, Sıhhiye, İktisat, Nâfia ve Muaveneti İçtimaiye işlerinin tanzim ve idaresi vilâyet şuralarının salâhiyeti dahilindedir.

Bu madde TBMM'ce konulacak kanunlar çerçevesinde tüm eğitim, sağlık, ekonomi, tarım, bayındırlık ve sosyal yardım işlerinin düzenlenmesini vilâyet meclislerinin yetkisine bırakıyordu.

Madde 14- Vilâyette Büyük Millet Meclisinin vekili ve mümessili olmak üzere vâli bulunur. Vâli, Büyük Millet Meclisi hükümeti tarafından tayin olunup vazifesi devletin umumî ve müşterek vezâifini rüyet etmektir. Vâli yalnız devletin umumî vezâifle mahallî vezâif arasında tearuz vukuunda müdahale eder.

Bu madde ve sonrasındaki maddeler devletin temsilci ve idarecisi olarak valinin görevlerini belirliyor ve sınırlıyordu.

Madde 15- Kaza yalnız idarî ve inzibatî cüzü olup manevî şahsiyeti haiz değildir. İdaresi Büyük Millet Meclisi hükümeti tarafından mansup ve vâlinin emri altında bir kaymakama mevdudur.

Madde 16- Nahiye hususî hayatında muhtariyeti haiz bir manevi şahsiyettir.

Madde 17- Nahiyenin bir şurası, bir idare heyeti ve bir de müdürü vardır.

Madde 18- Nahiye Şurası, nahiye halkınca doğrudan doğruya müntehab azadan tereküb eder.

Madde 22- Vilâyetler iktisadî ve içtimaî münasebetleri itibariyle birleştirilerek, umumî müfettişlik kıtaları vücuda getirilir.

Madde 23- Umumî müfettişlik mıntıklarının umumî surette asayişinin temini ve umum devâir muamelâtının teftişi, umumî müfettişlik mıntikasındaki vilâyetlerin müşterek işlerinde ahengin tanzimi vazifesi Umumî Müfettişlere

mevdudur. Umumî müfettişler Devletin umumî vezâfî ile mahallî idarelere ait vezâif ve mukarrerâtı daimi surette murakabe ederler¹²³.

1921 Anayasası, Türk Anayasa tarihinin, yerel yönetimlere en fazla ağırlık vermiş olan anayasasıdır. Erzurum, Sivas Kongreleri, Amasya Protokollerinde ve Misak-ı Millî’de “...hattı mütareke dâhil ve haricinde dinen, ırken ve emelen müttehit ve yekdiğerine karşı hürmet-i mütekâbile ve fedakârlık hissiyâtı ile meşhûn ve hukuk-u ırkiye ve içtimâiyyelerine şerâit-i muhiyyelerine tamamıyla riayetkâr Osmanlı İslâm ekseriyeti meskûn bulunan aksâmın heyet-i mecmuası hakikaten veya hükmen hiçbir suretle tefrik kabul olunmaz bir küldür” cümlesinde yer aldığı üzere kültürel kimliklere hukukî ve sosyal haklar verilerek güvence altına alınacağı söylenmiştir. Yerinden yönetime önem veren, hukukî ve sosyal hakları tanıyan bu anlayışa sebep ise, İtilaf bloğunun etnik bölünme yaratma plânlarını boşa çevirme, etnik ve dinî kökeni ne olursa olsun bir siyasî coğrafya içinde (Misâk-ı Millî) yaşayan insanların bir siyasî yapı tarafından kucaklanması amacına yönelikti. Türk milliyetçiliği fikri devletin kuruluşundan sonra billurlaşacaktı¹²⁴.

Misâk-ı Millî’nin ilânı siyasî anlamda Anadolu toprakları ile sınırlı bir milliyetçilik ilkesini de ortaya koymuştu. Mustafa Kemâl Paşa 4 Mart 1920 tarihli bir “Basının Dikkate Alacağı Hususlar” başlıklı telgrafında, “Âlem-i İslâm hakkındaki neşriyatta Turanizm ve Panislâmizm propagandasından tevakkî ederek (sakınarak) Asya’daki hareketlerin Müslüman milletler tarafından kendi hudutları ve milliyetleri dâhilinde naili istiklâl olmak davasından ibaret bulunduğuş”ndan bahsederek İslâm ve Türklük temelli bir birleşmeden uzak durulduğunu ilân ediyordu¹²⁵.

Teşkilât-ı Esâsiyye Kanunu’nu, Cumhuriyetin ideolog kadrosundan Hukukçu ve Cumhuriyetin Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt tarafından, Hâkimiyet-i Milliyye Gazetesi’nde “Yeni Türkiye’nin Mânâsı” ismiyle yayımlanan bir seri makalede ele alınmıştı. Mahmut Esat, burada, Teşkilât-ı

¹²³ **Düstur**, Üçüncü Tertip, Cilt 1, s.196-198.; GÖZÜBÜYÜK, a.g.e., s.54-56.

¹²⁴ Ergun ÖZBUDUN, “Millî Mücadele ve Cumhuriyet’in Resmî Belgelerinde Yurttaşlık ve Kimlik Sorunu”, **75 Yılda Tebaa’dan Yurttaş’a Doğru**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1998, s.152.; ÖZBUDUN, a.g.e., s.43-44.

¹²⁵ Nizam ÖNEN, **İki Turan Macaristan ve Türkiye’de Turancılık**, İstanbul, İletişim, 2005, s.178-179.

Esâsiyye Kanunu'nun nasıl vücut bulduğunu, neleri getirdiğini ve nasıl korunması gerektiğini anlatmıştır.

Ona göre; Teşkilât-ı Esâsiyye Kanunu, yeni Türkiye'nin temelidir. Kanun, Türkiye halkının ve Türklerin millî menfaatlerinin yegâne sağlayıcısıdır. Yeni Türkiye'de gelişen hareket tamamen halk hareketidir. Gücünü ise, halkın sabanından, zavallı kağnisından almaktadır¹²⁶. Memleketin ve halkın sahibi eskiden saraydır. Ancak Demokrasi meşrutiyet usulüne bile müstenit değildir. Türkiye halkının ve özellikle Türk müstahsillerinin(üreticisinin) kanı, canı bahasına yeni kurmakta olduğu idare şüphesiz yine müstahsillerin menfaati ve mutlak hâkimiyeti esasına müstenit olacaktır¹²⁷.

Teşkilât-ı Esâsiyye Kanunu tamamen halk iradesine esas teşkil edebilecek ilk temeli atmıştır. Teşkilat-ı Esâsiyye'nin tatbiki memlekette halk saltanatını kuracaktır. Bu kanun gelişi güzel ortaya atılmış değildir. Bunlar Türk müstahsillerinin kanlı ihtilalinin sonucudur. Bunu çok kıskanmak icap etmektedir. Türkiyeli halkın üç asırdır döktüğü kanın bedeli olan bu kanun, yine Türkiyeli müstahsilin mutlak hâkimiyetine müstenit bir hükümet tesis etmek mecburiyetindedir. Maddelerinde de açıktır ki kanunla iktisadî ve içtimaî menfaatlerini koruyacak teşkilat vücuda getirilecektir. Bu hakiki inkılâp halkı memnun kılmadıkça, memleket her gün bir parça daha kopup kanayacaktır. Bugün silah başındaki müstahsil yalnız bu gaye için çalışmaktadır.

Teşkilât-ı Esâsiyye Kanunu'na göre, halkın bizzat ve bilfiil memleketini idaresi esas kabul olunmaktadır. Türkiyeli Türk müstahsilin maddî ve manevî menfaatleri idarede âmil olduğu gün bu mütemadi sarsıntılar sükun bulacaktır¹²⁸. Millî iradenin teşkili, Türk'ün iktisadî menfaatlerinin, halkın içtimaî vaziyetinin teminiyle ve yine mukadderatının Türk camiası tarafından idaresiyle vücuda getirilebileceği şüphesizdir. Yeni Türkiye öncelikle,

¹²⁶ Mahmut Esat (BOZKURT), “Yeni Türkiye'nin Mânâsı-2-”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 10 Rebiülevvel 1340, 10 Teşrin-i Sani 1337/1921 (Perşembe), (No:349), s.1.

¹²⁷ Mahmut Esat, “Yeni Türkiye'nin Mânâsı -4-”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 13 Rebiülevvel 1340, 13 Teşrin-i Sani 1337/1921 (Pazar), (No:351), s.1.

¹²⁸ Mahmut Esat, “Yeni Türkiye'nin Mânâsı-6”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 15 Rebiülevvel 1340, 15 Teşrin-i Sani 1337/1921 (Salı), (No:353), s.1.

devletleştirme (meselâ maarif), bütçe (müstahsillerin sıkı kontrolü), intihabât-ı iktisadî âmillerin bilhassa çiftçilerin temsili ve Lonca teşkilatını vücuda getirmek zorundadır. Bunlar Yeni Türkiyelilerin Teşkilât-ı Esasiyye Kanunuyla müktesep haklarıdır. Bunu Büyük Millet Meclisi yazmıştır. O meclis dâhilde ve hariçte yegane mesuldür¹²⁹.

Bu arada İtilaf Devletleri dünyayı şekillendirmek ve yenik devletlerin topraklarını Wilson prensiplerine göre paylaşmak üzere Paris (18 Ocak 1919)¹³⁰, Londra (12 Şubat 1920)¹³¹ ve San Remo'da (18 Nisan 1920) bir araya geldiler. İtilaf Devletleri San Remo'da konuyla ilgili mutabakata varmışlardı¹³².

Ancak San Remo'da alınan kararların Osmanlı Devleti'ne kabul ettirilmesi gerekiyordu. Kararlar 10 Ağustos 1920'de Sevr'de Damat Ferit'in tayin ettiği delegelere imzalatılmıştı. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti kâğıt üzerinde paylaşılmış oluyordu. Antlaşma, on üç bölüm ve 433 maddeden oluşuyordu¹³³.

Antlaşmaya göre; Azınlıkların hakları gözetilmezse İstanbul Türklerin elinden alınacaktı. Antlaşmanın uygulanmaya başlamasından bir yıl sonra Kürtler, Doğu Anadolu'da ayrı bir devlet kurmak isterlerse ve onların istekleri Cemiyet-i Akvam tarafından kabul edilirse, Osmanlı Devleti de bunu kabul edecekti. Doğu Anadolu'daki altı vilayet, Trabzon ve havalisi ve Rusya'nın Ermeni vilayetlerini de kapsayan bölgede bir Ermenistan devleti kurulacaktı.

¹²⁹Mahmut Esat, "Yeni Türkiye'nin Mânâsı-7", **Hâkimiyet-i Milliye**, 16 Rebiülevvel 1340, 16 Teşrin-i Sani 1337/1921(Çarşamba), (No:354),s.1.

¹³⁰Harry N. HOWARD, "Paris, San Remo ve Sevr'de Türkiye'yi Yok Etme Plânları I", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Çev. Müge Yılmaz, Ağustos, 1970, Sayı:35, s.34-45.

¹³¹Londra görüşmelerinin ayrıntısı için bkz. Osman OLCAY (Çev.), "Adım Adım Sevr Antlaşması'na "Birinci Londra Konferansı Hazırlık Toplantıları VI" (12 Şubat –10 Mart 1920), **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Haziran 2002, Sayı: 65, s.21-29.

¹³²YALÇIN, a.g.e., s.22-28.

¹³³Harry N. HOWARD, "Paris-San Remo ve Sevr'de Türkiye'yi Yok Etme Plânları II", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Çev. Müge Yılmaz, 1970, Sayı: s.20-25. Sevr Antlaşması'ndan bir yıl sonra Antlaşma ve imzalayıcıları hakkında Hâkimiyet-i Milliye'de bir yorumda; " *Tam bir sene oluyor ki İstanbul'un gönderdiği murahhaslar (Sevr) nâmını alan muahedeyi imza ediyorlardı. O vakitten beri Anadolu'nun mübarek topraklarında akan Türk kanları çoktan ve herkese bu murahhasların asıl milletle hiçbir alakaları olmadığını en açık bir surette ispat etti ve ediyor. Sevr muahedesiyle bizden aziz vatanımızı alıyorlar. Tarihimizle aynı mânâyı ifade eden payitahtımız üzerindeki hakimiyetimiz sıfıra indiriliyor.*"denilmektedir. Bkz. **Hâkimiyet-i Milliye**, 7 Zilhicce 1339, 11 Ağustos 1337/1921 Perşembe, No:261, s.1.

İzmir Yunanistan'ın idaresine bırakılacaktı. Azınlıkların sosyal, kültürel, siyasî hakları genişletilecek, Osmanlı Devleti onların hiçbir şeyine karışmayacaktı. Kapitülasyonlardan bütün müttefik ülkelerin vatandaşları yararlanabileceklerdi. Herhangi bir Osmanlı vatandaşı istediği zaman istediği devletin tabiiyetine girebilecekti¹³⁴.

Ankara'daki Meclis ise, kendisinin kabul etmediği hiçbir antlaşmanın, Türk milleti tarafından kabul edilmiş sayılamayacağını İtilaf Devletlerine bildiriyordu¹³⁵.

IV. HÂKİMİYET-İ MİLLİYE GAZETESİ'NE GÖRE MİLLÎ MÜCADELE'DE MİLLİYET: TÜRKLER, KÜRTLER, ÇERKEZLER, HİRİSTİYAN TÜRKLER, ERMENİLER VE RUMLAR (1920-1922)

A. Millî Mücadelede Üç Temel Düşünce

Gazetede Millî Mücadele'nin fikrî dayanak noktası ve meşruiyet kaynağı olarak üç temel düşünce milliyet, vatan ve Türklük vurgulanıyordu. Milliyet prensibi üzerine yazılan yazılar Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılış sürecinde yaşanan olaylar doğrultusunda kaleme alınmıştı. Gazeteye göre, milletler ve topraklar Wilson prensiplerine göre şekillenecek olduğundan Anadolu coğrafyasında kalan unsurlar ortak geçmiş ve ortak gelecek beklentisi doğrultusunda bir arada tutulmalı ve yeni devlet bu şekilde çerçevelendirilmeliydi. Milliyet prensibi bu yeni devlet için etnik kimliklerin üstünde tarihî, kültürel ve ortak değerlere dayalı bir kavram olacaktı. Vatan Osmanlı ülkesinden kalan son sığınak Anadolu'yu, onu kaybetmemek için gerektiğinde can vermeyi, onu çok sevmeyi ve bir parçasından dahi vazgeçmemeyi ifade ediyordu. Bu sevgi, kendini bu topraklara ait hissetmeyi, geçmişe sadakat beslemeyi, din, dil ırk ayırt etmeksizin birlik içerisinde olmayı gerektiriyordu. Bu süreçte, Müslüman unsurlardan da Müslüman

¹³⁴Harry N. HOWARD, "Paris-San Remo ve Sevr'de Türkiye'yi Yok Etme Plânları II", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Çev. Müge Yılmaz, 1970, Sayı: s.24-27.

¹³⁵TURAN (Vd), **a.g.e.**, s.148-149.

olmayan unsurlardan da sadakati ya da işgal kuvvetleriyle birlik olmayı tercih edenler olmuştu. Millî Mücadelede birlikte çarpışanlar, birlikte gelecek endişesi taşıyacak ve bu topraklarda birlikte yaşamaya devam edecekti. Hatta bu düşünce Lozan sonrasındaki yapıyı da belirleyecekti. Ancak Türkler, mirasın gerçek sahibiydiler. Türklük yeniden keşfediliyordu. Mücadele erkek, kadın, çocuk herkesin katılımıyla yürütülüyor bu durum millet olma şuuru ve vatan bilincine götürüyordu.

1. Milliyet

Gazeteye göre, İmparatorlukların ve Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışından sonra Wilson'un milletlerin kendi kaderlerini tayin hakkı prensibi milletler ve kurulacak devletler için yön belirleyici ve umut verici olmuştu. Emperyalizm, asırlardan beri, milliyet ve istiklâl esaslarını tehdit etmişti. Ancak bu mücadeleden er geç emperyalizm mağlup olarak çıkacaktı. Bununla birlikte, istiklâllerini ve mevcudiyetlerini kurtarmış olan milletler, kıskanç ve menfî siyasetler takip etmekten kendilerini kurtarabilecekler miydi? Milletler, mutluluk ve gelişimleri adına kolaylıkla kıskanç ve hodkâm bir taassuba inkılâp edebilirlerdi.

Arazi ve sınırlar üzerinde başlayan sahip olma isteği, zayıf milleti kuvvetli millete bağlı tutabilir, bu durum da yeni emperyalizmlerin doğmasına sebep olabilirdi. Bu ihtilaflar Avrupa emperyalizminin devamını sağlayabilirdi. Bağımsız ve milletlerine şiddetle bağlı küçük kavimler yekdiğeriyle mücadeleye sevk edilir, bir tarafın himâye edilmesi ile kadim siyaset tekrar yol bulabilirdi.

Irklara bağlı milliyet prensipleri emperyalist istilalara âlet olmuştu, olabilirdi. Irkların milletler için itiraz edilemez bir esas olabileceğini ise, Dünya Savaşı ve ilmî araştırmalar yeterli derecede ispat etmişti. Slav Birliği, Cermen Birliği, Latin Birliği gibi nazariyeler aynı ırktan oldukları halde daha büyük milletlerin kendilerine tasallut etmesine, milletlerin hüsnü kabul etmemesinden dolayı da kuru bir nazariyeden ibaret kalmıştı. Bulgarlar ırk olarak Türk sayılsa bile hiçbir zaman umumî siyasetlerinde Türkiye lehine fedakârlığa sevk edilemezlerdi. Bu nazariye, Rus Çarlığını Bulgaristan'ı

istilaya teşvik edebilirdi. Türkiye ortadan kalktıktan sonra Çarlığın bakış açısı da bundan başka bir şey değildi.

Milliyet prensipleri devamlı bir sulh temini için, fetih ve istilâ emellerine, sınır tartışmalarına, siyasî megalomanlara mütehammil olmayı gerekli sayardı. Wilson'da çok defa Amerika'da mevcut muhtelif kavmiyetlerin, kavimlerine ait medeniyet eserlerinin hiçbir hak ve iddiaya esas olamayacağını zikretmişti.

Wilson Prensiplerinin teyit ettiği milliyet esasları, bir çoklarının yanlış anladıkları üzere memleketlerinin sınırları dışındaki kavimler ile ilişkili değildir. Bundan dolayı Türkiye'de bir Ermenistan'ın, Türkiye'de bir Bulgaristan'ın veya İzmir'de Yunanistan'ın iddia edecek hiçbir hakkı yoktur. İzmir'de Yunan işgaline karşı en ziyâde müdafaa edilecek esas budur. İzmir'de Rumların çoğunluk teşkil edip etmedikleri ayrı bir meseleydi. Osmanlı ülkesinin bir tarafında, bir köyde, bir kazada herhangi bir kavim çoğunluk olabilirdi. Ancak bu durum hiçbir zaman ilişkili olduğu devlete bu kazanın ilhakını icap ettirmezdi.

Çoğunluk meselesi, ayrı bir mevcudiyet ve milliyet teşkil etmek iddiasında bulunan komiteler için söz konusuydu. Mesela Araplar, Halep'ten aşağıda bütün Arabistan'ın çoğunluğunu teşkil etmekteydi. Bundan dolayı onların istiklâlleri, kabul edilen milliyet prensiplerine uygundu.

Milletler, bekâsını tarihi zaferlerine ve en eski geçmişlerine dayandırarak millî vicdanı temin etmek zorundadırlar. Bir millet uzak zamanlardan intikal etmiş olan ananelerine ne kadar bağlı ise o kadar esaslı bir mevcudiyete sahiptir. Asrın prensipleri, her kavmin saadeti ve inkişafı nâmına müsamahakâr bulunmak esassından doğmuş, barışçı prensiplerdi. Bu şekilde bir millet esası, geneli itibariyle çoğunluk olunan, uzun bir mazinin hatıralarına ve eserlerine dayandırılan, bir sınır dâhilinde sakin olan bütün ahaliyi aynı siyasî ve hukukî sıfatlar ile kuşatarak gerçekleştirilirdi. Bunun haricinde, belirsiz hatıralara dayandırılarak bir sınır içinde yaşayan insanları bile yekdiğeriyle mücadeleye sevk edecek bir milliyet prensibi bu asrın prensibi sayılamaz ve hususıyla yaşayamazdı. Napolyon'un Rusya'yı istilasında koluna Fransız damgası vurulan bir köylü balta ile kolunu kesmiş,

“Fransızların İmparatoruna damgasını iade ediyorum!” demişti. O köylü ki Çar’ın damgasını iftihar ile ve mukaddes bir yadigâr gibi taşıyordu.

Millî durum resmî sınırla belirlenmiş bir millettir. Mütareke sınırı, milliyet prensiplerinin çizdiği sınırdır. Bunun dâhilinde yaşayan insanlar, ırkları ve kavmî sıfatları ne olursa olsun millettaş sayılıyordu. Aynı zamanda Osmanlı ülkesinin her tarafı için faydalı görülen adem-i merkeziyet idaresi desteklenilerek, her kavmin kendi muhitinde gelişimi de temin edilmiş oluyordu. Asrın prensipleri olarak anlaşılan milliyet esası buydu.

Hiçbir milletin Türk ırkı içinde boğulması istenmediği gibi Türk ırkı menfaatine ayrı bir ırka mensup vatandaşların rencide edilmesi de kabul edilemezdi. Şimdiye kadar dış telkinlerle hıyanet etmiş olan Hristiyan Vatandaşlardan bir kısmı da aynı prensiplerle himaye edilebilirdi. Fakat onlardan da aynı samimiyeti ve millî prensiplerde aynı itidal ve hakşinaslığı görmek gerekmektedir¹³⁶.

Millî birlik, dünyanın yaşamaya haklı her milletinde kendi kendine oluşmuş bir birliktir. Dâhilî ve haricî her tehlikede tecelli etmekteydi. Vatan endişesi tasavvur olunur olunmaz millî birlik, bunun tabii ve zarurî bir sonucu olarak derhal kendini gösterirdi. Medenî memleketlerde bütün fırkaların birleşmesi, muhalefetlerin mücadeleyi bırakması, işlerin kolaylaştırılmasına, matbuatın ve genel efkârı etkileyen yayınların hemen kendiliğinden hiddet-i milliye-yi takviye etmesi bu dayanışmanın neticesiydi¹³⁷.

Mütarekeyi müteakip memleketin güzide yerlerini işgal eden düşmana karşı kadınlar, kocaları ve kardeşlerinin yanında düşmana karşı durmuştu. Memleketin istiklâlî için başlayan mücadelede kadınlar da üzerine düşeni yapmıştı. Sivas kadınlarında başlayan direniş, Eskişehir hanımları tarafından da gerçekleştirilmiş, Bursa hanımları da aynı cesareti göstermişti. Bu

¹³⁶“Milliyet Prensibi, Asrın Prensibi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 21 Şubat 1336 (Cumartesi), (No:10), s.1.

¹³⁷ “Vahdet İhtiyacı”, **Hakimiyet-i Milliye**, 28 Şubat 1336, Cumartesi, (No: 12), s.1-2.

tavırlarını, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Temsilîyesi'ne çekilen telgraf belgelendirmişti¹³⁸.

Sivas'ta müteşekkil Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, Kilis'te Fransız işgal kumandanının neşrettiği beyannâme üzerine İtilaf Devletleri temsilcilerine, Sadâret Makamı ve Dâhiliye Nezareti'ne protesto telgrafları göndermişlerdi. Hanımlar vatanın mukadderatına daha yakından alakadar olmaya başlamışlardı ve vatanperverlikleri takdir edilecek durumdaydı¹³⁹.

Sivrihisarlı hanımlar tarafından Kurşunlu Camii Şerifinde ervâh-ı şühedaya ithaf edilmek üzer mevlit okutturulmuş ve bu vesile ile hazır bulunan hanımlar kendi idarelerinde 1 seccade ve 900 kuruşla 144 çift çorap derç ve cem etmişler, Sivrihisar Askeri Hastanesi'ne hediye etmişlerdi. Hanımların, Türk ordusu hakkındaki mesailer ve vatanperver tezahüratları her surette taktire layıktı¹⁴⁰.

"Büyük Türk Edibesi" Halide Edip Hanımın şiddetli arzusu üzerine başkumandan fiili hizmette bulunmak üzere kendisini Garp Cephesine davet etmişti. Bu hadise Türk kadınları için bir ilk olmakla beraber halkta ve orduda büyük bir coşku yaratmıştı¹⁴¹.

İnegöl sokaklarında süvarilerimizin Yunanlılarla boğaz boğaza giriştikleri mücadeleye şehrin çocukları da iştirak etmişler ve tıpkı Türk askerleri gibi aralarından bir kaçını şehit vermişlerdi.

Sadece ihtiyarları, gençleri, kadınlarıyla değil, daha ağızları süt kokan masum yavrularıyla müdafaa edilen bir memleket muhakkak kurtarılacaktı. Türk milleti, batıdan gelen zulme karşı gösterdiği bu ulvî kıyam ve cihat ile

¹³⁸ "Bursa Hanımlarının Protestoları" Hakimiyet-i Milliye, 10 Kanun-ı Sani 1336 (1920), Cumartesi, (No:1), s.2.

¹³⁹ "Anadolu Hanımlarının Teşebbüsât-ı Vatanperverîleri", Hakimiyet-i Milliye, 28 Kanun-ı Sani 1336, Çarşamba, (No: 5), s.1.

¹⁴⁰ "Hanımların Şefkati", **Hâkimiyet-i Milliye**, 3 Nisan 1337(1921), (Pazar), (No:150), s.2.

¹⁴¹ "Halide Hanım Efendi Cephe", **Hâkimiyet-i Milliye**, 17 Zilhicce 1339, 21 Ağustos 1337/1921(Pazar), (No:268), s.1. Mustafa Kemâl Paşa 1923'te, Konya Hilâl-i Ahmer Kadınlar Şubesinde yaptığı bir konuşmada, Türk kadınının Millî Mücadeledeki desteklerine teşekkür ederek; "*Dünyada hiçbir milletin kadını bu Anadolu kadınından daha fazla çalıştı, milletimi kurtuluşa ve zafere götürmekte Anadolu Kadını kadar himmet gösterdim diyemez*" demişti. **Hâkimiyet-i Milliye**, 11 Şaban 1341, 29 Mart 1339 (1923), (Perşembe), (No: 776), s.1.

ihtiyar tarihinin mazisine bir harika daha ilâve ediyordu¹⁴². Zaferlerin kazanılması insanları dinî ve millî duyguları okşayıcı davranışlara yönlendirmişti. Şüheda için mevlitler okutuluyordu¹⁴³.

Din ve milliyet fikri, en büyük inkılâplara sebep olmuş iki kardeş fikirdi. Dağınık gönülleri, dağınık orduları bir araya getirerek onlara muayyen bir istikamet, muayyen bir hedef vermişti. Ruhlarda gizli olan kudretleri uyandırmış, tutuşturmuş, silahla devirmiş kırmış dağıtmış ve aşkla yeniden toplamış, kurmuş ve yaratmıştı. Din ve milliyet fikri beşeriyeti sürükleyip götüren fikir kuvvetlerinin en büyüğüydü. Bir fikre karşı çıkılabilecek yine ancak diğer bir fikirdi. Dinin yaptığı terkip ve tevhit hareketine karşı, milliyet tahlil ve taksim eden bir hareketle meşgul görünmekteydi. Birinin zayıf kucakladığını diğeri ayrı ayrı takviye eder, her parçayı kendine kifayet edecek hâle getirirdi. Milletlerin ve milliyetlerin doğuşunda dahilî ve haricî müdahalelerin tehlikelerin ehemmiyeti büyüktü¹⁴⁴.

Büyük Millet Meclisi'nin açılışının yıldönümü de millet arasında bayram sevinci ile kutlanıyordu. Kastamonu, İzmit, Antalya, Kars, Konya'da, mektep çocukları sokaklarda millî şarkıları söyleyerek, dolaşüyor, şehirler bayraklarla süsleniyor¹⁴⁵ Samsun, Kırşehir, Kangırı (Çankırı), Urfa, Bolu, Sinop ve Zonguldak'ta¹⁴⁶, Akdağmadeni'nde gösteriler yapılıyordu¹⁴⁷.

2. Vatan

Anadolu, artık başlı başına uzun mânâlar ihtiva eden bir mefhum olmuştu. Düne kadar Anadolu, Osmanlı İmparatorluğu'nun "memalik-i mahrusa"sını gösteren haritalar üzerinde sadece bir parça olarak

¹⁴² "Türk Çocukları", **Hâkimiyet-i Milliye**, 28 Recep 1339, 7 Nisan 1337/1921 (Perşembe), (No:153),s.1.

¹⁴³ İnönü Muharebesinde ve sair cephelerde şehadet eden mücahidînin ervâh-ı mübarekesine Mustafa Kemâl Paşa tarafından Hacı Bayram Camii'nde Cuma namazını müteakip mevlit okutulmuştur. **Hâkimiyet-i Milliye**, 5 Ramazan 1339, 13 Mayıs 1337, (1921) (Cuma), (No:184), s.1.

¹⁴⁴ Müderris Hamdullah Suphi Bey'in geçen Cuma vermiş oldukları Konferans, "Milliyet Düsturları", **Hâkimiyet-i Milliye**, 29 Rebiülahir 1341, 19 Kanun-ı Evvel 1338, (1922), (Salı), (No: 690), s.3.

¹⁴⁵ "Milli Bayram-Anadolu'da Tezahürat", **Hâkimiyet-i Milliye**, 28 Şaban 1340, 26 Nisan 1338/1922(Çarşamba), (No:492), s.2.

¹⁴⁶ **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Ramazan 1340, 28 Nisan 1338/1922(Cuma), (No:494),s.2.

¹⁴⁷ "Anadolu'da Milli Bayram, Gazetemize Gönderilen Telgraflar", **Hâkimiyet-i Milliye**, 3 Ramazan 1340, 30 Nisan 1338/1922(Pazar), (No:495),s.2.

görünüyordu. Bugün ise, bir coğrafya kelimesi olmaktan çıkmış, başlı başına bir fikir ifade etmeye başlamıştı. Anadolu bugün hem iktisadî varlık, hem de siyasî bir varlık ifade etmekteydi. İnsanlar arasında pek büyük bir kitle teşkil eden Türkler, millî birliklerinin sahibi ve müdrikiydiler. Bu durum coğrafi, iktisadî ve millî mânâlarının pek tabii ve zarurî neticesinden ibaretti. Anadolu siyasî varlığı harice karşı müstakil, dâhile karşı serbestti.

Anadolu, üzerinde yaşayan ve çalışan halk kitlelerinin müşterek menfaatlerinin, haklarının ve vazifelerinin yalnız onlar tarafından ve yalnız onlar hesabına idrakini istemekten ibaretti. Bu düstur hakikatın ya da mevcudun ifadesinden başka bir şey değildi¹⁴⁸.

Tanrının bağışı, Oğuzhan'ın "uğruna öl!" dediği vatan, başka yer ve iklimlerde hangi güzellikler olursa olsun hepsinden kıymetliydi¹⁴⁹. Vatan muhabbetinde insana yaşadığını duyuran rabitalar ve hatıralar vardı. Bunların hepsi bir yere toplanarak orada adeta eriyip birleşerek ruhu sarardı.

Vatan sevgisi toprağı başka memleketlerden başka topraklardan ve başka yerlerden ayırırdı. İnsanı kendi sokağına, kendi evine, kendi mezarlığına götürürdü. Önünde mızıkasıyla sınıra giden bir alay heyecan verirdi. Toprakta, şehirde, beraber yaşadığın, dilini, duygularını bildiğin o cins ve kabile kardeşi, din kardeşi müşterek toprağı yağmaya gelen bir haksıza karşı kızar ve yüzü kızarırdı. Ancak vatan sevgisinde esas emaneti yaşatmaktı.

Gurupta güneş sönerken ertesi gün nuru nasıl bekleniyorsa vatanın kurtulmuş sabahları da hep beraber görülecekti. İnsanın sevdiğine karşı, daima severim diye tekrar etmesi ne kadar noksan ve uydurma bir söz ise vatani, yalnız sözlerle sevmek de öyleydi. Vatani insan bütün kalbiyle,

¹⁴⁸ "Anadolu", **Hâkimiyet-i Milliye**, 7 Teşrin-i Sani 1336, (Pazar),s.1.

¹⁴⁹ Cemil SENA imzalı "**Yurdumuz**" şiiri, **Hakimiyet-i Milliye**, 10 Şubat 1337 (1921) (Perşembe), (No: 105), s.2. Orhan SEYFİ'nin "Anadolu Toprağı", **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Nisan 1337(1921) Cuma, (No:149).

Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nin, 17 Şubat 1337(1921)Perşembe (No:111)'de İstiklâl Marşı yayımlanmıştır.

vicdaniyla, ruhuyla sevmeli ve bu uğurda neyi feda edebilirse etmeli ve onu her şeyden sakınıp sevmeliydi¹⁵⁰.

Anadolu Büyük Türk milletinin en eski, bir yurduydu. Türk milletinin Asya kıtasını baştan başa kapladığına, Anadolu'nun asırlarca Türklerin üzerinde yaşadığı bir yurdu olduğuna tarihî şahadetler de vardı. Anadolu'da önceleri "Terak" denilen Türkler bulunmaktaydı. İtalya'nın bir kısmında bile çok eski zamanlarda "Etrüsk" denilen Türkler oturmuşlardı. Anadolu asırlardan beri Türk'tü. Asya'yı hâlâ baştan başa kaplayan büyük Türk milleti, tarihi tekrar ederek belki Rumeli'deki eski Türk'ün diyarlarında bile bayrağını dalgalandıracaktı¹⁵¹.

Anadolu ezelden ebede kadar Türk'tü. Kahraman Mehmetçik Türk'ün hakkını, tarihî ırkına has bir vakar ve kahramanlıkla müdafaa ederken Avrupa'nın ağırbaşlı gazeteleri güzel İzmir'in yeşil Edirne'nin Türk'e ait olduğunu yazmaya başlamışlardı.

Gazi Mustafa Kemâl Paşa'ya destek için çekilen telgraflarda yaşamanın, istiklâlin ne demek olduğunu bilenlerin Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin vatandaşı olmaktan gurur duydukları, vatan için güzide hizmetleri olan ve vatana hayatını vakfetmiş bir insana karşı yanlış yapanların en bedbaht insanlar olduğu ifade ediliyordu¹⁵².

3. Türkler

Türk olmaktan gurur duyulmalıydı. Türkler bir kere daha, ihtiyar Avrupa'ya Türk kahramanlığının nasıl bir mucize, Türk'ün vatanperverliğinin nasıl bir harika olduğunu öğretmişlerdi. Onların kuvveti ne olursa olsun, Türk azmi önünde durmaya mecbur olacaktı.

¹⁵⁰“Milli Düşüncelerden /Sevmek Kanunu”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 8 Kanun-ı Sani 1337/1921, (Cumartesi), No:94, s.2.

¹⁵¹“Anadolu ve Türkler”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 11 Zilhicce 1339, 15 Ağustos 1337/1921(Pazartesi), (No:265),s.2.

¹⁵²Tadil-i intihab teklifinin ardından, “Mustafa Kemal'in Vatanı!, Bütün Türklerin Kalbidir. Bunu Bütün Milletin Yek Avaz Olarak İzhar Ettiği Histen Anlıyoruz. Büyük Millet Meclisi Riyasetine ve Ankara'da Reis-i Muazzamımız Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine” Muş Mutasarrıfı Halet tarafından çekilen telgraf, **Hâkimiyet-i Milliye**, 23 Rebiülahir 1341, 13 Kanun-ı Evvel 1338/1922(Çarşamba), (No: 685),s.1.

Mağlup bir Türk ile görüşmeyi düşünen Loyd Corc ve bütün Avrupa, Türk zaferi ve Yunan hezimetini görmüştü. Türkler artık Süleyman'ın Viyana'ya götürdüğü muhteşem Türk'ün çocuğu olmaktan ya da gerçekleştirdiği sınırsız fetihlerden gurur duymayacaktı. Türkler, Cihan Harbi'nde yenilmiş, yaralanmış, ezilmiş, bütün Hristiyan dünyası üstüne hücum etmiş olmasına rağmen Ankara'nın kara bucağında toplanmış ve dünyaya isyan etmiş imanlı bir millet olmaktan gurur duyacaktı. Aşkla, imanla, kendisi olmuş ve kendi kalmak isteyen millet saf iradesiyle, iki senede muazzam ve mübarek bir eser ortaya çıkarmıştı. Bu başarı tarihte emsali olmayan bir işti.

Türk, on sene harpten başını kaldırmamıştı. On sene dünyanın en muazzam devletleriyle bütün dünya ile harp etmişti. Yunanlıların istilaya kalkıştığı topraklarda, bugün yeni ve muzaffer bir Türkiye doğmuştu. Bütün dünyayı, fedakâr kudreti ve mukaddes istiklâl aşkı önünde itaat ettirecek, kanıyla müdafaa ettiği hakkını kabul ettirecek; yeni genç ve parlak bir Türkiye doğmuştu.

Tarih, bugün kanlarını döken Türklerin fedakârlığını, hiç başka bir milletinkine benzemeyen emsalsiz cesaretlerini yeni Türkiye'nin temeli olarak tanıyacaktı. Avrupa'nın "Hasta Adamı" dedikleri Türk ölmüştü!¹⁵³.

B. Kürtler ve Kürdistan

Kürtler, kongrelerden silâhlı Millî Mücadele'nin başladığı ikinci safhaya kadar, Anadolu'da Türklerle kader birliği yapmış, Müslüman bir unsur olarak görülmüştü. Bu sebeple İstanbul'da veya herhangi bir Anadolu şehrinde Kürtlük adına çalışan bazı Kürtlerin bağımsız bir Kürdistan kurma yolundaki tavırları, millî hareketi imha plânıydı. Damat Ferit Hükümetinin de bu duruma katkısı olmuştu. Ancak Kürtlerin asırlardan beri Osmanlı olduğu ve olacağı

¹⁵³ İnönü zaferinin ardından Müfit Ferit imzalı yazı, **Hâkimiyet-i Milliye**, 3 Nisan 1337(1921) Pazar, s.1.

yaptıkları fedakârlık ve müspet tavırlarıyla şekillenmişti. Ankara’da Heyet-i Temsiliye Riyasetine gönderilen telgraflarda bu görüşü tasdik etmekteydi¹⁵⁴.

C. Çerkezler

2 Ağustos’ta İstanbul’da ayan azasından Müşir Fuat Paşa’nın başkanlığında, Merkez Kumandanı Ahmet Fevzi Paşa ve Çerkez ileri gelenleri ile bir toplantı yapılmıştı. Burada, Atina’ya giden İzmit mutasarrıfı İbrahim’in hain teşebbüsünü ret ve lanetleme kararı verilmişti. Teâvün Cemiyetinin bir toplantısında da yanlış davranışların Çerkezliği temsil edemeyeceği ve bunların Çerkezler adına söz söylemek salahiyetini haiz bulunmadıkları beyan edilmişti.

2 Ağustosta, İstanbul Merkez Kumandanı Ahmet Fevzi Paşa İkdâm Gazetesi murahhaslarına bir beyânatta bulunmuştu. Bu beyanatta; *“Çerkezler, katiyyen iftirak fikrini bilmemişler. Çerkezler, Türklerle beraber güler ve onlarla beraber ağlarlar.. Çerkezler, ekmeğini yiyip suyunu içtikleri memlekette nankörlük etmezler. Ba husus din hususunda Türklerle ayrılığı gayrıları yoktur. Çerkezler, indinde Türklük Çerkezlilik yoktur. Dinimizin yasak ettiği veçhile tanıdığımız millet millet-i İslamiye, vatan darü’l İslâm’dır. Aksi fikirde bulunanların Çerkezlilik hakkında beyan-ı mütalaada selahiyetleri yoktur”* demişti¹⁵⁵.

Ancak İzmir’de Yunan emel ve fikirlerine destek olan Çerkezler vardı ki bunlar “Arızalı Çerkezler”di¹⁵⁶. Bunun için de Çerkez ulema, eşraf ve muteberleri 27 kişilik imzayla Aziziye’den bir telgraf yollamışlardı. Bu telgrafta; Sivas Çerkezleri, Osmanlı toplumuna dâhil oldukları günden bugüne kadar Türk kardeşleriyle müşterek etmiş ve etmektedir. Aralarından bazılarının Yunanlıların hain emellerine vasıta olduklarını üzüntüyle

¹⁵⁴ **Hâkimiyet-i Milliye**, 10 Kanun-ı Sani 1336 (1920) Cumartesi, No:1, s.1-2.

¹⁵⁵ **Hâkimiyet-i Milliye**, 17 Zilhicce 1339, 21 Ağustos 1337/1921 (Pazar), No:268, s.1.

¹⁵⁶ “Arızalı Çerkezler”, başlıklı yazı bkz. **Hâkimiyet-i Milliye**, 13 Rebiülahir 1340, 13 Kanun-ı Evvel 1337/1921 (Salı), (No:377),s.2.

duydukları, bu durumu lanetledikleri ifade edilerek; Çerkezlerin bunlara alet olmayacakları ilân ediliyordu¹⁵⁷.

Diğer taraftan İzmir’de Yunan ordusunu 2000 kişilik “vatansızın” destekleyeceği, başlarında da kim olduğu “malum” olan “vatansızların” suikastlar yapacağı, İzmir’e ne kadar şaki ve şer varsa yığıldığı ancak, Yunan ordusunun bu şekilde takviyesinin korkutucu bir şey olmadığı haber veriliyordu¹⁵⁸. İzmir’deki bu durum karşısında ise çeşitli Çerkez Cemiyetlerinden lanetleme telgrafları geliyordu¹⁵⁹.

İzmir’de Çerkezler nâmına hareket eden bir cemiyet reisi, heyet idare âzâsı ile İzmir Ermeni murahasını ve Rum Metropolithanesi’ni ziyaret etmişti¹⁶⁰.

D. Hristiyan Türkler

Gazetede Anadolu’ya erken göçlerle gelen Türklerin bir kısmının uğradıkları istilalar ve savaşlar sonucunda Hristiyanlığı seçmek durumunda kaldığı teması işlenmişti. Bunlar Anadolu’da yaşamaya devam etmekte olan Türklerdi. Dilleri, örfleri, adetleri, duaları, vaazları Türkçe’ydi Türk’tüler. Sadece bağlı bulundukları kilise itibariyle Rum ismi almışlardı.

Millî Mücadeleye kadar Fener Patrikhanesi’ne bağlı olan bu Ortodoks Türkler, Fener’in Yunan emellerine alet olması ile Anadolu Piskoposluğunu ihdas etme yolunu tutmuştu. Bu cemaatin ruhanî reisi Papa Eftim Efendi’ye göre, dinde Patriklik makamı olmadığı için bu makamın adı Başpiskoposluk Makamıydı. Papa Eftim Efendi, Anadolu’daki Türk Ortodoks cemaatlerini Yunan oyununa uymamak ve alet olmamak üzere, uyarıyor ve olumlu

¹⁵⁷“Çerkezlerin Reddiyesi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 13 Rebiülahir 1340, 13 Kanun-ı Evvel 1337/1921 (Salı), No:377,s.2.

¹⁵⁸ “İzmir’deki Vatansızların İhanet Hazırlıkları” **Hâkimiyet-i Milliye**, 10 Cemaziyel Evvel 1340/9 Kanun-ı Sani 1338 1922 (Pazartesi), No: 400, s.1.

¹⁵⁹ “Çerkezler Arasında”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 10 Ramazan 1340/7 Mayıs 1338/1922(Pazar), (No:500) ,s.1.

¹⁶⁰ “İzmir’de Yunanlılarla Çalışan Çerkezler”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 12 Ramazan 1340/9 Mayıs 1338/1922,(Salı), (No:502), s.3.

cevaplar da alıyordu. Bu Hristiyan cemaati grup grup telgraflarla, TBMM Hükümetine bağlılıklarını bildiriyorlardı. Gazetede Hristiyan Türklerin İstanbul Patrikhanesine bağlılıklarından vazgeçmeleri ve Anadolu'da yeni bir Başpiskoposluk makamının kurulması teşvik ediliyordu.

Bu Türklerin Hristiyanlaşması da hikâye edilmişti. Tarihi kadim incelendiğinde Anadolu ve Kafkasya'da (Heytler, Sitler, Kumanlar...) gibi Turanî ırklar saltanat sürmüşlerdi. Bu hükümetler Bizanslı Rumların hücumlarına uğrayarak, ara sıra mağlup olmuşlar, işkencelere maruz kalmışlar içlerinden bazıları dinini değiştirmek zorunda kalmıştı. Fakat ana dilleri Türkçe'yi hâlâ muhafaza etmişlerdi. Bunlar yaşayış tarzları, ruh ve maneviyatları itibarıyla Türk'tü. Fakat çoğunlukla Türklüğünü unutan siyasî bir zümre hâline gelmişlerdi.

Bir Karamanlı Rum ile hakiki Rum birbirinden çok ayrıydı. Rumlar fırsat buldukça Anadolu sahiline hücum etmiş ve Anadolu halkını kendi dinine dahil etmişti.

Ermeniler de fırsat buldukça Türklerin cehaletinden istifade etmişler, birçok Koman ve Peçenek Ermeni ve Rumluğa karışmıştı. Anadolu tarihin ilk devirlerinden beri Türk'tü. Rum ve Ermeniler, Anadolu'ya sonradan gelmişlerdi. Türkçe konuşan Hristiyanlar yani Rumca, Ermenice bilmeyenler tamamen Türk'tü. Bu kabil olanlar diğerlerine karşı daha büyük bir nispet teşkil ediyorlardı¹⁶¹.

Anadolu'nun kadim ahalisi asırlardan beri Türk'tü. Anadolu tazyike uğradığı zaman birçok Türk, Rum ve Ermeni mezheplerini kabule mecbur kalmıştı. Anadolu'da Rumca bilenler sahillerde, Ermenice bilen bir kısım ahalide Van ve Bitlis havalisinde oturuyordu. Anadolu ortalarındaki Hristiyan Türklerin büyük çoğunluğunun Türkçe'den başka dilleri yoktu. Kiliselerde bile Türkçe vaaz yapar, Türkçe dua ederlerdi.

Lisanlarıyla Türklüklerini muhafaza eden bu ırkdaşlar yalnız üzerinde bir Ermeni ve Rum adı taşımaktaydılar. Ahlâk, adet, ruh ve seciyeleri tamamen Türk'tü. Bunlar Türklüğe şuursuzca sadık kalmışlardı. Hatta

¹⁶¹İzzet Ulvi'nin "Anadolu'da Hristiyan Türkler -1-" makalesinden, **Hâkimiyet-i Milliye**, 20 Rebiülevvel 1340, 20 Teşrin-i Sani 1337/1921 (Pazar), (No:357), s.2.

Müslüman Türkler bazı tariklere nasıl bir ananeyi ihya ederek gelmişlerse tıpkı Müslüman Türkler gibi onlarda ruhlarında tarikalara girmek meylini tutmuşlardı¹⁶².

Türk Ortodokslarının ruhanî lideri Papa Eftim de, Türkiye Hristiyanlarının eskiden beri Terak Türklerinden olduğunu söylüyordu. Türk Ortodoksları ve İstanbul, Misâk-ı Millî dâhilinde, Türk Ortodoks riyaset-i ruhanîsine tâbi olacaktı. Hristiyanlar üzerinde tahakküm edecek bir salahiyyeti olmayan Fener Patrikhanesi mezhebî vazifeden itidal etmiş görününce, ırken Türk olan Şark Ortodoks kilisesi, yeni kilisesini hür ve serbest olarak tesis etmişti. Kilise işleri, emlâkı, evkâfı, bütçesi hür ve müstakil kalmak şartıyla 12 piskopostan yalnız 1'i umum kiliselerdeki Hristiyan cemaati efradı tarafından seçilecek ve bir başpiskopos olacaktı.

Anadolu'da 200 adet kilise (köyler manastırlar hariç), 500'ü aşkın rahip vardı. Bu rahiplerden, Yunan emellerine tâbi olmak itibariyle mütarekeyi müteakip dinî ve mezhebî vazifelerini terk ile firar etmiş olanlar vardı. Müstakil olmaları şartıyla Türk Ortodoks kilisesine tâbi dört despot mevcuttu. Despotlar kilisece "evâmîr-i mukaddese" almışlardı. Bütün ruhban ve despotlar kilisece takdis edilmişlerdi. Başpiskoposluk Makamı, Miladî 3. asırda tesis etmiş olan Kayseri Kilisesiydi. Keskin Kazası Başpiskoposluk Makamı değildi. Keskin bir cemaat ve kiliseydi. Türkçe ayinler Fener Patrikhanesinin tertip ettiği kitaptan tercüme edilerek icra edilmekteydi. Papa Eftim Efendi dinde patrikliğin mevcut olmadığını bundan dolayı Patrik unvanının olamayacağını, dinin piskoposluğu emrettiğini ve Türk Ortodoks teşkilatının tamamıyla halkın ruhuna muvafık bir teşkilat olmasına çalışacağını açıklamıştı¹⁶³.

Keskin Türk Ortodoks Ruhanişi Papa Eftim Zeki Efendi bir tamim ile Ortodokslara şerre alet olmamalarını tavsiye etmişti. Papa Eftim burada, ne Fener Patrikhanesine ne de Avrupa devletlerine Anadolu Türk Ortodoks

¹⁶² İzzet Ulvi, "Anadolu'da Hristiyan Türkler -3-", **Hâkimiyet-i Milliye**, 7 Cemaziyel Evvel 1340, 6 Kanun-ı Sani 1338 (1922)(Cuma) (No:398),s.2.

¹⁶³ İngiliz Kilisesi'nin Anadolu Patrikliği/Türk Ortodoks Patrikliği Hakkında Papa Eftim Efendiye sorduğu bazı sualler ve cevaplarla ilgili metinden alınmıştır. **Hâkimiyet-i Milliye**, 24 Cemaziyel Ahir 1340, 22 Şubat 1338 (1922) Çarşamba (No: 438), s.2.

Hristiyanları için vekâlet vermedik. TBMM Hükümetinden şikâyetimiz yoktur. İtaat edip, iyi olanı işlemekle mükellefiz diyordu.

Eftim Efendi; *“Anadolu’da iki kardeş, asırlardan beri yan yana yaşadık. Anadolu davasında biz Türk kardeşlerle tamamen müşterekiz. Umumî gönül birliğiyle ve pek samimî olarak, millî davamızı müdafaa ederken TBMM’nin meşru ve içimizden doğmuş hükümetimiz olduğunu bütün cihana da pek samimi olarak anlatmak zamanı gelmiştir. Umumî Anadolu Türk Ortodoks Rumları ve Hristiyanlarını meşru davamızın müdafaasına davet ederim. Anadolu’da yalnız Müslüman Türk ve Hristiyan Türk vardır. Hükümetimiz bizim kurduğumuz hükümettir. Mektubun kilise ruhanisi tarafından umum millete kıraat ve ilânını istirham ederek dua eylerim.”* diyordu¹⁶⁴.

Papa Eftim Efendi Kayseri’ye kadar bir seyahate çıkmış, ziyaret ettiği cemaatler Papa Eftim Efendi’ye büyük bir hiss-i kabul göstermişler ve tamamıyla kendisiyle hem fikir olduklarını söylemişlerdi. Bu cemaatler mekteplerinden Yunanca’yı kaldırarak mekteplerin birleştirilmesine karar vermişlerdi. Mekteplerde okunan Yunanca dualardan bir şey anlamadıklarından bunların ana lisana tercüme edilmesini de rica etmişler ve dualar kısa sürede Türkçe’ye tercüme edilerek mekteplerde tedricen öğretilmeye başlanmıştı. Anadolu’ya Türk Ortodoks cemaati tarafından teşkilatta kullanılmak üzere 500 lira teberru edilmişti¹⁶⁵.

Samsun Türk Ortodoks Cemaatinin ruhanî reisi Papa Atanas; *“Hristiyan Türklerin Müdafaa-i Hukukunu salahiyetin ancak Büyük Millet Meclisine aittir. Düşman Yunanlılarla Fener Patrikhanesiyle hiçbir salahiyetimiz yoktur. Meşru haklarımızın müdafaası ve bir merci-i ruhanin tesisi hususunda Papa Eftim Efendiyi umumî vekil kabul ve tayin ettik”*

¹⁶⁴ “Ortodoks Kiliselerine Tamim”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Rebiülahir 1340, 1 Kanun-ı Evvel 1337/1921, Perşembe, (No:367)s.2.

¹⁶⁵“Türkler ve Ortodokslar”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 7 Rebiülahir 1340, 7 Kanun-ı Evvel 1337/1921 Çarşamba, (No:372), s.2.

diyordu¹⁶⁶. Anadolu'da başka Türk Ortodoks cemaatleri de bu tür telgraflar gönderiyorlardı¹⁶⁷.

Gazetede, "Anadolu Rumları" İstanbul Patrikhanesinden ayrılmakla tarihî bir yanlıştan da dönmüş oluyorlar, deniliyordu. Anadolu Rumlarının dinî bir merkez olmaktan ziyade, siyasî entrikalara ve Yunan eşkiyasına bucağın olan İstanbul Rum Patrikliği ile artık alâkalarını kesmek arzusunda oldukları ifade ediliyordu. Anadolu'nun Karaman veya Kayseri gibi mahallerinde bir "Ortodoks, Rum patrikliği" tesisi için bir süreden beri muhtelif cemaatler nâmına gönderilen muhtıralar, dilekçeler, telgraflar ve talepler bu arzusunun ciddiyetine kuvvetli bir delil silsilesi teşkil etmekteydi. Anadolu Rumları bu hareketleriyle tarihî bir hatayı tashih etmiş oluyorlardı. Çünkü Fener, Atina ile anlaşarak İstanbul'da Bizans tahtını kurmak için Türkler aleyhine faaliyete başlamıştı. O zaman Anadolu Rumlarının da rahat ve huzuru nihayet bulmuştu. İstanbul'dan, Atina'dan, Heybeli Ada'dan yetişen rahipler tedricen aralarına sokulmuştu. Kendilerine ilim nâmına, din, fal, hıyanet ve fesat telkin etmişlerdi. Pontus Cemiyetleri, Eterya Cemiyetleri köylere kadar ulaşmış, Anadolu Rum'unun hissiyatını bozmuş, zihnini bulandırmış ve onu nihayet kavlen ve fiilen Türk düşmanı etmişti. İşte Anadolu'da aynı dili konuşan aynı ırktan olan Türk'ün ve Rum'un arasındaki dirliksizliğin sebebi bunlardı. Anadolu Rumları, asırlardır adalette müreffeh ve mesut yaşadıkları Türk milletine karşı duydukları husumetten kendileri de zarara girmişti. Türkler kadar kendi rahatlarını da kaçırmışlardı ve geçmiş devirlerin huzur ve refah günlerini hasretle aramaya başlamışlardı. Belki bu yolun çıkmaz bir yol olduğunu anladıkları için ve kendilerine felaket getiren bu yalancı Rumlukta bıktıkları için Türklerle, ırkdaşlarına yanaşmak istemişlerdi. Türklerle Rumları

¹⁶⁶“Türk Ortodoksları”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 16 Cemaziyel Evvel 1340, 15 Kanun-ı Sani 1338 (1922) Pazar, (No: 405), s.2

¹⁶⁷ “Türkler ve Ortodokslar, Çorum Hristiyanları Papa Eftim Efendi İle Hem Fikir Olarak Bir Yaşamak Arzularını İzhâr Ediyorlar.”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 7 Rebiülahir 1340, 7 Kanun-ı Evvel 1337/1921Çarşamba, (No:372),s.2. ; Gümüşhacıköy Ortodoks Milleti Namına “Hristiyanlar Diyorlar ki”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 9 Şevval 1340, 6 Haziran 1338/1922, Salı, (No: 524),s.2.

mukayese etmişler ve nihayet Türk'ün olmaya karar vermişlerdi. Eğer bu arzuları ciddi ve samimi ise Türkler tarafından ret ile mukabele görmeyeceklerdi¹⁶⁸.

Ortodoksların yılbaşı münasebetiyle Söke Metropolithanesi'nde Metropolit Vekili tarafından ilk defa olarak Türk Ortodoks Patrikliği nâmına bir ayin de icra edilmişti. Ayinde Türk silahlarının başarısı ve memleketin kurtuluşu için dua edilmiş ve Metropolithane Türk bayraklarıyla donatılmıştı. Bu tezahürat, İtalyanlar üzerinde de derin tesirler bırakmıştı¹⁶⁹. Türk Ortodoksları, Anadolu'da bağımsız bir patrikhane kurulması hakkındaki arzularını Adliye Vekâletine resmî olarak arz etmişlerdi¹⁷⁰.

Buna karşılık Fener Patrikhanesi, Anadolu Hristiyanlarının zulme maruz kaldıkları yönünde haberler yayıyor, bu haberlere özellikle İngiltere basınında yer veriliyordu. Bu konuda bir tepki Bafra'daki Türk Ortodokslardan gelmişti. Telgrafta; *"Anadolu Hristiyan halka zulüm yapıldığından bahseden neşriyatı üzüntüyle öğrendik. Millî hükümetin Anadolu'nun namuskâr evlatlarına her zamankinden ziyade şefkatle yaklaştığını, insanların iş ve gücüyle meşgul olduklarını Avrupa milletlerine ilân ederiz. Bu çirkin isnat ve iftiraları şiddetle reddederiz"* diyorlardı. Telgrafta ayrıca, kendilerinin Ortodoks mezhebinden olmakla beraber an asıl Hristiyan Türk, lisanlarının Türkçe olduğu, adet ve ananelerinin Türk olduğu, Yunanlılarla mezhepten başka bir alâka ve

¹⁶⁸ "Asla Rücu", **Hâkimiyet-i Milliye**, 23 Şaban 1339, 1 Mayıs 1337/1921,(Pazar), (No:173), s.1.

¹⁶⁹ "Ortodokslar ve Silahımızın Zaferi Duası", **Hâkimiyet-i Milliye**, 4 Cemaziyel Ahir 1340, 2 Şubat 1338 (1922) Perşembe, (No: 421), s.2. Türk Ortodoks Kilisesi dışında Katolik Kilisesi de müteveffa Papa'nın ruhu için bir ayin düzenlemiş, ayinde davet üzerine rical, memurin-i mülkiye ve askeriye ile Katolik cemaati hazır bulunmuştu. Ayinin bitiminde reis-i ruhanî Nersis Efendi, vatanperverâne bir nutuk irad eylemiş ve müteveffa Papa'nın Umumî Harbin her anında akan kanlara nihayet verilmesi için sarf-ı mesai ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin dâvâ-yı milliyesindeki hakikat ve meşruiyeti ve Yunanlılar tarafından ikâ olunan mezalimi protesto ettiğini söylemişti. Nersis Efendi, Ecdadımızın, Büyük Türkiye Hükümeti'nin idaresine iltica ettikleri asırlardan beri bilumum Hristiyanları şefkatle himaye altına alındığı cins ve mezhep ayırt etmeksizin bir kanun ve nizam altında rahat ve huzur içinde yaşadığını anlatmıştı. Nersis Efendi, muazzez topraktan bir karış bile verilmemesi için haklı bir dava takip edildiğini Allah'ın inayetine Sevgili Başkumandan-ı Zışamımız Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle Vükelayı fiham ve milleti temsil eden mebusan-ı kiramin, sair ekabir-i memurinin, öteden beri cihangirane ve arslanca çarpışmakta olan askerlerin üzerinde olması için niyaz ve istirahatda bulunduklarını arz etmişti. Nersis Bağdikyan Efendi'nin bu samimi nutku hazirun üzerinde pek büyük bir tesir bırakmış ve maarif müdürü Vasıf Bey mukabilde bulunarak müteveffa Papayla Türkler arasındaki muhabetten bahs etmişti. "Türkler ve Katolikler", **Hâkimiyet-i Milliye**, 23 Cemaziyel Ahir 1340, 21 Şubat 1338 (1922) (Salı), (No:437),s.2.

¹⁷⁰ "Anadolu Patrikhanesi ve Adliye Vekâleti", **Hâkimiyet-i Milliye**, 28 Rebiülahir 1340, 28 Kanun-ı Evvel 1337/1921, (Çarşamba), (No:390), s.1.

münasebetlerinin olmadığını ifade ediyorlardı. Türk Hristiyanlarının millî hükümet etrafında toplanarak, memleketin istiklâli adına çalıştığı, geneli Türk olan cemaatlerinin mezhebi bir tarafa bırakarak, Yunan emel ve fesatlarına hizmet eden İstanbul Patrikliği ile münasebeti kestiklerini ilân ediyorlardı. Ayrıca Bafra Türk Ortodoksları, Anadolu'da Türk Ortodoks Patrikliğini tanıdıklarını, Hristiyan Türklerin, Pontusçuluğa aleyhtar olduklarını, vatanları ve ırkdaşlarıyla aralarına nifak tohumları saçmak isteyen serseri Rumları ve gazetelerdeki Anadolu Hristiyanlarına mezalim yapıldığı şayiasını nefretle telin ederiz, diyorlardı¹⁷¹.

Papa Eftim Efendi de, Anglikan Kilisesi Başpiskoposu Mr. Cantespuri'ye bir mektup göndermişti. Mektupta, insanlığı inletenlere lanet ederek, insanlığın acilen sulh ve saadet beklediğini, medenî devletlerin arzu ve gayeleri hilafına Fener Patriki Meletiyus'un bir takım asılsız şikâyetnameler tertip ve neşr ile Hristiyan âlemini Türkler aleyhine birleşmeye davet ederek, yeni baştan sulhü ihlâl edecek girişimlerde bulunduğunu, Kitâb-ı Mukaddesin insanlar arasında muhabbet ve samimiyeti emrettiğini söylüyordu. Fener Patriki Meletiyus, İngiltere Hariciye Nezaretine, Anglikan Kilisesi Başpiskoposluk Makamına ve batı matbuatına müracaat etmiş, dünyayı yeniden yeniye karıştırarak kan ve dumana boğmaya teşebbüs etmişti. Papa Eftim, Meletiyus'un teşebbüslerini cihan kiliseleri alemine karşı protesto ediyor, Allah'a dünyanın sulh ve selameti için dua ediyordu¹⁷².

E. Ermeniler

Ermenilerin büyük Ermenistan hayaliyle işgal güçleri ile birlik olması ve kıtaller yapması onların büyük bir kısmına duyulan güveni sarsmış, bunlar

¹⁷¹“Hristiyanlar Ne Diyor? Yunanlıların Dostlarının Pontus Hulyaları Kurdukları Memleketler Ahalisi Entrikalardan Usandık Ve Lanet Ediyoruz Diyorlar.”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 10 Şevval 1340, 7 Haziran 1338/1922, Çarşamba, (No: 525), s.2.

¹⁷²“Umum Anadolu Türk Ortodoks Cemaati ve Kiliseleri Murahhas ve Vekil-i Umumisi Papa Eftim'den Anglikan Kilisesi Serpiskoposluğuna”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 25 Şevval 1340, 22 Haziran 1338/1922, (Perşembe), (No:538), s.2. Ortodoks Türklerle ilgili ayrıntılı çalışmalar için bkz. Mustafa EKİNCİKLİ, Türk Ortodoksları, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1998.; Yonca ANZERLİOĞLU, Karamanlı Ortodoks Türkler, Ankara, Phoenix,2003.

içerisinde Büyük Millet Meclisi Hükümetini destekleyenlerin beyanâtlarına da gazetede yer verilmişti.

Gazetede, İstanbul'da İngilizlerin emri ile Anadolu'ya karşı bir ordu kurulmasına teşebbüs edildiği, bu orduda Rum ve Ermenilerden asker toplanmaya başlandığı¹⁷³; Osmanlı tebaası oldukları hâlde düşman ordusuna girerek Ermeni Gönüllü İntikam Alaylarında yer alan Ermenilerin Türk askerine karşı silah kullandıkları, bunlardan yakalananların Ankara istiklâl Mahkemesi'nce idama mahkûm edildikleri yazılıyordu¹⁷⁴.

Sovyet Rusya'nın kurulması ile çizilen yeni sınırlarda Ermeniler yine rahat durmamışlardı. Birkaç bin kişilik orduyla Gürcistan'a taarruz etmişler, yine eski emperyalizm istidatlarını göstermişlerdi. Ermeniler istiklâllerinden önce ve sonra keyfî ve kemmî kifayetsizliklerine bakmayarak, zaman zaman Türkleri de rahatsız etmişlerdi.

Sulh esnasında Ermenilerden yalnız bir şey istenmişti, bundan sonra Türkleri rahat bırakmaları! Fakat Ermeniler ellerine biraz kuvvet geçince, Müslüman kanı dökmeyi halel görmeye başlamışlardı. Antlaşmaya göre Ermenilerin, yalnız 1500 askerleri olacaktı. Hâlbuki Ermeniler bir ordu ile ortaya çıkmışlardı. Sözlerinden dönmüşlerdi ve kim bilir kaçınıcı defa Türk milletini aldatmışlardı¹⁷⁵.

TBMM ile Ermenistan Hükümeti arasında imzalanan Gümrü Antlaşması hükümlerinin Ermeniler tarafından tatbik edilmekte olmasından dolayı millî hükümet Erivan hükümetine bir ültimat vermişti¹⁷⁶.

Diğer taraftan Ankara Ermeni Katolikleri, Develi Ermeni Cemaati, Boğazlayan Ermenileri ve Samsun Ermenileri telgraflar yayınlamışlardı. Bu telgraflarda, Anadolu'da Hristiyanlara mezalim yapıldığına dair İngiliz basınında yer alan haberleri yalanlamışlar, hükümetin müşfik himayelerinde olduklarını belirtmişlerdi. Samsun Ermenileri Dersaadet Ermeni

¹⁷³ “Ermeni ve Rumlardan Asker”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336 Çarşamba, s.3.

¹⁷⁴ “İdam”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 28 Şaban 1339, 6 Mayıs 1337/1921(Cuma), (No:178)Cuma, s.2.

¹⁷⁵ “Hüseyin Ragıp”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 20 Şubat 1337(1921), (Pazar), (No: 113).

¹⁷⁶ “Ermenilere Ültimat Verildi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 21 Şubat 1337, (1921) Pazartesi, 114.

Patrikhanesiyle olan alâkalarını kestiklerini ve hatta Patrikhaneden gönderilen murahhasaya kesin yol verdiklerini de belirtmişlerdi¹⁷⁷.

F. Rumlar

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, Fener Rum Patrikhanesi ve Rumların büyük çoğunluğunun, Yunan işgaline destek olduğunu yazmıştı. Gazeteye göre; Yunan ordusu girdiği her yerde, mektepleri, medreseleri yakıp talan etmiş, insanları katletmişti¹⁷⁸. Fener Patrikhanesi Yunan ordusu lehine giriştiği faaliyetlerden dolayı şer odağıydı. Rumlardan işbirliği içinde olanlar, yakalandıkları taktirde İstiklâl Mahkemelerince cezalandırılıyorlardı¹⁷⁹.

Ancak Anadolu'daki başka Hristiyan gruplarında olduğu üzere Rumlar dan da Millî Mücadeleyi ve millî hükümeti destekleyen beyânlar gelmişti. Trabzon Rumları, Ankara Heyet-i Murahhasası'ndan başka hiçbir heyete salahiyyet vermediklerini söylüyorlardı.

İstanbul Rum Cemaatinin murahhasları ise bir araya gelerek, Venizelos'a minnettarlıklarını bildirmişlerdi¹⁸⁰. Rum rüesâsı Patrikhanede toplanarak, Yunan ordusu için bütün Rumların mecburi ianeye tâbi tutulmalarına karar vermişti. Serveti nispetinde iane vermeyen Rumlar için siyah listeler düzenlenmişti¹⁸¹. İstanbullu Türk ahali ve Müslüman zenginlere de Rumlardan ibret alarak yardımda bulunmalarını tavsiye ediyorlardı¹⁸².

Pontus Rum Cemiyeti, Anadolu içinde 17 seneden beri çalışmıştı. Batının nazarında hastalandığı söylenen eski velinimetin mirasına en fazla layık olanlar da onlardı. Zaten Rumeli Rumlarındı. İstanbul, Bizans Rumlarındı. İzmir'in Rumlara aidiyeti münakaşaya bile değmezdi. Eskiden

¹⁷⁷ “Hristiyan Cemaatleri”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 6 Şevval 1340, 2 Haziran 1338/1922, Cuma, (No:521),s.2.; **Hâkimiyet-i Milliye**, 25 Şevval 1340, 22 Haziran 1338/1922(Perşembe), (No:538), s.2.

¹⁷⁸“Türkleri Öldürüyorlar”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 20 Şaban 1339, 28 Nisan 1337/1921, (Perşembe), (No:171), s.1.

¹⁷⁹“Pontusçuların Akıbeti” Habere göre, Anadolu'nun en saf Türk topraklarında hükümet tesisi münasebetiyle bir çok cinayetler irtikap edenler Amasya'da idam edilmişlerdi. **Hâkimiyet-i Milliye**, 19 Muharrem 1340, 21 Eylül 1337/1921 Çarşamba, (Sayı:299),s.2.

¹⁸⁰ “İstanbul Rumlarının Protestosu”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 28 Kanun-ı Evvel 1336 Salı, s.2.

¹⁸¹“İstanbul Rumları”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 27 Muharrem 1340, 29 Eylül 1337/1921, Perşembe, (No:307),s.1.

¹⁸² **Hâkimiyet-i Milliye**, 30 Muharrem 1340, 2 Teşrin-i Evvel 1337/1921(Pazar), (No:310)

beri “sahil-i nişin” olan Yunanlıların Karadeniz’de bir hakkı olmadığını kim iddia edebilirdi. Trabzon, Samsun ve havalisi eskiden beri Anadolu’daydı. Bunun doğusu güneyi de vardı. Kül cüzlerden teşkil ederdi ve cüz küle tabiiydi. Sivas, Ankara, Kastamonu ismi Pontus’tan adlanmıştı. Bunlar birer cüzdüler. Hatta buralara Pontus-u Galabitya denilmekteydi. Bunlar alındıktan sonra Konya, Adana, vesair gelecekti. Karadeniz’den Akdeniz’e kadar her tarafı istila edilecekti¹⁸³.

Fener Patrikhanesi İngiltere’de Rumlara mezalim yapıldığına dair bir kanaat oluşturmak için elinden gelen propagandayı yapmaktaydı. Fener Patriği Meletiyus Londra’daki mümessile çektiği telgrafında, Samsun’dan çıkarken 1300 kadın ve çocuğun katledildiğinin efkâr-ı umumîye hızlı şekilde tebliğ edilmesini ve bu hususta mümkün olduğu kadar fazla gürültü yapılmasını bildirmişti¹⁸⁴.

İstanbul’daki Patrik seçimi de Atina tarafından yönlendirilmeye çalışılıyordu¹⁸⁵. Patrik seçimi için Selanik’te millî bir konferans düzenleniyordu¹⁸⁶. İstanbul Patrikhanesinin her yönüyle bir fesat ocağına dönüşü ise, Anadolu Hıristiyanlarını Anadolu’da bir Patrikhane tesisine yönlendiriyordu¹⁸⁷.

Türkiye Rumlarının Yunanistan’la beraberliği, Yunanistan’ın Türkiye Rumlarından 34 yaşına kadar olanları askere davet etmesiyle başka bir boyut kazanıyordu. Yunan gazeteleri durumdan bahsederken resmî Yunanistan’ın Anadolu’ya çekilmeye icbar edilmesiyle bile bir Yunan Kuvva-yı Milliye’si teşekkül ederek mücadeleye devam edileceğini yazmışlardı¹⁸⁸.

Elefterunima gazetesine göre, Rum Patriki Meletiyus’un Anadolu’da yapmak istedikleri hakkında ifşaatta bulunmaktaydı. Meletiyus Anadolu’da

¹⁸³ “Nasıl Başladı, Nasıl Bitti? Pontus Rum Cemiyeti Hafiyesi ”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 30 Mart 1337(1921), Çarşamba, (No:146), s.1.

¹⁸⁴ **Hâkimiyet-i Milliye**, 24 Şevval 1340, 21 Haziran 1338/1922, (Çarşamba), (No:537),s.1.

¹⁸⁵ “Patrik Elitos’u Kim Tanıyor?”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 18 Rebiülahir 1340, 18 Kanun-ı Evvel 1337/1921(Pazar), (No:381),s.1.; “Patrik Davası”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 21 Rebiülahir 1340, 21 Kanun-ı Evvel 1337/1921, Çarşamba, (No:384), s.1.

¹⁸⁶ **Hâkimiyet-i Milliye**, 25 Rebiülahir 1340, 25 Kanun-ı Evvel 1337/1921, Pazar, (No:387), s.2.

¹⁸⁷ “Anadolu Hıristiyanları Ne Düşünüyor?”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 23 Rebiülahir 1340, 23 Kanun-ı Evvel 1337/1921, Cuma, (No:386), s.2.

¹⁸⁸ “Türkiye Rumlarını Askere Alıyor”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 25 Rebiülahir 1340, 25 Kanun-ı Evvel 1337/1921, Pazar, (No:387),s.2.

muhtar bir devlet tesisi için Papulas Venizelos'a bir telgraf çekmişti. O dönem Amerika'da bulunan Venizelos ise bu telgrafa bir telgraf ile cevap vermişti. Anadolu'daki hareketinin başarısı için harekete millî değil, fakat insanî bir görüntü verilmeliydi. Diğer gayr-i Müslimlerin ve dört bin Ermeni'nin desteği de sağlanmalıydı. Mahallî bütün unsurların ve bir komiserin katılımıyla riyaset-i hükümeti kabul etmeliydi. Amerika'nın da desteği ile Türk idaresinin tesisi hâlinde gayrimüslim unsurların bağımsız bir devlet kurabilecekleri bildirilmeliydi. Başkumandan ahaliyi davet eden beyannâmeler yayımlanmalıydı. Kendisine iştirak edecek olan zabitân ve efrâdın katılımı ile başarı artacak ve Kostantin tahtında kaldıkça müttefikleri azap eleyecekti. Yeni devletin hudutları, Edremit körfezini ihtiva etmeliydi. Bununla beraber talep edilen kuvvetlerle müdafaa imkânı mevcut oldukça bu hudutlar genişletilebilirdi.

Venizelos bu telraftan başka konuyla ilgili talimatlarını açıklayan 23 Mart 1922 tarihli ayrıntılı bir mektup da göndermişti. Bu mektuptan sonra Meletiyus'a son olarak Atina'daki telgrafı yazmıştı. Elefterunima gazetesi Gunaris hükümetinin tertibâtı vakıya muhalefet ettiğini ve bu niyetlerin malum Anadolu felaketine sebebiyet verdiğini ileri sürmüştü¹⁸⁹.

Meletiyus'un davranışları, kendisine duyulan kini artırıyor. Aka Gündüz Hâkimiyet-i Milliyye'deki bir yazısında şöyle diyordu: “...*Bu defaki Harp, tesadüfi bir harp değildir, ancak ve ancak 3 senedir kasıp kavurduğunuz Anadolu Türk'ünün imhasını tasavvur ve tertip ettiniz. Onu tatbike başladınız ve senin kitabın şahit olsun ki bu savaş aynı muvaffakiyetle ikmâl edecektir.*

Papaz! Sen Hıristiyanlık deyince Yunanlılığı kastediyorsun. Kendi dinine, imanına da hain Papaz! Bütün Rusya Ortodoks'tur, da ben onunla dostum. Erivan Ermenistan'ı Gregoryen'dir ben onunla dostum. Fransa kim ne derse desin adam akıllı Katolik'tir, ben onunla dostum. Hindular kısmen Mecusî'dir. Ben onunla dostum. Papaz! Şu ters dönen dünyada bir sen misin

¹⁸⁹“Fener ve Anadolu”, *Hâkimiyet-i Milliyye*, 25 Safer 1341, 17 Teşrin-i Evvel 1338/1922, (Salı), (No:636), s.3.

Hıristiyan? Bir Yunan mı? Ben seni ve Atina'yı Hıristiyan olduğun için değil, dişlerinde Türk eti, avuçlarında Türk kanı, gözlerinde Türkiye'nin yangın dumanı bulunan Yunanlı olduğu için pek âlâ öğrendik ve Türkçe'yi pek âlâ anlarsın. Gâvur demek Hıristiyan demek değildir. Gâvur demek, bilâ kayd u şart ve bilâ tefrik cins ve mezhep başka milletleri yakan, öldüren kahreden ve yurtlarını bir yığın enkaz hâline getiren demektir. Hıristiyan demek, kime olursa olsun ve hangi dine olursa olsun taarruz edilmemesidir. Hz. Mesih tarafından teyiden söylenen bir din, hak din demektir. Meletiyus! Çekoslovakya'nın kenar ve köy kilisesinde ve Pistol sahillerinin bir ayazmasında, İspanya'nın bir katedralinde istavrozunu yapan bir Hıristiyan'dır, fakat İzmir Vilayetini kana ve ateşe boğan Hıristomus bir gâvurdur. ..Yalnız Papaz! bu son sözlerim, Mesihî, hakikî, hadisâtı işitmeyen kulaklarına kısa ömründe küpe olsun!”

Meletiyus, Çekoslovakya'nın kenar ve köy kilisesinde ve Pistol sahillerinin bir ayazmasında, İspanya'nın bir katedralinde istavrozunu yapan bir Hıristiyan'dır. Fakat İzmir Vilayetini kana ve ateşe boğan Hıristomus bir gâvurdur. ..Yalnız Papaz, bu son sözlerim Mesihî, hakikî, hadisâtı işitmeyen kulaklarına kısa ömründe küpe olsun!”¹⁹⁰.

Bunlar olurken, Trabzon şehri ve havalisi Rum cemaati adına ruhani reis Papa Puruzomus ve Esbak Mebus Kofidi tarafından İtilaf Devletleri Başbakanlarına bir telgraf çekilmişti. Londra, Paris, Roma Hükümetleri Başvekillerine hitaplı telgrafta; Trabzon ve havalisinin gerek tarihî, gerek siyasî ve ırkî hiçbir suretle bağlantısı olmayan Ermenistan'a iltihakına ait her türlü müzakere ve münakaşayı kesin şekilde reddettikleri, Trabzon ve havalisinin en eski devirlerden beri Türk Rum asırlarının müşterek vatani olduğu belirtiliyordu. Müslümanlarla daima sulh ve ahenk içinde yaşamışlardı. Bu sebeple medenî, iktisadî, tarihî mukadderatları ve millî menfaatleri, Türklerin millî ve medenî inkişafıyla birlikteydi. Türkler kendi haklarıyla birlikte onların haklarını da muhafaza etmekteydiler. Bugün ve yarın için temel prensipleri Türklerle ebedî olarak dost ve kardeş kalmaktı. Geleceklerini

¹⁹⁰Aka GÜNDÜZ, “Meletiyus Kulak Ver!” **Hâkimiyet-i Milliye**, 7 Rebiülahir 1341, 27 Teşrin-i Sani 1338/ 1922 (Pazartesi), (No:671), s.2.

Türklerden başkalarıyla birleştirmek arzu-yu halisâne ve katisi ile yakında Londra'da inikat edecek konferansta, Ankara hükümetini temsil edecek olan Heyet-i Murahhasa Reisi Bekir Sami Beyefendi'ye salahiyet nâmına vekâlet vermişlerdi. Millet nâmına vaki olan meşru maruzâtlarının nazar-ı dikkate alınması hür ve tek Türkiye'nin şerefli, müstakil ve mesut geleceği için hak ve adaletçe hareket edilmesini rica etmekteydiler¹⁹¹.

Sinop Rum cemaati ruhani reisi Papa Yorgi, Rum eşraf ve muteberândan 35 kişinin telgrafında ise; birtakım aracının Avrupa efkâr-ı umumiyyesini etkilemek üzere patrikhaneye mensup gazetelerle birlikte yayınlar yaptıkları, külliye asıl ve esası olmayan bu yazılanların doğrudan doğruya tekzibine bile hacet olmadığı, Sinop Rum cemaatinin Türklerden zulüm ve tahkir görmediği, 600 seneden beri Türklerle beraber refah, huzur, emn ve asayiş içinde yaşamış oldukları gibi şimdi de öyle müsterih bir hayat geçirdikleri, herkes eşit olduğu, bir Türk'ün bir Rum'dan ayırt edilmediği Hristiyanların durumlarının her zamandan iyi olduğu, Hristiyanlar hakkında çıkarılanları kemâl-i nefretle reddettikleri ifade ediliyordu.

Benzer telgrafta Niksar¹⁹², El-Aziz, Malatya, Kastamonu, Çorum, Ermeni Rum¹⁹³ ve Gümüşhane Rum cemaatinden gönderilmişti¹⁹⁴.

Lozan Antlaşması öncesinde Meletiyus, Morning Post gazetesine bir beyânatta bulunmuş; Türkiye ile akdedilecek muahede hâlinde Türkiye'ye en yakın Yunan şehri Selanik'e nakledilebileceklerini, Hürriyet'e kadar Rumların Türklerden şikayeti olmadığını ve muahdede kendileri için tam bir teminat mevcut olmaz ise muhaceret edeceklerini söylemişti. Meletiyus muahededeki teminattan kastının, İstanbul'un bugünkü şekline yakın bir idare altında bulunması ve bir serbest şehir olarak kalması, böyle bir idarenin büyük faydaları bulunduğu çünkü mekân-ı hilafetin, patrikhaneyi ve Cemiyet-i

¹⁹¹Telgraf, Trabzon şehri ve havalisi Rum cemaati namına reis-i ruhani Papa Puruzomus ve Mebus-ı Esbak Kofidi tarafından imzalanmıştı. **Hâkimiyet-i Milliye**, 22 Şubat 1337(1921), Salı, (No:115),s.2.

¹⁹²"Hristiyanlar Ne Diyor? Yunanlıların Dostlarının Pontus Hulyaları Kurdukları Memleketler Ahalisi Entrikalardan Usandık ve Lanet Ediyoruz Diyorlar.", **Hâkimiyet-i Milliye**, 10 Şevval 1340, 7 Haziran 1338/1922, Çarşamba, (No:525), s.2.

¹⁹³"Rumlar ve Ermeniler, Nefret Ediyoruz; diyorlar.", **Hâkimiyet-i Milliye**, 4 Şevval 1340, 31 Mayıs 1338/1922, Çarşamba,(No:519), s.1.

¹⁹⁴**Hâkimiyet-i Milliye**, 25 Şevval 1340, 22 Haziran 1338/1922, (Perşembe), (No:538), s.2.

Akvam Merkezini ihtiva edeceği, bununda kâfi bir teminat olduğunu söylemişti.

Meletiyus'un bu açıklaması Hâkimiyet-i Milliyye'ce: *“Dünya’da Papaz felsefesi kadar, adi, karanlık, anlaşılmaz bir düşünüş yoktur. İstanbul’daki Rum münafığı bu sefer yine başından büyük haltlar yemiş ve İstanbul’un makamı hilafetle beraber patrikhanenin de burada kalmasını söylemekte ve bu suretle Müslümanların işine de parmak sokmak cüretinde bulunduğunu göstermiştir. Bu bir Papaz felsefesidir, tabii idaresi menfaatlerine uygun olmazsa def olup gideceklermiş, zaten biz de bunu bekliyoruz. Bir an evvel def olup gitsinler”*¹⁹⁵ şeklinde yorumlanmıştı.

¹⁹⁵ “Makam-ı Hilafet ve Papas Meletiyus Rum Patriği Yalnız Kendi Dinine Değil, Bizim Dinimize de Karışmak Cüretinde ve Küstahlığında Bulunuyor.”, **Hâkimiyet-i Milliyye**, 13 Rebiülevvel 1341, 3 Teşrin-i Sani 1338/1922, (Cuma),(No:651),s.2.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

LOZAN ANTLAŞMASI'NDA VATANDAŞLIĞIN SINIRLARI: TABİİYET, EKALLİYETLER, MÜBADİLLER VE YÜZELLİLİKLER

I. LOZAN GÖRÜŞMELERİ

Avrupalı Devletlere karşı verilen mücadele, I. Dünya Savaşı'ndan başlamak üzere 1922 sonlarına kadar devam etmişti. Sakarya, Büyük Taarruz ve Başkomutanlık zaferleri savaşın rengini değiştirmişti. Müttefikler, 4 Eylül'de Ankara hükümetine mütareke teklifinde bulunmuşlardı¹.

Mudanya Mütarekesi, Millî Mücadele'nin silahlı safhasının başarı ile neticelenişinin belgesiydi. Kalıcı barışa dair esaslar, barış antlaşması ile belirlenecekti. Mütarekenin yürürlüğe girmesinin ardından bu yönde çalışmalar başlamıştı. Konferans, Müttefik Devletlerin isteği doğrultusunda Lozan'da toplanacaktı. Konferansa yalnız İstanbul Hükümetinin çağrılmak istenmesi ve İstanbul'un bu yönde bir eğilim göstermesinin ardından Saltanatın kaldırılışı, 1 Kasım 1922'de oy çokluğu ile kabul edilmişti².

Konferans, 13 Kasım'da Lozan şehrinde başlayacağı bildirilmesine rağmen, ancak 20 Kasım'da başlayabilmişti. Konferansta Türkiye'yi, Hariciye Vekili İsmet Paşa'nın başkanlığında, Dr. Rıza Nur ve Hasan Saka'dan oluşan bir murahhas heyet ile çeşitli sahalarda yardımcı olacak bir uzmanlar heyeti temsil ediyordu³. Konferansın üç komisyonu vardı. Bu komisyonlardan biri

¹Rauf ORBAY, *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım*, Ed. Burak Fazıl Çabuk, İstanbul, Truva Yay., 2004, s.414-417.; Ali Fuat CEBESÖY, *Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan'a*, Haz. Osman Selim KOCAHANOĞLU, Cilt 1, Temel Yayınları, İstanbul, 2002, s.86-114.

²ORBAY, *a.g.e.*, s.417-429.; CEBESÖY, *a.g.e.*, s.117-138. Atatürk Nutuk'ta yakın arkadaşlarının saltanata olan bağlılığını ve saltanatın kaldırılması için onları ikna edişini anlatmaktadır. Bkz. s. 487-493.

³Müşavirler ya da uzmanlar heyeti şu isimlerden oluşuyordu: Hariciye Vekâleti Hukuk Müşaviri Münir Bey (Büyükelçi Ertegün), Eski Nafia Müsteşarı Muhtar Bey (Eski Nafia Vekili ve Trabzon Mebusu), Burdur Mebusu Veli Bey (Profesör Saltık), Diyarbekir Mebusu Zühtü Bey (Tigrel), Adana Mebusu Zekâi Bey (Büyükelçi Apaydın), İzmir Mebusu Mahmut Celâl Bey (Cumhurreisi Bayar), Maliye Teftiş Heyeti Reisi Şefik Bey, Evkaf Hukuk Müşaviri Seniyyüddin Bey, Bahriye Kaymakamı Şevket Bey, Erkân-ı Harp Kaymakamı Tevfik Bey, Adliye Müsteşarı Tahir Bey, Hariciye Vekâleti Hukuk Müşavirlerinden Nusret Bey (Profesör Metya), Hariciye Vekâleti Siyasî İşler Müdürü Hikmet Bey (Bayur), Darülfünun Müderrislerinden Zühtü Bey, Maliye Vekâleti Muhasebât Umum Müdürü Fuat Bey (Ağralı), Eski Nazırlardan Mustafa Şeref Bey (Özkan), Mülkiye Müfettişi Şükrü Kaya Bey (Eski Dahiliye Vekili Şükrü Kaya), Hilal-i Ahmer İkinci Reisi Hamit Bey (Hasancan), eski Maliye

toprak, askerlik ve boğazlarla ilgili konuları ele alacaktı. Komisyonun Başkanı İngiltere Hariciye Nazırı Lord Curzon'du. Biri yabancılar ve azınlıklar meselesini ele alacaktı. Bu komisyonun başkanı Marquis Garroni'di. Garroni Krallık İtalya'sının yetiştirdiği diplomatlardan biriydi. Türkiye'de elçilik yapmıştı. Diğer malî, iktisadî ve hukukî konuları ele alacak bir komisyondur. Bu komisyona da Fransız baş murahhası Camille Barère başkanlık edecekti. Komisyonların sayısı gerektiğçe arttırılacak ve alt komisyonlar kurulacaktı. Ancak komisyonlardan hiç birinde Türk tarafına başkanlık verilmemişti⁴.

Konferansın ilk devresi hayli sıkıntılı geçiyordu. Kesin ve olumlu şekilde gelişmiş bir durum yoktu. Türk Heyeti ve diğer devletlerin murahhasları anlaşmaya varamamışlardı. Bu devrede, Trakya sınırlarından başlayarak adalar, adlî, malî, iktisadî meseleler ve kapitülasyonlar müzakere konusu olmuştu. Bundan dolayı da Duyun-u Umumiye, tamirat, Boğazlar ve ekalliyetler meselesi hararetli bir safhaya girmişti. Türkiye, Misak-ı Millîyi çok önceden ilân etmiş olmasına rağmen, Konferans boyunca bunu izah etmek zorunda kalmıştı. Lozan görüşmeleri devam ederken İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Hüseyin Rauf Bey de Büyük Millet Meclisi kürsüsünden görüşmelerle ilgili açıklamalarda bulunuyordu. Rauf Bey, Misak-ı Millî, Boğazlar, İstanbul'un emniyeti ve ekalliyetler konularını izah ediyordu⁵.

Toprak meselesinin görüşüldüğü birinci komisyonun toplantısında Cemiyet-i Akvam Murahhası Dr. Fridjof Nansen de bulunmuştu. Burada, sivil ve askerî esirler, rehine olarak tutulanlar ve ekalliyetlerin mübadelesi müzakere edilmişti. İsmet Paşa, sivil ve asker esirlerin derhal iadesini talep ve İstanbul'da dahil olarak ekalliyetlerin mübadelesinin lüzumunu açıklamıştı. Mübadele esası genel olarak kabul edilmiş gibi görünüyordu. Yalnız Lord Curzon ve Venizelos İstanbul'un istisnası hususunda ısrar etmişlerdi. Doktor

Nazırlarından Cavit Bey, Mühendis Mektebi Fransızca Muallimi Naum Efendi, Adliye Vekâleti Mezhep İşleri Müdürü Baha Bey, Matbuat Müşaviri, Muharrir Ruşen Eşref Bey (Eski Büyükelçi Üneydin), Darülfünun Müderrislerinden Yahya Kemâl (Beyatlı), Umumî Kâtip ve Müşavir, Mülga Şura-yı Devlet Azası Raşit Saffet Bey (Atabinen). Mütercim, Robert Kolej İkinci Müdürü Hüseyin Bey, Büyükelçi Ali Türkgeldi, Büyükelçi Cevat Açıkalin, Binbaşı Atıf Esenbel gibi kâtip ve yaverler de vardı. İkinci devrede Umumî Kâtip ve Müşavirliğe Tevfik Kâmil Bey getirilmişti. CEBESÖY, **a.g.e.**, s. 184-185.

⁴CEBESÖY, **a.g.e.**, s.202.

⁵CEBESÖY, **a.g.e.**, s.210-214.

Nansen ise, uzun bir rapor okuyarak mübadelenin acilen gerçekleştirilmesini talep etmişti. Göçmenler, meselesiyle meşgul olmak üzere bir tali komisyon kurulması karara bağlanmıştı⁶. Doktor Nansen, Toprak Komisyonu'nda Cemiyet-i Akvam'ın ahaliyi mübadele ve esirleri vatanlarına iadeyi tarafsız şekilde icra edebileceklerini söylemişti. Türkiye, Cemiyet-i Akvam'a dahil olmadığından, İsmet Paşa buna muhalefet etmişti.

Ekalliyetler meselesi, zor bir duruma girmişti. İsmet Paşa, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden aldığı talimat çerçevesinde barışçı olmak niyetindeydi. Türkiye'nin Cemiyet-i Akvam'a dahil olmayı arzu ettiğini ve Türkiye'nin Cemiyet-i Akvam'a girişinin ardından Cemiyetin ekalliyetler hakkındaki muamele tarzına nezaret etmesini kabul edeceğini söyleyecekti. Ayrıca Türkiye, Cemiyet-i Akvama dâhil olmak için teşebbüste bulunmadan önce Lozan Antlaşmasıyla siyasî ve iktisadî tam bağımsızlığını elde etmek arzusundaydı.

Avrupalıların ortak çalışmasında, ekalliyetlere cins ve mezhep ayırt etmeksizin seyahat ve lisan serbestisi, askerî hizmetten istisna tutulmaları, dinî müesseseleri için eğitim öğretim serbestliği düşünülmüştü. Lord Curzon İngiliz gazetecilerine beyanâtında, meselenin herkes tarafından tetkik edilmiş olduğunu ve Türk uzmanlarıyla İtilaf Devletlerinin uzmanları arasında itilaf ortaya çıktığını söylemişti.

Türk uzmanları komisyonda, Ermeniler için bir himâye usulü tesis edilmeden Türkiye'de serbestçe yaşayabileceklerini söylemekteydiler. Bununla beraber ekalliyetler hakkında İtilaf Devletlerinin bazı prensipleri kabul edilmiş, meseleden dolayı ortaya çıkan buhranın şiddeti kaybolmuş ve müzâkerelerin kesilmesine artık gerek kalmadığı kanaatine ulaşılmıştı⁷.

Görüşmelerde, Lord Curzon bazı dikkat çekici cümleler kullanmıştı. Curzon'a göre, Türkiye'den 1914'ten 1922 yılına kadar 1 milyondan fazla Rum firar etmiş ya da ölmüştü. Bu suretle Anadolu'da yarım milyon kadar

⁶“Lozan Konferansı'nda Ekalliyetler Meselesi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 14 Rebiülahir 1341, 4 Kanun-ı Evvel 1338/ 1922(Pazartesi), (No:677),s.1.

⁷“Ekalliyetler- Boğazlar Meseleleri ve Müşkülât”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 17 Rebiülahir 1341, 7 Kanun-ı Evvel 1338, (1922), (Perşembe), (No: 680), s.2.

Rum kalmıştı ki bunlara da 30 Kasım 1922'ye kadar memleketi terk etmeleri söylenmişti. İstanbul'da da 3-4 yüz bin Rum vardı. Diğer taraftan Batı Trakya'da ve çeşitli yerlerde takriben yarım milyonluk Müslüman mevcuttu. Doğu Trakya, büsbütün boşalmış olduğundan burada birkaç yüz bin Türk iskân edilebilirdi⁸.

Görüşmeler devam ederken Batı Trakyalılar, Yunanlılar tarafından toplanarak bilinmeyen yerlere sevk ve katledilmekteydi. Batı Trakya halkından Büyük Millet Meclisi Riyasetine gelen yazılarda, yıllardan beri Yunan zulüm ve işkencesinden zarara uğradıklarını, aile ve çocuklarını bırakarak Keşan'a geldiklerini, Yunanlıların 15 yaşından 60 yaşına kadar topladığı Müslüman halkı bilinmeyen bir yere sevk ve katlettiklerini yazıyorlardı. Yazılarda Yunan elinde kalan dindaşların namus ve hayatlarının kurtarılması Meclis'ten talep ediliyordu⁹.

Mübadele meselesini müzakere eden komisyon, çalışmasını tamamlamıştı. Bütün bölgeler için ihtilaf olmuştu. İstanbul'da dâhil olduğu hâlde Türkiye'de sakin Rumların eski Yunanistan, Girit ve Akdeniz Adalarında yerleşmiş Müslümanlarla mübadele edilmesi, İstanbul'daki Rumlar konusu, Antlaşmanın imzasından sonraya bırakılmıştı.

Lord Curzon'un başkanlığında toplanan arazi ve askerî komisyonu, Türkiye ve Yunanistan'daki ahalilerin nakli ile meşgul olmuştu. İlk fırsatta birbirlerinin boğazına sarılabilecek olan ahalinin yan yana bırakılması imkânsızlığı karşısında yüz binlerin kitle halinde tehciri tartışılmıştı. Balkan Muharebesi, asırlık yurtlarını, tarlalarını bırakıp kaçan ailelerin durumunu göstermişti. Yunan ordusu tarafından Trakya'nın işgalinin ertesi günü, Rumların önünde hicrete mecbur olan Türk ahalinin muhaceret manzarası hayli üzücüydü. Fakat şimdi hazırlanan göç diğerlerinden de zor olacaktı.

⁸“Milliyetleri Mübadele Meselesi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 18 Rebiülahir 1341, 8 Kanun-ı Evvel 1338,(1922), (Cuma), (No:681), s.3.

⁹“Garbi Trakyalıların Feryadı”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 20 Rebiülahir 1341, 10 Kanun-ı Evvel 1338, (1922), (Pazar), (No:682), s.2.

Türk ve Rumlar için hiçbir zaman bu kadar geniş ölçüde bir tedbir düşünülmemiştir. Türkiye ve Yunanistan iktisadî durum yüzünden çok sıkıntıda kalacaklardı. Yunanistan hâlihazırdaki siyasî, iktisadî, malî buhranda beslenecek insanlar karşısında ne yapacağını bilemeyecekti.

Lord Curzon, toplantının başlangıcında harp esirleri ile ahalinin mübadelesi arasındaki eski ilişkileri açıklamıştı. Türkiye bünyesindeki ekalliyetler meselesinin süratle hâlinin lüzumlu olduğunu söylemişti. Cemiyet-i Akvam adına değil, kendi şahsı adına konuştuğunu belirten Nansen, takriben bir milyon insanın naklinin söz konusu olduğundan zorlukların büyük olduğundan ve fakat Bulgar-Yunan mübadelesinin verdiği tecrübelerle bu hususta çözümün zor olmadığından bahsetmişti. Mübadele, başlatılan ziraî çalışmaların ihlâl edilmemesi ve bir açlığa meydan verilmemesi için Şubat ayında bitirilmeliydi. Göçte zorlama olmamalıydı ve tecrübelerinden dolayı iş, Cemiyet-i Akvam'a havale edilmeliydi.

İsmet Paşa, bunun üzerine Nansen'in şahsına ve Cemiyet-i Akvam'ın müdahalesine itiraz etmişti. Türkiye, münasebette bulunmadığı Cemiyet-i Akvam'ın müdahalesini kabul edemezdi. Curzon, mübadelede meselesinde Cemiyet-i Akvam'ın ve Nansen'in pek çok yardımı olabileceğini düşünüyordu.

İsmet Paşa ve Venizelos esirlerin mübadelesinin hızlandırılmasında hem fikirdiler. İsmet Paşa İstanbul Rumlarının Yunanistan'a gönderilmesinde ısrar ediyordu. İki unsur arasında müşterek hayat olmadığından en acil tedbirlere ihtiyaç vardı. Venizelos İstanbul'daki Yunanlıları şiddetle müdafaa ediyordu. Curzon ihtiyarî göç lehinde görüş bildirmekle birlikte İstanbul Rumlarının hicrete zorlanmayacağını açıklamıştı.

İsmet Paşa ise, Türk ve Yunan esirleri hakkında müzakerede Yunanlıların elinde bulunan Türk esirlerinin derhal iadesini istemiştir. Rumca gazeteler İstanbul Rumlarının mübadeleye tâbi olmayacağını ilân ediyorlar, bu durumun Venizelos'un başarısı olduğunu yazıyorlardı. Batı Trakya'dan başka

bütün Yunanistan'daki Müslümanlar ile İstanbul'dan başka bütün Türkiye Rumları mübadele edileceklerdi¹⁰.

Diğer taraftan Batı Trakya'ya, Yunanlılar tarafından yeni kuvvetler sevk ediliyor, Yunan askerleri mezalime devam ediyordu. Halk dağlara iltica etmişti. Büyük bir sefalet ve heyecan vardı¹¹.

Lozan Konferansı'nda ekalliyetler konusu tartışılmaya devam ederken, İsmet Paşa Türkiye'deki Hıristiyan ekalliyetlerinin ecnebî teşkilatı tarafından kontrolünün kabul edilemeyeceğini, bunların askerlikten istisnaları ve Ermenilere millî bir yurt bahşedilmesi hakkındaki fikirlerin kabulünün mümkün olmadığını açıklamıştı. Venizelos ise, Türkiye'deki ekalliyetlerin Cemiyet-i Akvamın kontrol ve himâyesinde bulundurulmasının lüzumunda ısrar ediyor, on seneden beri Hıristiyan ekalliyetlerin yaşadığı felaketleri anlatıyordu. Lord Curzon, İngiltere ve Fransa'nın da aynı kanaatte olduğunu ifade ediyordu¹².

İsmet Paşa, ekalliyetlerle ilgili olarak Ankara'da hazırlanan bir etüdün Konferansta okumuştur. Metinde, Avrupa milletlerinin, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki azınlıkların milliyetçilik iddialarını körüklemek ve imparatorluğu zayıflatarak parçalayıp, Türkleri Avrupa'dan ve Asya'dan çıkarmak için asırlar boyunca neler yaptıkları, bütün cepheleri ile anlatılıyordu¹³. İsmet Paşa, Konferansta Türkiye'nin ekalliyetlerle ilgili tezini; Cihan Harbi'nden sonra gerek Cemiyet-i Akvam kanalıyla gerek muahedeler metniyle müştereken kabul edilmiş ve alışılmış uluslararası usuller ve kaideler olarak açıklıyordu. Bunların hepsi Türk tarafınca kabul edilecek, bunun dışında herhangi bir kayıt kabul edilmeyecekti. Bu yoruma en sert tepkiyi İngilizler göstermişlerdi. Bütün Hıristiyanlık âleminde ısrarla bahsederek, Konferansın bu şekilde devam etmesi hâlinde inkıtaa uğrayacağını ve çok kötü neticeler doğacağını söylüyorlardı¹⁴.

¹⁰“Türk ve Rumların Mübadelesi Kararlaştırıldı”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 22 Rebiülahir 1341, 12 Kanun-ı Evvel 1338, (1922), (Salı), (No:684), s.1, 4.

¹¹“Garbi Trakya'da Yunan Mezalimi Şiddetle Devam Etmektedir”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 24 Rebiülahir 1341, 14 Kanun-ı Evvel 1338, 1922, (Perşembe), (No:686), s.3.

¹²“Ekalliyetler Meselesi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 25 Rebiülahir 1341, 15 Kanun-ı Evvel 1338, (1922), (Cuma), (No:687), s.2.

¹³İsmet İNÖNÜ, **İsmet İnönü'nün Hatırları Lozan Antlaşması I**, İstanbul, Yenigün, 1998, s.113-114.

¹⁴İNÖNÜ, **a.g.e.**, s.121.

Lord Curzon bir Ermeni yurdu tesisini ve kurulacak beynelmilel bir komisyonun İstanbul'da ekalliyetleri kontrol etmesini teklif ediyordu. İsmet Paşa, Türkiye'nin artık ecnebler elinde bir ekalliyetler meselesinin mevcut olmasına müsaade etmeyeceğini ve kendi bağımsızlığına kati surette bağlı olan Türkiye'nin medenî dünya tarafından ekalliyetlere bağışlanan hukuku kabul edeceğini söylüyordu. Rum ahalinin mübadelesinde de ısrar ediyordu. Musevî unsuru, methederek bu çalışkan unsurun ekalliyetlere bir numune olduğunu söylüyordu. Türk Murahhas Heyeti; Rum Patrikhanesinin, Türk tebaası olmayan bütün Yunanlıların, Türk tebaası olup aslen İstanbullu olmayan Rumların gönderilerek, mütebaki Rum ahalinin İstanbul'da ikametine müsaade edilmesini kabul ediyordu¹⁵.

Ermeni Patriki Zaven Efendinin İstanbul'dan kayboluşu da Ermeniler arasında bir çok dedikodulara sebep olmuştu. Yeni Patrik seçimi için Patrikhane Meclisi toplayabildiği azalarla toplanmış, patriklik makamına bir vekil tayin etmişti. Ermeni gazeteleri patriklik için en münasip adayın Arslanyan Efendi olduğunu da ilân ediyordu. Arslanyan Efendi, Adana murahhası olduğu sırada bir Türk, Ermeni dayanışması vücuda getirmek üzere çalışmıştı. Bu sebepten muhalefete maruz kalmış, istifa ederek İstanbul'a gelmişti. Türk ve Ermeni milletleri arasında bir antlaşma meydana getirmek için Arslanyan Efendi'nin seçimi memnuniyet verici olacaktı¹⁶.

Ekalliyetler meselesinin müzakeresine devam edilen toplantıda, Venizelos İsmet Paşa'nın gösterdiği istatistiklerin Kızıl Haç'tan bildirilmiş olmasına rağmen bunların Türk zabitleri tarafından tertip edildiğini, bundan dolayı mübalağalı bulunduğunu söylemişti. Kendi tahkikatına göre ancak 180 bin Türk açıkta kalmıştı. Curzon, Rum patrikhanesinin ve İstanbul'daki Rumların çıkarılmasından şikayet ediyor; *"İstatistikler mânâ ifade etmez. Sizin her istatistiğinize karşı ben de başka bir istatistik gösterebilirim"* diyordu. Curzon

¹⁵"Konferansta Fırtınalı Bir Gün", "Ekalliyetler Meselesindeki Müsaadekarlığımız", **Hâkimiyet-i Milliye**, 27 Rebiülahir 1341, 17 Kanun-ı Evvel 1338, (1922), (Pazar), (No: 688), s.2.

¹⁶"Vazifesinden Çekilen Ermeni Patriği Zaven Habersizce Ortadan Kayboldu", **Hâkimiyet-i Milliye**, 27 Rebiülahir 1341, 17 Kanun-ı Evvel 1338, (1922), (Pazar), (No:688), s.3.

görüşmeleri kendi lehlerine çevirebilmek için; *“Tasavvurunuzdan az zaman içinde Lozan’ı bırakırız. Bu suretle Konferans da kesilmiş olur. Mübadele meselesinde Türklerin fikrini dünya öğrenecek olursa aleyhlerine dönecektir. Koca memleketinizde Ermenilere verilecek küçük bir yer yok mu? Fransa’nın, İngiltere’nin milyonlarca ecnebî nüfusu var. Niçin ecnebî müdahalesinden korkmuyorlar. Çünkü ellerimiz temizdir. Türkiye Cemiyet-i Akvam’a girmelidir. Girmezse fena olacaktır. Gayemiz zorlukları yok etmektir. Türkler bilakis zorluk çıkarıyorlar. Bu, böyle ilelebet devam edemez. Uğraşacak başka işlerimiz var”* diyordu. Bundan sonra Yunan murahhasları Avrupa’da yeniden minareler yapılırken eski bir Hristiyan şehriden Patrikhane’nin çıkarılması doğru olmayacağını söyleyerek, İstanbul Rumlarının mübadelesine itiraz etmişlerdi.

İsmet Paşa verdiği cevapta, kiliselere değil, doğrudan doğruya Yunan teşkilatına dahil olan Patrikhane’nin gönderilmesini istediğini söylemişti. İsmet Paşa, Lord Curzon’un “ellerimizin temiz” ifadesine karşılık olarak da, ellerini uzatmış ve derhal üzerinde bir mukayese yapmaya hazır olduğunu söylemişti. İsmet Paşa, mevcut 4 milyon Ermeni’den 180 bin kişi kaldığının söylenmesinin büyük bir hata olduğunu belirtmişti. Türkiye’deki Ermeni nüfusu hiçbir zaman 1 milyon 200 binin üstüne çıkmamıştı. Halbuki Türkiye’nin doğu vilayetlerinde nüfus, dört milyondan üç milyona düşmüştü. Garp vilayetlerinde üç buçuk milyonluk nüfus iki milyona inmişti. Bu eksiklik, Türkiye’nin zorla dâhil edildiği muharebenin kurbanlarıydı.

Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, Lozan görüşmelerini gün gün aktarırken, Lord Curzon’un bu kadar geniş Türk topraklarında Ermeniler için bir yurt yok mu? sorusuna önümüzde sınırları bizimle kıyas edilemeyecek kadar geniş devletler vardır. Neden bu yurt oralarda aranmıyor, yakında Türk topraklarından ayrılan yerlerde geniş arazi de vardır. Bu araziler, haricinde kalan topraklar Türk vatanıdır ve bunun hiçbir parçası taksim edilemez, diyordu¹⁷.

¹⁷“Bizim de Ellerimiz Temizdir ve Mukayeseye Hazır! İsmet Paşa Kurzon’a Hakikaten Bir Ders Teşkil Eden Bir Cevap Vermiş ve Reis çok Yumuşamıştır”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 29 Rebiülahir 1341, 19 Kanun-ı Evvel 1338, (1922), (Salı), (No:690), s.1.

Rumların İstanbul'da oturacakları yerler konusunda da, İngilizlerin ikinci teklifi, Üsküdar ve Çekmece uygun görülmüş fakat Patrikhanenin İstanbul'da kalması kesinlikle kabul edilmek istenilmemişti¹⁸. Bu gelişmeler olurken İstanbul'da Ermeni Patrikhanesi, Piskopos Keork Arslanyan Efendi'yi Patrik seçmişti¹⁹.

Konferansın Noel yortuları münasebetiyle son celsesinde ekalliyetler meselesi hakkında çok mühim bir müzakere olmuş ve bazı mühim kararlar alınmıştı. Bu celsede ekalliyetler hakkında ilân edilmesi kararlaştırılan genel aftan ülkeye ihanet etmiş olan Müslümanların yararlanması teklifi kesin bir dille reddedilmişti. Rıza Nur Bey, bilhassa memlekete hıyanet edenlerin muhakkak surette layık oldukları cezaya uğratılacağını açıklamıştı.

Rıza Nur, bundan sonra bazı murahhaslar tarafından ileri sürülen Kürdistan ve Kürt ekalliyetler hakkındaki beyanata da cevap vererek; *"Memleketimizde bir Kürt meselesi yoktur. Türkler ile Kürtler tefrik kabul etmez bir bütündür. Bütün Kürtlerin arzusu bu merkezdedir"* demişti. Bu müzakerenin sonucunda ekalliyet tabirinin yalnız gayr-i Müslimler için kullanılacağı kabul edilmişti. Bu son celse murahhaslar için büyük bir başarıyla kapanmıştı²⁰.

Ekalliyetlerin aile hukuku ve askerlik meselesinin tali komisyonlarda görüşülmesine devam edilmişti. İlerleyen zamanda ekalliyetler, konferansın en çok üzerinde durduğu mesele olmuştu. Türk Heyet-i Murahhası, her iki tarafın fedakarlığı ile bu meselenin bertaraf edileceğini bildirmişti. Bu husustaki fedakarlık, "Mütekabiliyet" esasıydı. Yunan Murahhas Heyeti, bu esası kabul etmişti. Fakat şimdi Sırp muhalefet etmekte, Türk teklifini reddetmekteydiler. Sırp murahhasları burada kendi mevkilerini de korumak

¹⁸ **Hâkimiyet-i Milliye**, 2 Cemaziyyel Evvel 1341, 21 Kanun-ı Evvel 1338 (1922), Perşembe, (No: 692), s.1-2.; İNÖNÜ, **a.g.e.**, s.124.

¹⁹ "Yeni Ermeni Patriki", **Hâkimiyet-i Milliye**, 5 Cemaziyyel Evvel 1341, 24 Kanun-ı Evvel 1338, (1922), (Pazar), (No: 694), s.2.

²⁰ "Ekalliyetler Tabiri Yalnız Gayr-i Müslimler İçindir! Kürtlerin Arzusu Türklerle Beraber Yaşamaktır.", **Hâkimiyet-i Milliye**, 6 Cemaziyyel Evvel 1341, 25 Kanun-ı Evvel 1338, (1922), Pazartesi, (No:695), s.1.

için bunun altında, “İttihad-ı İslam” fikrinin mevcut olduğunu ileri sürüyorlardı²¹.

Türk Heyeti, ekalliyetlerle ilgili sekiz maddelik bir proje sunuyordu. Bu projede genel olarak; bütün Türk tebaası Türkiye’nin vatandaşlarıdır, siyasî ve medenî aynı hukuktan istifade ederler, aynı mecburiyetlere tâbidirler. 1919 senesinden beri imzalanmış antlaşmalar dâhilinde ekalliyetlere verilmiş haklar verilemez, umumî hukukun tanıdığı haklar verilebilir. Ekalliyetlere yalnız dinî, tedrisî, insanî, teminat verilmektedir. Din farkı memuriyetlere kabul ve bir meslek veya sanat icrası noktasında engel teşkil etmeyecektir. Kişiler üzerinde ticarî ve içtimaî sınırlamalar yapılmayacaktır. Resmî dil mevcudiyetine rağmen, Türkçe’den başka bir dilin mahkeme huzurunda şifahi olarak kullanılmasına müsaade edilecektir. Kendi dinî tatil günlerinde mahkeme huzuruna çıkmaktan veya herhangi bir kanunî fiili icradan imtina gösterdikleri taktirde hiçbir şekilde zorlanmayacaklardır.

Ekalliyetlerin geneli vatandaş olduklarından, vatana askerlik hizmetini borçludurlar. Ekalliyetleri askerlik hizmetinden istisna etmek, bir vatandaşın kendi vatanını müdafaaya mecbur olmadığını ifade etmek demektir. Gayr-i müslim ekalliyetlerin kiliselerine önceden verilen imtiyazları talep etmek, ekalliyetler kanununa zıttır. Bu noktada ısrar etmek, bütün Avrupa devletleri için yeterli sayılan hükümleri kabul etmiş olan Türkiye’ye eşit muamele etmemektir. Aile hukukuna ait meselelerde, Türkiye’de yaşayan bütün Müslümanlar, Hristiyanlar ve başka din mensupları asrî prensiplere tâbidir. Hristiyanlar ve Musevîler arzu ederlerse medenî evlilik ve boşanmayı kendi dinî memurlarına takdis ettirebilirler, bu durumda ise, devlet hiç müdahale edemez. Bu durum batıda özellikle, Fransa, İngiltere, İtalya, İsviçre’de bu suretle cereyan eder. Okullar konusunda Türkiye, başka devletlere kabul

²¹“Ekalliyetler Meselesi Tekrar Müzakerede, Gayr-i Müslim Ekalliyetler Hükümet-i Mülkiye Kavanini Ahkamına Tevfik-i Harekete Mecbur Olacaklardır”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 7 Cemaziyyel Evvel 1341, 26 Kanun-ı Evvel 1338/ 1922, Salı (No:696/1), s.1.; “Ekalliyetler Meselesinde Mütakabilen Fedakarlık Yapılacaktır”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 8 Cemaziyyel Evvel 1341, 27 Kanun-ı Evvel 1338/ 1922, Çarşamba, (697/1), s.1.

ettirilen hürriyet şartlarını kabul eder, yalnız Türk lisanının tedrisi mecburîdir. Türkiye'nin gayr-i müslim ekalliyetlerine tanınan hukuk, Balkan devletleriyle, Türkiye'nin komşusu bulunan devletlerdeki Müslümanlara da aynı şekilde tanınacaktır. Umumî af, ayrı ve siyasî bir meseledir²².

Cebesoy'a göre ekalliyetler meselesinde, Türk tarafı ile karşı taraf arasındaki temel ayrılık; Türk tarafının ekalliyet tabirini yalnızca gayrimüslim azınlık için kullanması, karşı tarafın ise, ırk ve lisan ayrılığı olan diğer grupları da ekalliyetler çerçevesinde ele almasıdır²³.

Rıza Nur da, karşı tarafın Türkiye'de üç türlü ekalliyet olduğuna inandığını yazmaktadır. Rıza Nur konuyu; *"Bu ne büyük bir tehlikedir. Irk tabiri ile Çerkez, Abaza, Boşnak, Kürt vs. Rum ve Ermeni'nin yanına konulacak. Dil tabiri ile Müslüman olup, başka dili konuşanları da ekalliyet yapacaklar. Din tabiri ile halis Türk olan iki milyon kızılbaşı da ekalliyet yapacaklar. Bizi hallaç pamuğu gibi dağıtıp atacaklar, bunu işittiğim zaman tüylerim ürperdi"*²⁴ şeklinde izah ediyordu.

Avrupalı murahhaslar, gayrimüslim azınlıkların askerlik yapmamaları konusunda ısrar etmişlerdi. Türk tarafının kararlılığı karşısında ise; Hristiyan askerlerin ayrı taburları olması, geri hizmette kullanılmaları ve bedel-i nakdî ödemelerini önermişlerdi. Rıza Nur bu konudaki savunmasını; *"Türkler askere gidiyor, dükkânını kapatıyor, ticareti gidiyor. Hristiyan ise kalıp zengin oluyor... Türk harpte kırılıyor. Rum kırılmıyor.... Keza Rum ve Ermeniler askerlikten pek korkuyorlar.... Mademki Türk vatandaşdırlar, onlar gibi vatanın hem nimetini tatmalı, hem de derdini çekmelidir. Kanun huzurunda eşitlik en esaslı prensiptir"* şeklinde yaptığını anlatmaktadır. *Bu konudaki*

²²"Ekalliyetler Meselesindeki Vaziyetimiz ve Projemiz", **Hâkimiyet-i Milliye**, 9 Cemaziyel Evvel 1341, 29 Kanun-ı Evvel 1338/ 1922, Cuma, (699/1)s.4.

²³CEBESÖY, **a.g.e.**, s.218.

²⁴Rıza NUR, **Hayat ve Hatıratım**, C2, (Haz.) Abdurrahman Dilipak, İstanbul, İşaret Yay., 1992, s. 259. Rıza Nur aynı eserinde: *"Bu sebeptir ki ben zaten yıllardan beri Türkçülüğü şiddetli Türk Nasyonalistliğine dökülmüştüm. Bu sebeple Çerkez, Arnavut köylerini dağıtıp bunları Türkler ile karışık olarak yerleştirmek en birinci iştir. Anadolu'da hâlâ Boşnak, Arnavut köyü vardır. Boşnakça, Arnavutça konuşur. Türkçe bilmezler. Ecnebi devletler, bunu mimlemişler. Müzakere esnasında yanımda oturan Sırp delege Niniç; "Sizin bizden alacağınız yok. Bizde Türk yoktur. Bizdeki Müslümanlar Sırp'tır. Ama bizim sizden alacağımız var. Anadolu'da 50.000 Boşnak vardır. Onlar, Boşnak ama ırkça Sırp'tır." demişti. Rum, Ermeni, Kürt..., Boşnak biraz daha gayret ederlerse Türkiye'deki karıncaları da ekalliyet yapacaklar. Bu ecnebi unsur bir bela ve mikroptur. Bunları ve Kürtleri devamlı bir temsil planı üzere ayrı dil ve ırklardan tecrit etmelidir"* diyordu. s.260.

ısrarlarını ise; “...Harbi Umumî’de yapılan amele taburları gözlerini pek yıldırılmış.... Demek askerlik çağı olunca gençler, Yunanistan’a kaçacaklar. ...Hakikaten sulhten sonraki beş yıl, pratik askerlik çağına gelen Rum, Ermeni ve Yahudilerin ekseriyetle kaçtıklarını gösterdi..”²⁵ diyerek bağlamaktadır.

Müttefikler, 31 Ocak 1923’te Türk Heyetine 4 Şubat’a kadar incelenmek üzere bir tasarı sunmuştu. Türk Heyeti, bu barış projesini uygun bulmamış görüşmeler kesilmiş, Türk Heyeti ve diğer heyetler Lozan’ı terk etmişlerdi.

Cebesoy’a göre, Konferansın kesilmesinde Müttefiklerin Türk tarafına Sevr’i kabul ettirme istekleri, bilhassa İngiltere’nin Osmanlı İmparatorluğu’nun enkazı üzerine bağımsız bir devlet ve milletin kurulmasını kabullenmekte zorlanması etkili olmuştu. Türk murahhasları ise, barışı sağlamak ve millî davayı kabul ettirmek arzusu ile geldikleri Lozan’da Avrupalı diplomat ve Hariciye memurlarının zihniyetleri karşısında hayal kırıklığına uğramışlardı²⁶. Türk Murahhaslarının dönüşünde konu Mecliste, Misak-ı Millî boyutu ile ele alınmıştı. 8 Mart 1923’te de TBMM Hükümeti, kendi Antlaşma tasarılarını ilgili devletlere sunmuştu. 31 Martta Müttefiklerin, Türk teklifini sadece tartışmaya açık oldukları her iki tarafında iyi niyetle hareket etmesi hâlinde Antlaşmanın imzalanabileceği açıklanmış, Konferansın 23 Nisan’da Lozan’da yeniden toplanmasını kabul etmişlerdi²⁷.

Barış Konferansı’nın ikinci dönemi 23 Nisan’da Lozan’da yeniden başlamıştı. Türk Heyetinin başkanı bu dönemde de İsmet Paşa’ydı. İsmet Paşa Kâtib-i Umumî’yi değiştirmişti. Yeni Kâtib-i Umumî Tevfik Kâmil olmuştu. Müşavirlerden Yahya Kemâl, Nihat Reşat, Ruşen Eşref gibi kişileri de görevden aldı²⁸. Müttefik Heyetlerde değişiklik olmuştu. General Pelle Fransa, Sir Horace Rumbold İngiltere, Montagna İtalya Heyeti Başkanı olmuştu. Bu dönemde ekonomik ve malî meselelere ağırlık verilmişti. Musul

²⁵ Rıza NUR, **a.g.e.**, s.264-265, 285.

²⁶ CEBESÖY, **a.g.e.**, s.238-241.

²⁷ CEBESÖY, **a.g.e.**, s.349.

²⁸ NUR, **a.g.e.**, s.397.

Meselesi²⁹ ve borçların ödenmesi gibi konularda kesin çözüme varılamamıştı. 17 Temmuz'da bu konuların çözümünün ileride ikili görüşmelere bırakılması kararı ile antlaşmaya varılmıştı. Hükümet ile Lozan Heyeti arasındaki gerginlikten dolayı Türk Heyetinin imza için izin talebi, Mustafa Kemal Paşa'nın devreye girmesi ile aşılabilmiş, 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması imzalanmıştı. Antlaşma, 24 Ağustos 1923'te de Mecliste onaylandı³⁰.

II. LOZAN ANTLAŞMASI'NDA TÂBİİYET, EKALLİYETLER, MÜBADİLLER VE YÜZELLİLİKLER

Lozan Antlaşması, siyasî, malî, iktisadî konular ile bunların dışında çeşitli konuları içeren 143 maddeden oluşmaktadır³¹. Antlaşmanın tabiiyet, ekalliyetler, mübadiller ve af bağlamındaki Yüzellilikler başlıkları Cumhuriyet Vatandaşlığının çerçeve ve muhtevasını oluşturacaktır.

A.Tâbiyet

Antlaşma ile Türkiye'nin sınırları yeniden çizildiği için Türkiye'nin eski ve yeni sınırlarında ikamet eden ahali için Antlaşmanın ikinci faslına "Tabiiyet" başlığı ile 30-36. maddeler olmak üzere yedi madde ayrılmıştır.

²⁹Rıza Nur Musul'un müzakeresini: "İngilizlerin Musul'u petrol için istediği kanaatiyle petroleri verip Musul'u alacağımızı zannediyorduk. Bu teklifi yaptık. Curzon asla yanaşmadı. Curzon, Musul meselesinin petrol meselesiyle hiç alakası olmadığını söyledi. Bunu İngilizler daima tekrar ettiler. ...Galiba buna mühim bir sebepte stratejik bir nokta olmasıdır. Musul'u alan Bağdat'ı alır. Aralarında dağ diyecek bir dağ, bir müdafaa mahalli yoktur." şeklinde anlatmaktadır. NUR, a.g.e., s.251.

³⁰İsmail SOYSAL, **Türkiye'nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Siyasi Antlaşmaları**, Ankara, İş Bankası Yayınları, 1965, s.33.

³¹Antlaşma, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Sırbistan-Hırvatistan-Slovenya arasında imzalanmıştır. Antlaşmaya ek olarak çeşitli mektup teatileri ve antlaşmalar mevcuttur. Bu ekler "Boğazlar rejimi"ne ait Sözleşme, Ticaret Sözleşmesi gibi sonradan yapılan antlaşmalarla ortadan kalkan ahdî hükümler veya artık gerçekleştiği için varlık sebebi kalmayan ahali mübadelesine ait metinleri içermektedir.

Antlaşmanın 30. maddesine göre, Türkiye’den ayrılan arazide yerleşmiş Türk tebaası, yerel kanunlar dâhilinde arazinin intikal ettiği devletin tebaası oluyordu³².

31. maddeye göre, 30. madde hükmünce Türk tabiiyetini kaybetmiş ve yeni bir tabiiyet kazanmış, 18 yaşını geçen kişiler Antlaşmanın yürürlüğe konduğu tarihten itibaren iki yıl içinde Türk tabiiyetini seçme hakkına sahipti³³.

32. maddeye göre, Türkiye’den ayrılan arazide yerleşmiş ve bu arazideki çoğunluk ahaliden ırk olarak ayrı olan 18 yaşını geçmiş kişiler, Antlaşmanın yürürlüğe konduğu tarihten itibaren iki yıl içinde kendi ırkının çoğunlukta olduğu devletlerden birinin tabiiyetini, söz konusu devletin rızası şartıyla seçebilirdi³⁴.

33.maddeye göre, 31 ve 32. madde hükümlerince seçme haklarını kullanmış kişiler, bunu takip eden on iki ay içinde, seçme haklarını lehine kullandıkları devletin arazisine taşınmaya mecburdular. Bu kişiler sahip oldukları taşınmaz mallarını, isterlerse önceki tâbii oldukları devletin arazisinde tutabilirlerdi. Her türlü taşınır mallarını yanlarında götürebilirlerdi. Bundan dolayı da kendilerinden herhangi bir vergi alınmayacaktı³⁵.

34. maddeye göre, Türkiye’den ayrılan bir bölgenin aslî unsurundan olup 18 yaşını geçmiş olan ve bu Antlaşmanın yürürlüğe konduğu tarihten itibaren

³²Madde 30- İş bu muahedenâme ahkâmı mucibince Türkiye’den ayrılan arazide yerleşmiş Türk tebaası bihakkin ve kavanin-i mahalliyece mevzu şerâit dâhilinde işbu arazinin intikal ettiği devletin tebaası olacaklardır. SOYSAL, **a.g.e.**, s.45.

³³Madde 31-18 yaşını mütecâviz olup da 30.madde ahkâmı mucibince Türk tâbiyetini zâyi ve bihakkin yeni bir tâbiyet iktisap eden eşhas iş bu muahedenin mevkii ve meriyete vaz’ı tarihinden itibaren iki sene müddet zarfında Türk tâbiyetini ihtiyar etmek salâhiyetini hâiz olacaklardır. SOYSAL, **a.g.e.**, s.46.

³⁴Madde 32- İş bu muahedenâmeye tevfi kan Türkiye’den ayrılan bir kısım arazide yerleşmiş ve mezkur arazideki ekseriyeti ahaliden ırk itibariyle ayrı olan yaşını mütecâviz eşhas, iş bu muahedenin mevkii mer’iyete vaz’ından itibaren iki sene müddet zarfında ahalisinin ekseriyeti kendisinin ırkına mensup olan devletlerden birinin tabiiyetini, mezkûr devletin muvaffakati şartıyla, ihtiyar edebileceklerdir. SOYSAL, **a.g.e.**, s.46.

³⁵ Madde 33- 31 ve 32. maddeler ahkâmına tevfi kan hakkı hıyarlarını istimal eden eşhas, bunu takip eden 12 ay zarfında ikametgâhlarını, hakkı hıyarını lehine istimâl ettikleri devlet arazisine nakle mecburdurlar.

İş bu hakkı hıyarlarını istimalden mukaddem mukim bulundukları diğer devletin arazisinde mâlik oldukları emvâli gayr-i menkuleyi muhafaza etmekte serbest olacaklardır.

İş bu eşhas her nevi emvâli menkulelerini beraberlerinde götürebileceklerdir. Bundan dolayı kendilerine ne ihraç, ne ithal için hiçbir harç veya resim tarh olunmayacaktır. SOYSAL, **a.g.e.**, s.46.

uygulandığı anda ecnebi bir memlekette yerleşmiş olan Türk tebaası, Türkiye’den ayrılan yerlerdeki hükümetlerle yerleştikleri devletlerin Antlaşmalarınca, asıl ahalisinden bulundukları yerin tabiiyetini seçebilirlerdi. Ancak bunda ırk itibariyle çoğunluğa mensup olmak ve o bölgeyi yöneten hükümetin uygun görmesi esastı. Bu seçme hakkı da uygulanma tarihinden itibaren iki yıl geçerliydi³⁶.

35. maddeye göre, Antlaşmayı imzalayan devletler bu Antlaşmada veya Almanya, Avusturya, Bulgaristan, Macaristan’la imzalanan barış Antlaşmalarında ya da Türkiye’den başka Antlaşma devletleri ile veya onlardan biriyle Rusya arasında veya kendi aralarında imzalanan bir Antlaşmada ifade edilen ve ilgililerine kendileri için kabul edilmesi mümkün olan herhangi bir başka tabiiyeti alma hakkının verilmesine engel olmayacaklarını taahhüt etmekteydiler³⁷.

36. maddeye göre ikinci fasıl hükümlerinin uygulanmasına dair bütün hususlarda evli kadınlar kocalarının ve on sekiz yaşından küçük olan çocuklar da anne babalarının tâbi oldukları şartlara uyacaklardı³⁸.

Bu yedi maddede genel olarak değişen sınırlara rağmen kişilerin tabiiyetlerini seçmekte özgür bırakıldıkları, tabiiyet tercihi yaparken kişilerin nüfusu açısından ırk ortaklığı bulunan ülkelerin tabiiyetini seçmeye yönlendirildikleri ve mensup oldukları ırkların da yaşadıkları ülkede çoğunluğu teşkil etmesinin tercih sebebi olması yönünde sınırlandırıldıkları

³⁶Madde 34- İş bu muahede ahkâmı mucibince Türkiye’den ayrılan bir mahal ahali-i asliyesinden olup 18 yaşını mütecâviz olan ve iş bu muahadenâmenin mevkii icraya vaz’ı anında memâlik-i ecnebiyyede yerleşmiş bulundukları memleketin hükümetleri arasında akdine lüzum görülebilecek itilâfat kayd-ı ihtirazisi tahtında, ahali-i asliyesinden bulundukları arazide mer’i olan tâbiyyeti iktisapta muhayyerdirler. Şu şartla ki, ırkları itibariyle bu arazi ahalisinin ekseriyetine mensup olanlar ve o arazide icarâ-yı hükümeden hükümet de buna muvafakat eder. Bu hakkı hıyar iş bu muahedenâmenin mevkii mer’iyete vaz’ı tarihinden itibaren iki sene müddet zarfında istimâl edilmelidir. SOYSAL, **a.g.e.**, s.46.

³⁷Madde 35- Düvel-i Akide, iş bu muahedenâmede veya Almanya, Avusturya, Bulgaristan veya Macaristan’la mün’akit sulh muahadenamelerinde veyahut Türkiye’den başka Düvel-i Akidei mezkûre ile veya onlardan biriyle Rusya beyninde veya kendi aralarında mün’akit bir muahedenâmede beyan edilen ve alâkadarana, kendileri için iktisâbı mümkün olan, herhangi bir başka tâbiyyeti ihraz müsaadesini bahşeden hakkı hıyarın istimâline hiçbir veçhile mümanaat göstermeyeceklerini taahhüt ederler. SOYSAL, **a.g.e.**, s.46-47.

³⁸Madde 36- İş bu ahkâmın tatbikine mütedair olan kâffe-i hususatta zatüzzevç (kocalı) kadınlar zevçlerinin ve on sekiz yaşından dün(aşağı) olan çocuklarda ebeveynlerinin tâbi oldukları şerâite ittiba edeceklerdir. SOYSAL, **a.g.e.**, s.47.

görülmektedir. Bu yönlendirmeye sebep olarak, devletlerin yeni azınlıkların oluşmasını engellemek kaygısı, bir etnik kimliğe vurgu yapan ulus devlet modelleri ve 20. yüzyılın başındaki Wilson prensiplerinin etkili olabileceği düşünülmektedir. Bu sınırlandırma devletlere daha az sorun ve sıkıntı ya da idare kolaylığı, yaşayan nüfusa ise birbiriyle uyum ve yaşama kolaylığı getirecektir.

B. Ekalliyetler

Antlaşmanın üçüncü faslında ekalliyetler ya da azınlıklara yer verilmiştir. Ekalliyetlerin himayesi meselesi 37-45.maddelerde ele alınmıştır. 37. maddeye göre Türkiye, 38'den 44'e kadar olan maddelerin açık hükümlerine bağlı kalacaktır. Hiçbir kanun, nizam ve resmi muamelenin de bu hükümlerin üstünde olmayacağını taahhüt etmektedir³⁹.

38. maddeye göre, Türkiye Hükümeti, doğum, milliyet, lisan, ırk veya din tefrik etmeksizin Türkiye ahalisinin tamamına hayat ve hürriyetlerince tam bir himâye vermeyi taahhüt etmektedir. Türkiye'nin bütün halkı genel düzen ve genel adaba uygun olan her din, mezhep ve itikadı özel ve genel olarak serbestçe yaşama hakkına sahip olacaktır. Gayrimüslim ekalliyetler, bütün Türk tebaasına uygulanan ve Türkiye Hükümeti tarafından millî savunma ve düzenin korunması için memleketin her tarafında veya bir kısmında alınan tedbirler korunmak şartıyla, seyahat etme özgürlüğüne sahiptir⁴⁰.

39. maddeye göre, gayrimüslim ekalliyetlere mensup Türk tebaası, Müslümanların istifade ettikleri aynı medenî ve siyasî haklardan istifade

³⁹Madde 37- Türkiye, 38'den 44'e kadar olan maddelerde musarrah ahkâmın kavanini asliye şeklinde tanınmasını ve hiçbir kanun, hiçbir nizam ve hiçbir muamele-i resmîyenin bu ahkâma münafî veya muarız olmamasını ve hiçbir kanun, hiçbir nizam ve hiçbir muamele-i resmîyenin ahkâmı mezkûreye ihrazı tefevvuk etmemesini taahhüt eder. SOYSAL, a.g.e., s.47.

⁴⁰Madde 38- Türkiye hükümeti, tevellüt, milliyet, lisan, ırk ve din tefrik etmeksizin Türkiye ahalisinin kâffesine hayat ve hürriyetlerince himaye-i tâmme ve kâmile bahşetmeyi taahhüt eder. Türkiye'nin bütün ahalisi intizâm-ı âm ve âdab-ı umumiye ile gayr-i kabili telif olmayan her din, mezhep ve itikadın gerek umumî ve gerek hususî surette serbesti-i icrası hakkına malik olacaklardır. Gayrimüslim ekalliyetler, bütün Türk tebaasına tatbik edilen ve Türkiye Hükümeti tarafından müdfaa-i milliye veya intizamı âmmın mahafazası için memleketin her tarafında veya bir kısmında ittihaz edilen tedabir mahfuz kalmak şartıyla, serbesti-i seyrüsefer ve hicretten tamamiyle istifade edeceklerdir. SOYSAL, a.g.e., s.47.

edeceklerdir. Türkiye'nin bütün halkı din ayırt etmeksizin kanun önünde eşit olacaklardır. Din, itikat veya mezhep farkı hiçbir Türk tebaasının medenî ve siyasî haklardan istifade etmesine ve özellikle umumî hizmetlere kabulüne, memuriyete ve görevde yükselmesine veya muhtelif meslek ve sanayide çalışmalarına engel olmayacaktır. Herhangi Türkiye tebaası özel ve ticarî ilişkilerde, din, matbuat, her türlü neşriyat ile sosyal ortamda herhangi bir dili kullanmakta serbesttirler. Resmi dil mevcut olmakla beraber, Türkçe'den başka dil kullanan Türk tebaasına mahkeme önünde kendi dillerini sözlü olarak kullanma kolaylığı verilecektir⁴¹.

40. maddeye göre, gayrimüslim ekalliyetlere mensup Türk tebaası hukukî ve fiilî olarak, diğer Türk tebaaya tatbik edilen muamele ve teminattan aynı şekilde istifade edecekler, özellikle masrafları kendilerine ait olmak üzere her türlü hayrî, dinî ve sosyal kurumları, okul ve talim terbiyeye yönelik müesseseleri kurma, idare etme, denetleme, buralarda kendi dillerini serbestçe kullanma ve dinî ayinlerini serbestçe yapmada eşit hakka sahiptirler⁴².

41. maddeye göre, umumî eğitimde, Türkiye hükümeti gayrimüslim tebaanın mühim bir oranda ikamet ettikleri şehir ve kazalarda, bu Türk tebaanın çocuklarının, ilk mekteplerde kendi lisanlarıyla eğitilmelerini sağlayacaktır. Bu hüküm, Türkiye Hükümetinin aynı mekteplerde Türk lisanının öğretilmesini zorunlu kılmasına mani olmayacaktır. Gayrimüslim

⁴¹Gayrimüslim ekalliyetlere mensup Türk tebaası, müslümanların istifade ettikleri aynı hukuku medeniye ve siyasiyeden istifade edeceklerdir. Türkiye'nin bütün ahalisi din tefrik edilmeksizin kanun nazarında müsavi olacaklardır. SOYSAL, a.g.e., s.47-48.

Din, itikat veya mezhep farkı hiçbir Türk tebaasının hukuku medeniye ve siyasiyeden istifadesine ve bilhassa hıdemâtı umumiye kabulüne, memuriyete ve merâtibe nailiyetine veya muhtelif mesaliki ve sanayii icra etmesine mania teşkil etmeyecektir.

Herhangi Türkiye tebaasının gerek münasebat-ı hususiye veya ticariyede, gerek din, matbuat veya her nevi neşriyat hususunda ve gerek içtimaat-ı umumiyede herhangi bir lisanı serbestçe istimal etmesine karşı hiçbir kayıt vaz edilmeyecektir.

Lisân-ı resmî mevcut olmakla beraber, Türkçe'den gayri lisan ile mütekellim bulunan Türk tebaasına mehakim huzurunda kendi lisanlarını şifahi surette istimal edebilmeleri zımında teshilât-ı münasibe ibraz olunacaktır.

⁴²Gayrimüslim ekalliyetlere mensup olan Türk tebaası hukuken ve fiilen diğer Türk tebaaya tatbik edilen muamele ve aynı teminattan müstefit olacaklar ve bilhassa, masrafları kendine ait olmak üzere her türlü müessesatı hayriye, diniye veya içtimaiyeyi her türlü mektep ve sair müessesatı talim ve terbiyeyi tesis, idare ve murakabe etmek ve buralarda kendi lisanlarını serbestçe icra etmek hususlarında müsavi bir hakka malik bulunacaklardır. SOYSAL, a.g.e., s.48.

ekalliyetlere mensup Türk tebaasının yoğun olarak yaşadıkları şehir ve kazalarda belediye ve sair bütçeler tarafından eğitim, din ve hayır işi amacıyla genel bütçeden tahsis edilecek meblağlardan ödenek ayrılacak ve bu ekalliyetler de buralardan adil bir şekilde yararlanacaktır. Söz konusu ödenekler, ilgili müesseselerin idarecilerine ödenecektir⁴³.

42. maddeye göre, Türkiye Hükümeti gayrimüslim ekalliyetlerin aile hukuku ve şahsî haklarıyla ilgili, örf ve adetlerine uygun olarak her türlü hükmün konulmasını ve kaldırılmasını uygun bulur. Bu hükümler, Türkiye Hükümeti ile ilgili ekalliyetlerden her birinin eşit miktarda temsilcilerinden oluşan komisyonlar tarafından düzenlenecektir. İhtilaf olduğunda, Türkiye Hükümeti ile Milletler Cemiyeti ittifak içerisinde Avrupa hukukçuları tarafından seçilmiş bir hakemi üst hakem tayin edeceklerdir. Türkiye Hükümeti, ekalliyetlerine ait kiliselere, mezarlıklara ve sair dinî kurumlara her türlü himayeyi bağışlamayı taahhüt etmektedir. Aynı ekalliyetlerin Türkiye'deki mevcut vakıfları, dinî ve hayrî kuruluşlarının açılmasına izin verilecek ve Türkiye Hükümeti dinî ve hayrî yeni kuruluşların açılabilmesi için gerekli olduğundan özellikle temin edilmiş hiçbir kuruluşu da engellemeyecektir⁴⁴.

⁴³ Madde 41- Tedrisat-ı umumiye hususunda, Türkiye hükümeti gayrimüslim tebaanın mühim bir nispet dahilinde mütemekkin oldukları şehirler ve kazalarda bu Türk tebaasının çocuklarının iptidai mekteplerde kendi lisanlarıyla tahsil etmelerini temin zımında teshilâtı münâsibe ibraz edecektir. Bu hüküm Türkiye Hükümetinin mezkûr mekteplerde Türk lisanının tedrisini mecburi kılmasına mani olmayacaktır.

Gayri müslim ekalliyetlere mensup Türk tebaasının mühim nispette mevcut oldukları şehirlerde veya kazalarda Devlet bütçesi, belediye veya sair bütçeler tarafından terbiye, din veya emri hayır maksadıyla varidatı umumiyeden tahsis edilecek mebalîğden ve tahsisat ifrazı hususunda mezkûr ekalliyetler âdilâne bir surette hissement olacaklardır.

Mebalîği mezkûre âlâkadar müessesâtın sahibi salahiyet mümessillerine tesviye edilecektir. SOYSAL, **a.g.e.**, s.48.

⁴⁴Madde 42- Türkiye Hükümeti gayrimüslim ekalliyetlerin hukuk-u aile veya ahkâm-ı şahsiyeleri bahsinde bu mesailin mezkûr ekalliyetlerin örf ve adetlerin hal ve fasledilmesine müsait her türlü ahkâm vaz'ına muvafakat eder.

İş bu ahkâm Türkiye hükümeti ile âlâkadar ekalliyetlerden her birinin müsavi miktarda mümessillerinden mürekkep hususi komisyonlar tarafından tanzim olunacaktır. İhtilaf vukuunda Türkiye hükümeti ile Cemiyet-i Akvam Meclisi bilittifak Avrupa hukukşinasları meyanında müntehap bir hakem alelhakem tayin edeceklerdir. SOYSAL, **a.g.e.**, s.49.

Türkiye Hükümeti, mezkûr ekalliyetlere ait kiliselere, havralara, mezarlıklara ve sair müessesatı diniyyeye her türlü himayeyi bahşemeyeyi taahhüt eder. Aynı ekalliyetlerin hâli hazırda Türkiye'de mevcut olan evkafına ve müessesat-ı diniyye ve hayriyelerine her türlü teshilât ve müsaadat ita olunacak ve Türkiye Hükümeti yeni müessesat-ı diniye ve hayriye ihdası için bu kabîl sair müessesât-ı hususiye temin edilmiş olan teshilâtı lâzımeden hiçbirini diriğ etmeyecektir.

43. maddeye göre, gayrimüslim ekalliyetlere mensup Türk tebaası, itikadî hükümlerine aykırı veya dinî ayinlerini ihlâl eden bir davranışı yapmaya mecbur tutulmayacakları gibi, hafta tatili günlerinde mahkemelerde şahitlik etmekten ya da herhangi kanunî işlemin yapılmasını kabul etmedikleri için hiçbir haklarından mahrum olmayacaklardır. Bu hüküm Türk tebaasını umumî düzenin muhafazası için diğer Türk tebaasına yüklenen zorunluluklardan serbest kılmayacaktır⁴⁵.

44. maddeye göre, Türkiye, gayrimüslim ekalliyetleriyle ilgili zikri geçen maddelerin hükümlerinin uluslararası menfaati haiz taahhüt teşkil ettiğini ve Milletler Cemiyeti'nin kefaleti altında bırakılmalarını kabul eder. Bu hükümler, Milletler Cemiyeti Meclisi'nin çoğunluğunun izni olmadan değiştirilemeyecektir. Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Milletler Cemiyeti Meclisi çoğunluğu tarafından bu maddeler hakkında usulü dairesinde kabul edilecek olan her türlü değişiklikleri reddetmemeyi taahhüt ederler. Türkiye, Milletler Cemiyeti Meclisi üyelerinden her birinin bu taahhütlerinden her hangi birine karşı meydana gelen tecavüzü veya tecavüz tehdidini, Meclisin nazarı dikkatine arzı yetkili olacağını ve Meclisin duruma göre uygun ve etkili olacak bir hareket şeklini ve emir verebilmeyi kabul eder. Türkiye, bu maddelere dair hukukî veya fiilî meselelerde, Türkiye Hükümeti ile imzacı diğer devletlerden herhangi biri veya Milletler Cemiyeti üyeleriyle fikir ihtilafları olduğunda bu ihtilafın, Milletler Cemiyeti Antlaşması'nın 14. maddesine uygun uluslararası öneme sahip bir ihtilaf gibi kabul edilmesini kabul eder. Türkiye, bu gibi her hangi bir ihtilafın, diğer taraf talep ettiği takdirde Uluslararası Daimi Adalet Mahkemesine sevkini kabul eder. Daimi Mahkemenin kararının bir üst mahkemece iptalinin istenmesi mümkün

⁴⁵Madde 43- Gayri Müslim ekalliyetlere mensup Türk tebaası, ahkâmı itikadiyelerine mugayır veya dinî ayinlerini muhil herhangi bir muamelenin ifasına mecbur tutulmayacakları gibi, hafta tatilleri gününde mahkemelerde isbat-ı vücud etmekten veya herhangi bir muameleyi kanuniye icrasından istinkaf ettiklerinden dolayı bunların hiçbir hakları sakıt olmayacaktır.

Mamafih bu hüküm, mezkur Türk tebaasının intizam-ı ammenin muhafazası için diğer herhangi bir Türk tebaasına tahmil edilen mecburiyetlerden azade kılmayacaktır. SOYSAL, a.g.e., s.49.

olmayıp, Milletler Cemiyeti Antlaşması'nın 13. maddesi mucibince verilmiş bir kararın kuvvet ve hükümlerinin aynısını içerecektir⁴⁶.

45. maddeye göre, bu fasıl hükümleri ile Türkiye'nin gayrimüslim ekalliyetleri hakkında tanınan hukuk, Yunanistan tarafından dahi kendi arazisinde bulunan Müslüman ekalliyet hakkında tanınmıştır⁴⁷.

C. Mübadiller

Millî Mücadele'nin bitiminde Türkiye Rumlarının büyük bir bölümü Türkiye'den göç etmeye başlamışlar, Yunanlılarla beraber Türkiye'den ayrılmışlardı. Türkiye'den ilk Rum göçleri Batı Anadolu ve Marmara'dan ardından da Doğu Trakya ve Karadeniz'den olmuştu. Deniz, kara ve demir yolları ile yapılan göçler esnasında İstanbul ve İzmir gibi kıyı kentlerinde nüfus yoğunluğu yaşanmıştı⁴⁸.

Ülkenin fiili işgal durumunun bitmesinin ardından, bazı bölgelerden işgalden arındırılmış bölgelere doğru göçler olmuştu. Bunların arasında Türk-Yunan Savaşı'nda zarar görmüş olan "Felaketzedeler", Savaşta evi ocağı yananlar "Harikzedeler", Yunanistan'la savaş esnasında toplumsal baskıdan

⁴⁶Madde 44- Türkiye, iş bu fasılın yukarki maddelerinin Türkiye'nin gayrimüslim ekalliyetlerine taalluk ettiği mertebede mezkûr maddeler ahkâmının beynelmilel menfaati haiz taahhüdât teşkil etmelerini ve Cemiyeti Akvamın kefaleti altına vaz edilmelerini kabul eyler. İşbu ahkâm Cemiyeti Akvam Meclisi'nin ekseriyetinin muvafakati olmaksızın tadil edilemeyeceklerdir. Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Cemiyeti Akvam Meclisi ekseriyeti tarafından iş bu mevad hakkında usulü dairesinde kabul edilecek olan her türlü tadilatı reddetmemeyi muahede-i hazıra ile tahhüt eylerler.

Türkiye Cemiyeti Akvam Meclisi azasından her birinin bu taahhüdattan herhangi birine karşı vuku bulan tecavüzü veya tecavüz tehdidini Meclisin nazarı dikkatine arza salahiyettar olacağını ve Meclisin, icabı hale göre, münasip ve müessir telakki edilecek bir sureti hareket ittihaz ve talimat ita edebileceğini kabul eder.

Bundan başka Türkiye, iş bu maddelere mütedair hukukî veya fiilî mesailde Türkiye Hükümeti ile vazülümza diğer Devletlerden herhangi biri veya Cemiyeti Akvam Meclisi azasından her hangi biri veya diğer bir devlet beyninde ihtilafı efkâr vukua geldiği taktirde iş bu ihtilafın, Cemiyeti Akvam ahitnamesinin 14. maddesi mefadına nazaran beynelmilel mahiyeti haiz bir ihtilaf gibi telakki edilmesini kabul eder. Türkiye Hükümeti bu kabilden olan herhangi ihtilafın, diğer taraf talep ettiği taktirde Beynelmilel Adalet Mahkemei Daimesine tevdiini kabul eder. Mahkemei Daimenin kararı kabili istinaf olmayıp Cemiyeti Akvam Ahitnamesinin 13. maddesi mucibince verilmiş bir kararın kuvvet ve hükmünün aynını haiz olacaktır. SOYSAL, **a.g.e.**, s.49-50.

⁴⁷ Madde 45- İş bu fasıl ahkâmı ile Türkiye'nin gayrimüslim ekalliyetleri hakkında tanınan hukuk, Yunanistan tarafından dahi kendi arazisinde bulunan Müslüman ekalliyet hakkında tanınmıştır. SOYSAL, **a.g.e.**, s.50.

⁴⁸Kemal ARI, **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç(1923-1925)**, 3.Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 6-7.

kaçıp sığınan “Mülteciler” vardı. Bunlardan başka Kars, Erzurum gibi Rus işgaline uğramış bölgelerden kaçan çok sayıda insan Sivas, Ankara, Aydın, İzmir, İstanbul gibi şehirlere yerleşmişlerdi⁴⁹.

Balkanlardan zorlamalar sonunda gelen kitlesel göçlerin temelinde, Balkanlar’daki etnik ve din temelli ulusçuluk kavramı bulunuyordu. Bu ulusların gelişim süreci buralardaki Türk ve Müslüman halka düşmanlığa yönlenmişti. Toprakların homojenleştirilmesine yönelik olarak, Türk ve Müslüman halk göçe zorlanıyordu. Bu süreç Türk-Yunan savaşının bitiminden sonra da devam etmişti. Savaşın şartları sebebiyle yaşanan Rum göçü, henüz bitmemiş olan bu göç olgusunun uluslararası hukuka uygun olarak bir yasal zemine oturtulmasını gerekli kılıyordu⁵⁰.

Milletler Cemiyeti, Lozan öncesinde Norveçli Dr. Fridtjof Nansen’i bu nüfus akışını yerinde incelemekle görevlendirmişti. Nansen bu çalışması sonunda Lozan görüşmelerinde raporunu sunmuş, fakat iki ülkenin görüşlerini de dikkate alarak raporunu yeniden düzenlemesi gerekmişti. Nansen raporunda, Yakındoğu’daki ekonomik durumun kötülüğüne vurgu yaparak, azınlıkların çabuk ve etkili mübadelesini savunmuştu. Bu duruma hemen çözüm bulunmazsa her iki ülke için ekonomik felakete sebebiyet verilebilirdi⁵¹. Mübadele konusu, Lozan görüşmelerindeki tartışmalar neticesinde karara bağlandı.

30 Ocak 1923 (30 Kanunusani 1923) tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Yunan Hükümeti arasında mübadele protokol ve mukavelenâmesi imzalandı.

Buna göre; 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren Türkiye arazisinde yerleşmiş Rum Ortodoks dininde bulunan Türkiye tebaası ile Yunan arazisinde yerleşmiş Müslüman dininde bulunan Yunan tebaasının mecburi mübadelesine başlanacaktır. Bu kişiler Türkiye ve Yunan hükümetlerinin izni olmadıkça ne Türkiye’de, ne de Yunanistan’da tekrar yerleşemeyeceklerdir⁵².

⁴⁹ARI, a.g.e., s.9.

⁵⁰ARI, a.g.e., s.15-16.

⁵¹ARI, a.g.e., s.16-17.

⁵²Madde 1- 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren Türkiye arazide mütemekkin) Rum Ortodoks dininde bulunan Türkiye tebaası ile Yunan arazisinde mütemekkin Müslüman dininde bulunan Yunan

Mübadele, İstanbul Rum ahalisi ve Batı Trakya Müslüman ahalisini kapsamayacaktır. 1912 Kanununa göre belirlenmiş İstanbul Belediyesi sınırlarında 30 Ekim 1918 tarihinden önce sakin bulunan Rumlar, İstanbul Rum ahalisi sayılacaklardır. Bükreş Antlaşması'yla 1913'te belirlenen sınır hattının doğusunda yerleşmiş Müslümanlar, Batı Trakya'nın Müslüman ahalisi sayılacaklardır⁵³.

Sözü edilen arazileri 18 Ekim 1912 tarihinden itibaren terk etmiş olan Rum ve Müslümanlar mübadeleye dâhil sayılacaklardır⁵⁴.

Aileleri Türkiye arazisini terk etmiş olup da kendileri hâlâ Türkiye'de alıkonulmuş Rumlardan sakat olmayan kişiler, Yunanistan'a sevk edilecek ilk Rum kafilesini teşkil edeceklerdir⁵⁵.

Mukavelenâmenin dokuzuncu ve onuncu maddeleri ahkâmı yürürlükte olmak üzere, mübadelede, Türkiye'deki Rumların ve Yunanistan'daki Türklerin haklarına zarar gelmeyecektir⁵⁶.

Mübadeleye tâbi kişilerden kimsenin gidişi engellenmeyecektir. Göçmenlerden mahkemece kararlaştırılmış suçu olanlar cezasını çekmek ya da mahkeme edilmek üzere geldikleri ülkenin memurlarına teslim edileceklerdir⁵⁷.

tebaasının mecburi mübadelesine iptidar edilecektir. Eşhas-ı mezkure Türkiye ve Yunan hükümetlerinin kendi memleketleri hakkında müsaadesi olmadıkça ne Türkiye'de, ne de Yunanistan'da gelip tekrar yerleşemeyeceklerdir. SOYSAL, **a.g.e.**, s.137.

⁵³ Madde 2- Birinci maddede musarrah olan mübadele âtideki ahaliye şâmil değildir:

- a) Dersaadet Rum ahalisi
- b) Garbî Trakya Müslüman ahalisi

Dersaadet Rum ahalisi addedilecekler 1912 kanunu mucibince tahdit edilmiş bulunan Dersaadet Şehremaneti havzasında 30 Teşrin-i Evvel 1918 tarihinden mukaddem sakin bulunmuş olan bilcümle Rumlardır. Garbî Trakya'nın Müslüman ahalisi addedilecekler, Bükreş muahedenamesiyle 1913'te tâyin edilen hattı hududun şarkındaki havalide mütemekkin bilcümle Müslümanlardır. SOYSAL, **a.g.e.**, s.137-138.

⁵⁴ Madde 3- Rum ve Türk ahalisi mütekabilen mübadeleye tâbi bulunan araziye, 18 Teşrin-i Evvel 1912 tarihinden itibaren terk etmiş olan Rum ve Müslümanlar birinci maddede musarrah olan mübadeleye dahil addolunacaklardır. SOYSAL, **a.g.e.**, s.138.

⁵⁵ Madde 4- Aileleri Türkiye arazisini terk etmiş olup da kendileri elyevm Türkiye'de alıkonulmuş bulunan Rum ahalisine mensup bilcümle gayrimalül eşhas ahkâmı mucibince Yunanistan'a sevk edilecek ilk Rum kafilesini teşkil edeceklerdir. SOYSAL, **a.g.e.**, s.138.

⁵⁶ Madde 5- İşbu mukavelenâme mucibince icra edilecek mübadele dolayısıyla, işbu mukavelenâmenin dokuzuncu ve onuncu maddeleri ahkâmı mer'î olmak üzere, ne Türkiye'deki Rumların ve ne de Yunanistan'daki Türklerin hukuku tasarrufiyesine ve matbuatına hiçbir hâl ihlas edilmeyecektir. SOYSAL, **a.g.e.**, s.138.

⁵⁷ Madde 6- Mübadeleye tâbi ahaliden bir şahsın her ne sebebe mebni olursa olsun azimetine bir gûna hail vaz edilmeyecektir. Bir muhacir aleyhine bir cezayı terhibi ile mahkumiyeti katiye lahik olduğu veya henüz katiyet kesbetmemiş mahkumiyet veya tatbikatı cezaiye bulunduğu takdirde o muhacir,

Göçmenler, göç ettikleri ülkelerin tabiiyetini kaybediyor, yeni tabiiyet kazanıyorlardı. Mübadele edilecek ülkelerden birine göçmüş henüz tabiiyet almamış olanlar mukavelenameye tabiiydiler⁵⁸.

Muhacirler, her cinsten menkul mallarını beraberlerinde götürmek ve naklettirmekte serbest olacaklar, bu sebepten vergiye tâbi tutulmayacaklardı. Cemaat azası kendi cemaatlerine ait menkul mallarını serbestçe beraberlerinde götürmek veya naklettirmek hakkına sahiptiler. Muhtelit Komisyonun tavsiyesi üzerine bunların nakline memurlarca çok dikkat edilecekti. Mallarını geldikleri yerlerde bırakacaklar için malların değerini belirten bir zabıt tutulacak, bu zabtın ikisi önceki ve yeni ülkesinin idaresine bir Muhtelit Komisyona verilecek, diğeri de kendinde bulunacaktır⁵⁹.

Mübadeledenin başlama tarihi 1 Mayıs 1923 olarak belirlenmiş olmakla birlikte, resmî mübadeleye ancak 1923 yılı sonlarında başlanabilmişti. Bununla beraber, Yunanistan ve Türkiye'den göçler fiilen mevcuttu. Aynı yıl Yunanistan'a, Bulgaristan'dan ve Rus ihtilalinden dolayı Rusya'dan gelenler olmuştu. Yunanistan, bu halkı Batı Trakya'da yerleştirmeye başlamıştı. Batı Trakya Müslümanlarına baskılar artmıştı. Antlaşmanın üzerinden dört ay

aleyhinde takibat icra eden memleket memurini tarafından cezasını çekmek veyahut muhakeme edilmek üzere azimet edeceği memleket memurinine teslim edilecektir. SOYSAL, **a.g.e.**, s.138.

⁵⁸Madde 7- Muhacirler terk ettikleri memleketin tabiiyetini kaybedecekler ve azimet ettikleri memleketin arazisine vusulleri anında o memleketin tabiiyetini iktisap eyleyeceklerdir. İki memlekettten bir veya diğeri akdemce terk etmiş ve henüz yeni tâbiyetlerini iktisap etmemiş olan muhacirler işbu mukavelenâmenin imzası tarihinde işbu tâbiyeti cedideyi iktisap eyleyeceklerdir. SOYSAL, **a.g.e.**, s.138.

⁵⁹Madde 8- Muhacirler her cinsten menkul mallarını beraberinde götürmek veya naklettirmekte serbest olacaklar ve (139) bu yüzden ne ihraç, ne ithal resmine ne de başka hiçbir resim vermeye tâbi tutulmayacaklardır. Kezâlik bu itilafnâme ahkâmı mucibince Hükümeteyni akideynden birinin arazisini terk edecek olan cemaat azası (cevami, tekkeler, medreseler, kiliseler, manastırlar, mektepler, hastaneler, şirketler, cemiyetler ve eşhası maneviye ve her hangi mahiyette olursa olsun diğer tesisat memurîn ve mensubini dâhil olduğu halde) kendi cemaatlerine ait emval-i menkuleyi serbestçe beraberlerinde götürmek veya naklettirmek hakkına maliktirler. Her iki memleket memurini 11. maddede muharrer muhtelit komisyonun tavsiyesi üzerine bunların nakli hususunda âzami teshilat ibraz edeceklerdir. Emvali menkulelerinin tamamını veya bir kısmını beraberlerinde götüremeyecek olan muhacirin bunları mahallerinde bırakabileceklerdir. Bu taktirde memurini mahalliye bırakılan emvâl-i menkulenin müfredat defterini ve kıymetini muhaceret eden şahsın muvacehesinde tespit edeceklerdir. Muhacir tarafından bırakılan emvâl-i menkulenin müfredat ve kıymetini mübeyyin olan zabıt varakaları dört nüsha üzerine tanzim edilecek ve bunlardan biri memurini mahalliye nezdinde kalacak, ikincisi dokuzuncu maddede muharrer tasfiye muamelesine esas teşkil etmek üzere 11. maddede zikredilen Muhtelit Komisyona, üçüncüsü muhacirin hicret ettiği memleketin Hükümetine tevdi edilecek, dördüncüsü de muhacire ita olunacaktır. SOYSAL, **a.g.e.**, s.139.

geçmesine rağmen mübadelenin başlamaması, Müslüman halka baskıların artması, zorla göçe tâbi tutulmaları Türk kamuoyunun tepkisine yol açmıştı⁶⁰.

Mübadele başlamadan ortaya atılan bir endişe, Türkiye'den gidecek Rumlar sebebiyle memleket ekonomisinin zarara uğrayacağıydı. Türkiye'nin bu durumdan dolayı bir ekonomik dar boğaz yaşayacağı barış görüşmeleri sırasında diğer devletler tarafından konuşulmuştu. Bunda amaç ticaretle meşgul olan İstanbul Rumlarının mübadeleden ayrı tutulmasıydı. Basında ise böyle bir endişenin yersiz olduğu tartışılıyordu⁶¹.

13 Ekim 1923'te Mübadele İmar ve İskân Vekâleti kurulmuş, 20 Ekim 1923'te de İzmir Mebusu Mustafa Necati Bey, Vekil seçilmişti⁶². Vekâlet kurulmadan önce 17 Temmuz 1923 tarihli bir kararname ile mübadele edilecek ahalinin, ne şekilde kabul edileceği, iskan bölgelerine nasıl götürülecekleri, muhtaç olanlara yapılacak yardımlar belirlenmiş ve ülke sekiz bölgeye ayrılmıştı. Göçmenler, sanatları, mizaçları ve iklim şartları dikkate alınarak yerleştirileceklerdi. Bunun için, göçmenlerin gönderilecekleri bölgelerin ekonomik ve fizikî topografyalarının çıkarılması gerekmekteydi. Bu analizler yapıldıktan sonra göçmenler, bulunduğu coğrafyaya uyum zorluğu çekmeyecekti. İmar İskân Vekâleti'nin kuruluşundan sonra ülke on yerleşim bölgesine ayrılmıştı⁶³.

İmar İskân Vekâleti kurulduğu günden itibaren karşılaştığı çok ve büyük işlere karşılık işleri yürütecek her türlü araç ve gereçten yoksundu. Sermayesi yoktu. Devlet soğuk havaya rağmen bunların ekonomiye bir an önce dahil edilmeleri için mübadeleyi devam ettiriyordu. Yunanistan'da

⁶⁰Cahide Zengin AGHATABAY, **Mübadelenin Mazlum Misafirleri Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930**, İstanbul, Bengi, 2007, s.84-86.

⁶¹AGHATABAY, **a.g.e.**, s.87.

⁶²AGHATABAY, **a.g.e.**, s.95.

⁶³ 1. Bölge: Sinop, Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon, Gümüşhane, Amasya, Tokat, Çorum.

2. Bölge: Edirne, Tekfurdağı, Gelibolu, Kırkkilise, Çanakkale.

3. Bölge: Balıkesir.

4. Bölge: İzmir, Manisa, Aydın, Menteşe, Afyon.

5. Bölge: Bursa.

6. Bölge: İstanbul, Çatalca, Zonguldak.

7. Bölge: İzmit, Bolu, Bilecik, Eskişehir, Kütahya.

8. Bölge: Antalya, Isparta, Burdur.

9. Bölge: Konya, Niğde, Kayseri, Aksaray, Kırşehir.

10. Bölge: Adana, Mersin, Silifke, Kozan, Cebel-i Bereket, Antep, Maraş. AGHATABAY, **a.g.e.**, s.95.

zulüm, işkence ve yokluğa maruz bırakılan göçmenler yolculuklarında da kış ve soğuğa maruz kalmışlardı. Bunların bir kısmı misafirhanelerde bir kısmı tahliye edilen yerlerde, bir kısmı da henüz tahliye edilememiş Rum ailelerin yanına yerleştirilmişlerdi. Rumlardan kalan bazı binalar mülteciler, işgalde evleri yananlar ile memur ve subaylar tarafından işgal edilmişti. Vekâlet ilk olarak muhacirlerin beslenmesi, üretici duruma getirilmeleri, üretim araç ve gereçleri verilmesi gibi işler yapıyordu. Harap olan binaların tamiri, tohumluk, çift hayvanı, ziraat araç gerecinin sağlanması işleri zora sokuyordu⁶⁴. Bu sıkıntılar hükümete büyük eleştiriler gelmesine sebep olmuştu. 1924 yılı sonlarında artık gelecek mübadil kalmamış durumdaydı. Bu sebepten 11 Aralık 1924'te Vekâlet, İskân Müdüriyet-i Umumiyesi'ne devredildi⁶⁵.

Türkiye'nin, mübadele gibi büyük ve zor bir yükün altına girişinde, iki önemli unsur bulunmaktadır. Birincisi, azınlıklar meselesi eski etkisini yitirecektir. İkincisi, Müslüman nüfusun Türkiye'ye getirilişi ile ülke içindeki nüfusun büyük ölçüde türdeşleşmesi sağlanacaktır. Bu yeni demografik oluşum, Türkiye'nin, sosyo-ekonomik ve kültürel yapısına da katkı sağlayacaktır.

Mübadiller, ticarette, sanatta ve hizmet sektöründe geçmiş dönemlerde azınlıkların özellikle de Rumların yaptığı işleri üstlenmişlerdir. Üretime dair konularda kazanılmış teknik bilgi, birikim ve tecrübeler Türkiye'nin gelişimine katkıda bulunmuş, ekonomide millî denetimin sağlanması kolaylaşmıştır⁶⁶.

D. “150’likler” ya da Cumhuriyetin Sürgünleri

Lozan Konferansı'nın müzakere konularından biri de genel af ilânıydı. Bu konu, Konferansın birinci ve ikinci evresinde tartışılmıştı. Müttefikler genel af ilânı ile Türkiye'den çıkmış kimselerin bilhassa ekalliyetlerin tekrar yerlerine dönmelerini gerçekleştirmek istiyorlardı. Türkiye, genel af ilânına ve

⁶⁴ AGHATABAY, a.g.e., s.213.

⁶⁵ AGHATABAY, a.g.e., s.214.

⁶⁶ ARI, a.g.e., s. 1-2.

dönmek isteyenlerin dönüşüne olumsuz bakmamakla birlikte, komitacı, ihtilalci, fesatçı, hıyaneti teşvik edici kimseler için af ilanına karşıydı. Tekrar dönme isteyenler, ülkenin emniyetini ihlâl etmeyecek kimseler olmalı, bu kişilerin durumu hükümetçe denetlenmeliydi⁶⁷.

Genel af karşılıklılık esasına dayanmalıydı. Türkiye’de Millî Mücadeleye zarar vererek, müttefiklerle iş birliği yapanlar bu aftan yararlanabileceklerse; müttefiklerin tebaasından olup, Türkiye’ye yardım edenler de bu aftan yararlanmalıydılar. Bu tartışmalar, konferansın son günlerine kadar sürmüştü.

Fransız Başmurahtası General Pellé, Türkiye’den toplu olarak giden kimselerin genel af kapsamına girmesini teklif etti. Suriye’de oturan yüz binlerce kişinin geri dönebilmesi isteniyordu. Konferansın ikinci evresinde, Türk murahtası konuya hazırlıklı giderek, 150 kişinin aftan istisna edilmesini kabul ettirmişlerdi⁶⁸.

Genel af ilânına ait protokole göre; Türkiye’de ve Yunanistan’da ikamet etmekte ve etmiş olan hiç kimse 1 Ağustos 1914 ve 20 Kasım 1922 tarihleri arasında askerî ve siyasî hareket tarzlarından veya Barış Antlaşmasını imzalayan bir ecnebi devlete yardımda bulunmasından dolayı Türkiye ve Yunanistan tarafından eziyet görmeyecek ve yerinden edilmeyecektir.

Barış Antlaşması gereğince, Türkiye’den ayrılmış arazi ahalisinden hiçbirisi 1 Ağustos 1914 - 20 Kasım 1922 tarihine kadar geçen sürede Türkiye’ye karşı siyasî ve askerî hâl ve hareketinden ve antlaşmaya göre tabiiyetinin belirlenmesinden dolayı eziyet görmeyecek ve yerinden edilmeyecektir. 1 Ağustos 1914 - 20 Kasım 1922 tarihleri arasında meydana gelen siyasî olaylara bağılı olarak, bu sürede işlenmiş cinayet ve suçlar hakkında Türkiye ve Yunanistan karşılıklı olarak tam bir af ilân edeceklerdir⁶⁹.

Türkiye ve Barış Antlaşmasını imzalayan devletler tebaasından olup, 20 Kasım 1922 tarihinden önce Antlaşmaya göre Türk kalacak olan arazide

⁶⁷ İsmet İNÖNÜ, *İsmet İnönü’nün Hatıraları Lozan Antlaşması II*, İstanbul, Yenigün Matbaası, 1998, s. 55.

⁶⁸ İNÖNÜ, *Lozan Antlaşması II*, s.56.

⁶⁹ SOYSAL, *a.g.e.*, s.148.

siyasî ve askerî sebeplerden dolayı Antlaşma Devletlerinin ya da Türkiye'nin memurları tarafından yakalanıp mahkum edilmiş olanlar, aftan yararlanacaklar, mahkum iseler tebaası oldukları devlete teslim edileceklerdir. Bu hüküm, işgal ordularından bir ferde ölüm ya da ağır yaralamada bulunmuş olanlar istisna olmak üzere, sözü edilen tarihlerden önce işlenmiş bir suçtan dolayı dışarı çıkarılmış, memurlarca takip ve mahkum edilmiş Türk tebaasına da uygulanacaktır. Bu konu ile ilgili hükümlerin hepsi iptal edilecek, takip edilerek elde tutulanlar tutuklanacaktır. Türkiye hükümeti dağılmış ailelerin bir araya getirilmesi ve yasal mülklerinin yeniden ellerine geçmesi amacıyla 20 Ekim 1918 - 20 Kasım 1922 tarihleri arasındaki muamelelere itiraz etmeyeceğini ifade etmektedir⁷⁰.

20 Kasım 1922 sonrasında işlenen suçlar hariç, Türkiye Yunanistan'la karşılıklı esir değişimi yapacaktır. Genel Af beyannamesinin protokolüne göre, beyannamenin birinci maddesi uygulanmak şartıyla, Türkiye Hükümeti 150 kişinin Türkiye'ye girişini ve ikametini yasaklamak hakkını korumaktadır. Türkiye Hükümeti, bu 150 kişiden kendi arazisine dahil olanları ihraç ve ecnebi devletlerdeki girişini engelleyebilecektir. Bu kişilerin isimleri Barış Antlaşmasının yürürlüğe girmesinden sonra genel af beyannamesine eklenecektir. Türkiye Hükümeti, bu kişilerin Türkiye içerisindeki emlak ve mülklerini tasfiyeye karar verirse, bu kişilere kendi rızalarıyla tasfiye edebilmeleri için beyannâme tarihinden sonra dokuz ay süre bırakacak tasfiye Türkiye Hükümetince yapıldığı takdirde, hasılatı bu kişilere teslim edilecektir. Genel af beyannâmesinin birinci bendinde bulunan hiçbir kayıt, Yunan hükümetinin Yunanistan'la Türkiye arasındaki düşmanlık sırasında askeri vazifelerince kusur teşkil eden sebeplerden dolayı kendi ordusuna mensup olmuş veya olan gayrimüslim tebaasını takip etmek hakkını ihlâl etmeyecektir⁷¹.

TBMM, Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra 26 Aralık 1923'te 391 sayılı bir genel af yasası çıkarmıştı. Dört ay sonra 16 Nisan 1924'te 487 sayılı bir genel af yasası daha kabul edilmiş, böylece Lozan

⁷⁰SOYSAL, a.g.e., s.149.

⁷¹SOYSAL, a.g.e., s.150-151.

Barış Antlaşması'nın, genel af çıkarılmasına ilişkin hükmü yerine getirilmişti. Bu iki genel af yasasının sonucunda, "Bu yasa hükümleri, Barış Antlaşmasına bağlı bildiri ve protokolde amaçlanan kişileri kapsamına almaz." anlamına bir madde bulunmaktaydı.

Bununla beraber, 150 kişilik listenin içeriği netleşmemiş şikayetler sonucunda, Adalet ve Savunma Bakanlıklarının yardımıyla İçişleri Bakanlığı, Millet Meclisi Genel Kurulunun iki gizli toplantısında yapılan görüşmelerden sonra yüzeysel bir biçimde saptayabileceği adlarla 149 kişilik bir listeyi 23 Nisan 1924'te onaylamak üzere Bakanlar Kurulu'na sunmuştu.

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Başkanlığında 1 Haziran 1924'te yapılan bir toplantıda, listenin bir kişi eksik olduğu fark edilmiş, Barış Antlaşması eki protokolde olduğu gibi bu sayının 150'ye tamamlanması için Milli Mücadelenin aleyhinde yayınlar yapan Köylü gazetesi sahibi Refet, aynı gazetenin başyazarı Ferit'in yanına listeye eklenmişti. Kararnâme, aynı günkü Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmişti⁷².

⁷² Bu kişiler şunlardır: (**Vahideddin'in Maiyeti**)1-Yaver-i Has Kiraz Hamdi, 2- Hademe-yi Hassa Kumandanı Zeki, 3-Hazine-yi Hassa Müfettişlerinden Kayserili Şaban Ağa, 4-Tütüncübaşı Şükrü, 5-Serkârın Yaver, 6-Yaverandan Erkân-ı Harp Miralay Tahir, 7-Seryaver Avni, 8-Esbak Hazine-yi Hasse Müdürü ve Defter-i Hakanî Emmini Refik. (**Kuvve-yi İnzibatiye'ye Dâhil Kabine Üyeleri**) 9-Esbak Şeyhülislam Mustafa Sabri, 10-Esbak Adliye Nazırı Ali Rüşdî, 11-Esbak Ziraat ve Ticaret Nazırı Cemal (Artin), 12-Esbak Bahriye Nazırı Cakacı Hamdi Paşa,13-Esbak Maarif Nazırı Beyoğlu Fahreddin, 14-Esbak Ziraat ve Ticaret Nazırı Kızılhançerli Remzi, (**Sevr Muahedelerini İmzalayan Heyet-i Murahhasa**) 15-Esbak Maarif Nazırı Hadi Paşa 16- Ayandan Esbak Şura-yı Devlet Reisi Rıza Tevfik (Bölükbaşı), 17-Esbak Bern Sefiri Reşat Halis (**Kuvve-yi İnzibatiye'ye Dâhil Olanlar**) 18-Kuvve-yi İnzibatiye Başkumandanı Süleyman Şefik Paşa, 19-Yaver-i Süvari Yüzbaşı Bulgar Namıyla Maruf Tahsin, 20-Kuvve-yi İnzibatiye Erkan-ı Harbiye Reisi Miralay Ahmet Refik 21-Kuvve-yi İnzibatiye Mitralyöz Kumandanı ve Damad Ferid'in Yaveri Tarık Mümtaz, 22- Kuvve-yi İnzibatiye Kumandanlarından İzmir Kolordusu Kumandanı Ali Nadir Paşa, 23-Kuvve-yi İnzibatiye Mensubininden ve Nemrut Mustafa Divanı Harbinden Kaymakam Fettah, 24-Kuvve-yi İnzibatiye Mensubininden Çopur Hakkı (**Mülkiye ve Askeriyeden**) 25-Esbak Bursa Valisi Gümülcinelî İsmail, 26-Ayandan Konyalı Zeynelabidin, 27-Esbak Cebelibereket Mutasarrıfı Fanizade Mesut, 28- Hürriyet ve İtilaf Fırkası Lideri Miralay Sadık, 29-Esbak Malatya Mutasarrıfı Bedirhanî Halil Rahmi, 30-Esbak Manisa Mutasarrıfı Giritli Hüsnü, 31-Esbak Divan-ı Harb Reisi Nemrut Mustafa Paşa, 32-Uşak Belediye Reisi Hulusi, 33-Adapazarı Esbak Kaymakamı Hain Mustafa, 34-Tekirdağ Esbak Müftüsü

Hafız Ahmet, 35-Esbak Afyonkarahisar Mutasarrıfı Sabit, 36-Gaziantep Mutasarrıflığında Bulunmuş Celal Kadri, 37- Hürriyet ve İtilaf Katib-i Umumisi Adanalı Zeynelabidin, 38-Mülga Ayandan Esbak Evkaf Nazırı Vasfı Hoca, 39-Harput Esbak Vali Vekili Ali Galip, 40- Esbak Bursa Müftüsü Ömer Fevzi, 41-Bursa Esbak Vali Vekili Aziz Nuri 42-İzmir Esbak Kadı Müşaviri Ahmet Asım, 43-Esbak İstanbul Muhafızı Natık, 44-Esbak Dâhiliye Nazırı Ayandan Adıl, 45-Esbak Dâhiliye Nazırı Ayandan Mehmet Ali, 46-Esbak Edirne Valisi ve Şehremini Vekili Salim (Mirimiran), 47- Kütahya'da Yunanlılara Mutasarrıflık Eden Hoca Rasihzâde İbrahim, 48- Adana'da Vekillik eden Abdurrahman, 49-Karahisar-ı Şarki Esbak Mebusu Ömer Fevzi, 50-İşkenceci Namıyla Maruf Mülazım Adil, 51-İşkenceci Namıyla Maruf Mülazım Refik, 52-Kırkağaç Esbak Kaymakamı Şerif, 53-Çanakkale Esbak Mutasarrıfı Mahmut Mahir, 54-İstanbul Esbak Merkez Kumandanı Emin, 55-Kilis'te Kaymakamlık Eden Sadullah Sami, 56-Esbak Dâhiliye Nezareti Dava Vekili ve Bolu Mutasarrıfı Osman Nuri, **(Ethem ve Avanesi)** 57-Çerkez Ethem, 58-Çerkez Ethem'in Biraderi Reşit, 59-Çerkez Ethem'in Biraderi Tevfik, 60-Kuşçubaşı Eşref, 61-Kuşçubaşı Eşref'in Biraderi Hacı Sami, 62-İzmirli Esbak Akhisar Kumandanı Yüzbaşı Küçük Ethem, 63-Düzceli Mehmet oğlu Sami, 64-Burhaniyeli Halil İbrahim, 65-Susurluk'tan Demirkapılı Hacı Ahmet, **(Çerkez Kongresine Murahhas Olarak Katılanlar)** 66- Hendek Kazasının Sümbüllü Karyesinden Bağ Osman, 67- İzmir Esbak Mutasarrıfı İbrahim Hakkı, 68- Beraev Sait, 69-Berzek Tahir, 70-Adapazarı'nın Harmantepe Karyesinden Maan Şirin, 71-Söke Ereğlisi'nin Teke Karyesinden Koca Ömer Oğlu Hüseyin, 72-Adapazarı'nın Talustanbey Köyünden Bağ Kamil, 73-Hamte Ahmet, 74-Maan Ali, 75-Kirmasti'nin Karaosman Karyesinden Harun Reşit, 76-Eskişehirli Hızır Hoca, 77- Bigalı Nuribeyoğlu İsa, 78-Adapazarı'nın Şahinbey Karyesinden Kazım, 79- Gönen'in Tuzakça Karyesinden Lampat Yakup, 80-Gönen'in Bayramiç Karyesinden Kumpat Hafız Sait, 81-Gönen'in Keçeler Karyesinden Mütakaiddin Binbaşı Ahmet, 82- İzmir'de Dava Vekili Sait, 83-Şamlı Ahmet Nuri, **(Polisler)** 84- Esbak İstanbul Polis Müdürü Tahsin, 85-Esbak İstanbul Polis Müdür Muavini Kemal, 86- Emniyet-i Ummiye Müdür Muavini Ispartalı Kemal, 87- Esbak İstanbul Polis Müdüriyeti Birinci Kısım Baş Memuru Hafız Sait, 88- Esbak İstanbul Müdüriyeti Birinci Şube Müdürü Şeref, 89- Esbak Arnavutköy Merkez Memuru Hacı Kemal, 90-Esbak Polis Memurlarından Namık, 91-Şişli Komiseri Nedim, 92-İzmir Merkez Memuru, Edirne Polis Müdürü ve Yalova Kaymakamı Fuat, 93-Adana'da Polis Müdürü Yolgeçenli Yusuf, 94-Unkapanı Esbak Merkez Memuru Sakallı Cemil, 95-Büyükdere Esbak Merkez Memuru Mazlum, 96- Esbak Beyoğlu İkinci Komiseri Fuat **(Gazeteciler)** 97- Serbesti Gazetesi Sahibi Hürriyet ve İtilaf Azasından Mevlanazade Rıfat, 98-İstanbul Gazetesi Sahibi Sait Molla, 99- İzmir'de Müsavat Gazetesi Sahibi ve Eski Muharrir-i Darü'l-Hikmet Azası İzmirli Hafız İsmail, 100-Aydede Gazetesi Sahibi ve Esbak Posta Telgraf Müdür-ü Umumi Refik Halid, 101-Bandırma Adalet Gazetesi Sahibi Bahriyeli Ali Kemal, 102- Edirne'de Temin ve Elyevm; Selanik'te Hakikat Gazetesi Sahibi Neyir Mustafa, 103-Eski Köylü Gazetesi Muharriri Ferid, 104- Alemdar Gazetesi Sahibi Refî Cevad, 105- Alemdar Gazetesi Sahibi Pehlivan Kadri, 106-Adana'da Ferda Gazetesi Sahibi Fanizâde Ali İlmî, 107-Balıkesir'de İrşat Gazetesi Sahiplerinden Trabzonlu Ömer Fevzi, 108-Halep'te Doğruyol

Lozan Barış Antlaşması'ndan 11 ay sonra yayınlanan 150'likler listesinde yer alanların büyük çoğunluğu, o tarihten uzun süre önce yurt dışına çıkmışlardı. 1 Kasım 1922'de TBMM'nin saltanatı kaldırma kararı, işgalcilerle işbirliği yapmış olanlarda, şaşkınlık yaratmıştı. Bu ortamda İstanbul halkı da, işbirlikçilere hesap sormak için fırsat kollamaktaydı⁷³.

İşbirlikçilerin önde gelenlerinden Esbak Dahiliye Nazırı, Peyam Gazetesi Başyazarı Ali Kemal Bey, Serkl Doryan Kulübü'nden alınmış, yargılanmak için Ankara'ya götürülmek üzere bir motorla İstanbul'dan İzmit'e getirilmişti. Garp Cephesi Birinci Ordu Komutanı Sakallı Nurettin Paşa'nın karşısına çıkartılmış, Nurettin Paşa tarafından iyice azarlandıktan sonra saat

Gazetesi Sahibi Hasan Sadık, 109- Köylü Gazetesi Sahip ve Müdürü İzmirli Refet (**Öteki Kişiler**) 110-Tarsuslu Kamil Paşazade Selami, 111-Tarsuslu Kamil Paşazade Kemal,112-Süleymaniyeli Kürt Hakkı,113-Mustafa Sabri Hoca'nın oğlu İbrahim Sabri, 114-Fabrikatör Bursalı Cemil,115-İngiliz Casusu Meşhur Çerkez Ragıp,116-Fransız Zabitliği Yapan Haçinli Kazak Hasan,117-Eşkiya Reisi Süngülü Davut,118-Binbaşı Çerkez Bekir, 119- Bursalı Fabrikatör Cemil'in Kayınbiraderi Necip, 120-İzmir Esbak Umur-u İslamiye Müfettişi Ahmet Hulusi, 121-Uşak'ta Madanoğlu Mustafa, 122-Gönen'in Tuzakçı Kariyesinden Yusuf oğlu Remzi, 123-Gönen'in Bayramiç Karyesinden Hacı Kasım oğlu Zühtü, 124- Gönen'in Balcı Karyesinden Kocagözün Osman oğlu Şakir, 125-Gönen'in Muratlar Karyesinden Koç Mehmet oğlu Koç Ali, 126-Gönen'in Ayvacık Karyesinden Mehmet oğlu Aziz, 127-Gönen'in Keçeler Karyesinden Bağcılı Ahmet oğlu Osman, 128-Susurluk Yıldız Karyesinden Molla Süleyman oğlu İzzet, 129-Gönen'in Muratlar Karyesinden Hüseyin oğlu Kazım, 130-Gönen'in Balcı Karyesinden Bekir oğlu Arap Mahmut, 131-Gönen'in Rüstem Karyesinden Gardiyan Yusuf, 132-Gönen'in Balcı Karyesinden Ömer oğlu Eyüp,133-Gönen'in Keçeler Karyesinden Talustan oğlu İbrahim Çavuş, 134-Gönen'in Balcı Karyesinden Topallı Şerif oğlu İbrahim, 135-Gönen'in Keçeler Karyesinden Topal Ömer oğlu İdris, 136-Manyas'ın Bolcağa Karyesinden Kurh oğlu İsmail,137-Gönen'in Keçeler Karyesinden Muhtar Hacı oğlu İshak, 138- Marmara'nın Kayapınar Karyesinden Yusuf oğlu İshak, 139- Manyas'ın Kızlık Karyesinden Ali Bey oğlu Sait, 140-Gönen'in Balcı Karyesinden Veli oğlu Selim, 141-Gönen'in Çerkez Mahallesinden Makineci Mehmet oğlu Osman, 142- Manyas Değirmenboğazı Karyesinden Kadir oğlu Kamil, 143- Gönen'in Keçidere Karyesinden Hüseyin oğlu Galip, 144-Manyas'ın Hacıyakup Karyesinden Çerkez Sait oğlu Salih, 145-Manyas'ın Hacıyakup Karyesinden Maktul Şevket'in Biraderi İsmail, 146-Gönen'in Keçeler Karyesinden Abdullah oğlu Deli Kasım, 147-Gönen'in Çerkez Mahallesinden Hasan Onbaşı oğlu Kemal, 148-Manyas'ın Değirmenboğazı Karyesinden Kadir oğlu Kamil'in Biraderi Kazım Efe, 149-Gönen'in Kızlık Karyesinden Pallaç oğlu Kemal, 150- Gönen'in Keçeler Karyesinden Tuğ oğlu Mehmet bkz. İlhami SOYSAL, **a.g.e.**, İstanbul, 1988, s. Ek-6.

⁷³ SOYSAL, **a.g.e.**, s.47.

Kulesinin altına yığılmış binlerce İzmitlinin eline teslim edilerek, parça parça edilmişti. Cesedi, hemen istasyon karşısında bir ağaca göğsünün üstüne “Artin Kemâl” yazılı bir yafta ilıştırılıp ayağından baş aşağı asılmıştı. Lozan Konferansı’na gitmek üzere Ankara’dan İstanbul’a gitmekte olan İsmet Paşa, Rıza Nur ve Hasan Saka bir zamanların ünlü gazetecisini son defa orada görmüşler, İsmet Paşa, Nureddin Paşa’nın gösterdiği cesede bakmak istemeyerek, kompartımanına dönmüştü⁷⁴.

Rıza Nur, hatıratında bu olayın yanlışlığına vurgu yaparak, yanındaki Fransız Generalinden utandığını söylüyordu. Ali Kemâl, millî dava aleyhine yazılar yazmıştı. Millî hareketin aleyhinde elinden gelen her şeyi yapmış, hareketi İttihatçı gibi göstererek zayıflatmak istemiş, halkın isyanına sebep olmuştu. Bu hizmetlerinin anısına Ferit Paşa, Ali Kemâl’e bir altın kalem hediye etmişti. Bütün bunlara rağmen Ali Kemâl’e yapılan cinayetti. Onun idamına hükümet karar vermeliydi. Nur, gazetecilerin de bulunduğu büyük bir sofrada Nurettin Paşa’yı azarlayarak, yaptığıının yanlışlığını ifade etmiş, bu da günün gazetelerinde haber olmuştu⁷⁵.

Ali Kemâl’in öldürülüşü, bazı Hürriyet ve İtilafçıların tutuklanması, İstanbul’daki işbirlikçileri iyice sıkıntılı hâle getirmişti. Aydede gazetesi sahibi ve yazarı, Mütareke dönemi Posta ve Telgraf Müdür-i Umumisi Refik Halit Karay, saklandığı yerden gizlice bir vapura binerek 9 Kasım’da yurt dışına kaçmıştı. Damat Ferit, 22 Eylül’de İngiliz Polislerinin koruması altında Orient Ekspres ile Fransa’ya kaçmış, Nice şehrine yerleşmişti. Adalet Müsteşarı ve tescilli İngiliz Casusu olan Sait Molla Roma’ya kaçmıştı. İstanbul’da kalanların bir kısmı arkadaş ve dostlarının evlerine saklanmışlar bir kısmı da İngiliz Yüksek Komiserliğine sığınmıştı. 7 Kasım’dan 13 Kasım gününe kadar İngiltere’ye sığınanların sayısı 140’ı bulmuştu.

İngilizler, bunların önde gelenlerinden bir bölümünü ilk günlerde bir vapurla Mısır’a yollamıştı. Bu ilk kafilenin başında Damat Ferit Hükümetlerinin Şeyhülslâmı ve Hürriyet ve İtilaf Fırkasının ikinci kuruluşunda ikinci reisi Mustafa Sabri Hoca ile ailesi vardı. Damat Ferit Hükümetlerinin bir

⁷⁴SOYSAL, a.g.e.,s.49.

⁷⁵Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım II**, Haz.A.Dilipak, İstanbul, İşaret Yay., 1992, s.192-193.

başka Şeyhülislâmı, Kuvva-yı Milliyecileri asî ilan ederek, Mustafa Kemâl Paşa'nın katline fetva veren Dürrişâde Abdullah Efendi ise daha önce davranmış, İtalyan işgali altındaki Rodos adasına kaçmış, oradan da Mısır'a ve Hicaz'a geçmişti.

Saray uşakları, küçük zabıtlar, tekke şeyhleri, hatipler, vaizler, hatta polis neferi, bekçi, saka, gardiyan gibi kişiler henüz İngiliz askerlerince işgal altında tutulan Taşkışla'da konuk edilerek, 17 Kasım'da bir vapurla Mısır'a doğru yola çıkarılmışlardı. Bu vapur, Çanakkale Boğazı'ndan çıktıktan sonra önce Yunanistan'ın Pira Limanı'na uğramış, kaçaklardan bir kısmı burada karaya çıkmışlar, geri kalanları ise Mısır'ın İskenderiye limanına bırakılmıştı. Taşkışla konuklarından bir kısmı da gene İngilizlerce sağlanan bir vapurla Romanya'nın Köstence Limanı'na giderek, oradan Avrupa'ya dağılmışlardı.

Mısır'a kaçanlar çoğunlukta idi. İngiliz Hükümeti, bu işbirlikçilerinin pek azına kısa bir süre paraca destek olmuş, şahsî serveti olmayanların pek çoğu orada ve oradan gittikleri başka yerlerde işsiz güçsüz ve sefalet içinde yaşamışlardı. Ancak varlıklı bir aileden olan eski Şeyhülislâmlardan Mustafa Sabri Hoca ile Padişah Vahidettin'le buluşmak üzere Hicaz'a giden Dürrişâde Abdullah Efendi bu sürgün yıllarında para sıkıntısı çekmemişlerdi. Bunlar Mısır ve Hicaz Kralları tarafından maaşa bağlanmışlardı. Bu kaçakların çoğu kaçışlarından iki yıl sonra 1924'te çıkartılan 150'lilikler listesine bile alınmaya değer görülmemişlerdi. Bunlardan bir kısmı, aradan yıllar geçip de haklarında bir araştırma ve soruşturma olmadığını gördüklerinde geriye dönmüşlerdi⁷⁶.

Bu kaçaklardan bir bölümü, Cumhuriyetin kurucu ve yöneticilerine karşı eylemlerini sürdürmüşlerdi. Kuşçubaşı Eşref'in kardeşi ve 150'likler listesine girmiş Hacı Sami, Yunanistan'ın Sisam adasından çetesiyle birlikte 27 Ağustos 1927'de Karaburun'a çıkmış, Türkiye'de karışıklıklar yaratmak istemiş, sahildeyken jandarmalar tarafından görülüp öldürülmüştü. Bir başkası memleketi olan Gümölcine'ye yerleşmiş, Gümölcineli İsmail çıkardığı

⁷⁶SOYSAL, a.g.e., s.54-55.

gazetesiyle yıllar yılı Cumhuriyet, lâiklik ve Mustafa Kemâl aleyhine yayın yapmış, Doğu Trakya'da kalmış Türk azınlığı etkilemek için çalışmıştı⁷⁷.

Filozof Dr. Rıza Tevfik, Topçu Livası Mustafa Nâtik Paşa, Adanalı Zeynelâbidin, Şaban Ağa gibileri, Mısır'a kaçıp canlarını kurtardıktan sonra Hicaz Kralı, Mekke Şerifi Hüseyin'in konuğu olarak Mekke'ye gitmişlerdi. Burada kendileri Halife Mehmet Vahidettin'i beklemişler, Hilafet Komitesi adıyla örgütlenmişler, İslâm dünyasında halifelik adı altında oluşumlar için çalışmışlardı. Başlangıçta bunlar arasında yer alan Filozof Rıza Tevfik, daha sonra arkadaşlarının kin ve hırslarını, şaşkınlık ve beceriksizliklerini görünce bunların arkasından çekilip Ürdün'e geçmiş, orada kurulmakta olan bir müzede görev alarak sonraki yıllarda politikadan uzak kalmaya çalışmıştı. Bu kafilelere katılmayanlardan biri de Refik Halit Karay olmuş, o dönemde Fransız mandası olan Suriye'nin İskenderun Sancağı'nda Antakya şehrine yerleşip gazetecilik ve yazarlıkla günlerini geçirmiş, Millî Mücadele'ye karşı tutum takınmakla yanlış yaptığını açıkça yazıp söylemişti.

İstanbul'dan kaçıp, İngilizlere sığındıktan sonra Romanya'ya gidenlerin başında Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Reisi Miralay Sadık (Albay) ile bir ara bu partinin ikinci reisliğini yapan, Gümülcine Mebusu Gümülcineli İsmail Bey yer almaktaydı. Bunları, Kiraz Hamdi Paşa, Manavoğlu Nevres, Adapazarlı Çerkez Arslan Bey, daha sonra aralarına katılan Dahiliye Vekillerinden Mehmet Ali Bey gibileri izlemekteydi.

150'likler listesine girecekler arasında, Fransızlara casusluk yapan, işbirliğinde bulunanlar ve Fransızlardan görev alan (Haçin'li Kazak Hasan, Hasan Sadık, Osman Beyzâde Mesut, Celâl (Kadri) ve Abdi gibi) kimseler vardı⁷⁸.

150'likler listesinde, başlangıçta Millî Mücadeleyi desteklemiş sonrasında TBMM'nin aleyhinde çalışan ve Yunanlılara sığınan Çerkez

⁷⁷Gümülcineli ve onun gibi 150'likler listesinde bulunanların çalışmaları Batı Trakya Türk azınlığı içinde ikilik yaratmış, Türk Yunan ilişkilerinin düzeldiği 1930'lu yıllarda Türk Hükümeti yüz elliliklerin Batı Trakya'dan uzaklaştırılmasını istemişti. Bunun üzerine Gümülcineli İsmail, Mustafa Sabri, Aziz Nuri başta olmak üzere on civarında kişi Batı Trakya'dan çıkarılmıştı. İsmail Bey, Fransa'da, İsviçre'de, Sofya'da ve Lozan'da faaliyetlerde bulunmuştu. Ömrünün sonuna kadar da bu aleyhte çalışmalarını devam ettirmişti. Bkz. Yusuf SARINAY, "Yüzelliliklerden Gümülcineli İsmail Hakkı Bey'in Faaliyetleri", **Abdurrahman Çaycı'ya Armağan**, Ankara, 1995, s. 386-388.

⁷⁸ SOYSAL, a.g.e., s.57-60.

Ethem, ağabeyleri Yüzbaşı Çerkez Tevfik ve ilk TBMM üyelerinden Çerkez Reşit Beyler, Erzurum Kongresi'nde Trabzon delegesi olan Avukat Ömer Fevzi, Teşkilât-ı Mahsusa'nın önde gelen isimlerinden Kuşçubaşı Eşref ve Kardeşi Hacı Sami, Bursalı fabrikatör Cemil ve kayınbiraderi Necip, İzmir Umuru İslâmiye Müfettişi Ahmet Hulusi ve birtakım mülâzımlar da (teğmenler) vardı⁷⁹.

150'likler konusu, Lozan Antlaşması'nın 24 Temmuz 1923'te imzalanmasından dokuz ay sonra, ikinci TBMM'de 16 Nisan 1924 Çarşamba günü ilk kez uzun uzun konuşulup tartışılmıştı.

İçişleri Bakanlığı ve Emniyet Genel Müdürlüğünün çalışmaları sonunda saptanan liste, 150 kişiyi aşmıştı. Ülkenin siyasî hayatı bakımından bu sayı, yaklaşık 600 kişiye ulaşmıştı. Gerçek sayı bu 600 kişilik listenin de üstündeydi. Bu sayı Meclis Genel Kurulunda belirtilecek adlarla daha da artacaktı. Bir defterde yer alan bu listeden çıkarılmalar ve eklenmeler olacaktı. Listeye seçilen kişilerin seçilme sebepleri arasında; Sevr Antlaşması'nı imzalayanlardan olmak, çete reisliği yaparak Çerkez Kongresi toplamak, hilafet ve ihtilal komiteleri kurmak, düşmanla iş birliği yapmış olmak, çok sayıda cinayet işlemek gibi sebepler sayılabilirdi. Ancak bunların hepsini içeren esas, bu kişilerin ülkeye ihanetlerinin belgelenmiş olması ve gelecekte de zarar vermeye devam edecek olmalarıydı. Bu kişiler listeye alınarak, ülkeye geri dönüşleri de engellenebilecekti. Lozan'la belirlenen sınırlar, doğum yerleri ve tabiiyet seçme hakları çerçevesinde ülkeye yeniden dönmeyi talep edemeyeceklerdi⁸⁰.

Mecliste 150'lik listeye alınamayanların vatandaşlıktan çıkarılması konuşuluyordu. 1 Haziran 1924 günü kesinlik kazanan 150'likler listesindeki 150 kişiden, o tarihte Türkiye Cumhuriyeti toprakları içinde bulunanların sayısı 60 kadardı. Geri kalanları, bu karardan çok daha önce 1922 yılında, İngiliz Yüksek Komiserliğine sığınarak yurt dışında çıkmışlardı. Kaçamayıp kalanlar, 30 Ağustos 1922 sonrası ceza evlerinde bulunan ve yargılanan Ticaret ve Ziraat Nazırı Sabıkı Cemâl gibi kişilerdi. 150'likler listesine alınıp

⁷⁹ SOYSAL, a.g.e., s.60-61.

⁸⁰ SOYSAL, a.g.e., s.70-80.

da Türkiye sınırı içinde olanların tümü kararnâme çıkar çıkmaz yurt dışı edilebilmiş, büyük bir sorun yaşanmamıştı.

150'likler listesine girememiş, ancak adları hükümetin hazırladığı 600'lük listede olanlardan vatana ihanetleri kesin sayılan ve yabancı hizmetine girdikleri saptanan 150 kişi daha, Bakanlar Kurulu kararıyla Türk uyrukluğundan çıkarılmış ve bunlardan yurt içinde olanlar sınır dışı edilmişti.

150'likler, Lozan Barış Antlaşması gereğince 1914-1922 yıllarını kapsayan suçlarından dolayı ilân edilen genel afftan yararlanamamışlar ve sınır dışı edilmiş ya da edilmiş sayılmışlardı. 150'liklerin 1924 yılı sonlarında bulundukları yerlerde çeşitli biçimlerde Türkiye Cumhuriyeti aleyhine çalışmaları karşısında TBMM, 28 Mayıs 1927'de 1064 sayılı kanunu kabul etmişti. Dört maddeden oluşan kanuna göre;

Lozan Antlaşması'ndaki genel af kapsamı dışında tutulan 150 kişilik listede isimleri olan şahıslar, Türkiye tabiiyetinden iskat edilmişlerdi. Bu kişiler Türkiye'den mülk edinemez ve miras bırakamazlardı. Bu kanunla 150'likler temel vatandaşlık haklarından mahrum bırakılıyordu. Bu karardan yıllar sonra 150'liklerin bir kısmı kin ve düşmanlıklarını sürdürürken bir kısmı da memleket özlemi ile pişmanlıklarını Türkiye'yi yönetenlere duyurmaya başlamışlardı⁸¹.

Bu arada Cumhuriyet rejimi oturmuş, devrimin ilk yıllarındaki sert tavır değişmişti. Başbakan Celal Bayar'ın desteği ve Atatürk'ün buyruğu ile Atatürk'ün ölümünden dört ay önce 29 Haziran 1938 tarihinde, TBMM 3527 sayılı yasayı çıkartmıştı. Yasayla, İstiklâl Mahkemeleri kararı ile mahkum edilmiş olanlar ve 150'likler bağışlanmışlardı. Bu yasa ile getirilen tek kayıt, eskiden memur olanlarının emeklilik aylığı istememeleri ve sekiz yıl süreyle kamu görevi alamamalarıydı. Böylece 1938 Haziranında, 150'liklere vatandaşlık hakları yeniden verilmişti⁸². 150'likler bağışlanmadan önce İçişleri ve Emniyet Genel Müdürlüğü 150'likler hakkında bir araştırma yapmıştı. Rapora göre 1938 yılı başında hayatta kalan 150'liklerin sayısı 95'ti. Ancak

⁸¹SOYSAL, a.g.e., s.90.

⁸²Yasa Resmi gazetede, 16 Temmuz 1938 tarihinde 3961 Sayı ile yayımlanmıştır. **Düstur, Üçüncü Tertip**, Cilt 19, Ankara, Başvekalet Devlet Matbaası, 1956, s. 779.

Emniyet raporunda hayatta görünen bazı kişilerin ölmüştü. Affın kabulünde, Mecliste gelenek üzere karşı oy çıkmamıştı. Ancak 399 milletvekilinden 69'u oylamaya katılmamıştı ve 6 milletvekilliği de boştu. Yasa 324 oyla kabul edilmişti. Yasanın kabulünden sonra bir kısmı dönmüş, bir kısmı affedilmeyi kendine yedirememişti⁸³.

⁸³ SOYSAL, **a.g.e.**, s.105-108.

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE CUMHURİYETİ VE VATANDAŞLIK

I.HUKUKÎ DÜZENLEMELERDE VATANDAŞLIK

İlk Osmanlı Anayasası Kanun-ı Esasi, 23 Aralık 1876'da bir hatt-ı hümayun ile ilân edilmiş, Padişahın tek taraflı olarak hazırlayıp, yayınladığı bir anayasaydı. Belçika ve Fransız Anayasalarından etkilenmişti. Tam bir meşrutî sistem ortaya koyamamakla beraber, İlk Osmanlı Meclis-i Umumîsi, 20 Mart 1877'de Dolmabahçe Sarayı'nın tören salonunda açılmıştı. Bu Meclis, Heyet-i Âyan ve Heyet-i Mebusân üyelerinden oluşmuş, çalışamaz duruma gelene kadar İstanbul'da devam etmiş, çalışmalarına süresiz ara vermeden önce de Misâk-ı Millî'yi 28 Ocak 1920'de yayınlamıştı. Türk millî varlığının, parçalanmazlığını, hür ve bağımsız yaşama hakkını dünyaya ilân eden bu belge Meclis-i Mebusân tarafından da benimsenmişti¹.

Atatürk'ün olağanüstü bir Meclisin Ankara'da toplanması kararından sonra yapılan seçimlerle, Türkiye Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanmıştı. Bu Meclise dağıtılmış olan Meclis-i Mebusan üyelerinden katılmak isteyenler de alınmıştı. Bu Meclisin önemli özelliklerinden biri, toplumun çeşitli kesimlerinden olan kişileri, ortak bir amaç uğruna bir araya getirmiş olmasıydı.

Meclis, Anayasa yürürlüğe girene kadar, yasama ve yürütme güçlerini kendi varlığında toplamış, devlet işlerini yürütmüştü. 1921 Anayasası'nın çıkartılması ile bu durum hukukî bir nitelik kazanmıştı. 1921 Anayasası'nın taslağı, Atatürk'ün yönlendirmesi ile Bakanlar Kurulu'nca hazırlanmış, Büyük Millet Meclisi'nin özel bir encümeni tarafından incelenmiş ve Meclise sunulmuştu. Millî Mücadelenin devam ettiği bir dönemde, Meclis Anayasa

¹A.Şeref GÖZÜBÜYÜK, Açıklamalı Türk Anayasaları Anayasaların Yapılışları ve Özellikleri, Ankara, Turhan Kitabevi, 2002, s.13.

tasarısını görüşerek kabul etmişti. Bu Anayasa, milletin hâkimiyetinin TBMM eliyle kullanacağına vurgu yapmaktaydı².

1 Kasım 1922 gün ve 308 sayılı Meclis Kararı ile Saltanat Makamı, Hilafetten ayrılarak, kaldırılmıştı. Hilafetin kaldırılması ise, 3 Mart 1924 gün ve 431 sayılı Yasa ile gerçekleşmişti³.

Cumhuriyet yeni bir Anayasa yapılarak ilân edilmemişti. İkinci TBMM, 1921 Anayasası'nda değişiklik yaparak, Cumhuriyet'in ilânı yoluna gitmişti. 29 Ekim 1923'te çıkarılan 364 sayılı Yasa ile Anayasada değişiklikler yapılmıştı. Bu değişiklikler şunlardı:

Madde 1) Hakimiyet, bila kaydu şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir. Türkiye Devletinin şekli hükûmeti, Cumhuriyettir.

Madde 2) Türkiye Devletinin dini, din-i İslâm'dır. Resmi lisânı Türkçe'dir.

Madde 4) Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Meclis, Hükümetin inkısam ettiği şuaabâtı idareyi İcra Vekilleri vasıtasıyla idare eder.

Madde 10) Türkiye Reisicumhuru, Türkiye Büyük Millet Meclisi Heyeti Umumiyesi tarafından ve kendi azası meyânında bir intihap devresi için intihap olunur. Vazife-i Riyaset yeni Reisicumhurun intihabına kadar devam eder. Tekrar intihap olunmak caizdir.

Madde 11) Türkiye Reisicumhuru devletin reisidir. Bu sıfatla lüzum gördükçe Meclise ve Heyeti Vekile'ye riyaset eder.

Madde 12) Başvekil Reisicumhur tarafından ve Meclis azası arasından intihap olunur. Diğer Vekiller Başvekil tarafından gene Meclis azası arasından intihap olunduktan sonra heyeti umumiyesi Reisicumhur tarafından

²GÖZÜBÜYÜK, a.g.e.,s.48-49. Ergun Özbudun, 1921 Anayasasını, Türkiye Cumhuriyeti'nde millî iradeyi layıkıyla temsil eden bir Meclis tarafından yapılmış olan tek Anayasa, olarak tanımlamaktadır. 1921 Anayasasını Osmanlı-Türk anayasa tarihindeki tek yumuşak anayasa olarak da nitelendirmektedir. Buna sebep olarak ise; 1921 Anayasasının kabulünde özel bir yetersayı benimsenmemesini, Anayasanın diğer kanunlarla aynı usuller içerisinde görüşülerek kabul edilmesini göstermektedir. Bu çerçevede Anayasa, daha sonra uğrayabileceği değişiklikler açısından özel bir yöntem veya nitelikli bir çoğunluk şartı öngörmüş değildir. Bkz. Ergun ÖZBUDUN, **1921 Anayasası**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi,1992, s. 2-3.

³GÖZÜBÜYÜK, a.g.e.,s.50.

Meclisin tasvibine arz olunur. Meclis hâli içtimada değil ise keyfiyeti tasvip Meclisin içtimâna talik olunur⁴.

29 Ekim 1923 tarihinde Meclis, Cumhurbaşkanının seçilmesine karar vermiş ve seçime katılan 158 üyenin oy birliği ile Ankara Milletvekili Gazi Mustafa Kemâl Paşa'yı Cumhurbaşkanı olarak seçmişti. Yapılan bu değişikliklere rağmen, 1921 Anayasası'nın ihtiyaçlara yeterince cevap vermediği düşünülüyor, yeni bir Anayasanın yapılması zorunluluk olarak görülüyordu⁵.

A. 1924 Anayasası ve Vatandaşlık

İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi yeni rejimin Anayasasını kabul etmeden önce, yeni yapılacak Anayasa açısından önem taşıyan “Hilafetin İlgasına ve Hanedân-ı Osmanî'nin Türkiye Cumhuriyeti Memâlik-i Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun”u çıkartmıştı. 12 üyeden oluşan bir Komisyon tarafından hazırlanan taslak, 9 Mart 1924'te görüşülmeye başlanmış ve 20 Nisan 1924 tarihinde kabul edilmişti. Meclis görüşülen yasanın bir Anayasa olduğunu düşünerek, Anayasanın kabulünün üye tam sayısının üçte iki çoğunluğu ile olacağını kararlaştırmıştı.

1924 Anayasası'nda, dönemin ihtiyaçları ve Cumhuriyetle yönetilen ülkelerin anayasalarında olması önemsenen maddeler dikkate alınmıştı. 105 maddeden müteşekkil olan bu anayasa ile 1921 Anayasası'nın eksikleri tamamlanıyordu. 1924 Anayasası bazı değişikliklerle birlikte, 1961 Anayasası çıkarılana kadar yürürlükte kalmıştı⁶.

1924 Anayasası'nın aşağıdaki ilk dokuz maddesi; rejim şeklini, değişmez ilkelerini, yasama, yürütme ve yargının konumunu belirlemekteydi:

⁴Nemci YÜZBAŞIOĞLU, **Anayasa Hukukunun Temel Metinleri**, 4.Baskı, Beta, İstanbul, 2006, s.5.

⁵ GÖZÜBÜYÜK, **a.g.e.**, s.50-51.

⁶10 Ocak 1945 yılında çıkarılan bir yasa ile 1924 Anayasasının dili tamamen Türkçeleştirilmiş, “Teşkilât-ı Esâsiye” Kanunu, “Anayasa” adını almıştır. Demokrat Partinin dil devrimi konusundaki anlayışı çerçevesinde, 24 Aralık 1952 yılında çıkarılan yasa ile Türkçeleştirilmeden önceki Anayasa metni yürürlükte bulunan değişiklikleri ile birlikte yeniden yürürlüğe konulmuştur. Böylece Anayasa yeniden Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu adını almıştır. GÖZÜBÜYÜK, **a.g.e.**, s.61.

Madde 1-“Türkiye Devleti bir Cumhuriyet’tir”.

Madde 2- “Türkiye Devletinin dini, dinî İslâmdır; Resmi dili Türkçe’dir; makkarı Ankara şehridir”⁷.

Madde 3- Hakimiyet bilâ kaydu şart milletindir.

Madde 4- Türkiye Büyük millet Meclisi, milletin yegâne ve hakiki mümessili olup millet nâmına hakkı hâkimiyeti istimâl eder.

Madde 5- Teşri salâhiyeti ve icra kudreti Büyük Millet Meclisi’nde Yasama yetkisi ve yürütme erki Büyük Millet Meclisi’nde tecelli ve temerküz eder.

Madde 6- Meclis, teşri salâhiyetini bizzat istimâl eder.

Madde 7- Meclis, icra salâhiyetini, kendi tarafından müntehap Reiscumhur ve onun tayin edeceği bir İcra Vekilleri Heyeti marifetiyle istimâl eder.

Meclis, Hükümeti her vakit murakabe ve ıskat edebilir.

Madde 8- Hakkı kaza, millet nâmına usulü ve kanunu dairesinde müstakil mehâkim tarafından istimal olunur.

Madde 9- Türkiye Büyük Millet Meclisi kanunu mahsusuna tevfikân millet tarafından müntehap mebuslardan müteşekkildir⁸.

Onuncu maddeden itibaren vatandaşlık kuramına ait can, mal, düşünme, yazma, cemiyet kurma, eğitim, haberleşme, seçme ve seçilme gibi temel haklar sağlanırken, vergi gibi vazifeler, hürriyetin sınırları ve yasaklar da belirleniyordu. Zaman içerisinde erkeklere verilen seçme ve seçilme hakları kadınlara da kazandırılıyor, bu çerçevede anayasada gerekli değişiklikler yapıyordu.

Madde 10- On sekiz yaşını ikmâl eden her erkek Türk mebusan intihabına iştirak etmek hakkını haizdir⁹.

Madde 11- Otuz yaşını ikmâl eden her erkek Türk, mebus intihap edilmek salâhiyetini haizdir¹⁰.

⁷ 1928 yılında yapılan 1222 sayılı kanun değişikliği ile bu maddedeki “dini İslâm’dır” ifadesi anayasadan çıkarılmıştır. Maddenin değişik şekli; “Türkiye devletinin resmi dili Türkçe’dir; makarri Ankara şehridir.” Madde 5.2.1937 -3115 sayılı değişiklik ile madde; “Türkiye Devleti cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılapçıdır. Resmi dili Türkçe’dir. Makarri Ankara şehridir” şeklini almıştır. YÜZBAŞIOĞLU, a.g.e., s.6.

⁸ YÜZBAŞIOĞLU, a.g.e., s.7.

⁹ Madde 5.12.1934 ve 2599 sayılı kanunla “22 yaşını bitiren her Türk mebus seçmek hakkını haizdir.” şeklinde değiştirilmiştir. YÜZBAŞIOĞLU, a.g.e., s.7.

Madde 12- Ecnebî hizmeti resmiyesinde bulunanlar, mücâzâtı terhibiye veya sirkat, sahtekârlık, dolandırıcılık, emniyeti suiistimal, hileli iflâs cürümlerinden biriyle mahkum olanlar, mahcurlar, tabiiyeti ecnebiye iddiasında bulunanlar, hukuku medeniyeden ıskat edilmiş olanlar; Türkçe okuyup yazma bilmeyenler mebus intihap olunamazlar.

Madde 68- Her Türk hür doğar, hür yaşar. Hürriyet başkasına muzır olmayacak her türlü tasarrufta bulunmaktır. Hukuku tâbiyeden olan hürriyetin herkes için hududu başkalarının hududu hürriyetidir. Bu hudut ancak Kanun marifetiyle tespit ve tayin edilir.

Madde 69- Türkler, kanun nazarında müsavî ve bilâistisna kanuna riayetle mükelleftir. Her türlü zümre, sınıf, aile ve fert imtiyazları mülga ve memnudur.

Madde 70- Şahsî masuniyet, vicdan, tefekkür, kelâm, neşir, seyahat, akit, sâyülamel, temellük ve tasarruf, içtima, cemiyet, şirket hak ve hürriyetleri Türklerin tabii hukukundandır.

Madde 71- Can, mal, ırz, mesken her türlü taarruzdan masundur.

Madde 72- Kanunen muayyen olan ahvâl ve eşkalden başka bir suretle hiçbir kimse derdest ve tevkif edilmez.

Maddeye 73- İşkence, eziyet, müsadere ve angarya memnudur.

Madde 74- Menafii umumiye için lüzumu, usulüne göre anlaşılmadıkça ve mahsus kanalları mucibince değer pahası peşin verilmedikçe hiçbir kimsenin malı istimvâl ve mülkü istimplâk olunmaz. Fevkalâde ahvalde kanun mucibince tahmil olunacak nakdî, aynî ve sayülamele müteallik mükellefiyetler müstesna olmak üzere hiçbir kimse hiçbir fedakârlığa icbar edilemez.

Madde 80- Hükümetin nezaret ve murakabesi altında ve kanun dairesinde her türlü tedrisat serbesttir.

Maddeye 81- Postalara verilen evrak, mektuplar ve her nevi emanetler salâhiyettar müstantık ve mahkeme kararı olmadıkça açılmaz ve telgraf ve telefon ile vaki olan muharebâtın mahremiyeti ihlâl olunamaz.

¹⁰Madde 5.12. 1934 tarih ve 2599 sayılı kanunla “30 yaşını bitiren kadın, erkek her Türk mebus seçilebilir.” şeklinde değiştirilmiştir.

Maddeye 84- Vergi, devletin umumî masarifine halkın iştiraki demektir. Bu esasa mugayir olarak hakikî veya hükmî şahıslar tarafından veya onlar nâmına rûsum, âşar ve sair tekalif alınması memnudur.

Madde 87- İptidaî tahsil bütün Türkler için mecburî, Devlet mekteplerinde meccanîdir.

Madde 88- Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle Türk itlâk olunur. Türkiye’de veya hariçte bir Türk babanın¹¹ sulbünden doğan veyahut Türkiye’de mütemekkin bir ecnebi babanın sulbünden Türkiye’de doğup da memleket dahilinde ikamet ve sinni rüşte vusulünde resmen Türklüğü ihtiyar eden veyahut Vatandaşlık Kanunu mucibince Türklüğe kabul olunan herkes Türk’tür. Türklük sıfatı kanunen muayyen olan ahvalde izaa edilir¹².

Madde 92- Hukuku siyasiyeyi haiz her Türk ehliyet ve istihkakına göre Devlet memuriyetlerinde istihdam olunmak hakkını haizdir.

88. maddeden itibaren “Cumhuriyet vatandaşı” için bir kimlik tanımlaması yapılıyor; Cumhuriyete hukukî olarak bağlı olan vatandaşların tamamına Türk sıfatı ve kimliği kazandırılıyordu. Anayasadaki bu tanımlama ile Türk sıfatı bir etnik kimliğin üzerine çıkarılmış oluyordu. Bir başka ifade ile, devlete hukukî olarak bağlı olanlar, soy vurgusu yapılmaksızın Türk kimliğinde birleştiriliyordu. 88. maddenin ikinci fıkrasında, vatandaşlığın kazanılması ile ilgili olarak hem kan hem toprak esası (karma sistem) gözetiliyordu. Böylece devlet, göç alan ve göç veren bir toplum olmanın bilinci içerisinde nüfusunu çoğaltmaktan yana tavır sergilemiş oluyordu. Ancak Doğan, Türk hukukunda, karma sistem kabul edilmiş olmakla beraber, kan esasının öncelikli olduğunu düşünmektedir. Doğan, buna delil olarak, toprak esasına dayalı vatandaşlığı kazanabilmek için, kan esasına dayalı vatandaşlık kazanılmamasının ön şart olmasını göstermektedir¹³.

¹¹“babanın” ifadesi daha önce metinde tebaanın şeklinde yazılmış, Düstur ve Resmi Gazete metnine 1952’de babanın şeklinde yer almıştır. YÜZBAŞIOĞLU, a.g.e.,s.27.

¹² YÜZBAŞIOĞLU, a.g.e.,s.27.

¹³ Vahit DOĞAN, **Türk Vatandaşlık Hukuku**, Seçkin, Ankara, 2004, s.30.

B.Vatandaşlık İşlemlerini Belirleyen Kanunlar

Cumhuriyet Vatandaşlığının çerçevesi, 1924 Anayasası'nda belirlenmişti. Ancak vatandaşlığa alma ve çıkarma işlemleri ile ilgili uygulamalarda; 1928'e kadar 1869 tarihli Osmanlı Tabiiyet Kanunnâmesi ve 23/5/1927 tarih ve 1041 Sayılı Kanunun hükümleri esas teşkil etmişti. 23/5/1928 tarihli ve 1312 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu'nun çıkarılmasından sonra, 1312 ile birlikte 1041 Sayılı Kanunun hükümleri uygulanmıştı. 11 Haziran 1932 tarihli "Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun" ile 1930 yılında çıkarılan "Seyrüsefer Talimatnâmesi" ise, vatandaşların hakları ile ilgili bazı sınırlar getirmişti¹⁴.

1. Osmanlı Tabiiyet Kanununa Göre Vatandaşlıktan Çıkarılmalar

Vatandaşlıktan çıkarılmaların çerçevesini, 1869 tarihli Osmanlı Tabiiyet Kanunnâmesi'nin beşinci ve özellikle altıncı maddeleri belirlemiştir¹⁵.

Kanunun beşinci maddesi; *"Tebaa-i saltanat-ı seniyyeden mezunen tâbiyet-i ecnebiyeye giren eşhâs tebdil-i tâbiyet ettikleri tarihten itibaren ecnebî sıfatında tutulup haklarında ol vecihle muamele olunur fakat devlet-i aliyyeden mezun olmaksızın tâbiyet-i ecnebiyyeye girer ise işbu tâbiyet-i cedidesi ke en lem yekun(sanki yokmuş) ve kendisi kema kân (olduğu gibi) tâbiyet-i devlet-i aliyyeden addolunup kâffe-i hususâtta tebaa-i devlet-i aliyye hakkında olunan muamelenin aynı icra kılınacaktır. Her hâlde tebaa-i devlet-i aliyyeden bir şahsın terk-i tâbiyyet etmesi mutlaka irade-i seniyye üzerine verilecek bir senede muallak olacaktır"* şeklindeydi.

Kanunun altıncı maddesi ise; *"Saltanat-ı seniyye tarafından mezun olmaksızın diyâr-ı ecnebiyyede tebdil-i tâbiyyet eden veyahut bir ecnebî devletin hizmet-i askeriyyesine giren şahsı devlet-i aliyye ister ise*

¹⁴ Bu konuda bir ilk teşkil edecek bir makale çalışması için bkz. Soner ÇAĞAPTAY, "Kim Türk Kim Vatandaş? Erken Cumhuriyet Dönemi Vatandaşlık Rejimi Üzerine Bir Çalışma", **Toplum ve Bilim**, Güz 2003, 98, ss.166-185.

¹⁵ Kanunnamenin tam metni için bkz. **Düstur, Birinci Tertip**, CI, Matbaa-i Amire, 1289, s.16-19.; **BOA, YEE 41/133**. Tam metin tezin ekler kısmında da verilmektedir.

tâbiyetinden ıskat edebilir ve bu makule tâbiyyeti ıskat olunan eşhâsın memâlik-i şâhaneye avdeti memnu olur” şeklindeydi¹⁶.

Devlet, beşinci madde ile resmi izin almadan tabiiyet değiştirmenin önüne geçmeye çalışıyor, tâbiyet değiştirmeyi padişah iradesine tâbi kılıyordu. Altıncı maddede ise, resmi izin almadan tâbiyet değiştiren ve ecnebî hizmetine dahil olanlar vatandaşlıktan çıkarılıyor ve ülkeye girmesi yasaklanıyordu. Tâbiyetten çıkarılma işleminde Dahiliye Vekâleti, kişinin her türlü beledî ve malî işlerini sorguluyor, Hariciye Vekâleti kişi ile ilgili dış araştırmaları yaparak ilgili kanuna göre Tâbiyyet ve Umur-ı Hukukiye-i Muhtelite numaralı tezkiresiyle tâbiyetten çıkarılmayı teklif ediyor, İcra Vekilleri Heyeti ise tarihli toplantısında kişinin tâbiyetten çıkarılmasını kabul ediyordu.

Aşağıdaki belgeler Balkan Harbi, Birinci Cihan Harbi ve Millî Mücadele döneminde ülkede kalmayıp, devletten resmi izin almadan başka ülkelerin tâbiyetine ve/veya hizmetine girenlerin vatandaşlıktan çıkarılması, ülkeye girişlerinin yasaklanması ile ilgilidir.

İstanbul’da Fatih Belediyesi dahilinde Makedonyalı Mehmet Paşa Mahallesi’nin Destgahçılar Sokağı’nda 3 Numaralı hanede oturan Köstenceli olarak kayıtlı Süleyman bin Abdurrahman’ın, resmi izin almadan 3 Nisan 1920 tarihinde Bulgar Kaymakamlığı tâbiyeti kabul ettiği ve asker firarisi olduğu anlaşıldığından Tâbiyet Kanunu’nun altıncı maddesine göre Türkiye tâbiyetinden çıkarılması, Hariciye Vekâleti’nin 28 Ekim 1341 (1925) tarih ve Tâbiyyet ve Umur-ı Hukukiye-i Muhtelite 376/ 46484 numaralı tezkiresiyle teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti’nin 4 Kasım 1341 tarihli toplantısında tasvip ve kabul olunmuştur¹⁷.

¹⁶ Beşinci madde kapsamında bir belge; 1288 senesinde İstanbul’da Balat’ta mütevellit olup elyevm Trieste’de ticaretle müştagil bulunan Türkiye tebasından İzak İzidor veledi Salto veledi İbrahim nam şahsın, vaziyet-i ticarisi dolayısıyla tebdil-i tabiiyet eylediği müsaade-i resmîyenin itasını talip istida eylemiş ve badema Türkiye’ye gelmeyeceğine dair ale’l usul taahhüt senedi de ita etmiş olup cihet-i maliye, adliye, askeriye ve belediyece bir ilişkisi olmadığı gibi tebdil-i tabiiyetinde mahzur görülmediği de led’il istilam Dahiliye Vekalet-i Celilesinden bildirilmiş olmakla tabiiyet kanunumuzun beşinci maddesi ahkamına tevfikân esaf-ı mesulü esbabının istikmal buyurulması vabeste-i rey-i ali-i vekaletpenahileridir efendim. **12 Kanun-ı Evvel Sene 1926 Hariciye Vekâleti Umur-ı İdariye Müdüriyeti Umumiyyesi Tabiiyet Müdüriyeti 76167/575**

¹⁷ **BCA 30.18.1.1/16.69.7 (4.11.1925)**

Balkan Harbi'nden önce Türkiye'ye gelen ve Rus tabiiyetinde ısrar eden, Türk tâbiyetini inkâr eden Mehmet Can oğlu Ahmet Cemâl'in tabiiyetten ıskatıyla memleket haricine çıkarılması, Hariciye Vekâleti'nin 23 Kasım 1338 tarihli ve Umur-u İdariyye Müdüriyyet-i 7024 numaralı tezkiresi İcra Vekilleri Heyeti'nin 5/ 12/ 338 tarihli toplantısında tasvip ve kabul olunmuştur¹⁸.

Türk tebaasından oldukları hâlde Balkan Harbi'nden önce Kanada'ya giderek izin almaksızın, İngiltere tâbiyetine geçen Giritli Yanko Pogonçef ve Bulgar uyruğuna geçen İyonî'nin Hariciyye Vekâleti'nin 8/ 4/ 39 tarih ve Tâbiyyet ve Umur-u Hukukiyye-i Muhtelite Müdüriyyeti 296 / 11585 numaralı tezkiresi, İcra Vekilleri Heyeti'nin 24/ 4/ 39 tarihli toplantısında Türk tâbiyetinden çıkarılmaları tasvip ve kabul olunmuştur¹⁹.

Edirne'de doğmuş ve kayıtlı olan, Balkan Harbi'nde Bulgar ordusuyla Bulgaristan'a firar edip daha sonra dönen ve umumî seferberlikte tekrar Bulgaristan'a firar ve Bulgar ordusunda hizmet ettiği ve mütareke sonrasında tekrar Edirne'ye geldiği ve izin almadan Bulgar tâbiyetini kabul ettiği Edirne Vilâyetinin işârından anlaşılan 310 tevellütlü Yorgi oğlu Dimitri'nin Tabiiyyet Kanununun altıncı maddesine tevffikân Türkiye tâbiyetinden ıskatıyla hudud-u millî haricine çıkarılması Hariciyye Vekâleti'nin 17/6/39 tarih ve Tâbiyyet ve Umur-u Hukukiyye-i Muhtelite Müdüriyyeti 1019/14525 numaralı tezkiresi, İcra Vekilleri Heyeti'nin 19/6/39 tarihli toplantısında tasvip ve kabul olunmuştur²⁰.

Adana'da mukim İsak Anfranti'nin öncelikle İtalya tâbiyetine sahipken, Türkiye İtalya Harbi'nde Türk tâbiyetini kabul eden ve İzmir nüfusuna kayıtlıyken menfaat maksadıyla tekrar İtalya Konsolosluğu'ndan edindiği pasaport ile ecnebî tâbiyeti iddiasında bulunduğu ve iki seneden beri bu sıfat ile tâbiyet ettiği anlaşıldığından merkumun Türkiye'de ikamete devam etmesi uygun görülmediğinden ailesi ile beraber millî sınırlar haricine çıkarılması ve Tâbiyyet Kanununun altıncı maddesi hükmünce tâbiyetten çıkarılabileceği ve

¹⁸BCA 30.18.1.1/ 6.40.2 (5/12/38)

¹⁹BCA 30.18.1.1/7.17.8. (24/4/39)

²⁰BCA 30.18.1.1/ 7.21.12(19/6/1923)

adı geçenlerin sınır dışı edilmeleri ve öncelikle Türk tâbiyetinden çıkarılmalarına dair bir karar ittihâzı hakkında Dahiliye Vekâleti'nin 9 Temmuz 1339 tarih ve Emniyet-i Umumiyye Müdüriyeti 4940 / 22469 numaralı tezkiresi, İcra Vekilleri Heyeti'nin 29/9/1339 tarihli toplantısında tabiiyetten ıskâtı tasvip ve kabul olunmuştur²¹.

Türkiye tebaasından olduğu ve İzmir nüfusuna kayıtlı bulunduğu hâlde temin-i menfaat maksadıyla İtalya Pasaportu istihsâl ve İtalya tâbiyeti iddiasında bulunan ve Adana'nın Reşadiye Mahallesi'nde zevcesi Luna ve 8 yaşlarında mahdumu Davit ile ikamet ve zerzevât ticaretiyle iştigâl eden Vitali Hayim Yabis'in sınır dışına çıkarılmasını temin etmek üzere öncelikle Türk tabiiyetinden çıkarılmasına dair bir karar ittihâzı hakkında Dahiliye Vekâleti'nin fi 7 Temmuz Sene 1338 tarih ve Emniyet-i Umumiyye Müdüriyeti 4859/22164 numaralı tezkiresi İcra Vekilleri Heyeti'nin 29 Eylül Sene 1329 tarihli içtimâında merhumun tâbiyetten ıskâtı tasvip ve kabul olunmuştur²².

Hakkâri Sancağı doğumlu olup İdâre-i Osmaniye zamanında Musul Polis Müdüriyeti'nde bulunarak Türk tâbiyetinde olduğu hâlde menfaat temini amacıyla izin almadan İran Pasaportu isithsâl eden ve Şura nâmında kadın ile izdivaç ederek iki seneden beri İran tabiiyeti iddiasında ısrar eden, bu suretle her türlü tekâlif ve askerî muameleden vâreste kalmış olan Adana'da manifatura ticaretiyle müştâğil Musevî milletinden Abraham mahdumu 305 tevellütlü Jak namı diğer Yakub ve zevcesinin Türkiye'de devâmı ikâmetleri muvâfık görülemediğinden hudud-u millî haricine çıkarılması Tabiiyet Kanununun altıncı maddesinde hükümetten mezuniyet almaksızın tebdil-i tâbiyet edenlerin tâbiyetten ıskât edileceği ve mezkur madde zeylinin dördüncü fıkrasında dahi tâbiyetten çıkarılan eşhâsın Türkiye'ye girmeleri memnu ve Türkiye'de bulunanların sınır dışına çıkarılabileceklerini içerdiği için ancak zevcesi hakkında kanunen bir muamele icrasına imkân görülemediğinden merhumun hudut haricine ihracı temin edilmek üzere evvel

²¹ BCA 30.18.1.1 / 7.35.12(9/9/1923)

²² BCA 30.18.1.1/ 7.35.2 (29/9/1923)

emirde Türk tâbiyetinden iskâtına dair bir karar ittihâzı hakkında Dahiliye Vekâleti'nin 7 Temmuz 339 ve 9 Eylül tarih ve Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 486/22163 ve 30079/6781 numaralı tezkireleri İcra Vekilleri Heyeti'nin 29/9/39 tarihli toplantısında merhumun Türk tâbiyetinden ıskâtı tasvip ve kabul olunmuştur²³.

İğdır'ın anavatana iltihakında bir müddet askerliğini yaptıktan sonra Rusya'ya firar ettiği ve resmi izin almaksızın Rus tâbiyetini iktisap ve Rus pasaportunu hâmil olarak İğdır'a avdet ettiği anlaşılan İğdır'ın Melikli Karyesi ahalisinden Hacı Şeyh Ali oğlu Hasip isimli şahsın, Tâbiyet Kanununun altıncı maddesi mucibince, Türkiye tabiiyetinden ıskâtı, Hariciye Vekâleti Celîlesinin 17 Teşrin-i Evvel 1321 tarih ve 4684/376 Tabiiyet ve Umur-u Hukukiye-i Muhtelite numaralı tezkiresiyle vuku bulan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nin 4 Teşrin-i Sanî 1321 tarihli içtimasında tasvip ve kabul olunmuştur²⁴.

Resmi izin almaksızın Amerika tâbiyetini kabul eden ve Washington'dan aldığı, 12 Nisan 1925 tarih ve 13507 numaralı pasaportla avdet etmiş olan ve İstanbul'da İngilizler nezdinde tercümanlık ifâ etmek suretiyle Türklere zulüm ve hakarete bulunduğu anlaşılan, İstanbul'un Kasım Paşa mıntıkasında Kamer Hatun Mahallesi'nin Papaz Köprüsü'nde 22 numaralı hanede 1307/1305 doğumuyla kayıtlı İstanbullu Yani Veledi Vasil isimli şahsın, Tâbiyet Kanununun altıncı maddesi mucibince, Türkiye tabiiyetinden ıskâtı, Hariciye Vekâleti Celîlesi'nin fî 24 Teşrin-i Evvel 341 tarih ve Tâbiyet ve Umur-u Hukukiye-i Muhtelite 46194/369 numaralı tezkiresiyle vuku bulan teklifi üzerine, İcra Vekilleri Heyeti'nin fî 4 Teşrin-i Sanî 1341 tarihli toplantısında tasvip ve kabul olunmuştur²⁵.

Belgelerin bir kısmı, ecnebî hizmetini kabul etmenin yanı sıra Millî Mücadele'ye ve sonrasında Cumhuriyete muhalif olanlarla ilgiliydi. Bunlar arasında 150'liklerden bazı kimseler de vardı²⁶.

²³BCA 30.18.1.1/ 7.35.3.(29/09/39)

²⁴BCA 30.18.1.1. / 16.69.12 (4/11/1925)

²⁵BCA 30.18.1.1 / 16.69.11 (4/11/1925)

²⁶ Yüzelliliklerin vatandaşlıktan ıskatı ile ilgili kararname **Düstur, Üçüncü Tertip, C8, s.1426.**

Millî Mücadele esnâsında düşman emellerine hizmet ve sonradan firar eden ve Gümölcine Müftülüğünü kabul ettiği anlaşılan Eytam Müdürü Esbâkı Hacı Veli bin Şevki Ömer Efendinin resmî izin almaksızın ecnebî devleti hizmeti kabul etmesine mebnî tâbiyyetten ıskâtı, Hariciyye Vekâleti Celîlesinin 12 Ağustos Sene 1341 tarih ve Tabiyyet ve Umur-u Hukukiyye-i Muhtelite Müdüriyyeti 40475/282 numaralı tezkiresiyle, İcra Vekilleri Heyeti'nin 4 Teşrin-i Evvel Sene 1341 tarihli içtimasında tasvip ve kabul olunmuştur²⁷.

Üsküdarlı olup, Sinop'un Kilityazısı Mahallesi'nin 65/1 hanesine 1292 tevellüdüyle kayıtlı 20 Teşrin-i Evvel 1922 tarihinden sonra hizmet-i ecnebiyyede müstahdem bulunduğu anlaşılan Yüzbaşı Şevket bin Hacı Şevki Bey Tâbiyyet Kanununun altıncı maddesi ahkâmına tevfiқан Türkiye tâbiyyetinden ıskâtı Hariciyye Vekâleti Celîlesinin 27 Haziran 1341 tarih ve Tâbiyyet Müdüriyyeti 224 numaralı tezkiresiyle vuku bulan teklif üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nin 12 Temmuz 1321 tarihli içtimasında tasvip ve kabul olunmuştur²⁸.

Siyasî zümrelere ve teşkilâta dahil olmak suretiyle memleketten ayrılan ve ecnebî hizmetini kabul ettikleri anlaşılan Mekkeli Refik Ziya, Osman Kaptan ile Rıfkı Baba ve Alaeddin adındaki şahısların Tâbiyyet Kanununun madde-i mahsusasına tevfiқан, Türkiye tabiyyetinden ıskâtı Hariciyye Vekâleti'nin 21 Kânun-u Sâni Sene 926 tarih ve 25328 / 30 numaralı tezkiresiyle, İcra Vekilleri Heyeti'nin fi 24 Kânun-u Sâni Sene 926 tarihli toplantısında tasvip ve kabul olunmuştur²⁹.

Mücadele-i Milliyye esnâsında Yunan çeteleriyle teşrik-i mesâi ederek İzmit'ten Midilli'ye firar ve Gümölcine'nin Tarlı Köyü Muhtarlığı'nda ifâ-yı vazife etmiş ve bu suretle ecnebî bir devletin hizmetini kabul eylemiş olan muhacirîn-i memur-u sâbık-ı Kırcaali'li Emin Pertev bin Ahmet Ağa'nın Tâbiyyet Kanununun altıncı maddesi mucibince, tabiyyetimizden ıskâtı,

²⁷ BCA 30.18.1.1/16.64.15 (4/10/1925)

²⁸ BCA 30.18.1.1/14.43.15(12/7/1925)

²⁹ BCA 30.18.1.1 /17.87.11 (24/1/1926)

Hariciye Vekâlet-i Celîlesi'nin 1 Ağustos 341 tarih ve 39505/262 Tâbiyyet ve Umur-u Hukukiye-i Muhtelite Müdüriyeti numaralı tezkiresiyle vuku bulan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nin 2 Ağustos 341 tarihli içtimâında tasvip ve kabul olunmuştur³⁰.

Uzun müddet Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Küçük Pazar Şubesi riyasetini îfâ ve muzafferiyet-i milliyye-yi müteakip Mısır'a firar etmiş ve hükümet-i Cumhuriyyemiz aleyhine her türlü teşebbüsât-ı hâinâneye iştirak etmekte bulunmuş olan ve müseccel nüfusta Gözlüklü Cemal Nüzhet isimle mukayyıt Gözlüklü Cemâl isimli şahsın tabiiyetimizden ıskâtı, Hariciyye Vekâlet-i Celîlesinin fî 27 Eylül 341 tarih ve Umur-u Siyasiye Müdüriyeti-i Umumiyesi 44076/337 numaralı tezkiresiyle vuku bulan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nin fî 4 Teşrin-i Evvel Sene 341 tarihli içtimâında tasvip ve kabul olunmuştur³¹.

Yunanlıların ricatı esnasında Yunanistan'a firar ve 20 Teşrin-i Sanî 1922 tarihinden sonra Yunanistan hizmetinde çetecilik ederek hükümet-i mezkureden aldığı maaşla temin-i maişet eyleyen Adapazarı'nın Akçay Selâmiye Karyesi nüfusunda mukayyıt Çerkez ırkına mensup Hurşit oğlu Kâzım Cenuh isimli şahsın, 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan'da imza edilen akd-i umumî beyannâmesinin 1. fıkrası çerçevesinde hareket-i vakıası Tâbiyyet Kanununun altıncı maddesi zeyli ahkâmına temas etmekte olduğundan tabiiyetten ıskâtı Dahiliyye Vekâleti Celîlesi'nin 25 Kasım 1925 tarih ve 25/26681 Tâbiyyet ve Umur-u Hukukiyye-i Muhtelite Müdüriyeti merkumun ber mucib-i işâr Türkiye tâbiyyetenden ıskâtı tasvip ve kabul olunmuştur³².

Resmi izin almaksızın Gümölcine'de ecnebî hizmetini kabul ve ifa etmekte olduğu anlaşılan Bektaşpınar Karyesinde 19 numaralı hanede 318 doğumuyla kayıtlı Tavîl Necip bin Osman Baba adlı kişinin, Tâbiyyet

³⁰BCA 30.18.1.1/14.48.6(2/8/1925)

³¹BCA 30.18.1.1/ 16.66.14 (4.10.1925) Gözlüklü Cemal aynı zamanda 150'lik listede bulunmaktadır. 150'likler listesi bir önceki bölümde verilmiştir.

³² BCA 30.18.1.1/ 12.72.15 (27/1/1925)

Kanununun altıncı maddesi mucibince, Türkiye tâbiyetinden ıskâtı tasvip ve kabul olunmuştur³³.

Zabitânın takibatından kurtulmak için işgal esnasında İstanbul'da bulunan Fransız ordusuna gönüllü olarak dahil olduğu ve müahiran kıtasıyla beraber Fransa'ya gittiği anlaşılan, İstanbul'da Beyoğlu'nun Cihangir Mahallesi'nde Cihangir Yokuşu Sokağı'nda 21 numaralı hanede 1314/1312 tevellüdü ile müseccel Halil Paşaoğlu Salih İzzet'in Tâbiyet Kanununun altıncı maddesi mucibince Türkiye tâbiyetinden ıskâtı tasvip ve kabul olunmuştur³⁴.

Resmi izin almaksızın ecnebî hizmetini kabul ve ifa ettiği anlaşılan Üsküdar'ın Kazasker Ahmet Efendi Mahallesi'nde Hacı Hasan Bey Sokağı'nda 35 numaralı hanede 133 doğumuyla kayıtlı Bursa Sabık Tedrisat-ı İbtidaiyye Müftüsü Püskülsüz namıyla maruf Mustafa bin Derviş'in, Tâbiyyet Kanununun madde-i mahsusasına tevfikân, Türkiye tâbiyetinden ıskâtı tasvip ve kabul olunmuştur³⁵.

Umumî Harp arifesinde müttihaz iken firar ederek resmî izin almadan ecnebî bir devletin askerî hizmetine girdiği anlaşılan Tabip Yüzbaşı Remzi bin Abdî'nin Tabiiyet Kanununun madde-i mahsusasına tevfikân Türkiye tâbiyetinden ıskâtı tasvip ve kabul olunmuştur³⁶.

Firar ederek, Fransız hizmetini kabul ettikleri anlaşılan Kilis Kazası'nın Melik Karyesi'nde 1/2 numaralı hanede 311 doğumuyla kayıtlı Ali Ağazade Hacı Mehmet Tevfik nam-ı diğer Gavur Hacı bin Müslim ile Halfeti Kazası'nın Telbizik Karyesi'nde 3/1 numaralı hanede 295 doğumuyla kayıtlı müteveffa Karaca Yusuf oğlu Ali'nin Tabiiyet Kanunu'nun madde-i mahsusasına tevfikân, Türkiye tâbiyetinden ıskâtı tasvip ve kabul olunmuştur³⁷.

³³ BCA 30.18.1.1/ 16.70.11(11/11/1925)

³⁴ BCA 30.18.1.1/ 17.83.17(17/1/1926)

³⁵ BCA 30.18.1.1/ 20.48.16 (28/7/1926)

³⁶ BCA 30.18.1.1/ 19.37.15 (30/05/1926)

³⁷ BCA 30.18.1.1/ 19.30.10 (9/5/1926)

Esbak İzmir Mektupçusu Saib Bey'in damadı olup Harb-i Umumî zamanında Hicaz Jandarma Alayı Kumandanlığında müttehiz iken Mütarekeyi müteakip İzmir'e gelen ve sabık Hürriyet ve İtilaf Fırkası Azasından olup İzmir'in Yunan işgali zamanında millî amaca son derece muhalif olmakla beraber Yunanlılar ve İngilizler lehine fevkal mütemayil bulunmuş olan ve öteden beri merbutiyeti bulunduğu Hicaz Kral-ı Sâkıtı Hüseyin ile mahdumu Emir Faysal'ın gönderdiği harcırah ile işgal zamanında Mekke'ye gitmiş Samsun'da Cami-i Kebir Mahallesi'nde (91) numaralı hane üzerine 1290 doğumuyla Hopalı olarak kayıtlı Osman Nuri Efendi bin Yakup Bey Hicaz Hükümeti Asayiş Müdüriyetine tayin edilip son hareketine kadar hizmeti mezkûrede müstahdem bulunduğu anlaşılmasına mebnî olarak resmî izin almaksızın ecnebî hizmetini kabulünden dolayı Tâbiyyet Kanunumuzun altıncı maddesine göre tâbiyetten ıskâtı tasvip ve kabul olunmuştur³⁸.

2. 1041 Sayılı Kanuna Göre Vatandaşlıktan Çıkarılmalar

23/5/1927 tarih ve 1041 sayılı "Şeraiti Muayeneyi Haiz Olmayan Osmanlı Tebaasının Türk Vatandaşlığından İskâtı" Hakkında Kanun, bazı şahısları kapsayacak şekilde vatandaşlık işlemlerini bir kez daha düzenlenmişti. Kanun, Millî Mücadeleye iştirak etmeyerek Türkiye haricinde kalan ve 24 Temmuz 1923 tarihinden kanunun neşrine (1927) kadar Türkiye'ye dönmemiş olan Osmanlı tebaasının Türk vatandaşlığından ıskâtına İcra Vekilleri Heyeti'ni yetkili kılıyordu. Yürürlükte olan Antlaşmalar icabınca Türkiye lehine tabiiyeti seçenler bu hükümden ayrı tutuluyordu³⁹.

İstanbul'da aldığı 14 Kanun-u Evvel 1328 tarih ve 2251 numaralı Türkiye pasaportuyla Almanya'ya giden Ermeni milletinden Tekirdağlı Nubar Camcıyan nam şahsın İstanbul'un işgali zamanında istihsâl eylediği 23 Teşrin-i Sani Sene 1922 tarih ve 2329 numaralı bir kıta Ermeni pasaportuna da hâsıl olduğu ve memalik-i ecnebiyyede her ikisini de istiğmal etmekte

³⁸ BCA 30.18.1.1/18.16.8 (03/ 03/ 1926)

³⁹ Düstur, Üçüncü Tertip, C8, Ankara, Başvekalet Matbaası, 1928, s.1344-1345.

bulunduğu anlaşılmış olduğundan cihet-i askeriyye, adliyye, maliye ve belediyece bir ilişki olmadığını tebyin eden merkumun 23 Mayıs Sene 1927 tarih ve 1041 numaralı kanun mucibince Türk tâbiyyetinden ıskâtı, Hariciyye Vekalet-i Celilesinin 2 Şubat 1928 tarih 31143/74 numaralı tezkiresiyle vuku bulan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nin 12 Şubat 1928 tarihli içtimasında tasvip ve kabul olunmuştur⁴⁰.

17 seneden beri Rusya'dan avdet ve İstiklâl Muharebesine iştirak etmemiş olan Trabzon'un İskender Paşa Mahallesi'nde 306 doğumlu Mihran oğlu Viktor nam-ı diğer Komiras Hekimyan'ın 23 Mayıs 1927 tarih ve 1041 numaralı kanun ahkâmına tevfiikan, Türkiye tâbiyyetinden ıskâtı, Hariciye Vekalet-i Celilesinin 21 Ağustos 1928 tarih ve 46427/478 numaralı tezkiresiyle vuku bulan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nin 30 Eylül 1928 tarihli içtimasında tasvip ve kabul olunmuştur⁴¹.

Aslen Türkiye tebaasından ve Manastır ahalisinden Rum Ortodoks milletinden 1894 doğumlu Telmak Nikola Parafesta isimli şahsın 1906 tarihinde Sofya'ya vürudunda istihsâl eylemiş olduğu Türk pasaportuyla 1911 senesinde Belçika'ya giderek orada ikamet ettiği, Türklükle hiçbir alakası görülmediği, Belçika'daki Yunan Konsolatosu'nda 7 Temmuz 1916 tarihinde birer hüviyet aldığı anlaşıldığından 23 Mayıs 1927 tarihli ve 1041 numaralı kanun ahkâmına tevfiikan tâbiyyetten ıskâtı Hariciye Vekaleti Celilesinin 9 Mayıs 1928 tarih ve 38460/294 numaralı tezkiresiyle vuku bulan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nin 30 Eylül 1928 tarihli içtimasında tasvip ve kabul olunmuştur⁴².

Sicillât-ı Nüfusiye'mizce Yozgat'ın Köseoğlu Mahallesi'nde "9" numaralı hane üzerine 1277 doğumuyla Giritli olarak müseccel müteveffa Mehmet Ali oğlu Şevki'nin 3 Mart 1928 tarihinde Gümölcine'ye firarla Yunan tâbiyyetini iktisap ederek bir daha Türkiye'ye avdet etmediği anlaşıldığından Tabiiyet Kanunu'nun 6.maddesi mevadd-ı müzilesine ve 23 Mayıs 1927 tarih ve 1041 numaralı Kanun ahkâmına tevfiikan tâbiyyetimizden ıskâtı, Hariciye Vekalet-i

⁴⁰ BCA 30.18.1.1/27.80.20 (12/02/1928)

⁴¹ BCA 30.18.1.1/ 30.59.11(30/09/1928)

⁴² BCA 30.18.1.1/30.59.16 (30/09 1928)

Celilesinin 29 Ağustos 1928 tarih ve 46426/477 numaralı tezkiresiyle vuku bulan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nin 3 Teşrin-i Evvel 1928 tarihli içtimasında tasvip ve kabul olunmuştur⁴³.

Elyevm Moskova'da bulunan ve sicillât-ı nüfusumuzca Düzce Kazası'nın Cedidiyye Mahallesi'nde 65 numaralı hane üzerine müseccel olan 1293 doğumlu Çerkez ırkından Negoç Yusuf Suad bin Hasan Hulusi'nin hizmet-i askeriyyeye celb edilmekten havfen Rusya'ya firar ettiği ve İstiklâl Mücadelesi'ne iştirak etmeyerek 1922 senelerinde Şimalî Kafkas ve Çerkez Hükümetleri İdare ve Meclislerinden Müsteşarlık, Çerkez Mümessilliği ve saire gibi hıdemât-ı ecnebiyyeyi bilâ mezuniyyet-i resmiyye kabul eylediği beyanât-ı tahririyyesi mündericâtından müstebân olmuş ve keyfiyetin icra olunan tahkikat ile de tetâbık ettiği ve merkumun ezhar ciheti Türkiye'ye gelmesi şayân-ı arzu olmadığı Dahiliye Vekalet-i Celilesinin iştirakinden anlaşılmış olmağla 23 Mayıs 1927 tarih ve 1041 numaralı kanun ahkâmına tevfikân tâbiyetimizden ıskâtının Hariciye Vekaleti Celilesinin 17 Eylül 1928 tarih ve 4243/587 numaralı tezkiresiyle vuku bulan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nin 3 Teşrin-i Evvel 1928 tarihli içtimasında tasvip ve kabul olunmuştur⁴⁴.

Sicillât-ı nüfusiyyemizce İstanbul'da Üsküdar'da İcadiye Mahallesi'nde Saatçi Sehpas Sokağı'nda 23 numaralı hane üzerine mukayyit 1298 doğumlu İstanbullu Kirupe oğlu Erşak Gümüşciyan nam şahsın şerait-i muayyeneyi haiz olmayan Osmanlı tebaasının vatandaşlık hukukundan ıskâtına dair olan 1041 numaralı kanun ahkâmının daire-i şumulüne dahil eşhasın bulunduğu gerek Dahiliye Vekalet-i Celilesiyle ve gerekse Köstence Şehbenderliğimizle led'il muhabere anlaşılmış olmakla mezkur kanun ahkâmına tevfikân tâbiyetimizden ıskâtı Hariciye Vekaleti Celilesinin 18 Nisan Sene 1928 tarihli içtimasında tasvip ve kabul olunmuştur⁴⁵.

⁴³ BCA 30.18.1.1/ 30.60.4(3/10/1928)

⁴⁴ BCA 30.18.1.1/ 30.60.6 (3/10/1928)

⁴⁵ BCA 30.18.1.1/ 28.27.17 (02/05/1928)

Memleketimiz aleyhindeki faaliyetleriyle maruf ve sicillât-ı nüfusiyeimizce Süleymaniye’de Emin Nureddin Mahallesi’nde numaralı 237 numaralı hane üzerine 1314 doğumuyla müseccel Paşazade Emin Beyoğlu Ahmet Celalettin ile kardaşı Üsküdar’da Cafer Ağa Mahallesi’nin Gül Sokağı’nda 19 numaralı haneye kayıtlı olan Emin Bey oğlu Süreyya’nın 1338 tarihinde firaren Mısır’a gittikleri ve İstiklâl Mücadelesi’ne iştirak etmeyerek Türkiye haricinde kaldıkları ve şimdiye kadar Türkiye’ye avdet etmedikleri anlaşılmakla 23 Mayıs 1927 tarihli ve 1041 numaralı Kanun mucibince tâbiyetimizden ıskâtları Hariciye Vekalet-i Celilesinin 15 Teşrin-i Evvel 1928 tarih ve 50431/612 numaralı tezkiresiyle vuku bulan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti’nin 21 Teşrin-i Evvel 1928 tarihli içtimasında tasvip ve kabul olunmuştur⁴⁶.

3. 1312 Sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu ve Vatandaşlıktan Çıkarılmalar

Türk Vatandaşlığı Kanunu, 23 Mayıs 1928 tarih ve 1312 sayı ile kabul edilmiş, 4 Haziran 1928 tarih ve 904 sayı ile Resmi gazetede ilân edilmiştir⁴⁷. Kanun, bir vatandaşlık kanunu olması itibarı ile vatandaşlığın, vatandaşlığa kabulün ve vatandaşlıktan çıkarılmanın sınırlarını belirlemiştir. Asli ve müktesep vatandaşlık; vatandaşlıktan çıkmak, vatandaşlıktan ıskat ve hükümleri; evlenmenin vatandaşlığa tesiri ve rücu olmak üzere üç bölümden oluşmuştur.

Kanunun 1-6. maddelerini içeren asli ve müktesep vatandaşlık bölümünün hükümlerine göre;

Bir Türk baba veya ananın Türkiye’de veya ecnebî memlekette doğan çocukları Türk vatandaşıydı. Çocuğun evlilik içi veya evlilik dışı doğması önemli değildi. Evlilik dışı doğmuş olsalar dahi Türk anadan veya Türk babadan olan çocuklar doğum yeri dikkate alınmaksızın Türk vatandaşı kabul edilmekteydiler. Türkiye’de doğup ana babası belli olmayan veya Türkiye’de

⁴⁶ BCA 30.18.1.1/ 30.62.7(24.10.1928)

⁴⁷ Düstur, Üçüncü Tertip, C9, Ankara, Devlet Matbaası, 1948, s.678-681.

doğup anası ve babası veya bunlardan birisi vatansız olan çocuklar Türk sayılmakta, ancak bunlara reşit olduktan sonra ana veya babalarının vatandaşlığına geçme imkanı tanınmaktaydı. Türkiye’de kesintisiz beş sene ikamet eden ve memleketi kanununa göre reşit olan bir ecnebî İcra Vekilleri Heyeti’nin kararıyla Türk vatandaşı olabilirdi. Küçükler babalarına veya dul annelerinin tâbiyetlerine göre Türk vatandaşı olabilirdi. Beş yıllık ikamet şartını doldurmayan ecnebilerin vatandaşlığa kabulü İcra Vekilleri Heyeti’nce kararlaştırılırdı⁴⁸.

Kanunun 7-12. maddeleri Türk vatandaşlığının kaybını düzenliyordu. Buna göre; izin almaksızın ecnebî tâbiyetine kendi arzusuyla giren ve ecnebî bir devletin ordusunda kendi isteğiyle askerlik hizmeti ifa eden Türkler İcra Vekilleri Heyetinin kararıyla vatandaşlıktan ıskat edilebilirlerdi. Ecnebî bir devletin askerlikten başka bir hizmetini kabul etmiş olanlardan Türk elçilik veya şehbenderlikleri vasıtasıyla verilecek emre itaat etmeyip, söz konusu hizmeti bırakmayanlar ve Türkiye ile savaş hâlindeki bir devletin hizmetinde izinsiz çalışmaya devam edenler vatandaşlıktan ıskât edilebilirlerdi.

Türkiye seferberlik ilân ettiği zaman, mecburî askerlik hizmetinin yerine getirilmesi için yapılan resmî davete mazeretsiz icabet etmeyen, düzenli kıtalara sevkleri esnasında iltihak ettikten sonra firar eden ve firardan sonra dönmeyen askerlik mükellefleri ve askerî rütbe sahiplerini veya ecnebî bir memlekette ikamet ettikleri hâlde beş seneden fazla bir müddet Türk şehbenderliklerinde kendilerini tescil ettirmemiş olan Türkleri hükümet isterse vatandaşlıktan ıskât edebilirdi.

Türkiye vatandaşlığına kabul edilmiş sâbık ecnebilerden, Türkiye Cumhuriyetinin dahilî ve haricî emniyetine aykırı işler yapanlar ve bu işlere teşebbüs edenler; askerlik hakkındaki kanunların emrettiği mükellefiyetleri yerine getirmeyenler İcra Vekilleri Heyeti’nin kararıyla Türk vatandaşlığından ıskât edilebilirlerdi.

⁴⁸Düstur, Üçüncü Tertip, C9, s. 678-679.

Vatandaşlıktan ıskât edilenler, memleket dâhilinde bulunurlarsa Türkiye haricine çıkarılabilirlerdi. Vatandaşlıktan çıkarılanların tamamının Türkiye'ye dönmeleri yasaktı. Bunların malları hükümetçe tasfiye edilirdi⁴⁹.

Kanunun, 13-16. maddeleri evlenmeye bağlı olarak vatandaşlığın kaybını ve kazanılmasını düzenliyordu. Buna göre; Türklerle evlenen ecnebî kadınlar, Türk vatandaşı oluyor, ecneblerle evlenen Türk kadınları Türk kalıyordu. Evlenme ile tabiiyeti değişmiş olan ecnebî kadınlar, Türk kocalarından ayrıldıktan sonra üç yıl içinde eski tâbiyetlerini kazanabiliyorlardı. Türk babadan çocukları mevcut değilse, ikametlerini memleket dışına nakletmeleri şarttı.

Hükümetten izin alarak ecnebî bir devletin tâbiyetine giren Türkler, müracaat ettikleri takdirde ikamet şartına tâbi olmaksızın İcra Vekilleri Heyeti kararıyla tekrar Türk vatandaşlığı kazanabilirlerdi. İzinle ecnebî tabiiyetine girenlerin ve vatandaşlıktan ıskât edilmiş olanların çocukları, ikamet şartına tâbi olmaksızın Türk vatandaşlığını talep ve İcra Vekilleri Heyeti kararıyla vatandaşlığa kabul edilebilirlerdi.

23 Mayıs 1927 tarihli ve 1041 numaralı kanun hükümleri müstesna tutulmak üzere, Türk Vatandaşlığı Kanununa aykırı her türlü kanun hükümleri kaldırılmıştı⁵⁰.

15. madde ile 1041 sayılı Kanun dışındaki her türlü kanunun hükümlerinin yürürlükten kaldırılmış olduğu belirtilse de, Osmanlı Tâbiyet Kanunnâmesi'ndeki tâbiyetten ıskât ve tâbiyete kabul mantığı Türk Vatandaşlığı Kanunu'nda da devam etmiştir. Ancak Tâbiyet Kanunu'nda vatandaşlıktan çıkarma ve kabul yetkisi Padişahın "irade-i seniyyesi"ne aitken, Cumhuriyetle birlikte bu karar yetkisi İcra Vekilleri Heyeti'ne bırakılmıştır.

Vatandaşlık Kanunu'nun yürürlüğe girişinin ardından vatandaşlıktan çıkarılma ile ilgili karnâmelerde uygulamanın Vatandaşlık Kanunu'na göre yapıldığı belirtilmeye başlanmıştır.

İstiklal Harbinde Türkiye haricinde kalan ve şimdiye kadar avdet etmeyen İstanbul Beyoğlu Pangaltı Mahallesinde 46 numaralı hane üzerine

⁴⁹ **Düstur, Üçüncü Tertip**, C9, s.679-680.

⁵⁰ **Düstur, Üçüncü Tertip**, C9, s. 681.

müseccel 1286 doğumlu Sinekerinoğlu Aris Fesciyan ile yine aynı mahal ve aynı hane üzerine müseccel karısı İstipyan kızı Haykuhi'nin Vatandaşlık Kanununa göre Türkiye vatandaşlığından çıkarılması, Dahiliye Vekâleti'nin 18/12/1929 tarih ve 3663/215 numaralı tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nin 18/12/1929 tarihli içtimasında tasvip ve kabul olunmuştu⁵¹.

Resmi izin almaksızın tâbiyet değiştirdiği anlaşılan Tokat'ın Hoca Ahmet Mahallesi'nden olup İstanbul'da Kartal Kazasının Pendik Karyesinde 145 numaralı haneye kayıtlı Altı Parmak oğullarından Mosis oğlu 1282 doğumlu Bedros ile karısı Boğos kızı 1296 doğumlu Marisa'nın Vatandaşlık Kanuna göre Türkiye Vatandaşlığından çıkarılması Dâhiliye Vekâleti'nin 8/6/1929 tarih ve 832/491 numaralı tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nin 12/6/1929 tarihli içtimasında tasvip olunmuştur⁵².

Muntazam Amerika Pasaportunu hamilen İstanbul'a gelip sakin olduğu vapurdan çıkmaktan sarfınazar ederek Marsilya'ya müteveccihen müfârikat etmiş olan Zümrüt oğullarından 1308 doğumlu Artinoğlu Ardeşez nam şahsın İstanbul'a hini muvassalatında zabt olunan ifadesinden ve hakkında icra edilen tahkikattan merkumun nüfus sicilâtınca Sivas Vilayetinin Divriği kasabasında 190 numaralı haneye kayıtlı ve Kaladibi Mahallesi ahalisinden olup Amerika'ya giderek resmi izin almadan Amerika tâbiyetini iktisap etmiş olduğu anlaşılmış olmakla Türk Vatandaşlığı Kanunu'nun 9. maddesi ahkâmına tevfikân Türk vatandaşlığından ıskâtı, Hariciye Vekaleti'nin 12/6/1929 tarihli içtimasında tasvip ve kabul olunmuştur⁵³.

Resmi izin almaksızın tabiiyetini değiştirdiği anlaşılan 1873 doğumlu Midillili Yorgi oğlu Mihailidis nam şahsın Vatandaşlık Kanunu'na göre Türkiye Vatandaşlığından çıkarılması, Dahiliye Vekaleti'nin 12/6/1929 tarih ve 3084/511 numaralı tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nce 25/7/1929 tarihinde tasvip ve kabul olunmuştur⁵⁴.

⁵¹ BCA 030.18.01.02/7.62.2 (18/12/1929)

⁵² BCA 030.18.1.02/4.33.14 (12/6/1929)

⁵³ BCA 30.18.01.02/4.33.15

⁵⁴ BCA 30.18.01.02/6.51.16 (25/7/1929)

4. Seyrüsefer Talimatnâmesi (17 Kasım 1930)

Seyrüsefer Talimatnâmesi, eskiden Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşamış Osmanlı vatandaşlarının Türkiye'ye dönüşlerinin sınırlarını çiziyordu.

17 Kasım 1930 tarihli Seyrüsefer Talimatnâmesine göre; Yüzellilik listeye dâhil olanlarla Türk tâbiyetinden ıskat edilmiş ve sâkit hanedana mensup olduğundan dolayı millî hudut haricine çıkarılmış olanlardan maada Türk pasaportu almaksızın ecnebî bir memlekete kaçmış olan Türk tebaası Müslümanlar, ülkeye dönmek isterlerse, oturdukları yerin konsolosluklarına müracaat ederek kendilerine verilecek beyannâmeyi açık seçik doldurduktan sonra kişi hakkında Dahiliye Vekâleti Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü tarafından yapılacak tetkikât üzerine pasaport alabilirlerdi⁵⁵.

Münkariz Osmanlı hükümeti ve Türkiye millî pasaportu ile gitmiş olan Müslüman Türk tebaasına beyannâme verilmesine gerek olmadan pasaport ve tâbiyet varakası verilirdi.

Türkiye Cumhuriyeti makamları tarafından verilmiş pasaportla İstanbul'u terk etmiş bulunan gayri mübadil Ortodoks Rumlarla İstanbul'da bulunan aile reislerine iltihak etmek üzere gelecek kız ve erkek çocuklar ve reşit bile olsa evlenmemiş kızlar ve reşit oğlu etabli tanınmış dul analar hakkında yapılacak muamele 10 Haziran 1930 tarihli Ankara Antlaşması çerçevesinde kurulan Muhtelit Mübadele Komisyonu Türk Heyeti Murahhası Reisliğinden konsoloslara vuku bulacak işara göre ifâ edilirdi.

Tâbiyetinden şüphe edilenlere Umum Emniyet Müdürlüğünün mütalaası alınarak pasaport verilebilirdi.

Gelenler, Lozan Antlaşması çerçevesindeki Mübadele Mukavelenâmesinin dördüncü fıkrası mucibince ahalisi mübadeleye dâhil olmayan mıntika dâhilinde kalabilirdi.

Hükümet-i Millîye ve Cumhuriyet pasaportu ile ecnebî memleketlere gitmiş ve Türk vatandaşlığını kaybetmemiş olan Ermeniler avdet edebilirdi.

Kocaları Türkiye'de bulunan Ermeni kadınları ve babaları Türkiye'de olan 18 yaşını bitirmemiş Ermeni çocukları ve babaları olmayıp da anaları

⁵⁵ **Düştur, Üçüncü Tertip**, C12, İkinci Baskı, Ankara, Devlet Matbaası, 1954, s.8.

Türkiye’de bulunan çocuklarla henüz evlenmemiş bulunan kızlar beyannâme vermek suretiyle Türkiye’ye gelebilirlerdi.

Türkiye’den pasaportsuz giden Museviler beyannâme usulüne tâbiydi.

Türkiye millî pasaportu ile memleketi terk ettiği anlaşılan Türk vatandaşları bulundukları ecnebî memleketlerinde Türk konsolosluğu yoksa ecnebî pasaportu alabilirler ve ülkeye böylece kabul edilirlerdi.

Elinde etabli belgesi olan Rumlar, Rum ahalisi mübadeleye tâbi olan yerlere gitmek de serbest iseler de hiçbir yerde aileleriyle yerleşemezler, emlâk ve akar sahibi olamadıkları gibi üç aydan fazla oturamazlardı.

Hükümetçe memnu olan mıntikalara Rum ve Ermenilerin girmesi, müsaadeye mahsustu⁵⁶.

Çağaptay, Amerikan diplomatlarının bu kişilerin çoğunun askerlikten kaçmış, Türkiye karşıtı ordulara yazılmış, yabancı ülkelerden vatandaşlık almış kişiler olduğunu düşündüklerini yazmaktadır. Amerikan diplomatlarına göre, bu kişilerin Türkiye’ye vatandaşlık için müracaat ettiklerinde müracaatlarının olumlu sonuçlanmaması normaldi. Ankara, bu kişilerin dönüşlerini kolaylaştırmak istemiyordu. Dönüşleri en sıkı engellenen kişiler ise Ermenilerdi⁵⁷.

Yukarıdaki kanunlar çerçevesinde Cumhuriyet idaresi birçok Osmanlı tebaasının ülkeye girişini engellemiş ve tabiiyetini elinden almıştı. Bu kanunlardan etkilenenler arasında Hristiyanlar, Museviler ve Türk olmayan Müslümanlar vardı. Etnik Türkler, Türk tabiiyetini kaybedenler arasında azınlıktaydı. Millî Mücadele’de etnik Türkler arasında yurt dışına çıkanlar az sayıdaydı. Hükümet, bu kararlarını kanunlar çerçevesinde ve belgeli şekilde verdiği için tasarruf kanuniydi⁵⁸.

⁵⁶ Bu Talimatname 2 Temmuz 1340 tarihli Seyrüsefer Talimatnâmesinin hükümlerini fesh ediyordu. **Düstur, Üçüncü Tertip**, C12, s.9.

⁵⁷ Çağaptay, **a.g.m.**, s.175-176.

⁵⁸ Çağaptay, **a.g.m.**, s.176. Tez kapsamında Vatandaşlıktan çıkarılmaya ait 200 kadar belge incelenmiştir. Söz konusu belgeler, Çağaptay’ın tezini desteklemektedir. Ayrıca Türkiye’de ikamet ve seyahat etmek isteyen ecnebilerin durumlarıyla ilgili bkz. 29 Haziran 1938 Kabul Tarihli, Resmi gazetede neşri 16 Temmuz 1938, 3961 Sayılı Kanun “Ecnebilerin Türkiye’de Seyahat ve İkametleri Hakkında Kanun”.

5. Kamu Görevleri ve Kamusal Metinlerde “Türklük”

18 Mart 1926 tarihli Memurîn Kanununa göre devlet hizmetinde görevli memur olmak için ilk şart “Türk” olmaktı. İkinci olarak, Türk olmanın hukuku siyasîsine sahip olmak, güzel ahlâk sahibi olmak, ağır hapis cezasını gerektiren bir suç işlememiş olmak gerekiyordu. Memurlar, ecnebî kadınlarla evlenemezlerdi. Kanunun neşri tarihinden evvel evli olanlar varsa bu memurlar, Hariciye, Müdafaa-i Milliye ve Bahriye Vekâletlerinde istihdam edilemezlerdi. Memurlar için geçerli bu şartlar müstahdemler için de geçerliydi⁵⁹.

Ancak konu Meclis’te görüşülürken, Antalya Mebusu Rasih Bey, hukuku siyasîye sahip olan herkesin memur olmasına itiraz etmişti. Bu kanun dünyada da hukuku siyasîye sahip olan herkes olarak tanımlanmakla birlikte Türkiye için sakıncalıydı. Rasih Bey, aşağıdaki paragrafın dördüncü maddenin sonuna eklenmesini ya da beşinci madde olarak kanun metnine girmesini istiyordu:

“Mübadele veya birçok ailenin hicreti suretiyle Türkiye’ye gelenler müstesna olmak üzere fert olarak iltica suretiyle yahut evvelki tâbiyetini terkle Türkiye tâbiyetine girenler bu muamelelerin ikmâliyle nüfus sicillerine kayıtlarından beş sene mürur etmedikçe devletin teşkilâtına girememektedirler” Çünkü birçok casusların böyle hükümet teşkilâtı içerisine girmek ihtimali vardır. Bu arz ettiğim sebeplerden biridir. Bu suretle gelenlere beş sene memuriyet tevcih edilmemeli. Böyle bir kaydın ilâvesini teklif ediyorum”⁶⁰.

Kanunun 10. maddesinde memurun sicil esasları arasında; ismi, mahlası, lâkabı, mezhebi, milliyeti, doğduğu yer ve memleketi sayılmaktaydı⁶¹. Doğduğu yer ve memleketi kelimeleri tartışma yaratmıştı. Vekiller, “Bir memleket var o da Türkiye? diyordu. Milliyeti kelimesi de

⁵⁹Düstur, Üçüncü Tertip, C8, Ankara, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, 1928, s.667-668.; TBMM Zabıt Ceridesi, İ:71 15.3.1926 C:1,s.178.

⁶⁰TBMM Zabıt Ceridesi, İ:71 15.3.1926 C1,s.180.

⁶¹Düstur, Üçüncü Tertip, C8, s.669.

tartışma konusu olmuştu? Trabzon Mebusu ve Maliye Vekili Hasan Bey *“Milliyet nedir yani?”* diye soruyor, Aksaray Mebusu Neşet Bey; *“zannederim ırkı söylemek istiyorlar”* diyordu.

Zonguldak Mebusu Tunalı Hilmi Bey; *“mezhebi kelimesi var, dini mi? mezhebi mi? Yani Şafii mi? Hanbeli mi? Maliki mi? Bu mu kast olunuyor?”* diyordu.

Encümeni Mahsus namına konuşan Tekirdağ Mebusu Faik Bey; *“Memur olabilmek için Türk olmayı şart koyduk. Memur olacak insan Türk olacak, bir de tercüme-i hâline milliyeti diye bir şey geçemez. Zaten Türklerin gayrisi da memur olamaz”* (Mezhebe de cevap ver sesleri).

Zonguldak Mebusu Tunalı Hilmi Bey Bey; *“Şafii, Maliki, Hanbeli mi?”*,

Encümen-i Mahsus namına Tekirdağ Mebusu Faik Bey; *“Evet efendim, Şafii, Maliki Hanbeli hepsi dâhildir.”*

Çankırı Mebusu Talat Bey; *“Belki Museviler de olur, Türk Ortodoksu olur”*.

Karasi Mebusu Ali Şuuri Bey; *“İlk maddede geçen Türk kelimesi Türk tâbiyetini hâiz mânâsına gelen ve Teşkilât-ı Esâsiye’de geçen Türk’tür. Ermeni ile, Rum ile karışık olan Türk’tür. Fakat biz devletin mahremi esrarını tevdi edeceğimiz bir adamın behemehal Türk olmasını arzu ederiz. Mamafih o Türklük davasını güden zat iddia edebilir. Kendisine mahzursuz bir memuriyet de tevdi edilebilir. Fakat bir yerden diğer daha mühim bir yere naklolunurken devletin bu adamın şahsının, öz milliyetinin de ne olduğunu anlaması lâzımdır. Bu açıdan maddeye milliyet kelimesinin girmesi lâzım ve farzdır”* (Doğru sesleri).

Aydın Mashar Bey *“Kanunu Esasi’de her Türk aynı hukuku haizdir”* deniyor.

Reis; *“Maddeyi bu suretle kabul edenler lütfen ellerini kaldırsın... Kabul edilmiştir.”*

Madde kabul edilmişti, ancak Türklükten ne kastedildiği tartışmalarla netlik kazanabilmişti. Tartışma, Türk kimliği konusunun mebuslar arasında henüz netleşmemiş olduğunu, yerleşik Müslüman unsurun dışındakilere güven duygusunun henüz gelişmemiş olmasından duyulan huzursuzluğu da ortaya koymaktadır.

4 Temmuz 1934 tarihli Hâkimler Kanununa göre; hâkim namzetliğine kabul edilecek kimseler için ilk şart Türklüktü. Kanunda yabancı ile evli olmamak, bir Türk hukuk fakültesi ya da mektebinden mezun olmak şartlar arasında sıralanıyordu⁶².

Maden Tetkik Arama Enstitüsü Genel Direktörlüğü'nün, 20 maden mühendisi, 10 jeolog yetiştirmek üzere Avrupa'ya eğitime göndereceği öğrenciler için aradığı ilk şart Türklüktü⁶³.

Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti 1937 senesinde yatılı olarak Tıp Talebe Yurduna alınacak öğrenciler için müracaat şartları arasında Türkiye Cumhuriyeti tebaasından olduğunu bildiren nüfus hüviyet cüzdanı sıralanıyordu⁶⁴.

Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Hava Okulları Talimatına uygun olarak, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Hava Okullarına alınacak öğrenciler için ilk şart "Türk olacak" deniliyordu⁶⁵.

Ankara Askerî Baytar Mektebine talebe kayıt ve kabulü için verilen ilânda ilk şart "Türkiye tebaasından ve Türk ırkından olmaktı. Harp Akademisi Komutanlığı iki erkek daktilo için verdiği ilânda Türkiye Cumhuriyeti tebaasından ve Türk olmak ilk şart olarak ilân ediliyordu⁶⁶.

Ankara Askeri Veteriner Okuluna talebe kayıt ve kabulü için 1938 tarihli ilânda ilk şart Türkiye Cumhuriyeti tebaasından ve Türk olmaktı⁶⁷.

Orman Umum Müdürlüğü Bursa ve Bolu Orman Mekteplerine alınacak talebenin kayıt ve kabul şartları arasında Türkiye tebaasından olmak sıralanıyordu⁶⁸.

Türkkuşu Genel Direktörlüğü motorlu ve motorsuz tayyareler üzerinde öğretmen olarak çalışmak maksadıyla yetiştirilecek on beş genç için "Türk soyundan olmak" ilk şarttı⁶⁹.

⁶²**Düstur, Üçüncü Tertip**, C15, Ankara, Başvekâlet Devlet Matbaası, 1955, s.554.

⁶³YILDIZ, **a.g.e.**, (Ek), s.327.

⁶⁴YILDIZ, s.328.

⁶⁵YILDIZ, s.329.

⁶⁶YILDIZ, s.330.

⁶⁷YILDIZ, s.331.

⁶⁸YILDIZ, s.332.

⁶⁹YILDIZ, s.333.

Kanunlar ve verilen ilânlar, inkılâbın Türk tanımı ile uyumluydu. Stratejik bir mevki olan orduya kurucu unsur olan Türk soyluların alınması birincildi. Ancak Türk vatandaşları da artık Türk tanımının içine dâhil ediliyor. Çoğu zaman Türklük, Türk vatandaşlığı yerine kullanılıyordu.

6. 11 Haziran 1932 Tarih ve 2007 Sayılı “Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun”

Kanun, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisindeki sanat ve hizmetleri yalnızca Türk Vatandaşlarının yapabilmesini karara bağlıyor; Türk vatandaşı olmayanların Türkiye sınırları içerisindeki sanat ve hizmetleri yapmasını yasaklıyordu. Ecnebîlerin Türkiye sınırları içindeki sanat ve hizmetleri yapabilmesini İcra Vekilleri Heyeti Kararına bırakıyordu.

Kanunun kapsadığı vasıflı ve vasıfsız işler arasında; ayakkabı satıcılığı, fotoğrafçılık, berberlik, müretteplik (yazı diziciliği), simsarlık, elbise, kasket ve ayakkabı imalatçılığı, mubayaa (borsalarda satıcılık), devlet inhisarına (tekeline) tâbi malların satıcılığı, seyyahlara tercümanlık ve rehberlik, inşaat, demir ve ahşap sanayi işçilikleri, umumi nakliye vasıtaları ile su, tenvir (ışıklatma), ısıtma, haberleşme işlerinde daimi ve geçici işçilik, karada yükleme, donatma işleri, şoförlük ve muavinliği, her türlü amelelik, her türlü müesseselerde bekçilik, kapıcılık, odabaşılık, her türlü yerde hizmetçilik ve garsonluk, bar oyuncu ve şarkıcılığı, veterinerlik, kimyagerlik vardı⁷⁰.

Uçak makinistliği ve pilotluğu, devlete ve vilayetlere bağlı kurumlar, belediyeler ile bunlara bağlı tesisat hizmetleri İcra Vekilleri Kararı ile izin verilmediği müddetçe, ecnebîlerce yapılamayan meslekler arasındaydı. Kanunun neşri tarihinde Türk vatandaşlarına tahsis edilen sanat ve hizmetleri yapan ecnebîler, neşir tarihinden bir sene içinde işlerini terk etmeye mecburdular, terk etmemeleri hâlinde en büyük mülkiye memurunun emri ile görevden men edilmenin yanı sıra, sulh mahkemesine verilerek 10-500 liraya kadar para cezasına mahkum edileceklerdi. Türk vatandaşları hakkında idarî

⁷⁰ **Düstur, Üçüncü Tertip**, C13, Ankara, Devlet Matbaası, 1932, s.649.

ve kanunî kayıtlar koyan ecnebî devletlerin tebaası Türkiye’de yapabilecekleri sanat ve hizmetlerin icrasından İcra Vekilleri kararı ile men olunabilirlerdi. Vilayet ve kaza merkezi olmayan yerlerde ecnebîlerin dükkân açması yasaktı⁷¹.

Ayrıca 1928 tarihli “Türkiye’de Gençlik Teşkilatının Türk Vatandaşlarına Hasrı Hakkında Kanun”; okullarda ve okul dışında izcilik, keşşafılık, boyskavnitik veya diğer herhangi nam ve unvan altında izcilik teşkilâtı vücuda getirmek hakkını münhasıran Türk vatandaşlarına veriyordu. Bu teşkilâtlar, Maarif Vekâletinin izni ve kontrolü dâhilinde kurulup çalışabiliyordu.

Başvekil İsmet İnönü, bu teşkilâtların Türk vatandaşlarına Münhasır kılınmasının sebeplerini Meclis Başkanlığına şöyle açıklıyordu: *“Her memlekette izcilik ve keşşafılık teşkilâtı, gençliğin mülkî ve vatanî vatan hidemâtına ihzâra hâdim millî müesseselerden olduğu hâlde, memleketimizde şimdiye kadar bu işlerin murakabesine müstenit olacak bir kanunun mevcut olmaması yüzünden İstanbul ve İzmir gibi ecnebîlerin çokça bulunduğu şehirlerle ecnebî mektepleri talebesi arasında bu kabil teşkilat vücuda getirilmekte ve bundan maada mektepler haricindeki ecnebî gençleri arasında da böyle teşkilat meydana getirilmek teşebbüsleri görülmektedir. Millî birlik ve dirlik noktai nazarından çok tehlikeli olan bu hareketleri şimdiden önüne geçmek kati bir vâcibedir”* şeklinde açıklıyordu⁷².

Cumhuriyet idaresinin bu gibi yasalar çıkarmasında; ülkenin ekonomisinde, idaresinde ve muhafazasında Türk vatandaşlarının hâkim rol oynamalarını sağlamak, Türk vatandaşlığı kimliğini taşımayanların ülke sınırlarında yaşama imkân ve alanlarını sınırlandırmak amacının bulunması muhtemeldir.

⁷¹ **Düstur, Üçüncü Tertip**, C13, s.650.

⁷² **TBMM Zabıt Ceridesi**, CI, İ:74. 12 Mayıs 1928, s.97.

7. Gayrimüslim Vatandaşlar ve Yabancıların Türk Vatandaşlığına Kabulü

1924 Anayasası'nın 88. maddesi gereğince, "Türk", Türk vatandaşlarının genel adı olmakla beraber, bu sıfatı birinci olarak temsil edenler Türk soylular, ikinci olarak temsil edenler Türk kültürünü kabul etmeye namzet kimselerdi. Ancak Türk kültürünü kabul etmeye namzet kimseler arasında İslâm dinine mensup etnik gruplar, gayrimüslim azınlıkların önünde yer alıyordu.

Cumhuriyet idaresi, uygulamalarında kişilerin sadakat bağıyla bağlılıklarına önem vererek, kişiler arasındaki şeklî farkların kaldırılmasına yönelik lâik düzenlemeleri gerçekleştirse de azınlıklara karşı Osmanlı son dönemi ve Millî Mücadele'den kalma bir önyargı vardı.

Türkiye'deki Rum, Ermeni ve Yahudiler Türk toplumu ile bütünleşmeli ve "Türk" olmalıydılar. Azınlıklar, başta Yahudiler olmak üzere bu durumun farkında olarak, kendilerine "ekalliyet" denilmesinden rahatsız oluyorlardı. 1922'de Türkiye'de yaşayan Yahudilerin birinci derecede sorumlusu Hahambaşı Becerano: *"Ekalliyetler meselesi.... Ben bu kelimeleri anlayıp mânâsına vücut veremedim. Siyasî, hukukî, salahiyettar kimselerle görüştüğüm vakit sordum, onlar da anlamamışlar. Türkiye'de evladı ben-i İsrail'e mensup bir cemaat vardır. Fakat biz neden bu kelimeleri kullanmıyoruz? Biz kendi cemaatimizin hususî ve dinî işleri için kendi kanaatimizi veririz. Hükümet de tasdik eder. Meselâ mektep açmak istedik, Türkiye Cumhuriyeti buna itiraz etti mi? İbadethane açmak istedik, Türkiye hükümeti buna itiraz etti mi? O hâlde ekalliyetlerin mânâsı ne oluyor? Bunu kullananlar ne demek istiyorlar"* diyordu⁷³.

1924'te çıkarılan özel seyahat yasasıyla Yahudilere birtakım ayrıcalıklar tanınmıştı. Savaş sırasında ülke dışına çıkmış Yahudiler, şahsî beyânlarıyla ülkeye dönebiliyorlardı. Rum ve Ermenilerin böyle bir hakkı olmadığı gibi ülke içinde dolaşımları da sınırlandırılmıştı.

⁷³ M. Çağatay OKUTAN, *Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004, s.122

Ermenilerin yenilikçileri, Cumhuriyetin yeniliklerine intibakı savunarak kiliselerindeki alaturka musiki üzerinden okunan duaları değiştiriyorlardı. Ancak aynı uyum Rumlar için söz konusu değildi. Türk Ortodoksların lideri Papa Eftim: *“Biz Türk Ortodoksları her hareketimizi Türkiye Cumhuriyetinin Teşkilâtı Esasiye Kanununa göre yapıyor ve camiamıza mensup olanları bu doğru yola sevk için çalışıyoruz. ...Halbuki Fenerli Papazlar beslediğimiz millî mefkûreye razı olmak istemiyorlar ve kendilerine ekalliyet süsü vererek bizi aforoz ediyorlar...”* diyordu⁷⁴.

Medenî Kanun’un yürürlüğe girmesinin ardından, 10 Eylül 1925’te Yahudilerin ileri gelenlerinden Mişon Ventura ve Kalef Gabay Yahudilerin Lozan Antlaşması’nın 42. maddesindeki haklarından feragat ettiklerini açıklamışlardı. Yahudilerin tavrını, Rum ve Ermenilerin feragatları izlemişti. Cumhuriyet idaresi ve basını azınlıkların bu haklardan feragat etmeleri yönünde propaganda yapmışlardı. Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde konuyla ilgili şöyle yazıyordu: *“Lozan’ın 37-45. maddeleri Türkiye’de yaşayan ekalliyetlerin himâyesine mahsustur. ...Vatandaşlar arasındaki münasebâtı tanzim eden kuvvet ne kanun, ne de muahededir. Bu kuvvet bütün varlığı vatandaşlar arasında mevcut müteakıl hesâbâtta, müşterek menâfiden alır. Eğer bu hesâbât ve menâfii mevcut ise her şey yolunda demektir. Aksi taktirde ne kadar kanun yapılsa bir faide hâsıl olmaz.... Şu hâlde Türkiye’deki ekalliyetleri Türkiye’de himâye edecek yegâne kuvvet, bu ekalliyetlerle Türk ekseriyeti arasında mevcut olan ve olacak olan münâsebâta bağlıdır. ..Bu yalnız Türkiye’ye mahsus değil, her yerde böyledir”*⁷⁵.

Yunus Nadi de, azınlıkların batıdan değil, Türkiye’ye sadık kalarak Türkiye’den beklenti içine girmelerini savunuyordu. Azınlıklar, Lozan’daki haklarından feragat etmeliydi. Bunu da ilk yapacak olanlar, geçmişte ayrılıkçı hareketlere katılmamış Yahudilerdi⁷⁶.

⁷⁴OKUTAN, a.g.e., s.120.

⁷⁵Cumhuriyet, 15 Eylül 1341/25 Safer 1344 (Salı), s.1.

⁷⁶OKUTAN, a.g.e.,s.123.; Rıfat N. BALI, *Devletin Yahudileri ve “Öteki” Yahudi*, 2004, İletişim, İstanbul, s.196.; Avram GALANTİ, *Vatandaş Türkçe Konuş*, (Çev.) Ömer Türkoğlu, (Sunuş) Rıfat Bali, Ankara, Kebikeç Yayınları, 2000, s. VI.

Ermeni Teâli Cemiyeti reisi Ermenilerin hakiki Türk vatandaşları olarak yaşamayı arzu ettiklerini ifade etse dahi Patrikhâne Rüsumât Müdürü Azrif Efendi: *“Ermeniler zaten Türklüğü kabul etmişlerdir. Bu yeni bir şey değildir. ...Biz öteden beri Türkoğlu Türk’üz diye bağırıyoruz. Bizim Türklükten başka hiçbir sermayemiz yoktur. Ermeniler, Türk’türler. Fakat İslâm değildirler. Biz evvelce Türk değildik de şimdi Türk olmuşuz gibi gazeteler neşriyatta bulunuyorlar. Bunu katiben kabul etmeyiz. ...Bu Ermenileri tahkir etmektir. Hükümet bize ne emredecek olursa olsun biz o emirlere katiben riayetkâr kaldığımızı ve kalacağımızı arz ederiz. Hükümetin her türlü emirlerine âmâdeyiz. Hükümetin bizim hakkımızda vereceği her türlü karar lehimize olacağından bu kararlardan korkmaz, şüphe ve tereddüte katiben düşmeyiz. ...Hükümetimiz eğer bizim Türkoğlu Türk olduğumuza emin olur ve böyle kanaat hâsıl ederse Türk Ermeniler için bundan büyük ve mucibi iftihar hiçbir hadise tasavvur olunamaz. Bizim bütün sai ve gayretimiz hükümeti Cumhuriyetimizin teveccüh ve kıymetini kazanmak olacak”⁷⁷.*

Cumhuriyet döneminde de Osmanlı dönemindeki gibi devlet idaresiyle cemaat arasındaki bağlantı ve uzlaşma cemaat elitleri vasıtasıyla yapılmıştı. Bu elitlerin ortak özelliği, vatanseverliklerini faaliyetleri ile kanıtlamalarıydı. Bu sınıf arasında Kurtuluş savaşı’na katılmış birçok isim vardı. Elitler, cemaatlarından farklı olarak Türkçe’ye de hâkimlerdi. “Devletin kabul görmüş kişileri” arasında Rum ve Ermenilere göre herhangi bir ayrılıkçı emel gütmemeleri sebebiyle Yahudi cemaatinin yeri ayrı olmuştu. Yahudi cemaat elitleri de bu görevi layıkıyla yerine getirmeye büyük çaba göstermişlerdi. Osmanlı devletinin son Hahambaşısı Haim Nahum, gayr-i resmi iyi niyet elçisi olarak önce İttihat ve Terakki Cemiyeti, akabinde 1918 yılında kurulan İzzet Paşa hükûmeti ve 1919 yılından itibaren de Mustafa Kemâl ve Millî Mücadele lehine, Avrupa ülkeleri ve Amerika’yı ziyaret edip iktidardaki hükümetin davasını savunmuştu. Nahum, Lozan görüşmelerinde de Türk resmî heyetinde müşavir olarak görev yapmıştı.

⁷⁷ “Meğer Ermeniler Asırlardan Beri Türk İmişler”, **Cumhuriyet**, 22 Ağustos 1340(1924)/20 Muharrem 1343. Yazının devamında Ermenilerin diğer ileri gelenlerinin benzer beyânları yer almaktadır. Ancak beyanâtın, yazının başlığında da görüldüğü üzere, Türk basınında inandırıcı olmadığı açıktır.

Tekin Alp veya Moiz Kohen eski bir İttihatçı olup 1928 yılında yayınladığı Türkleştirme kitabıyla ideologlug yapmıştı⁷⁸. Haim Nahum, Sami Günzberg, Samuel İzisel ve Gad Franko gibi devlet katında itibarı olan Yahudilerin ortak özellikleri apolitik tavırlarıydı. Onlar iktidarın siyasî eğilimi ne olursa olsun hükümetin hizmetinde görevlilerdi ve bu tavırlarıyla da iktidar değişmelerinden etkilenmezlerdi. Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü yıllarda Osmanlıcı, Cumhuriyet yıllarında Cumhuriyetçiydiler⁷⁹.

Bali'ye göre söz konusu kişiler, "Devletin Yahudisi" kavramının hem mükemmel bir temsilcisi, hem de Cumhuriyetin kurucularının en çok önem affettikleri "Türk yurttaşı yaratma tasarısı"nın, gayrimüslimler için aşılması zor çehresinin canlı tanıklarıydılar. Bu kişilerin ortak özellikleri inançlı Türk milliyetçileri olmalarıydı. Bu kişiler kendilerini Musa dinine mensup birer Türk vatandaşı olarak kabul etmiş ve kamusal alanda bunun gerektirdiği şekilde davranmışlardı. Bununla birlikte söz konusu kişiler, gayrimüslim olarak algılanmaya devam etmişlerdi. Cemaat elitleri, cemaatleri nezdinde çoğu zaman "Türkperver" veya "Devletin adamı" olarak eleştirilmişlerdi⁸⁰.

Tek parti yönetiminde Yahudi cemaatinin devlet ve toplum ile ilişkilerinde muhatap olduğu en ciddi eleştiriler, Türkçe'yi pürüzsüz bir şekilde konuşup yazmamaları, kendilerini Türk hissetmemeleri ve Türkleşmenin hızlı gerçekleşmemesiydi⁸¹.

Bu eleştiri sadece Yahudilere yönelik değil, bütün azınlıklara yönelikti. Milliyet, Anadolu, Cumhuriyet, Akşam gibi gazeteler Fransızca nüshalar çıkarıyorlardı. Kamuoyunda azınlıkların Türkçe konuşmalarına daha fazla tahammül edilemez bir durum vardı. Darülfünun Hukuk Fakültesi Talebe

⁷⁸Geniş bilgi için bkz. Jacob LANDAU, **Bir Türk Yurtseveri Tekin Alp**, İstanbul, İletişim, 1998.

⁷⁹BALİ, **a.g.e.**, s.21-22.

⁸⁰BALİ, s.23-27. Rıfat Bali, Cumhuriyetin bugün hâlâ azınlıklara güvenmediğini düşünmektedir. Bali; Devletin azınlıklara vaatleri kağıt üzerinde kaldı. Eşit vatandaş olarak görülüyorlar. Geçmişte ihanet ettiniz yine edersiniz düşüncesi hâkim. Toplumun ve devletin hafızası olumsuzluklarla dolu. Gayrimüslimleri öteki olduğu sürekli hatırlatılıyor. 1923-1945 arası dönemde bu kişiler Türk kimliğine sürekli olarak kazandırılmaya çalışıldılar. Azınlıklar kendi dinî ve etnik kimliklerini saklamak zorunda kaldılar. 1924 Anayasasında yeni Türk'ün içine alındılar. Bu durum tebaadan yurttaşa statü terfisi olarak sunuldu. Fakat elitler, liderler gayrimüslimleri zımmî olarak görmeye devam ettiler, demektedir. Bkz. Rıfat Bali: Devlet azınlıklara hala güvenmiyor" <http://yenisafak.com.tr/roportaj/08.12.2008>, s.1-2.

⁸¹BALİ, s.197.

Cemiyeti 13 Ocak 1928'deki yıllık kongresinde, azınlıkların Türkçe konuşmaya teşvik edilmeleri için bir kampanya yapmak gerektiğini savundu. Kampanyanın sloganının “Vatandaş Türkçe Konuş” olması kabul edildi. Azınlıkların nüfus olarak çok oldukları yerlere bez, afiş, pankart ve el ilânları asıldı. Kampanya yaklaşık üç ay sürdü⁸².

İstanbul Darülfünun Müderrislerinden Avram Galanti Türkçe'nin Tamimi Meselesi adlı eserde Türkçe'nin konuşulmasını teşvik ederken, ekalliyetlerin Türkleştirilmeleri için önerilerde bulundu. Galanti'ye göre, ekalliyetlerin Türkleşmesini talep etmek hakkı, itiraz kabul etmez bir haktır.

Türkçe'yi yerleştirmek için yegâne çare bütün derslerin Türkçe yapıldığı bir okuldu. Hükümet Türkleşmeyi teşvik etmeli ve yönetmeliydi. Azınlıkların çoğunlukta bulundukları yerlerde resmî okullar açılmalı, azınlık okullarına muktedir öğretmenler göndermeliydi. Türkleşenlere kolaylık gösterilmeliydi. Azınlık okullarında Türkçe eğitim dili olursa Türkçe öğrenmeye bir engel kalmayacaktı⁸³.

Diğer taraftan gayrimüslim öğretmenler, Türkiye Coğrafyasından imtihan ediliyorlardı. Papaz mektepleri de kapatılıyordu⁸⁴.

1933 yılında Almanya'da Naziler iktidara gelmiş, Nazilerin iktidara gelişi ile şiddetli bir Yahudi karşıtı hareket başlamış, bu olay üzerine Almanya tarihindeki en büyük beyin göçü yaşanmıştı.

Almanya dışına kaçan bilim adamlarından bir kısmı Zürih'te “Yurt Dışındaki Alman Bilim Adamları Yardım Cemiyeti” adlı bir demek kurmuşlardı. Bu derneğin temsilcisi olarak Prof. Philip Schwartz, Türkiye'ye gelmiş ve meslektaşları için iş ortamı araştırmıştı. Hükümet ile sürdürülen görüşmeler bir sonuca bağlanınca pek çok mülteci bilim adamına Türkiye

⁸²GALANTİ, a.g.e., s.VII-VIII.

⁸³GALANTİ, s.46-47.

⁸⁴Gazetede şimdiye kadar 200 Hristiyan muallim ve mualimenin Hayat Mekteplerinde imtihan edildiği, neticenin yakında anlaşılağı ve Hayat Mekteplerinin talebe kabulüne devam ettiğı yazılıyordu. Bkz. “Hristiyan Muallimlerin Maarif İmtihani”, **Cumhuriyet**, 8 Ağustos 1340, (Cuma),s.1. Ayrıca Cumhuriyet, papaz mekteplerinin, haçları kaldırmamaları sebebiyle kapatıldığını yazıyordu. Bu papazların Türkiye haricinde çalışmaya karar verdikleri, biri Atina'da diğeri Bulgaristan'da olmak üzere iki okul inşasına başlandığı yazılıyordu. Gazeteye göre; Bosna'ya gidecek papazlardan bazıları, buradaki okullarını Fransa hükümetine satarak gideceklerdi. Diğer papazların da zorlanana kadar kalacakları konuşuluyordu.bkz. “Papaz Mektepleri Hakkında Hükümetin İttihaz Ettiğı Bir Karar”, **Cumhuriyet**, 16 Ağustos 1340/14 Muharrem 1343, s.2.

yolu açılmıştı. Bu sırada Darülfünunun 151 kişilik kadrosundan 92'sinin işine son verilmişti.

Yardım Cemiyeti aracılığıyla Türkiye'ye gelen ilim adamları arasında, kendi alanlarında dünyaca üne sahip İktisat Profesörleri W. Röpke, A. Rüstow, G. Kessler, F. Neumark; Kimya profesörleri F. Arndt, F. Haurowitz, E. M. Alsleben; Tıp Profesörleri P. Schwartz, R. Nissen, A. Eckstein; Müzik Profesörleri P. Hindemith, C. Ebert, E. Zuckmayer; Hukuk Profesörü E. Hirsh; Kent Bilimci Prof. E. Reuter gibi isimler bulunmaktaydı.

Kobal, bu dönemde Türkiye'ye gelerek çalışmaya başlayan ilim adamları Türkiye'nin ilim atmosferini değiştirdiğini, pek çok yeni kürsü laboratuvarlar ve kütüphaneler açıldığını, Türkiye'nin dünya literatürü ile tanışmaya başladığını düşünmektedir. Kobal bu kişilerin, kendilerinden sonra Türkiye'nin üniversite hayatına yön verecek ilim adamlarını yetiştirdiğini, onlara danışmanlık yaptıklarını da söylemektedir⁸⁵.

Ancak Baltacioğlu, söz konusu göçmen Profesörlerin Türk ilim hayatına getirdikleri ile ilgili ciddi çalışmalar yapılmadığını bu kişilerin hastalar ya da halk üzerinde olumlu etki uyandırmakla beraber akademik değerlerinin ölçülemediğini düşünmektedir. Baltacioğlu bu kişilerin Türk halkının değerleri üzerinde hassas davranmalarının ve hiçbir akademik polemiğe girmemelerinin de bir grup davranışı olduğunu belirtmektedir. Ayrıca bu kişilerin Darülfünun'un inkılâbı izlememe direncinin kırılmasında ve son Osmanlı kurumunun yerini Üniversiteye bırakmasında Cumhuriyet idaresinin planlaması ile önemli bir görev üstlendiklerini ifade etmektedir⁸⁶.

Belgeler 1930'lu yıllardan başlamak üzere 1950'li yıllara kadar ilim adamları ve sade vatandaş olmak üzere Türk uyruğuna geçmek için müracaat etmiş ve müracaatları kabul edilmiş birçok kişinin varlığını

⁸⁵ Yunus KOBAL, "1933 Üniversite Reformu'nun Atatürk'ün Kültür Politikasındaki Yeri" , 13.04.2008, s.3-4.

⁸⁶ Ali Y. BALTACIOĞLU, " Darülfünundan Üniversiteye (II) 1933 Üniversite Reformu", **Toplumsal Tarih**, 176, Ağustos 2008, s.40-42.

göstermektedir⁸⁷. Aynı zamanda 1920'li yıllardan 1950'li yıllara kadar başta Yahudiler, ikinci sırada Rumlar ve üçüncü sırada Ermeniler olmak üzere pek çok kişinin vatandaşlıktan çıkma müracaatları da değerlendirilmeye alınarak, istekleri kabul edilmiştir. Belgelere göre, bu yıllarda vatandaşlıktan çıkma talep edenler arasında Türkler sayılıdır. Bu kişiler arasında zaten ülke dışında yaşamakla birlikte vatandaş olanlar da bulunmaktadır. Bu kişilerin doğum yerleri çoğunlukla İstanbul'dur⁸⁸.

8. İskân Kanunu (14 Haziran 1934)

14 Haziran 1934 tarihli İskân Kanunu ile iskân işi tanımlanıyor, iskân işleri Dâhiliye Vekâleti'ne bırakılıyor, muhacir ve mültecilerin kabulü ve bunların yerleştirilecekleri sahalara belirleniyordu. Kanun iskân işinde, sağlıklı şekilde toprakların “şenlendirilmesi”, “tehlikesizleştirilmesi” ve

⁸⁷ Gülhane Hastanesi eski baştabibi Alman uyruklu Franz Burchard George Deycke'in vatandaşlığa kabulü, **BCA 30.18.1.2./3.24.12 (27.4.1929)**; Alman tebaasından Pol Tişler (Muzaffer) ile karısı Roza'nın vatandaşlığa kabulü **BCA 30.18.1.2./35.29.12 (26.4.1933)**; Alman uyruklu Herbert Kobert ve eşi Elizabeth'in vatandaşlığa kabulleri **BCA 30.18.1.2./42.2.10 (14.1.1934)**; Alman uyruğundan Robert (Rifat)'ın vatandaşlığa alınması **BCA 30.18.1.2./49.75.9 (3.11.1934)**; Alman uyruklu August Beritling ile karısı Marika, Erik Şolts ve Valter Karavz'ın vatandaşlığa alınması **BCA 30.18.1.2./53.23.19 (3.4.1935)**; İstanbul Alman Hastanesi'nde doktorluk yapan Herman Guincke ile karısı Marn'ın vatandaşlığa alınması **BCA 30.18.1.2./58.78.8 (10.10.1935)**; Alman tebaasından Anita Tiethe'nin vatandaşlığa alınması **BCA 30.18.1.2./59.83.6. (5.11.1935)**; Alman uyruklu Marie Luis'in vatandaşlığa alınması **30.18.1.2./67.63.10 (23.7.1936)**; Alman tebaasından Kete Kinder (Erten)'in vatandaşlığa alınması **BCA 30.18.1.2./70.92.11. (28.11.1936)**; Alman uyruklu Alber oğlu Edmon Goldenberg ile karısının vatandaşlığa alınması **BCA 30.18.1.2./90.35.11. (15.4.1940)**.

⁸⁸ İstanbul-Ortaköy nüfusuna kayıtlı Avram Havarde oğlu Leon'un vatandaşlıktan çıkmasına izin verilmesi **BCA 30.18.1.1./22.74.6.(5.12.1926)**; Romanya uyruğuna geçmek isteyen Karol Pişikel'in vatandaşlıktan çıkmasına izin verilmesi **BCA 30.18.1.1./25.53.16.(20.9.1927)**; Türk uyruklu Salamon İsrailoğlu Davit İsrail'in vatandaşlıktan çıkmasına izin verilmesi **BCA 30.18.1.1./27.78.15.(1.2.1928)**; Çekoslovakya uyruğuna geçmek isteyen Levy oğlu Frais'in vatandaşlıktan çıkmasına izin verilmesi **BCA 30.18.1.2./34.18.13.(18.3.1933)**; Viyana'da ikamet eden Viktor Davit İsrail'in vatandaşlıktan çıkmasına izin verilmesi **BCA 30.18.1.1./27.83.12.(26.2.1928)**; Avusturya uyruğuna geçmek isteyen Viyana doğumlu Otto Goldsehleger'in vatandaşlıktan çıkmasına izin verilmesi **BCA 30.18.1.2./59.85.6.(11.11.1935)**; İstanbul doğumlu Ağatokli Nikolayidi'nin vatandaşlıktan çıkmasına izin verilmesi **30.18.1.2./120.68.6.(8.9.1949)**; Fatih ilçesi nüfusuna kayıtlı Yako oğlu Leon Yuda Karasu'nun vatandaşlıktan çıkmasına izin verilmesi **BCA 30.18.1.2./106.62.11.(6.9.1944)**; İstanbul doğumlu Ağatokli Nikoliyadi **BCA 30.18.1.2./120.68.6.(8.9.1949)**; İstanbul doğumlu Arsine Şirinyan'ın vatandaşlıktan çıkmasına izin verilmesi **BCA 30.18.1.2./109.64.6.(23.10.1945)**; Nazar kızı Sima Alakaş'ın vatandaşlıktan çıkmasına izin verilmesi hakkında kanun **BCA 30.18.1.2./113.16.11.(27.2.1945)**; Mehmet oğlu Ahmet Arslan'ın vatandaşlıktan çıkmasına izin verilmesi **BCA 30.18.1.2./113.16.11.(27.2.1945)**; 1330 Samsun doğumlu Hatice Nermin Aygen'in Mısır uyruğuna geçmek üzere vatandaşlıktan çıkmasına izin verilmesi **BCA 30.18.1.2./117.67.5.(28.10.1948)**.

“Türkleştirilmesi”ni amaçlıyordu⁸⁹. Kanunun gerekçesinde, Cumhuriyetin artık millî bünyeyi devlet eliyle korumaya, birleştirmeye, sağlamlaştırmaya dönük bir nüfus siyaseti gütmesi gerektiği vurgulanıyordu. Nüfus siyasetinin belirlenmesinde 1927 nüfus sayımı önemliydi. Nüfus hariçten gelecek ırkdaşlarla arttırılırken, ahalinin ırkı kuvvetlendirecek “üreyip”, “türeyebilecekleri” sahalara sevk edilmesi gerekiyordu. Yörükler ve aşiretler konar göçerlikten yerleşikliğe geçirileceklerdi. Millî kültürü temsil kabiliyeti olanlar, millî kültürde benzeşmesi talep edilenler, bünyenin korunması açısından mahzurlu alanlar İcra Vekilleri Heyetinin Kararı ile 1,2,3 ve 4 numaralı mıntıkalara ayrılacaktı⁹⁰.

7 Haziran 1934 tarihli birleşimde konuşan Naşit Hakkı Bey, Kanunun Türk olmanın şeref ve değerini bu topraklarda yaşayanlara iliklerine kadar yaşatacağına inandığını açıklıyordu. Bu kanun dışarıdan gelecek Türkleri büyük bir sevgi ile anavatanda kucaklıyordu. Hükümler, Türk kültürüne, siyasî, iktisadî şartlara göre belirlenmişti. Kanun aşiret reisliği, beylik, ağalık gibi unvanlara dayalı taazzuvları kaldırıyordu. Her Türkün, yuvasını kuracağı, ekip biçeceği, evlatlarını yetiştireceği, Devletine vergi vereceği toprağı kendi öz malı olacaktı⁹¹. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya 14 Haziran 1934'teki birleşimde Kanunun, her şeyden önce iç bayındırlık oluşturduğunu, aşiretler, göç, topraksızlık, imar ve iskân konularına açıklık getirdiğini söylüyordu⁹².

Kanuna göre Türkleştirmede model teşkil edecek nüfus, Türk soyuna mensup olanlar ve Türk kültürünü kabul edenlerdi. Bunların en önemli belirleyicileri Türkçe konuşmaları ve Türk kültürüne uygun yaşamalarıydı. Muhacir, mülteci, eskiden beri yerleşik kimseler bu ölçütlere göre yerleştirilmek durumundaydılar.

⁸⁹Toprakların yeniden şekillendirilmesi ve nüfusun yeniden yapılandırılmasına yönelik faaliyetler ve bunların üzerinde “Türkleştirme” Osmanlı son döneminde de İttihat Terekki'nin üzerinde durduğu konulardan biriydi. Fuat Dündar'a göre İT'nin sevk ve iskân projesi, kurulan “Encümen-i İlmiye Heyeti”nin “ilmî” çalışmalarıyla desteklenmek, nüfus sayımı ve hesaplamalarla gerçekleştirilmek istenmiştir. Geniş bilgi için bkz. Fuat Dündar, **Modern Türkiye'nin Şifresi İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)**, İstanbul, İletişim, 2008.

⁹⁰ IV. Dönem Zabıt Ceridesi, C.23, s.345.

⁹¹IV. Dönem Zabıt Ceridesi, C.23, s.352-353.

⁹²IV. Dönem Zabıt Ceridesi, C.23, s.354-355.

İskân “Bir aileye, nüfus ve ihtiyaca göre oturacak ev ve ev yeri, sanatkârlara ve tüccarlara ayrıca geçim getirecek dükkân ve mağaza veyahut bu gibi yapı ve yeri mütedâvil sermaye, çiftçilere de ayrıca yeterli toprakla çift hayvanı, alet edevatı, tohumluk, ahır ve samanlık veya yeri vermekle yapılır”⁹³deniliyordu.

Kanun Dâhiliye Vekâletince yapılp, İcra Vekilleri Heyeti’nce tasdik olunacak iskân alanlarını üç gruba ayırıyordu. Birinci mıntıka; Türk kültürlü nüfusun tekâsüfü istenilen yerlerdi. İkinci mıntıka; Türk kültürüne temsili istenilen nüfusun nakil ve iskânına ayrılan yerlerdi. Üçüncü mıntıka; yer, sıhhat, iktisat, kültür, siyaset, askerlik ve inzibat sebepleriyle boşaltılması istenilen ve iskân ve ikamet yasak edilen yerlerdi⁹⁴.

Kanuna göre, Türkiye’ye yerleşmek maksadıyla dışarıdan ferdi ya da toplu olarak gelmek isteyen Türk soyundan meskûn veya göçebe fertler ve Türk kültürüne bağlı meskûn kimseler, iş bu kanunun hükümlerine göre Dahiliye Vekâletinin emriyle kabul olunurlar ve bunlara “muhacir” denilirdi. Kimlerin ve hangi memleketler halkının Türk kültürüne bağlı sayılacağı İcra Vekilleri Heyeti kararıyla tespit olunurdu.

Türkiye’ye yerleşmek maksadıyla değil, geçici bir zaman için sığınanlara “mülteciler” denirdi. Türk kültürüne bağlı olmayanlar, anarşistler, casuslar, göçebe çingeneler, memleket dışına çıkarılmış olanlar, Türkiye’ye muhacir olarak alınmazlardı. Muhacirler, ülkeye girdikleri andan itibaren “muhacir kâğıdı” alırlar. Öteki mültecilere ise, Vatandaşlık Kanunun hükümleri tatbik olunurdu. Muhacirler, hemen vatandaşlığa alınırlardı.

Türk ırkından olup Türkiye’den iskân yardımı istemeyen muhacir ve mülteciler istedikleri yerlere yerleşebilirler, iskân yardımı isteyenler hükümetin istediği bölgelere yerleşmeye mecburlardı.

Türk ırkından olmayanlar, iskân yardımı istemeseler bile Hükümetin göstereceği yerlerde yer tutmaya mecburlardı. Hükümetin gösterdiği yerlerde

⁹³ **Düstur**, Üçüncü Tertip, Cilt XV, Ankara, Başvekâlet Matbaası, 1955, s.465.; Cemil KOÇAK, Umumi Müfettişlikler(1927-1952),İstanbul, İletişim, 2003.

⁹⁴ **Düstur**, Üçüncü Tertip, Cilt XV, s.460.

oturmayanlar ilkinde eski yerlerine yerleştirilirler, ikincisinde İcra Vekilleri kararıyla vatandaşlıktan çıkarılırlardı⁹⁵.

Halkı meskûn ya da göçebe olsun, Türkiye içinde toprağı, dar, azmanlık, bataklık, ormanlık, dağlık, taşlık olan yerlerde bulunan ve geçim vasıtasından mahrum olan köyleri, üçüncü mıntıkalar halkını daha elverişli yerlere nakletmeye, dağınık köyleri toparlamaya Dahiliye Vekili yetkiliydi.

Türkiye tabiiyetinde bulunan gezginci çingeneleri ve Türk kültürüne bağlı olmayan göçebeleri toplu olmamak üzere kasabalara ve serpiştirme suretiyle Türk kültürlü köylere yerleştirmeye; casuslukları sezilenleri sınır boylarından uzaklaştırmaya ve ecnebî tebaası gezginci çingeneleri ve Türk kültürüne bağlı olmayan çingeneleri millî sınırlar dışına çıkarmaya Dahiliye Vekili yetkiliydi.

Kanun aşiretlere hükmî şahsiyet tanııyordu. Bu husustaki her hangi vesika ve ilâma dayalı da olsa tanınmış haklar kaldırılıyordu. Aşiret reisliği, beyliği, ağalığı ve şeyhliği ile ilgili her türlü teşkilât kaldırılmıştı. Bunların sıfatlarına izafeten kayıtlı ve kayıtsız olarak verilmiş bütün gayrimenkuller devlet eline geçiyordu. Ardından bu gayrimenkuller, muhacirler, mülteciler, topraklı topraksız yerli çiftçilere dağıtılıp tapuya bağlanıyordu.

Sınır boylarında oturmaları tehlike arz edecek kimseleri yerleştirmek, İcra Vekilleri Heyeti kararıyla Dâhiliye Vekâleti'ne aitti.

Türk tebaasından olup, Türk kültürüne bağlı olmayan aşiretler fertleri ikinci mıntıkaya, Türk kültürlü ve Türk tabiiyetli göçebe aşiretler yaşamalarına elverişli yerlere nakledilip yerleştirilmeye, Türk tebaası olmayan ve Türk kültürüne bağlı olmayan göçebe aşiretler fertlerini duruma göre Türkiye dışına çıkarmaya Dâhiliye Vekâleti yetkiliydi.

Ana dili Türkçe olmayan, Türk kültürüne bağlı olmayan ve Türkçe'den başka bir dili konuşanların bir köyü, bir mahalleyi ve bir sanatı kendilerine inhisar ettirmeleri yasaktı.

⁹⁵Düstur, Üçüncü Tertip, Cilt XV, s.461.

Türk kültürüne bağlı olmayanlar, bağlı olup başka bir dili kullananlara karşı toplu olmamak şartıyla nakil, vatandaşlıktan çıkarma gibi her türlü tedbirleri alma İcra Vekilleri Heyeti kararıyla Dâhiliye Vekâletine aitti⁹⁶.

Kasabalarda ve şehirlerde yaşayan ecnebilerin nüfus tutarı, belediye sınırları içerisindeki bütün nüfus tutarının yüzde onunu geçemezdi.

Birinci mıntıkalara, yeniden aşiret veya göçebe sokulmasına, Türk kültürüne bağlı olmayan hiçbir kimsenin avdet etmesine izin verilemezdi. Birinci mıntıkalara, soyca Türk olup, dilini unutmuş veya ihmal etmiş bulunan köyler ve aşiretler efradı, ahalisi Türk kültürüne bağlı köyler ile nahiye, kaza ve vilayet merkezleri civarına yerleştirilirdi.

Bu mıntıkalara 1914'ten önce yerleşmiş ana dili Türkçe olan Millî Mücadelede mıntika dışarısındaki vilayetlere gelmiş ve bu kanun meriyetine kadar hiçbir iskân yardımı görmemiş bulunanların eski yurtlarına dönmeleri ve yerleşmeleri temin olunurdu.

Dışarıdan gelecek Türk kültürlü muhacirler, iklim ve yaşayış şartlarına uygunluğu göz önünde tutularak, bu mıntıkalara alınıp yerleştirilirdi. Üçüncü mıntika halkından veya birinci mıntika halkından olan Türk kültürlü vatandaşlar, aileleriyle hayatlarına uygun birinci mıntıkalara iskân edilebilirlerdi. Birinci mıntika dışındaki vilayetlerden olup, aileleriyle buraya yerleşmek isteyen Türk ırk ve kültüründen askerî ve mülkî emekliler birinci mıntıkada yerleşebilirlerdi. Askerliklerini birinci mıntıkada yapıp aileleriyle sonradan buraya yerleşmek üzere gelenlerle burada evlenip yerleşmek isteyenler ihtiyaca göre yerleştirilirdi⁹⁷.

1934 tarihli İskân Kanunun izleri, Saygı Öztürk tarafından "İsmet Paşa'nın Kürt Raporu" ismiyle yakın zamanda yayımlanan eserde de görülmektedir. Eserin önsözünde, İsmet Paşa'nın Atatürk'ün emriyle 1935'te Anadolu şehirlerine bir gezi yaptığı, halkı ve yetkilileri dinleyerek izlenimlerini bir rapor hâlinde Atatürk'e sunduğu ifade edilmektedir. İsmet İnönü dönemin Başbakanı olarak raporunda, her ilin belli başlı problemlerini tespit etmiş, kalkınma, iskân ve gayri Türk nüfusun Türkleştirilmesine yönelik teklif ve

⁹⁶ **Düstur**, Üçüncü Tertip, Cilt XV, s.462.

⁹⁷ **Düstur**, Üçüncü Tertip, Cilt XV, s.463.

yorumlar getirmiştir. İnönü aynı raporda bazı illerinin düzenli denetlenebilmesi için Umumî Müfettişliklerin kurulmasını da teklif etmiştir. Bu teklifin ardından I. Müfettişlik bölgesinin başına Abidin Özmen atanmıştır. Özmen'in söz konusu kitapta yer alan raporu çoğunlukla Türkleştirmeye yönelik düzenli sayılabilecek bir plân ile kalkındırma problemine yönelik çözümler içermiştir.

İnönü, Kürtleşmiş hatta kolayca Türklüğe dönecek yerler halkını okutmayı, Kürtlere Türkçe öğreterek Türklüğe çekmek için ilk tahsil ve iyi Türkçe öğretmenini çok etkili vasıta olarak tanımlamıştı. Sınırlı olan imkânların ilk tahsilde ayırt etmeden herkese verilmesi uygundu ancak, imkânların çoğunun Türk köylerine ayrılması gerekiyordu. Memur yetişecek büyük müesseseler güneyde yoktu. Orta mektebe girecekler içerisinde Kürtlerden müracaat edenler olursa onlar da reddedilmemeliydi⁹⁸.

O günlerde halkın hastalık nedeniyle doktora çok ihtiyacı vardı. Karadeniz'in Frengi mücadelesine, Şarkta akıl hastaları için hastaneye ihtiyaç vardı. Devletin Kürtler üzerindeki etkisini artırmak için sağlık hizmetlerine ağırlık verilmeliydi. İnönü'ye göre, valiler çok dikkatli seçilmeli, doğuda devlet daireleri tezek dışında yakıtlara kavuşturulmalı, binaları onarılarak devletin itibarı yüceltilmeli, halk evleri maddî olarak desteklenerek halk eğitime teşvik edilmeli, halk kahvehanelerden kurtarılarak boş zamanlarda spor faaliyetlerine yönlendirilmeliydi⁹⁹.

Muhtelif ovalara kendiliğinden gelerek yerleşmiş Kürtlere dokunulmayacaktı. Şarkta iskân kaynağı Karadeniz halkıydı. Başarının tılsımı ilk muhacirlerin memnun olması ve Karadenizlilerin teşvik edilmesiydi. İskân pahalı da olsa memnun etmek esas meseleydi. Devamlı ve geniş bir iskân siyaseti bu ilk tecrübelerden sonra daha faal sürdürülebilirdi. Halk ağalardan kurtarılmalıydı. Doğu'da Elazığ, Diyarbakır, Urfa'nın Türklük merkezleri olması sağlanmalıydı. Elazığ Ovası'nda kuvvetli Türk kütleri meydana getirilmeliydi. Erzincan Ovası Dersim'in ıslahından sonra düşünülecekti. İnönü raporunda hangi yolların birbirine bağlanacağı, birçok ilin demiryolu ve liman inşasını da içeriyordu. Fen işleri için ecnebî mühendislerin kullanılması

⁹⁸Saygı ÖZTÜRK (Haz.), **İsmet Paşa'nın Kürt Raporu**, İstanbul, Doğan Kitap, 2007, s.63.

⁹⁹ÖZTÜRK, a.g.e., s.56,63-64.

zaruriydi. Bunlar mecbur kalınması hâlinde enspektörlüklerde bulunabilirlerdi. İnönü'nün raporundan sonra nüfus müdürlüklerince bir araştırma yapılmış Diyarbakır, Bitlis, Van, Hakkâri, Muş, Mardin, Urfa, Siirt illerinde 228.282 Türk'e karşılık, 765.150 Kürt, 5085 Ermeni, 20508 Süryani, 92274 Arap bulunduğu tespit edilmişti. Ayrıca I. Müfettişlik bölgesinin başına (Bitlis, Diyarbakır, Muş, Van, Hakkâri, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siirt) Abidin Özmen atanmıştı¹⁰⁰.

Abidin Özmen'in göreve geldikten sonra hazırladığı rapor, kendi ifadesi ile, bölgenin daima Türk vatanının öz ve ayrılmaz bir parçası olarak kalmasının temin edilmesi amacına yönelikti. Özmen öncelikle, 1927 ve 1935 nüfus oranlarını karşılaştırıyordu. 1935'te bölge nüfusu 1.126.755'ti. Bunun 228.000'i Türk, 765.'i Kürt'tü. 1927'de önemsiz rakamlarla gösterilen diğer unsurlar 1935'te artmıştı. Türk nüfusu 20.000 artarken, Kürt nüfusu 250.000 kadar artıyordu. Bölge nüfusunun yarıdan fazlasının Kürt gösterilmesi bir özel gayretin sonucuydu¹⁰¹. Türkçe konuşan halkın bir kısmının Kürtçeyi ne zamandan itibaren konuştukları belli değilken, bir kısım Türk Kürtlüğe asimile olmuştu. Bölge nüfusunun çoğunun Kürt gösterilmesi, dünyada Kürtlükle ilgili pek çok kurum olmasındandı. Devletler, içlerinde pek çok varlığı bir duyguda birleştiriyordu. Bu sebepten Kürtlük konusu Türkiye için çok mühim değildi. Kürtlük propagandasından yeni nesillerin Türkçe konuşamadıkları yerlerde, yaşlılar Türkçe konuşabiliyordu. Şeyh Sait İsyanı Kürtlük duygusunun besleyip büyüttüğü bir şeydi. Haço, Sason, Zeylan, Ağrı vakaları da aynıydı. Dersim, içeridekilerden çok dışarıdakilerin Ermeni, Asurî, Süryanî gibi milletlerin varlıkları, bunların görüşündeki başka devletlerin de desteği ile yapılan propagandalardan kaynaklanmaktaydı. Özmen Kürtçülükle ilgili Fransa, Ermenistan ve Suriye'de yürütülen faaliyetlerden bahsediyordu. Erivan'da 1935'te yapılan Kürdoloji Kongresi'nde, Kürtleri Türk kültürünün tesirinden kurtarmak, bir Kürt tarihi yazmak, Kürtlerin, Yezidîlerin ve Ermenilerin ırkî münasebetlerini bulmak, bir Kürdistan haritası kurmak, Kürtçe'deki lehçeleri bir araya getirerek bir dil, gramer ve sözlük vücuda

¹⁰⁰ÖZTÜRK, a.g.e, s.18-21,54-58,71.

¹⁰¹ÖZTÜRK, a.g.e, s.72-73.

getirmek amaçlanmıştı. Kürtçülük hareketine hizmet eden Suriye'deki kuruluşlar arasında Kürt İttihat, Kürt Nasturi Birliği, Türk Hilafet, Taşnak, Hidayet-ül İslâmiye, Çerkezler, Nakşiler Tarikatı gibi gruplar vardı¹⁰².

Özmen'e göre Türkiye'de Kürtlerin Türk vatanının ayrılmaz bir parçası hâline getirilmesi için; Doğu vilayetlerinin Van Gölü Havzası, Muş Ovası, Bulanık ve Malazgirt Kazaları, trenler ve şoselerin uğradığı sahanın iki tarafına Türk muhacirler iskân edilmeliydi. Her sene yüzer hanelik Türk köyü kurulmalıydı. Halkın Kürtçe yerine Türkçe ile konuşur hâle getirilmesi için köy çocuklarının yatılı okullarda okutulması gerekiyordu. Bu okulların binaları geniş, idareci ve öğretmenleri Türklük aşılama kabiliyeti ile yetişmiş azimli, çalışkan, olması gerekirdi. Bu okullarda Türk büyüklerine karşı sevgi uyandıracak bir program takip edilmeliydi. Öğrenim süresi üç yıl olup, çocuk senenin on-on bir ayında okulda kalmalıydı. Bu okul kaza ve nahiye merkezlerindeki beş yıllık okullara engel olmamalıydı. Bu okulların hastane ve eczaneleri yerinde müstakil veya sıkça uğrayan bir doktorun kontrolünde, olmalıydı. Böyle müesseseler Van'ın Gevaş, Hakkari'nin Beytüşşebap, Bitlis'in Hizan, Muş'un Malazgirt, Siirt'in Pervari, Diyarbekir'in Şerbatı, Mardin'in Derik, Urfa'nın Viranşehir kazalarında kurulabilirdi. Halkevlerinde Kürtlerin Türkçe konuşmaya ısındırılmasının yolları anlatılmalıydı. Ziraat memurlarının, veterinerlerin atlı ve seyyar bir hâle getirilmesi, köylerde gezerek köylü ile konuşmaları propaganda yapmaları gerekmekteydi. Doktorlara yeteri kadar ücret verilmeli, hastadan ücret alınması yasaklanmalıydı. Türk, Kürt, Alevi ailelerin birbirlerinden kız alıp vermesi sağlanmalıydı. Asker ve memurdan Kürt kızlarından alıp doğuya yerleşecekler arazi verilmeliydi. Devlet dairelerinde bütün memurlar Türkçe konuşmak zorunda olmalı, halk anlamıyorsa memur konuşmamalı, Tercüman getirmek zorunda kalındığını gören halk vakit kaybetmemek için Türkçe konuşmayı öğrenmek zorunda kalmalıydı¹⁰³.

¹⁰²ÖZTÜRK, a.g.e., s.74-77.

¹⁰³ ÖZTÜRK, a.g.e., s.78-81.

Bu tablolar ve her iki raporun ayrıntıları, üniter ulus devleti korumaya yönelik olarak, halkı homojen bir yapıya kavuşturmak için bir iskân ve kalkındırma programı üretebilmenin endişelerini taşımaktadır.

Bazı Doğu İllerinin 1927 ve 1935 Nüfus Taksimi¹⁰⁴

<u>Vilayeti</u> 1927	<u>Türkçe</u>	<u>Kürtçe</u>	<u>Acemce</u>	<u>Ermenice</u>	<u>Arapça</u>	<u>Yahudice</u>	<u>Çerkezce</u>	<u>Rumca</u>
<u>Diyarbakır</u>	59.151	132.209	33	955	2206	78	6	
<u>Hakkâri</u>	1044	17.005			4	74	4	
<u>Mardin</u>	11.864	109.841	11	22	51.734	71	15	25
<u>Siirt</u>	5606	75.962		265	20178		7	1
<u>Urfa</u>	82.182	82.788		63	25593	44	7	
<u>Van</u>	17.399	57723	7		72	123	3	
<u>Muş</u>	7383	34.997		10	72		570	
<u>Bitlis</u>	21.716	32.771		3	315		211	270

<u>Vilayeti</u> 1927	Tatarca	Arnavutça	Bulgarca	İtalyanca	İngilizce	Fransızca	Diğer Diller
<u>Diyarbakır</u>		5	1			1	550
<u>Hakkâri</u>	937						53
<u>Mardin</u>	1	49	1	7	3		6812
<u>Siirt</u>						2	539
<u>Urfa</u>	1						6188
<u>Van</u>							
<u>Muş</u>							413
<u>Bitlis</u>							68

<u>Vilayeti</u> 1935	<u>Türk</u>	<u>Kürt</u>	<u>Katolik</u>	<u>Roma Katoliği</u>	<u>Yezidi</u>	<u>Ermeni</u>	<u>Ermeni Katoliği</u>	<u>Keldani Katoliği</u>
<u>Diyarbakır</u>	37.137	185.135	7	154	836	2108	41	160

¹⁰⁴ Bu tablolar Öztürk'ün kitabının 66-68. sayfalarından alınmıştır.

<u>Hakkâri</u>	1077	27192						
<u>Mardin</u>	5332	160404			1894	236	15	25
<u>Siirt</u>	20793	115266		1		2301		
<u>Urfa</u>	49937	156365						
<u>Van</u>	34013	75348						
<u>Muş</u>	12150	45440				128		
<u>Bitlis</u>	67843					312		

<u>Vilayeti</u> 1935	Arap	Süryani Kadim	S. Katoliği	Keldanî	Protestan	Musevî	Çeçen
<u>Diyarbakır</u>		1629	93	310	355	497	
<u>Hakkâri</u>				788		27	
<u>Mardin</u>	69375	18025	2764	1831	1478	1204	207
<u>Siirt</u>		854		316			
<u>Urfa</u>	22899						
<u>Van</u>						187	
<u>Muş</u>							1201
<u>Bitlis</u>							

II. VATANDAŞLIK TEORİSİ VE ULUS İNŞASI

A. Atatürk'ün Türk ve Türk Milleti Tanımı

Atatürk'ün Türk, Türk milleti ve Türk yurdu tanımlarında iki veçhe tespit edilebilir. Birinci veçheyi, geçmişte ve bugün Türk etnik kimliğine atıfta bulunma, sahiplenme ve gurur duyma oluşturmuştur. İkinci veçheyi ise, yeni Cumhuriyetin siyasî sınırlarında yaşayan farklı etnik kimliklerin, ortak bir geçmişi, kültürü, dili ve geleceği paylaşma düşüncesi çerçevesinde kurdukları birliğin adının Türk ve Türk milleti olarak tanımlanması oluşturmuştur.

Atatürk'e göre, Türk milleti, Asya'nın batısında ve Avrupa'nın doğusunda kara ve deniz sınırlarıyla ayırt edilmiş, dünyaca tanınmış büyük bir yurttan yaşar. Bu yurdun adı "Türk Eli", "Türk Yurdu"dur. Yakın ve uzak zamanlar düşünüldüğünde Asya, Avrupa, Afrika ve Amerika Türk atalarına yurt olmuştur. Bunu Tarihi kaynaklar göstermektedir.

Türk milletinin fertleri yaşadıkları geniş coğrafyadan ötürü birbirlerinden farklılıklarla beraber birbirlerine de benzerler. Türk kavimlerinin adlarındaki farklılıklara ve manevî bağlardaki gevşekliklere rağmen Türk milletinin kökenindeki tip, "Türk" tipidir. Bugünkü Türkiye'nin siyasî varlığı dışında başka siyasî topluluklarla ortak yazgı etmiş dil, ırk, köken birliği olan ve hatta tarihî ve ahlakî yakınlığı olan Türk toplulukları vardır. Tarihin bin bir olayının sonucu olan bu durum, Türk milleti için acı bir hatıradır. Fakat bu durum, Türk milletinin tarihî ve ilmî oluşumundaki soyluluğu ve dayanışmayı kesinlikle sarsmaz¹⁰⁵.

Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türk halkına Türk milleti denir. Bugünkü Türk milleti varlığı için bugünkü Türk yurdundan memnundur. Türk, büyük ve şanlı geçmişinin kutsal mirasını bu yurttan koruyabilecek ve zenginleştirebilecektir¹⁰⁶.

Türk, en az yedi bin senelik Türk beşiği olan Anadolu topraklarında çeşitli güçlüklerle karşılaşmış bu güçlüklerden şimşek, yıldırım, kasırga güneş kadar güçlü olarak yeniden doğmuştur¹⁰⁷.

Atatürk'ün hayatta yegâne fahri ve serveti olarak tanımladığı Türklük, O'na göre; Anadolu coğrafyasında geçmişte olduğu gibi ebediyete kadar da var olacaktır. Türk milletinin, Anadolu'nda en eski devletler ve medeniyetler kurmuş atalarıyla ve topraklarıyla ilgili bir tarih zinciri içerisinde araştırma

¹⁰⁵ Afet İNAN, **Vatandaş İçin Medeni Bilgiler**, İstanbul, Devlet Matbaası, 1931, s.8-9, 15. Mustafa Kemal ATATÜRK, **Medeni Bilgiler**, Örgün Yay., 2003, s.154-156, 164.

¹⁰⁶ İNAN, **a.g.e.**, s.7.; ATATÜRK, **a.g.e.**, s.153.

¹⁰⁷ "Bu memleket, dünyanın beklemediği, asla ümit etmediği bir müstesna mevcudiyetin yüksek tecellisine, yüksek sahne oldu. Bu sahne 7 bin senelik, en aşağı, bir Türk beşiğidir. Beşik tabiatın rüzgârlarıyla sallandı; beşiğin içindeki çocuk tabiatın yağmurlarıyla yıkandı; o çocuk tabiatın şimşeklerinden yıldırımlarından, kasırgalarından evvelâ korkar gibi oldu; sonra onlara alıştı; onları tabiatın babası tanıdı; onların oğlu oldu. Bir gün o tabiat çocuğu, tabiat oldu; şimşek, yıldırım, güneş oldu; Türk oldu. Türk budur: Yıldırımdır, kasırgadır, dünyayı aydınlatan güneştir." Haz. Utkan KOCATÜRK, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Ankara, Semih Ofset, 1999, s.200.

yapması ve övünmesi gerekir. Ancak yalnız övünmesi yetmemekte, medeniyet âlemine eser vermesi için çalışması da gerekmektedir¹⁰⁸.

Türk milletinin dili olan Türkçe, kutsal bir hazine olduğu gibi dünyada en güzel, en zengin ve en kolay olabilecek bir dildir. Onun için her Türk, dilini çok sever ve onu yükseltmek için çalışır. Türk milleti, ahlâkının, gelenek ve göreneklerinin, hatıralarının, milletini millet yapan her şeyin Türk diliyle korunmuş olduğunu bilir. Türk dili bunun için de, Türk ulusunun kalbidir, zihnidir¹⁰⁹.

Türk milletinde ahlâk birliği vardır. Millet teşekkülünde yeri büyük olan ahlâktan kasıt ise; insanlar tarafından yapılan fiillerdir. Ahlakî iş, hem zorunlu olarak hem de içten gelerek yapılan iştir. Bir işin ahlakî değeri olabilmesi için ayrı ayrı insanlardan yüce bir kaynaktan çıkmalıdır, bu kaynak toplumdur, millettir. Gerçekte ahlâkî düzen ancak sosyal ve millî olabilir. Ahlâkın millî olduğunu söylemek ortak vicdanın dile gelmesidir, aynı zamanda ahlâkın kutsal niteliğini de tanımadır. Sosyal düzenin devamı, güvenliği, bugünkü ve gelecekteki rahatlığı, mutluluğu, esenliği, korunmuşluğu, uygarlıkta ilerleme ve yükselmesi için insanların her konuda ilgi, çaba ve özverisini gerektiğinde kendisini gözden çıkarmasını isteyen millî ahlâktır. Her yönden gelişmiş bir millette, millî ahlâkın gerekleri, muhakeme edilmeksizin yapılır. Millî eğitimin amacı da millî duyguyu sağlamlaştırmak olmalıdır¹¹⁰.

Milletin kuruluşunda etkili olduğu söylenen unsurlardan bir diğeri din birliğidir. Ancak Türk millî duygusu din duygusuyla değil, insanlık duygusunun onurlu yerini her zaman korumakla övünç duymuştur. Türkler, İslâm dinini kabul etmeden önce büyük bir milletler. Fakat İslâm dininin kabulünün ardından Türk milletinin millî heyecanı uyuşmuştur. Bunda *ümme*t fikri etkili olmuştur. Türk milletinin millî bilincini kaybedişinde Allah'a kendi millî dilinde

¹⁰⁸ “Türklük esastır. Bu mevcudiyeti, tarih içinde araştırmak, birbirini izleyen bir tarih zinciri içinde, tespit edilecek Türk medeniyeti ile övünmek yerinde olur. Fakat, bu övünmeye lâyık olmak için, bugün çalışmak lâzımdır. Her sahada, bilhassa medeniyet âlemine eser vermek için çalışkan olmayı hedef tutmalıdır.” “Türk milleti, tarihinle övün; çünkü senin ecdadın medeniyetler kuran, devletler, imparatorluklar yaratan bir mevcudiyettir. Sen, Anadolu denilen bu yurda sonradan gelme değil, ilk yerleşip medeniyet kuranların çocuklarıdır. Fakat geleceğine güvenebilmek için, bugün çalışman lâzımdır; çünkü yalnız Tarih övüncü bir meziyet sayılmaz.” KOCATÜRK, a.g.e., s.199.

¹⁰⁹ İNAN, a.g.e., s.8.; ATATÜRK, a.g.e., s.154.

¹¹⁰ İNAN, a.g.e., s.10-11.; ATATÜRK, a.g.e., s.156-158.

değil, Arapça duada bulunması ve ibadetlerini Arap diliyle yapması da etkili olmuştur¹¹¹.

Atatürk'e göre, Türk milletinin ortaya çıkışındaki tabii ve tarihî olgular; siyasî varlıkta birlik, dil birliği, yurt birliği, ırk ve köken birliği, tarihî ve ahlakî yakınlıktır.

Anadolu topraklarında Kürtlük, Çerkezlik, Lazlık ve hatta Boşnaklık düşüncesi propaganda edilmek istenmiş yurttaş ve millettaşlar vardır. Bu düşünce, Türk milletinin bireyleri için üzüntüden başka bir şey yaratmamıştır. Hâlbuki Türk milletin bireyleri ortak geçmiş, tarih, ahlâk ve hukuka sahiptirler.

Ayrıca, Türk toplumunun içinde kendi yazgılarını ve geleceklerini Türk milletine kendi vicdanlarıyla bağlamış Hristiyan ve Musevî yurttaşlar vardır. Bunlara kötü gözle ve yabancı gözüyle bakılması da çağdaş Türk milletinin soylu ahlâkından beklenilemez.

Bu durumda zengin bir hatıra mirasına sahip olan, birlikte yaşamak konusunda ortak istek ve uzlaşma içinde olan insanların birleşmesinden doğan topluluğa millet denir. Geçmişin ortak zafer ve kader mirası, gelecek için aynı program, birlikte ümit edebilmek diğer olguların üstünde bir anlam taşımaktadır¹¹².

B. Atatürk'e Göre Vatandaş/Yurttaş ile Devletin Karşılıklı Hak ve Vazifeleri

Üslubu Atatürk'e ait olmakla beraber, Afet İnan tarafından kaleme alınan, Atatürk'ün millet, vatandaş, vatandaşın ve devletin hak ve vazifeleri üzerine fikirlerini içeren, tek kaynak eser "Medeni Bilgiler" kitabıdır¹¹³.

¹¹¹İNAN, a.g.e., s.12.; ATATÜRK, a.g.e., s.158-159.

¹¹²İNAN, a.g.e., s.12, 16-18.; ATATÜRK, a.g.e., s.162, 164-167. Afet İnan'a göre; Atatürk'ün millet tanımının çerçevesini siyasî varlıkta birlik, ırk birliği, lisan birliği ve din birliğinden oluşturmuştur. Mehmet Emin Bey bu tanıma; mazi birliği, lisan birliği, gaye birliği, menfaat birliği, ırk birliği, toprak ve iklim birliği yönünde katkıda bulunmuştur. Bu tanımlar yapılırken Ansiklopedik bilgilerin; menşe birliği, cismanî benzeyiş, ahlâk karabeti, tarihî ve siyasî karabet ve aynı memlekette sakin olmak başlıklarından yararlanılmıştır. Afet İNAN, "Atatürk'ün Vatandaşlık Hak ve Vazifeleri Üzerindeki Düşünceler", *Atatürk Konferansları I*, TTK Yıllık Konferansları, TTK, Ankara, 1964, s.9-10.

¹¹³İNAN, a.g.m., s.9.

Afet İnan, 1929/1930 ders yılında Musîkî Muallim Mektebinde yurt bilgisi ve tarih derslerini vermeye başladığı sıralarda, Atatürk'ün, kendisinden, Fransız Lisesi'nde okuduğu "Instruction Civique" kitabından çeviriler yapmasını istemiştir. Atatürk, konuyla ilgili başka kitapları da toplayıp bizzat inceledikten sonra, Medeni Bilgiler'in bazı kısımlarını İnan'a yazdırtmıştır.

İnan, bir yandan konuyla ilgili araştırma ve tercümeler yaptığı, diğer yandan dersler verdiği bu tarihte, derslerden birinde kız ve erkek öğrencilere seçim tatbikatı yaptırdığını, erkek öğrencilerden birinin kadınların seçim hakkı olmaması sebebiyle bu seçime itiraz ettiğini, olaydan duyduğu üzüntüyü Atatürk ile paylaşması üzerine yurt bilgisi ve medenî bilgiler üzerine yayınlar yapmaya ve çalışmaya başladığını da anlatmaktadır¹¹⁴.

Atatürk, "Medenî Bilgiler" kitabında ferdî, içtimaî, maddî, manevî her türlü hak ve hürriyetleri, en geniş anlamıyla incelemiştir. Çünkü hürriyet mefhumu kendi içinde, "medenî vatandaş" olmanın esaslarını ve prensiplerini de izah etmektedir¹¹⁵. Bu prensipler, "medenî" aynı zamanda "makbul" vatandaş olmanın sınırlarını da tespit edecektir.

İnsanların hürriyetlerinin sınırsız olamayacağını, tabiatın dahi mutlak anlamda hür olmayıp, kanunlara tâbi olduğunu söyleyen Atatürk; ferdin aile, cemiyet ve devlete karşı, milletin de medenî beşeriyetin bir ailesi olmak nokta-i nazarından bütün insanlığa karşı birtakım vazifeleri olduğunu söylemektedir¹¹⁶.

O'na göre ferdin birinci hakkı; tabii kabiliyetlerini istediği şekilde geliştirebilmesidir. Bu gelişme sağlanırken, ferdin bir başkasının aynı değerdeki hakkına zarar vermeksizin kendi isteğini gerçekleştirmesine izin verilir. Ferdî hürriyete, kimsenin karışması da söz konusu değildir. Demokrasi, vatandaşa hayatını tahakkuk ettirmek ve her türlü ferdî ve içtimaî vazifelerinin ifâsı hürriyeti ve imkânlarını bırakır. Bir milletin kültürü yükseldikçe, ferdî hürriyetin tatbikat sahaları genişler. Vatandaşların teşebbüs ve vicdan hürriyetleri ne kadar inkişaf ederse devlet için o kadar iyidir.

¹¹⁴İNAN, a.g.m., s.8.

¹¹⁵İNAN, a.g.m., s.13.

¹¹⁶İNAN, a.g.e., s.60.; ATATÜRK, a.g.e., s.215.; İNAN, a.g.m., s.13.

Ancak milletin ortak çıkarları, ferdî hürriyeti sınırlandırabilir. Ferdî hürriyeti sınırlama devletin görevidir. Devlet¹¹⁷, ayrıca bütün özel çalışmaları genel ve millî amaçlar için birleştirmekle yükümlüdür. Devlet, yurttaş hürriyetini sağlamada da bir araçtır. Bu araç, milletin genel çıkar ve amacını koruyacaktır. Buradan hareketle ferdî hürriyetin derecesi de devlet faaliyetini zaafa düşürmemelidir. Devletsiz bir cemiyet veya zayıf bir devlet hayatının neticesi, herkesin herkese karşı mücadelesidir.

Şahsî hürriyetlerden feragat etme zamana ve ülkeye göre değişir. Olağanüstü zamanlar olağanüstü önlemleri gerektirebilir. Hürriyetin kötüye kullanılması da hürriyetin geçici fakat geniş ölçüde kısıtlanmasını gerektirebilir. Bütün bu önlemler ve sınırlamaları tanımak gereği, devlet düşüncesini ve kavramını gösterir. Önlem ve sınırlamalardaki ölçüyü ayarlamak büyük sanattır, devlet sanatı da budur. Yurttaşların genel hürriyeti ve mutluluğu için fertlerden, ancak devlet için gerekli olan birtakım hürriyetlerin bırakılması istenebilir¹¹⁸.

Türk, hürriyeti için büyük fedakârlılar yapmış, tehlikeli savaflara katlanmıştır. Bu sebepten hürriyet, Türk'ün hayatıdır. Türkiye'de her Türk hür doğar, hür yaşar. Türkler, demokrat, hür ve sorumluluk duyan yurttaşlardır. Cumhuriyetin kurucuları ve sahipleri kendileridir. Türkler, şahsî hürriyetlerinin Anayasada belirtilen miktarını Cumhuriyet'e bırakmışlardır. Cumhuriyet ise, yurttaşlarının kendisine bıraktığı hürriyeti, içeride ve dışarıda korumak zorundadır¹¹⁹.

Hürriyetler, nitelik ve yapılarına göre iki gruba ayrılırlar. Birinci grup hürriyetler, şahsın maddî çıkarlarına yönelik hak ve hürriyetlerdir. Bunlar; seyahat etme, yerleşim, mülk edinme, mülk dokunulmazlığı, ticaret, çalışma ve sanat hakkıdır. Ferdi mülkiyet hakkını tek sınırlayan kamu yararı için kamulaştırmaktır. Bununla beraber kamulaştırma yasalarla belirlenmiştir.

¹¹⁷Atatürk, devlet kavramını, “*Muayyen bir arazide yerleşmiş ve kendine has bir kuvvete sahip olan efradın heyeti mecmuasından ibaret bir mevcudiyet*” olarak tanımlar. O’na göre; siyasî nüfuz, devlet kavramında bizatihi mevcuttur. Devlet siyasî nüfuzu halk üzerinde tatbik etmek, milleti haricen ve diğer milletlere karşı korumak salâhiyetine maliktir. Bu siyasî nüfuza da “irade” veya “hâkimiyet” denilir. ATATÜRK, **a.g.e.**, s.40.

¹¹⁸İNAN, **a.g.e.**, s.63-66.; ATATÜRK, **a.g.e.**, s.220-221.

¹¹⁹İNAN, **a.g.e.**, s.67.; ATATÜRK, **a.g.e.**, s. 222.

Çalışma hürriyeti de birtakım kurallara bağlıdır. Bir sütçü ya da ekmekçi sağlık kurallarına uygun satış yapmak zorundadır. Bir tüccar yabancı ülkelerden getireceği malı bir takım gümrük vermeden yurda sokamaz. Herkes ülkede, istediği gibi avukatlık, öğretmenlik, doktorluk yapamaz. Bunun için hukukî birtakım niteliklere sahip olmalıdır. Devletin siyasî ya da kamu yararı ve güvenliği amacıyla tekeli altında bulundurduğu işleri başkaları yapamaz¹²⁰.

İkinci grup hürriyetler; fikir hürriyeti ve buna bağlı fiillerdir. Her bireyin bir siyasî düşünceye sahip olma, inandığı bir dinin gereklerini yapma ya da yapmama hak ve hürriyeti vardır. Kimsenin düşünce ve vicdanına baskı yapılamaz. Türkiye Cumhuriyeti'nde her yetişkin insan, dinini seçmekte ve belli bir dinin törenini yapmakta hürdür. Ancak dinî törenler, toplum güvenliğini bozamaz, genel göreneğe aykırı olamaz, siyasî gösteri biçiminde de yapılamaz. Türkiye Cumhuriyeti'ndeki bütün tekkeler, zaviyeler ve türbeler kanunla kapatılmıştır. Tarikatlar kaldırılmıştır. Şeyhlik, dervişlik, çelebilik, halifelik, falcılık, büyücülük, türbedarlık vb. yasaktır.

İnsanların düşündüklerini ifade etmek için toplantı ve yayın yapma hürriyetleri de ikinci grup hürriyetlerin içerisinde. Toplantı esnasında güvenliği, sosyal ve siyasî düzeni sağlamakla görevli olan hükûmetin gerekli önlemleri alabilmesi için toplantı gününün, saatinin ve yerinin zamanında usulü çerçevesinde bildirilmesi gerekir. Ülkenin dirlik ve düzenini bozacak biçimde ve yerlerde toplanmalar yasaktır¹²¹.

Millî hâkimiyete dayalı temsilî bir hükûmette, kamuoyu büyük rol oynar. Basın hürriyeti, düşüncelerin büyük kitlelere sağlıklı bir şekilde duyurulması için önemlidir. Basın ve toplantı hürriyetleri olmadan ve kamu ile ilgili işlerde geniş bir eleştiri alanı oluşturulmadan, kamuoyu görevini yerine getiremez. Millî hâkimiyet ve temsilî hükûmet düşüncesinin yayılması ve yükselmesi ancak kamu oyunun çalışması ile olabilir. Hükûmetin düşüncesi, ülkenin düşüncesini temsil etmelidir. Seçilen Meclisler, milletin düşüncesini temsil ederler. Kamuoyu yayın yolu ile eleştiri hürriyetini kullanır. Yolsuzluklara karşı

¹²⁰İNAN, a.g.e., s.68-70.; ATATÜRK, a.g.e., s. 225-228.

¹²¹İNAN, a.g.e., s.70-72.; ATATÜRK, a.g.e., s. 228-230.

gelir, idarecileri işlerini doğru yapmaya zorunlu kılar. Kamunun iyiliği her şeyin üstünde tutulmalı, ortaya atılan fikir ve düşünceler de bu amaca hizmet etmelidir. Bu durum devlet ve yurttaşlar arasında sağlıklı bir iletişime ve gelişmeye de yol açar¹²².

Hükûmet, tutum ve davranışlarını düzenlemek için kamuoyuna önem verince, kamuoyu teşkilatlanır. Kamuoyunun her zaman yararlanılacak durumda olması bir teşkilata sahip olmasına bağlıdır. Kamuoyunun etkin olduğu bir ülkede gazetelerin yayınlanmaması halkı şaşkın duruma getirir. Basın düşüncelerin ortaya çıkışı ve yayılması için gerekli bir araçtır. Ancak gazeteler okul kitapları değildir. Basın ve hatta düşünce cemiyetleri siyasî ya da ekonomik gizli amaçlara alet olabilir. Basın hürriyetinin bu amaçlara alet olmaması için meşru bir sınır çizilmelidir. Gazeteler için bir teşkilat kurularak kendi aralarında mesleki bir etik sağlanmaya çalışılır. Gazetelerin sayıca fazlalığı halkın bunları birbiri ile denetlemesine ve her şeyin açık olması yönünde niyet gelişmesine sebep olur. Türkiye’de gazete ve kitap çıkarmak için bir basın yasası vardır¹²³.

Cemiyet kurma ve eğitim-öğretim hürriyetleri de, ikinci grup hürriyetler arasında yer alır ve ortak bir çalışmanın sürekli olarak uygulanmasını gerektirir. Bu sebeple yalnız ferdî haklardan değildir. Cemiyetler, bir yandan sosyal yapıyı desteklerler. Diğer yandan kendi başlarına bir teşkilat ve kuvvet oldukları için devlet için tehlikeli olabilirler. Bu sebeple cemiyetler, devletin bağımsızlığını, hükûmetin şeklini bozmak ve çeşitli azınlıkları birbirinden ayırmak amacıyla kurulamaz. Irk ve cinsiyete, unvanlara dayalı cemiyetler kurmak yasaktır.

Devlet, yurttaşların eğitim-öğretimiyle çok ilgilidir. Öğretim, hükûmetin gözetiminde ve hazırlamış olduğu programlar çerçevesinde gerçekleştirilir. Tevhid-i Tedrisat Kanununa göre; Türkiye sınırları içerisindeki her türlü eğitim ve öğretim kurumları Maarif Vekâletine bağlıdır. Yalnız askerî liseler, Millî Müdafaa Vekâletine bağlıdır¹²⁴.

¹²²İNAN, a.g.e., s.73-75.; ATATÜRK, a.g.e., s. 231-232.

¹²³İNAN, a.g.e., s.76-80.; ATATÜRK, a.g.e., s. 234-237.

¹²⁴İNAN, a.g.e., s.80-82.; ATATÜRK, a.g.e., s. 241-244.

Türkler, kendilerine ve kamuya yönelik kanun ve kurallara aykırı gördükleri durumlarda ilgili makamlara şikâyetle bulunabilirler. Şikâyetler şahsî ya da yasaların değiştirilmesine yönelik öneri niteliğinde olabilir.

Şahsî haklara, yurttaşlık hakları, kamu ya da sosyal haklar da denilmiştir. Siyasî haklar ise, ferdin hükûmete katılmasını sağlar. Bunun en açık misali siyasî seçimlerdir. Siyasî haklar, cinsiyet, yetenek ve yaşları ne olursa olsun milletin her ferdine verilmemiştir. Şahsî haklar, yaş, cinsiyet ve yetenek ayırt etmeksizin milletin her ferdine verilmiştir. Şahsî haklarını kullanmaya yetkili olmayanlar devlet tarafından korunurlar. Çağdaş Anayasalar, ferdin ve yurttaşın haklarını belirlemiştir. Fakat bu hakların nasıl kullanılacağına belirlenmesi için bunların sınırlarını belirleyen kanunlar gereklidir. Bu olmazsa Anayasada sağlanan haklar kullanılamaz. Bu kanunlar, yurttaşların tabii ve siyasî hak ve hürriyetlerinin yaptırımlarıdır. Yurttaş, hürriyet veren, saygı gösteren, haklarını koruyup uygulayan ve demokrasi temeline dayanan yönetim ise cumhuriyettir¹²⁵.

Devlet, ülke içinde güvenlik, adalet ve huzuru sağlamak, yurttaşların her çeşit hürriyetini korumak ve savunma güçlerini her an hazır bulundurarak, gerektiğinde milletin haklarını silahla savunmakla görevlidir. Devlet; yollar, demir yolları, limanlar, her türlü taşıma araçları, bayındırlık işleri, telefon, telgraf gibi iletişim araçları; eğitim ve öğretim işleri, sağlık işleri, sosyal yardım işleri, tarım, ticaret ve sanata ilişkin görevlerle de ilgilidir.

Devlet, huzuru sağlamak ve ülkeyi savunmak için; sağlığı yerinde gürbüz, anlayışları, millî duyguları, yurt sevgileri yüksek yurttaşlara gereksinim duyar. Yurttaşlarının kanunları ve bunlara uygun yaşamının gerekliliğini anlamalarını, ülkenin güvenliği ve savunması için önemli görür. Yurttaşlarının herhangi bir sanat ve meslekte zamanın gelişmelerinin gerektirdiği derecede başarılı olmalarıyla ilgilidir. Bu sebeple yurttaşlarının eğitim, öğretim ve sağlık imkânlarını sağlar¹²⁶.

Bazı ekonomik ve sosyal işler, hem ferdi hem de devleti ilgilendirmektedir. Ferdiyetçi görüş, bu işlere devletin karışmasını fert

¹²⁵İNAN, a.g.e., s.82-85.; ATATÜRK, a.g.e., s. 245-246.

¹²⁶İNAN, a.g.e., s.50-51.; ATATÜRK, a.g.e., s. 203-207.

hürriyetine karışmak olarak algılar. Fakat bu işlerin içinde, milletin ortak çıkarlarına dokunan ve dayanan noktalar bulunmaktadır. Özel çıkarlar, çoğu zaman genel çıkarlarla çelişebilir ve rekabete dayanır. Serbest rekabetin, zayıfları güçlülerle yarışmak zorunda bırakmak gibi sosyal sakıncaları da vardır. Kişilerin bazı ortak çıkarları tatmin etmeye ve millet için hayatî önem taşıyan bazı işleri kurmaya güçleri yetmeyebilir. Milletlerin hürriyetleri ve medeniyetleri geliştikçe devletlere daha büyük görevler düşer. Çok araç, çok ve büyük güçle yönetilmeyi gerektirir. Bir toplumun aracı ve kuralı devlettir. Devlet, ferde göre, kamunun ortak çıkarlarını ve ilerlemesini düşünür¹²⁷.

Devletin siyasî ve fikrî konularda olduğu gibi ekonomik işlerde de düzenleyiciliğini ilke olarak kabul etmek uygun görülmelidir. Bu durumda devlet ile ferdin karşılıklı çalışma alanlarını ayırmak zorunludur. Bir yandan devletin çalışmasının sınırlarını ve dayanacağı kaynakları belirlemek; diğer yandan yurttaşın şahsî teşebbüs ve çalışma hürriyetini sınırlamamak, devleti yönetmeye yetkili kılınanların düşünüp belirlemesi gereken sorunlardır. İlke olarak, devlet ferdin yerine geçmemelidir. Fakat ferdin gelişmesi için gerekli şartları sağlamalıdır. Ferdin şahsî teşebbüsü, ekonomik ilerlemenin ana kaynağı olarak kalmalıdır. Zaman ve mekân içinde sürekli olan ve özel nitelik gösteren ekonomik işleri devlet üzerine alabilir. Madenler, ormanlar, kanallar, demiryolları, deniz ulaşım şirketlerinin yönetimi, para ihraç eden bankaların millîleştirilmesi, su, gaz, elektrik ve benzeri işlerin yerel yönetimler tarafından yapılması gerekir. Bu açıdan devletçilik, sosyal, ahlakî ve millîdir¹²⁸.

Millî birliğin korunması, kamu yararına çalışan kuruluşların çoğaltılması devletin en önemli görevidir. Devlet ve fert birbirlerine karşı değil, birbirlerinin tamamlayıcısıdır. Burada kişinin şahsî ve ortak çıkarları söz konusudur. Esasen iki çıkar birbirine denk olmakla birlikte, toplum yaşamını koruyan ortak çıkarlardır. Devlet, fertlerden müteşekkil millî topluluğun göze görünen biçimidir. Fert emeğinin gelirini, devlette sosyal gelişmeden ortaya çıkan geliri almak zorundadır. Türkiye Cumhuriyeti'ni yönetenlerin, demokrasi ana ilkesinden ayrılmamakla birlikte devletçilik ilkesine uygun yürümesi içinde

¹²⁷İNAN, a.g.e., s.54-55.; ATATÜRK, a.g.e., s. 207-208.

¹²⁸İNAN, a.g.e., s.56-57.; ATATÜRK, a.g.e., s. 208-210.

bulunulan şartlara uygundur. Takibi uygun görülen devletçilik ilkesi; ferdî çalışma ve teşebbüsü esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zamanda milleti refaha ve memleketi mamuriyete eriştirmek için milletin umumî ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde bilhassa iktisadî sahada devletin fiilen ilgilendirmeye dayanır¹²⁹.

Devlet, bu sınırlar içerisinde görev yaparken, yurttaşların da devlete karşı görevleri vardır. Devlete çeşitli adlarla vergi vermek, askerlik yapmak, seçime katılmak, en büyük görev ve en kutsal haktır¹³⁰.

C. Ders Kitaplarında Millet, Vatan Ve Yurttaşlık

1. Tarih Ders Kitapları ve Türk Tarih Tezi

İhtilâlcî ve inkılâpçı değişimlerin bulunduğu yerlerde siyasî kadrolar, yeni kuşakları eğitme görevini üstlenmişlerdir. Birçok Avrupa ülkesinde “yaratılmış” kültür öğeleri, kahramanlık, folklorik özellikler, tümüyle sonradan oluşturulmuş bir gelenek, kimlik ya da vatandaşlık oluşturulması amacıyla milliyetçi ideolojiyle bütünleşmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında, devletin kendine yeni meşruiyet kaynakları araması, millet, Türklük, vatan ve vatandaşlık bilincinin oluşturulması gibi amaçlara yönelik olarak, tarihin yeniden inşasına yönelik bir faaliyet alanı geliştirilmiştir. Bu alanın mimarları ise, tarihçiler ve siyaset alanından tarihçiliğe görevlendirilen aktif siyaset adamlarıdır. Bu kişiler arasında, Yusuf Akçura, Ahmet Hikmet Müftüoğlu, Ziya Gökalp¹³¹, Hamdullah Suphi

¹²⁹İNAN, a.g.e., s.57-59.; ATATÜRK, a.g.e., s. 210-212.

¹³⁰İNAN, a.g.e., s.110.; ATATÜRK, a.g.e., s. 279.

¹³¹Ziya Gökalp, Cumhuriyet Döneminin ideoloğunu yapan en önemli isimlerdendir. Gökalp’in tanımladığı milliyetçik kültür milliyetçiliğidir. O’na göre; ırk kelimesi gerçekte zoolojiye aittir. Kavim, aynı ana ve babadan üremiş içine hiç yabancı karışmamış aynı ana ve babadan bir topluluk demektir. Coğrafyadan millet tanımı ise, bir coğrafyada bazen birden çok millet oturduğu bazen de bir millet birden çok memlekete dağıldığı için eksik kalırdı. Millet duyguda, kültürde, terbiyede ortaklığı. Türklüğe hizmet etmiş, iyi günde kötü günde bir arada olmuş insanların hepsi Türk milletindendi. Türk’ün yalnız bir dili ve kültürü olabilirdi. Türk bir milletin adıydı. Millet kendisine has bir kültürü olan topluluk demektir. Bir toplum kültürü geliştikçe, büyür açılır, medeniyetten alıp vermeye başlardı.

Tanrıöver, Fuad Köprülü, Ahmet Ağaoğlu, Necip Asım, Dr. Reşit Galip, Zeki Velidi Togan, Sadri Maksudi Arsal, Ahmet Refik Altınay gibi isimler bulunmuştur. Bu kişiler aynı zamanda Türk Derneği, Osmanlı Tarih Cemiyeti ve Türk Ocaklarının kurucu ve önder kadroları arasında yer almıştır¹³².

Bu tarihçilerden bazıları, Türk Tarih Tezi'nin¹³³ her safhasını sonuna kadar yaşamışlar ve halk fırkasının bir eğitim ve kültür kolu gibi çalışarak önce Türk Tarih Heyeti'ni, bir yıl sonra da Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'ni kurmuşlardı. Bu grup, ders kitaplarını yeniden ele almak ve Türk tarihini yeniden yazmakla için teşkilatlanmıştı. Dönemin seçkinleri, kendi fikirlerine uygun yeni ve modern bir hükümetin ilmî çalışmalarına destek olmasından rahatsızlık duymuyor, hatta devlet denetimini savunuyorlardı. Yüzyılın başında siyasî açıdan bağımsız ve özgün ilmî çalışmaların yapılmasına vesile olan Türk Ocakları da, üzerindeki giderek artan siyasî denetimden ötürü yeni bir resmî tarih yazımının gerekliliğini ifade etmeye başlamıştı.

Tarihçiler, "makbul" sayılabilmek için farklı fikirleri bir çatı altında toplamaya çalışıyorlardı. 1928-30'da Atatürk'ün öncülüğünde başlayan tarih çalışmaları, notlar hâlinde bastırılmıştı. Haziran 1930'da Türk Ocakları kapatılarak, Cumhuriyet Halk Fırkası içinde eritilirken, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti kurulmuştu. Türk Matbuat Birliği, İlahiyat Zabıtları Birliği, Türk Kadınları Birliği, Milli Türk Talebe Birliği gibi kurumlar çalışmalarını devlet vesayeti altında yürütmeye ikna edilerek kapatılmıştı. Dönemin siyasî liderleri,

Millî kültürle medeniyet arasındaki ilişkide millî kültürün korunması esastır. Türk kültürünün devamını sağlayacak en önemli unsur Türkçe'dir. Türk halkının bilip kullandığı her kelime Türkçe'dir. Yeni terimler arandığı zaman önce halk dilindeki kullanımı aranıp, tercih edilmelidir. Halk için yapay olmayan her kelime Türkçe'dir. Bkz. Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul, Kum Saati, 2003. s.17-22, 34-35,104-105. .

¹³²Büşra ERSANLI, *İktidar ve Tarih, Türkiye'de Resmi Tarih Tezi'nin Oluşumu (1929-1937)*, İstanbul, İletişim, 2003, s.108-109.

¹³³Türk tarih tezinin kaleme alınmasında Afet İnan'ın doktora tezinin önemi büyüktür. Cenevre'de "Türkiye Tarihi ve Antropolojisi Üzerine" konulu bir doktora çalışması yapan İnan, antropoloji ilminin yazının icadından önceki dönemlerde tarih yazımı için vazgeçilmez olduğundan hareketle tezinde antropometrik ölçümler kullanır. İnan'ın tezi, Türk halkının ırkî özelliklerini ortaya koyarken, Anadolu halkının ırken eski Türkler olduğunu da iddia etmektedir. Bkz. Afet İNAN, *Türkiye Halkının Antropolojik Karakteri ve Türkiye Tarihi*, Ankara, TTK, 1947, ss.198. Afet İNAN, "Türkiye Tarihi ve Antropolojisi Üzerine", *DTCF Dergisi* CVII, Sayı 1'den ayrı basım, Ankara, TTK, 1949, s.203-235.

batıda yükselen Faşizan akımların da etkisiyle otoriter-millî devlet modelini benimsemişlerdi¹³⁴.

Bu dönemde, tarihin siyasî amaçlı bir eğitim sağlaması gerektiği fikrinden hareketle, bir bütün hâlinde, metodik ve Türkler tarafından kaleme alınacak yeni bir Türk tarihi için çalışmalar başlamıştı. Türk Tarihçileri, çağdaş kurallarla, tarih kitapları yazacak, siyasî iktidarın pekiştirilmesi için Türk milliyetçiliğini yeniden tanımlayacaktı. Türkiye Tarihi, Orta Mektepler İçin Tarih (üç cilt), Türk Tarihinin Ana Hatları ve Türk Tarihinin Ana Hatlarına Methal (iki cilt) bu düşüncenin ürünleriydi. Söz konusu kitaplar, yıllarca üzerinde pek bir değişiklik yapılmadan okutulmuştu¹³⁵.

Türkiye Tarihi, altı yıl süreyle 1924, 1926 ve 1930 yıllarında olmak üzere üç kez basılmış ve ortaokul üçüncü sınıflarda ders kitabı olarak okutulmuştu. Yazarlar Hamit ve Muhsin kitabın mukaddimesinde, tarihî konuları bir vakanüvis gibi değil, ilmî metotlarla mantık çerçevesinde neden sonuç ilişkisi içerisinde ele alarak yorumlayacaklarını yazmışlardı¹³⁶. Kitapta, Osmanlı ve Avrupa Tarihleri eş zamanlı olarak değerlendirilmiş, son bölümde Osmanlı-Türk medeniyeti başlığı ile Türk milliyetçiliği ele alınmıştı. Kitaba göre Türkler, İslâm'ın ve Osmanlının etkisiyle ırkî özelliklerini yitirmişlerdi. Zaten Ortaçağlarda çeşitli medeniyetlerin etkisinde kalındığından ırkî özellikler bir birlik noktası oluşturmuyordu. Türkler, 15. yüzyıl başlarında, kendi ırkî özelliklerini korumuşlar ancak zaman içinde, Bizans, İran ve Arap tesirine girmişlerdi. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğunu kuran yapı aşiret özelliklerine sahip olduğundan, homojen bir yapı ile modern devleti kurmak için 19. yüzyıl Batılılaşması şarttı¹³⁷.

1923'te kurulan yeni Cumhuriyet, Tanzimat'ın asrî devlete karşı mütereddit adımlarını, meşrutiyetin her fikir ve kanaati kollayan hâlinden farklı olarak millileşmiş, demokratlaşmış, lâik bir şekle girmiş, "Gazi'nin rehberliğinde" çağdaşlaşma yolunda tam muvaffakiyet kazanmıştı. Asya'nın ortasındaki ilk vatanlarından doğu, batı, kuzey ve güneye göç eden Türkler

¹³⁴ERSANLI, a.g.e., s.111-114.

¹³⁵ERSANLI, a.g.e., s.115.

¹³⁶HAMİT-MUHSİN, *Türkiye Tarihi*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1930, s.V-VI

¹³⁷HAMİT-MUHSİN, a.g.e., s.468-469.

içinde, en ileri seviyede olanlar, Batı Türkleri, Anadolu Türkleriydi. Diğer Türk kütlelerine medeniyet yolunda rehberlik etmek de Türkiye Türklerine düşmekteydi¹³⁸.

Türkiye Tarihi'nin Ana Hatları, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin üyeleri tarafından kaleme alınmıştı. Kitabın yazılış amacı, Türklerle ilgili yanlış bilgileri düzeltmek, Türklüğün kendisini tanımasına yardımcı olmak ve yaşadığı son hadiselerle ruhunda birlik duygusu uyanan Türk milletine, millî inkişafının derin ırkî köklere ait olduğunu göstermekti. İsmail Hakkı Uzun Çarşılı'nın; *"Acele şekilde tarih yazma cesareti gösterenler tarafından, hatalarla dolu olarak hazırlanmıştır"* diye tanımladığı kitap, Atatürk tarafından da onaylanmamıştı. Kitap, Türk Tarih Tezi'ne yönelik ilk girişimdi. 50 sayfa Osmanlı, 200 sayfa Türk devletleri ve diğer 100 sayfada da diğer medeniyetlerin Türk kökenlerinden bahsedilmekteydi. Bu medeniyetler, esas olarak Anadolu topraklarında yaşamışlardı. Kitapta, Türklerin, Orta Asya'daki iklim şartlarından dolayı Anadolu'ya göçleri, devlet kurmadaki üstün yetenekleri ve Osmanlı İmparatorluğu'nun gücünü Türklükten aldığı gibi hususlar vurgulanıyordu. Türkler, fikrî, ruhî ve cismanî güçleri ile İmparatorluğun asıl Türk kısmını kurtarabilmişlerdi. Türkiye Cumhuriyeti için, kitapta, bir sayfa ayrılmış ve yapılan reformların büyüklüğünden bahsedilmişti. Kitap daha sonra 90 sayfalık bir giriş kısmı ilave edilerek, yardımcı ders kitabı niteliğinde olması için okullara gönderilmişti. Medhal kısmında, Osmanlı tarihine yer verilmiyor, eski Türkler ve kökenleri anlatılıyordu¹³⁹.

Dört cilt halinde yayımlanan liseler için "Tarih" isimli ders kitabının, esin kaynağı Türk Tarihinin Ana Hatlarıydı. Liseler için tarih kitabının ilk cildinde, tarih öncesi ve ilk çağlar anlatılmıştı¹⁴⁰. Kitaba göre, tarih kavimlerin sürekli göçlerine sahne olmuştu. Bu göçler, çeşitli kavimleri bir biriyle kaynaştırırsa da farklı iklim şartları ve farklı coğrafyalar çeşitli ırkları vücuda getirmişti. Beyaz, sarı, siyah ve kırmızı renkli insanlar ve ırklar da böyle hâsıl olmuştu. Kafatası şekilleri ırkın tasnifini kolaylaştırmaktaydı. Kafatasları geniş

¹³⁸HAMİT-MUHSİN, a.g.e., s.750-752.

¹³⁹ERSANLI, a.g.e., s.119-125.

¹⁴⁰M TEVFİK BEY-SAMİH RIFAT BEY-AKÇURAOĞLU YUSUF BEY (Vd) (Haz.), **Tarih I Tarihten Evvelki Zamanlar ve Eski Zamanlar**, İstanbul, Devlet Matbaası, 1931, s. V-VI.

(brakisefal) ve uzunkafalı (dolikosefal) olarak iki esas şekildeydi. Boy, göz renkleri de ırkların tanımlanmasında ipucu vermekteydi. Irk, aynı kandan gelen ve cismen birbirine benzeyen insanlardan oluşan bir gruptu. Diller de Hint-Avrupa ve Sami dil gruplarına ayrılmaktaydılar. Türkler beyaz ırktan olup, brakisefal gruba girmektedirler. Türkler, Türkçe ve Türk kültürü ile Türk ırkının ana özelliklerini yüzyıllarca korumuşlardır¹⁴¹.

Türklerin ana yurdu, Asya'ydı. Asya, Ege Denizi'nden, Japon Denizi'ne; Hint Denizi'nden Şimal Buz Denizi'ne kadar uzanan "ulu" bir kara parçası olup; dünyanın diğer yerlerinde, insanlar kaya ve ağaç kovuklarında yaşarken Türk ana yurdunda "maden medeniyetleri" yaşamaktaydı. Ancak iklim şartları Türkleri göçebe bir ırk hâline getirdi¹⁴². Türkler, Çin, Hint, Mısır, Öncasya ve Ege Havzası'na göç ettiler, gittikleri yerlerde yeni sahaların isimleriyle anıldılar. Buradaki yeni kaynaşmalardan yeni kavimler doğdu. Bunlar, Eti, Selçuk, Osmanlı gibi aile, kabile ya da yerleştikleri yerin ismiyle anıldılar ve gittikleri yerlere medeniyet götürdüler¹⁴³. Türkler, 18'i Orta Asya'da, 2'si Anadolu'da olmak üzere kurdukları 20 devlet kurdular. Sümerler, Hititler, Etiler, Fenikeliler, İskitler de Türk ırkındandı. Orta Asya'daki gök dininin tesiri ile ay ve güneşe bunlarda da değer verilmekteydi. Bu tesir Mısır'a ve İbranilere dahi geçmişti¹⁴⁴.

"Tarih" ders kitabı, bir yıl sonra "Orta Mektepler İçin Tarih" adıyla basitleştirilerek, üç cilt halinde ortaokullarda kullanılmıştı. Diğer ciltler 400'er sayfa, Osmanlı Tarihinin anlatıldığı cilt 200 sayfadır¹⁴⁵.

Cumhuriyeti konu alan üçüncü ciltte, ülke işgal edilirken Hristiyan unsurların, bilhassa Ermeni ve Rumların kendi amaçlarını yerine getirmek için işgal kuvvetleri ile işbirliği yapması, ancak medeniyetler, devletler kurmuş, "yılmaz yıkılmaz Türk milleti"nin Mustafa Kemâl gibi bir liderle düşmanı anayurttan çıkarması vurgulanıyordu. Mustafa Kemâl'in amacı, İngiliz himayesi veya Amerika mandası altında yaşamak, Osmanlı İmparatorluğu'nu

¹⁴¹M.TEVFİK BEY (Vd), , a.g.e., 17-21.

¹⁴²M.TEVFİK BEY (Vd), s. 25-27.

¹⁴³M.TEVFİK BEY (Vd), s. 33-34.

¹⁴⁴M.TEVFİK BEY (Vd), s. 41, 51, 69.

¹⁴⁵ERSANLI, a.g.e., s.132.

kurtarmaya çalışmak, İmparatorluğun içinde ayrı ayrı küçük devletler kurulmasını sağlamak değildi. O'nun amacı; millî hâkimiyete dayanan, kayıtsız şartsız müstakil bir Türk devleti kurmaktı¹⁴⁶.

Yeni kurulan Cumhuriyet, mücadelenin ruhuna uygun şekilde hâkimiyeti, millete veriyordu. Milletin hâkimiyetini millet namına kullanacak yegâne mekanizma Meclisti. Teşkilât-ı Esasiye Kanununun değişmez maddeleri arasında; devletin yönetim şeklinin cumhuriyet, resmi dilin Türkçe, başkentin Ankara olduğu belirtiliyordu.

Öz yurdu kurtarmak, millî istiklâli elde etmek için Gazi'nin Sivas'ta kurduğu Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti büyük zaferden sonra Cumhuriyet halk Fırkası adını almıştı. Gazi Mustafa Kemâl, yeni fırkasını kurmadan önce gazetelerle bütün milletin fikrini sormuş, Anadolu'yu gezmişti. O, Türk milletini, yalnız millî menfaatler etrafında toplamak, tek tek adamların veya top top zümrelerin menfaatlerini birbirine uyuşturarak, ortaya düzgün, birleşik, birbirine dayanan, birbirini seven bir millî topluluk çıkarmak istiyordu. Halk Fırkası, halka siyasî terbiye vermek için bir mektep olacaktı. Halk Fırkası, Türk'e Türklüğü ve Türk soyunu anlatmak için milliyetçiliği, milletin hâkimiyetini esas kılmak için cumhuriyetçilik ve halkçılığı benimsemişti. Millet ve memleket menfaatine çalışmak için devletçiliği, hürriyetlere imkân sağlamak için lâikliği, milletin büyüüp ilerlemesi ve zenginleşmesi için inkılâpçılığı benimsemişti¹⁴⁷.

Cumhuriyet'in Onuncu yılında Atatürk'ün ilgi ve kontrolü ile İstanbul Üniversitesi'nde İnkılâp Tarihi dersleri verilmeye başlandı. Derslere, Prof. Dr. Yusuf Hikmet Bayur, Mahmut Esat Bozkurt, Recep Peker ve Yusuf Kemal Tengirşek girmekteydi. Mahmut Esat Bozkurt'un dersleri radyoda yayınlanarak liselerin son sınıflarında ve bütün yayın alanında dinletilmişti. Derslerde tutulan notlar, kısmen hocaları tarafından gözden geçirilerek, basit baskılar hâlinde çoğaltılıp öğrencilere sunulmuştu¹⁴⁸.

¹⁴⁶TÜRK TARİHİ TETKİK CEMİYETİ (Haz.), **Orta Mektepler İçin Tarih III**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1933, 174-178.

¹⁴⁷TÜRK TARİHİ TETKİK CEMİYETİ (Haz.), **a.g.e.**, 236-249.

¹⁴⁸Oktay ASLANAPA (Haz.), **1933 Yılında İstanbul Üniversitesinde Başlayan İlk İnkılâp Tarihi Ders Notları**, Türk Dünyası Vakfı, İstanbul, 1997,s.9.

Mahmut Esat Bozkurt'un dersleri, üç bölümdü. Birinci Bölüm'de, Atatürk ihtilali ve bütün ihtilallerin felsefeleri; ikinci bölümde, Erzurum ve Sivas Kongreleri, Türk Devleti, Kurtuluş Savaşı ve Türk milletinin ayağa kalkışı; üçüncü bölümde, Türk Cumhuriyeti, yeni kamusal ve özel haklar, ekonomik, sosyal, siyasî sistemler anlatılmaktaydı¹⁴⁹.

Bozkurt'a göre; ihtilâllerde, dikkat edilmesi gereken esaslardan biri, şekilcilikti. İcraat, yeni rejimin ana hatlarını kavramalı ve mümkün mertebe eksikliğin yerini almalıydı. İhtilâl davanın büyüklüğüne inanılarak, propagandadan mahrum edilmemeliydi. Bu, ihtilâli büyük bir kuvvetten ayrı düşürmek anlamına gelecekti. Propagandanın iki mühim rolünden biri rejimi sevdirtmesi, ikincisi mukabil propagandayı ezerek önlemesiydi.

Bir ihtilâl, hangi millet hesabına yapılırsa, mutlaka o milletin eli ile yapılmalı ve onun elinde kalmalıydı. Bu sebepten Türk ihtilâli, kayıtsız şartsız öz Türklerin elinde kalmalıydı. Türk'ün en kötüsü, Türk olmayanın en iyisinden iyiydi. Geçmişte Osmanlı İmparatorluğu'nun bahtsızlığı, çoğunlukla mukadderatını Türklerden başkalarının idare etmiş olmasıydı. Atatürk, vatan ve milleti kurtarmakla kalmamış, Türk milletine eski çevikliğini, eski hayatîyetini bahşedecek tedbirleri de almış, Bunları hızlı şekilde inkişaf ve tekâmül ettirmeye çalışmıştı.

Atatürk'ün dil, tarih işleriyle uğraşması da bu sebeptendi. Atatürk'ün dilde yapmak istediği temizlik, onu tam anlamıyla öz Türkçe haline getirmek içindi. Bu onun başardığı işlerden en büyüğüydü. Edebiyatta öz Türkçe kelimeler yerine Arap, Fars ve sair milletlerin kelimelerini kullananlar, Türk birliğinin temeline bir kaya parçası konduruyor, demekti. Milletlerin değerini dile verdikleri önem belirlerdi. Bu sebepten Türk'e Türkçe gerekti¹⁵⁰.

Bundan sonra herşey ve herşey önce Türk milleti içindi. İslâmlık, insanlık, bundan sonra gelirdi. Türk ihtilâli; "Ben bir Türküm, dinim cinsim uludur." diyordu. Türk ihtilâli, her millete istiklâl hakkını tanıdı. Her millet

¹⁴⁹ASLANAPA(Haz.), a.g.e.,s.19.

¹⁵⁰Bozkurt, Türk dili mevzuun özetini şu mısralarla vermiştir:

"Arapça, isteyen urbana gitsin

Acemce isteyen İran'a gitsin"

"Frenkçe isteyen Frenkistan'a gitsin"

Ki biz Türk'üz bize Türkçe gerektir." ASLANAPA(Haz.), a.g.e., s113,135-136.

kendi mukadderatını istediği gibi tayine salâhiyettardı. Türk rejimi ırkçı değildi. Alman rejimi ırkçıydı. Türk rejimi kana değil, kültüre ve dile önem verirdi. Atatürk, büyük nutkunda “kanını taşıyandan başkasına inanma!” demişti. Fakat bu tavsiye tatbikatta kültür, dil birliği hâlinde tecelli etmişti¹⁵¹.

Osmanlı saltanatı Rum, Ermeni, Yahudi, Gürcü, Kürt, Arnavut, Arap, Çerkez gibi din ve ırk bakımlarından farklı birçok milletlerden teşekkül etmişti. Osmanlı yönetiminde zaman olmuş, Türküm demek ayıp sayılmış, “Türk” tahkir makamında kullanılmıştı. Devletin resmi tarihçisi Naimâ bile, tarihinin birçok yerlerinde Türk’ten bahsederken “Etrak-i bî idrak” tabirini kullanmıştı. Millî duygu, bundan başka nasıl yok edilebilirdi.

Ne oldukları sorulduğu zaman Rum’um, Ermeni’yim, Yahudi’yim, Çingene’yim, demekten çekinmemişlerdi. Fakat milletlerin en asili olan Türk, Türk’üm diyemiyordu. O sadece; “Osmanlıyım! Elhamdülillah Müslümanım!” diyebiliyordu. Türk’ün dindaşları olan Arnavut’a, Arap’a, Çerkez’e gelince bunlar da Müslümanlığı benimsiyorlardı ancak, bunlara ne oldukları sorulunca: Arnavut’um! Arap’ım, Çerkez’im diye cevap veriyorlardı.

Meşrutiyette Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa, henüz Türk süngüsüyle bastırılan Arnavut isyanından Osmanlı meclisinde bahsederken; “Arnavutlar, Osmanlı İmparatorluğu tacının en kıymetli pırlantasıdır!” diyordu. Türkler bu tacın nesiydi? Onu düşünen yoktu. Araplar ise kavmi necip Arap unvanını taşıyorlardı. Meşrutiyet’in ilânının hemen ardından, İstanbul’un Divan Yolu’nda Kürt Teavün Cemiyeti, Çerkez Teavün Cemiyeti, Arnavut Başkım Kulübü, Arap Birliği gibi birçok kulüpler belirmişti. Beyoğlu’nda Etnik-i Eterya, Taşnaksütyun kulüpleri Rum ve Ermenileri temsil ediyorlardı. Yahudilerin bile Alyans İsrailitleri vardı. Türk Kulübü, Türk Birliği diye bir şeye tesadüf olunmuyordu. Sadece İttihat ve Terakki Cemiyeti vardı. Fakat bu cemiyetin ittihatla terâkkiyle ilgisi yoktu. Ancak Balkan Savaşı’ndan sonra Hamdullah Suphi Tanrıöver’in gayretiyle Türk Ocakları açılmaya başlandı. Bu durum,

¹⁵¹ ASLANAPA(Haz.), a.g.e.,s.156-157.

Türk olmayanların itirazlarıyla karşılandı! Osmanlı Devleti'nde son iki asır içinde, Türk unsurunun hakiki durumu jandarma ve polislikti¹⁵².

Türk, İslâm yolunda varını yoğunu verdiği hâlde, Türk olmayan hemen bütün Müslümanlar, büyük nankörlükle Türk'ten şikâyetçi olmuşlardı. Hristiyan Osmanlılar tabiatıyla aynıydı. Yeni Türk Cumhuriyetinin devlet işleri başında mutlaka Türkler bulunacaktı. Türk'ten başkasına inanılmayacaktı. Atatürk ihtilâlinin farikası, Türk milliyetçiliği idi.

Bozkurt, İstiklâl Savaşları sırasında Londra Konferansı'na Ankara hükümeti tarafından gönderilen murahhas heyeti arasında İzmir mebusu sıfatıyla bulunduğunu, reis olan Çerkez Bekir Sami'nin Kafkasya'da bir Çerkez devleti kurdurmakla uğraştığını hâlbuki heyetin orada Türk istiklâlini kurmakla memur olduğunu anlatıyordu. Bu sebeple Türk devletinin işlerini Türk'ten başkasına inanmamak lâzımdı. Türk devleti işlerinin başına öz Türk'ten başkası geçmemeliydi.

Yeni Türk Cumhuriyetinin lâik kılmak da zaruriydi. Dinle devleti birbirinden ayırarak modern bir Cumhuriyet kurmak için, dini Türk'ün ilerleme adımlarının önünde engel olmaktan çıkarmak için, modası ve mânâsı yok olmuş bir müesseseyi "hilafeti" yok etmek için lâiklik şarttı. Lâiklik bazılarının anladığı gibi dinsizlik değil, dinle devletin ayrılığıydı¹⁵³.

Recep Peker, üniversite ve yüksek tahsil gençleri için inkılâp derslerinin amacını, Türk'ün ana inanış istikametini nesillerin kafasına aşılama ve yerleştirmek şeklinde tanımlıyordu. İnsanlık 20. yüzyıla girerken, kendisini oluşturan cüzleri arasında bir bağlılık kalmayan Osmanlı İmparatorluğu bir rehavet içinde durgundu. İmparatorluk esas unsur Türkleri, "ezmiş" "harcamış" olmasına rağmen "bozulmayan bu kan" kendini ve yüceliğini korumuştur. İmparatorluk cüzlerini birleştirebilecek, yeniden bir düzenleme yapabilecek güçten mahrumdu. Bu çorak yurda, yeni tohumlar dikip yeşertmek Türk milletine ve inkılâbına "nasip olmuştu".

Türk inkılâbı, yalnız, siyasî, sosyal veya ekonomik bir rejim değişikliği değil, millî ve kültürel hayatın bütün derinliklerinde tesirler yapmış bir

¹⁵²ASLANAPA(Haz.), s.173-179.

¹⁵³ASLANAPA(Haz.), s.187-188, 179.

hareketti. Türk inkılâbı, birbirini hızla kovalayan, tamamlayan ve biri öbürünü sağlamlaştıran, şuurun, aklın mantığının ve yurt ihtiyacının icap ettirdiği bir değişme ve tatbikat zinciriydi. Yeni siyasî ve ekonomik sistemlerle pazarlarını istilâcı yabancı mallarına gümrük duvarları ile kapayan bir inkılâbın, kültür bakımından Türk dilini, yabancı tesirlerin altında bırakması doğru olmazdı. Kadını “çuval içinde yaşamaya mahkûm eden” bir inkılâp, Türk harflerini kabul etse, bunun ne kıymeti olabilirdi?¹⁵⁴

Türk inkılâbı, halktan gelerek, otoritelere karşı yapılmıştı. Fakat inkılâp iktidar mevkiini alınca otoriteden halka doğru devam etmişti. Bu devam esnasında halkın hakikatlere uzak kalmış tabakalarından mukavemetler ve zorluklar görmüştü. Türk inkılâbı, hürriyet inkılâbı (halkın kendini idare edenlere karşı ayaklanması) tipinden bir halk ihtilâliydi. İnkılâbın tahakkuk devri esnasında fena müesseseler devlet ve millet hayatı içinden kaldırılmıştı. Dinin devlet üzerindeki tesirleri en keskin ve radikal bir formül ile kaldırdı.

Herhangi bir yurttaş, kendini bir milletin varlığı içinde küçük bir varlık olarak görünce, içinde bulunduğu yurdu koruyucu ve kuvvetlendirici bir vazife alması gerekirdi. Yurt denen ve kendisine kutsiyet verilen büyük ana varlığın tükenmez kaynağı olan milletin, daima muvaffak olabilmesi, her kavgada üstün çıkması için, düşünce ve harekette bir olması gerekirdi. Milletler ancak bu şekilde bir kuvvet ve mevcudiyet olarak kendini gösterebilirlerdi¹⁵⁵.

Yeryüzünün genel politikasına göre, bir yurttaşın kendisini hürriyet, emniyet ve saadet içinde hissetmesinin sırrı, kendi ulusunun dünya içinde hür, mesut ve vaziyetinin emin olmasına bağlıydı. Bir yurt ve millet top yekûn ağlarken, onun içindeki hiçbir yurttaşın güler yüzlü olmasına imkân yoktu. Bundan sonraki herhangi bir savaşta yurttaşların, yaş ve cins farkı olmaksızın yurt koruma işlerinde vazifelendirileceği muhakkaktı.

Fransa, kendi sınırları içinde yaşayan ve kendi süjesi olan, “vatan ve namus” parolasına uyan herkesi kendi kollarına alıp, sarmaktadır. Fransız milliyetçiliği, sınırlar dâhilindeki halk kimlerden mürekkep ise, onları millet olarak nitelemiştir. Bugünkü Fransa sınırları içinde yaşayan herkes

¹⁵⁴ASLANAPA(Haz.), s.208-212.

¹⁵⁵ASLANAPA(Haz.), s.224-240.

Fransız'dır. Hakça ve şerefçe biri ötekinden üstün olmayan birer yurttaştır. Fransızlar, üç renkli bayrağın gölgesi altında yurdun her nimetinden istifade ederler ve yurdun hayatı mevzubahis olduğu zaman, birden müdafaasına koşarlar.

İrk ve kan milliyetçiliği, sınır dışı milliyetçiliğidir. Bir ırk milliyetçisi, yaşanan yurdun siyasî sınırları dışında kalan, fakat kendi kanını taşıyan insanların, birbirleri ile kaynaşması ve bağlanması için sınırların aşılmasını ister. Bu politikada, kendi kanından insanların kesafetle yaşadığı topraklar üzerinde siyasî haklar iddiasına kadar varır. Kesafet nispeti çokluğu bulursa, o toprakların ana yurda ilhakını da ister. Devrin Almanya'sı bu bakımdan ırk milliyetçisi bir devlettir. İrk milliyetçisi, kendi sınırları içinde yaşayan ve kendi kanından olmayan azlıkların yurt içinde aynı hak, aynı şeref ve hatta kütür sahibi olmasını kabul etmez¹⁵⁶.

Yusuf Kemâl Tengirşek'e göre; Türk inkılâbı, Türk'ü engin benliğine kavuşturan bir yapılandı. TBMM hükümetinin milletten aldığı veçhe, istiklâl-i tam, Hâkimiyet-i milliye umdelerine istinâden milleti zengin, memleketi mamur etmekten ibaretti. İstiklâl-i tam için şu düstur vardı. Hâkimiyet-i milliye, hâkimiyet-i iktisâdiye ile terhin edilmeliydi. Siyasî ve askerî muzafferiyetler, ne kadar büyük olursa olsun, iktisâdî zaferle tetviç edilemezse semere, netice payidar olamazdı¹⁵⁷.

Türk tarih tezini oluşturma ve inkılâp bilinci yaratmaya yönelik bu çalışmalar, aynı zamanda Türklük, Türk milliyetçiliği, yurttaşlık kavramlarıyla yurttaşlık eğitiminin temellerini de besliyordu.

2. Yurttaşlık Bilgileri ve Yurttaşlık Eğitimi

Türkiye Tarihi'nde cemaatten topluma, mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçişle tarifini bulan modern "vatandaş/yurttaş yaratma" projesi II. Meşrutiyetle başladı. II. Meşrutiyet, vatandaş ile devlet arasındaki ilişkinin kurallarını belirledi. Kanun-ı Esasî'de yer almayan

¹⁵⁶ASLANAPA(Haz.), s.256-257, 262-263.

¹⁵⁷ASLANAPA(Haz.), s.293,309.

kanunların, ((16 Ağustos 1909) Cemiyetler Kanunu, (30 Temmuz 1909) Tatil-i Eşgal Kanunu) çıkarılması ile vatandaşın sivil ve siyasî katılımının önü açılmaya çalışıldı. 1908 sonrasında müfredat programlarında yapılan değişikliklerle, geleceğin vatandaşlarını şekillendirmeye yönelik bir mühendislik kaygı gözetilerek, Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye ve iktisadiye dersleri okullarda okutulmaya başlandı¹⁵⁸.

İsviçre, Belçika, Almanya, Avusturya Macaristan İmparatorluğu, Amerika gibi ülkelerde merkezî otorite, çevredekiler için bir siyasî aidiyet ve sadakat duygusu geliştirmek amacıyla 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren okulda vatandaş eğitime önem vermişlerdi. Meşrutiyet eğitimcileri de bu ülkelerden 50 yıl sonra bu eğitimin gerekliliğine kanaat getirmişti. Ancak Osmanlı eğitiminde bilhassa Fransız eğitim sistemi model alınmıştı¹⁵⁹.

Kitapların temel yazılış amacı, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne son vermeye yönelik ideâlin arka planını oluşturmaktır. Kitaplarda genellikle vatandaş kimlik ve erdemlerini geliştirmek üzere mesajlar verilmekteydi. Balkan Savaşları anlatılırken “dünkü tebaa” olan Bulgar, Rum ya da Sırların sadakatsizlikleri yeriliyordu. Eğitim programına dâhil edilen, Osmanlı Tarihi, Osmanlı Coğrafyası ve Malumat-ı Medeniye dersleri ortak bir Osmanlı kimliği etrafında entegrasyonu sağlamayı amaçlıyordu. Bu dönem kitap yazarları dilci, tarihçi, hukukçu kimliği olan kimselerdi¹⁶⁰.

Kitaplarda, vatan, öncelikle kişinin doğup, büyüdüğü ve yaşadığı sınırlar, sonrasında devletin coğrafi bütün sınırları olarak tanımlanıyordu. Bir fert için doğduğu şehir önce kendi memleketi, bütün Osmanlı toprağı da vatandı. Vatandaşlık, organik bir bütünün üyesi, ailenin bir ferdi olmaktı. Vatan bir ortak evdi. Vatandaş, vatanın evladı, vatandaşlar birbirinin kardeşiydi¹⁶¹. Vatanseverlik, insanı bayağılıktan kurtarır, öz verili hâle getirirdi. Çocuklara bu duyguyu kazandırmak için tedrici olarak çalışmak gerekirdi.

¹⁵⁸Fusun ÜSTEL, “**Makbul Vatandaş**”ın Peşinde II. Meşrutiyet’ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi, İletişim, İstanbul, 2004, s.27.

¹⁵⁹ÜSTEL, **a.g.e.**, s.35.

¹⁶⁰ÜSTEL, s.36,105.

¹⁶¹ÜSTEL, s.73,101.

Vatanseverlik, en yüce faziletti¹⁶². İyi vatandaş olmak; kendi nefesine, vatanına, milletine, kanununa, hükümete, diğer insanlara karşı akıl ve fetanetle tayin olunan vazifeleri öğrenerek yaşamak olarak tanımlanmaktaydı. Ayrıca, vatandaşlara beden ve ruh sağlığının önemi anlatılıyor, beden sağlığı için haftalık vücut temizliği, iyi beslenme ve spor, akıl ve ruh sağlığı için ilim tavsiye ediliyordu¹⁶³.

Kız çocukları için yazılan Terbiye-i Ahlakiye ve Medeniye kitapları ise, genç kızları gelecekteki hayatlarında vazifelerine müdrik kadınlara dönüştürmek amacıyla yazılmıştı. Kadınlar iffetli olmalı, aile içi vazifelerini iyi şekilde yapmalı, vatansever evlatlar büyütmeli, savaş zamanlarında yaralılara yardım etmeliydiler. Kocanın ise üç temel görevi vardı. Bunlar; eşine sadık olması, eşinin namusunu koruması ve evini geçimini sağlamasıydı¹⁶⁴.

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde, 1924'te Vasıf Bey'in Eğitim Bakanlığı döneminde öğretim programlarında pedagojik ve ideolojik iki değişiklik yapıldı. 43 kişilik bir heyet, ilkokul, ortaokul ve liselerin ders programlarını değiştirdi. Ortaokullara, ev idaresi, atölye, laboratuvar ve kız çocukları için çocuk bakımı gibi yeni ve öğrencileri hayata hazırlayıcı dersler konuldu.

II. Meşrutiyet'in tebaadan vatandaşa geçiş projesini teşkil eden "Malumat-ı Medeniye" derslerinin adı "Malumat-ı Vataniye" olarak değiştirildi. Mevzular "Cumhuriyet rejiminin iyiliklerini telkin edecek surette" yeniden düzenlendi. 1924 ders yılında ilköğretim programında yer alan Malumat-ı Vataniye dersi, kız ve erkek ortaokul 2. ve 3. sınıfların ilk döneminde haftada 1 saat, iptidaî muallimlerinde 5. sınıfta 2 saat, iptidaî darü'l muallimâtında ise 4.sınıfta iki saat okutulmaktaydı¹⁶⁵.

Malumat-ı Vataniye ya da Yurt Bilgisi derslerinin amacı, kişinin milletine karşı vazifelerini öğretmek, vatandaş yetiştirmek, gençleri mensup oldukları millete intibak ettirmektir. Bu intibak, sosyalleşme, öğrenme ve

¹⁶²ÜSTEL, s.106-107.

¹⁶³ÜSTEL, s.115-116.

¹⁶⁴ÜSTEL, s.116-121.

¹⁶⁵ÜSTEL, s.129-130.

şartlanma, uyum sağlama ve benimsemeyi öngörmekteydi. Yurt Bilgisi kitaplarında dersin hedefleri altı maddeyle özetlenmişti. Bunlar; çocuğa etraflarında olup biten işlerin ahlakî, iktisadî, hukukî, içtimaî mânâlarını idrak ettirmek; devlet millet ve aile birliğine uygun ahlâk kazandırmak; cemiyetteki rolünün anlamını sezdirmek, vatandaşların hak ve vazifelerini öğretmek; yurt ve millet sevgisi kazandırmak; Türk'ün kendi imkânları ile kurduğu iktisadî teşebbüsleri tanıtarak, Türk'ün medenî ve iktisadî gücüne inandırmak; devlet teşkilâtı ve hükûmet hakkında bilgilendirmektir.

Öğrencinin, derslerde öğretmen rehberliğinde millet ve devlet meseleleri üzerine düşünmesinin sağlanması da amaçlar arasında yer almaktaydı. Dönemin eğitim sisteminin genel amacı ise, yeni devletin ilke ve inkılâpları doğrultusunda millî ve medenî, çağdaş bilgilerle donatılmış fert yetiştirmektir¹⁶⁶.

1931'de Gazi Mustafa Kemâl imzasıyla Başvekil İsmet Paşa'ya gönderilen yazıda, vatan çocuklarının iyi vatandaş olabilmeleri için klasik tahsil programları arasında yurt bilgisi derslerinin önemi vurgulanıyordu. Yazıda Afet İnan'ın, hazırladığı notların lüzumlu kısımlarının bir araya getirilerek vatandaş için medeni bilgiler adıyla yeniden basılması isteniliyordu.

Devlet teşkilâtı, Türkiye Büyük Millet Meclisi, hükûmet, hususî idareler ve belediyeler, şirketler, bankalar, siyasî fırkalar ve aileyi konu alan ve Recep Peker tarafından kaleme alınan ikinci kısmında ikinci kitap olarak bastırılması isteniliyordu. Bu kitaplar okulların belirli sınıflarında birbiri ardına birer senede okutulacaktı.

Atatürk, karşılıksız olarak sahipleri tarafından Maarif Vekâleti'ne teslim edilen kitapların yazılmasında bizzat ilgilendiğini bu kitapların amaçlarına hizmet edebilecek nitelikte olduğunu ifade ediyordu. Bu kitapların okullar dışında yurttaşlara okutulması da sağlanmalıydı. Bu fikrin icraata geçirilişi Hükûmetin takdiri ve Maarif Vekâleti'nin usulüyle olabilirdi¹⁶⁷. Kitabın birinci

¹⁶⁶ÜSTEL, s.140-142.

¹⁶⁷İNAN, a.g.e., s.I-II.

cildinde, millet, devlet, cumhuriyet, devletin ve vatandaşın karşılıklı hak ve vazifeleri, hürriyet, intihap, vergi, askerlik konuları inceleniyordu¹⁶⁸.

Recep Peker, kendisinin kaleme aldığı Vatandaş İçin Medeni Bilgiler kitabının ikinci cildinde, bir vatanda aynı usullere ve kanunlara uyarak müşterek kaideler altında ve birbirine benzer hak ve vazifelerle ömür süren insanların eğitim seviyeleri ne olursa olsun bazı konularda müşterek bir bilgidен geçmeleri ve inanış birliği içinde olmaları gerektiğini ifade etmiştir.

İkinci kitabın yazılabilmesi için gerekli malzeme önce Afet İnan tarafından Bakanlıklardan derlenmiş, Peker'in bilgi birikimi ile kaleme alınınca Afet İnan kitabın Peker adına çıkmasını istemişti. İkinci kitap, bütün devlet teşkilâtını, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni, vekâletleri, mahkemeleri, vilâyetleri, belediyeleri, bankaları, şirketleri, siyasî fırkaları ve aile konusundaki bilgileri ihtiva etmişti. Kitap okul çocukları ve vatandaşların eğitimi için toplu bilgi niteliği taşımıştır¹⁶⁹.

Kitapta Teşkilâtı Esasiye¹⁷⁰, devletin temel kanunu olarak tanımlanıyor, bu kanunu tanımamak, hükûmet kuvvetini yıkmak, milletin haklarını, rahat ve emniyetini, servetini, istikbâlini, mahvetmeye kalkışmak şeklinde değerlendiriliyordu. Bu kanun ruhunu millet iradesinden alıyordu¹⁷¹.

Siyasî fırkalar, seçimlerde çoğunluk kazanarak iktidara gelirdi. Fırkalar, millî birliği, millî nizam ve kudreti bozacak, zayıflatacak, beynelmilel fikirleri telkinden kaçınmalıydı. Vatanperver bir siyasî fırka, acı ve tatlı bütün çalışmaları, münakaşa ve mücadelelerini vatanın sınırları içinde vatandaşlarla yapmalıydı. Herhangi sebeple olursa olsun ecnebilere ve

¹⁶⁸İNAN, a.g.e., s.7-6. Ayrıca Afet İnan'ın kaleme aldığı fakat fikirlerinin Atatürk'e ait olduğu Afet İnan tarafından ifade edilen kitapta yer alan başlıklar, tezin yukarıdaki Atatürk'e göre Vatandaşın/Yurttaşın ve Devletin Karşılıklı Hak ve Vazifeleri başlıklı bölümünde incelenmiştir.

¹⁶⁹Recep PEKER, **Vatandaş İçin Medeni Bilgiler II. Kitap**, İstanbul, Devlet Matbaası, 1933, s.1-2.

¹⁷⁰1939 tarihli Ortaokul İkinci Sınıflar İçin Medeni Bilgiler (Yurt Bilgisi) kitabında, 1877 Kanun-u Esasi'nden itibaren Teşkilât-ı Esasiye'nin vatandaşların mal, can, şeref ve vergi konusundaki keyfi uygulamaları engellemeyi amaçladığı anlatılmaktadır. Kitaba göre 1924 Anayasası yapılan değişikliklerle ideal şeklini almıştır. Bkz. **Medeni Bilgiler (Yurt Bilgisi) II, Ortaokul İkinci Sınıf**, Ankara, Çığır Kitabevi, 1939, s. 4-7.

¹⁷¹PEKER, a.g.e., s.12-13.

vatan dışında vatan aleyhine çalışanlardan yardım ve kuvvet aramak bir siyasî fırkanın kendi alnına kara bir damga vurulmasıydı¹⁷².

Kitapta, memur olabilmek için; Türk olmak, siyasî hak sahibi bulunmak, iyi hâl sahibi olmak, hırsızlık, dolandırıcılık, ağır hapis gibi cürümlerden ceza almamış olmamak sıralanmıştı. Bundan başka ecnebî kadınlarla evlenmemiş olanlar, devlet memuru olabilirlerdi. Aynı haklara sahip Türk kadınları da erkekler gibi memuriyete alınabilirlerdi. Ecnebler mütehassıs, müstahdem ve vazifelerde mukavele karşılığı devlet hizmetinde çalıştırılabilirlerdi¹⁷³.

Toplumun en küçük ve en önemli müesseseleri arasında sayılan aile kavramına Medeni Bilgiler kitaplarında ayrı ve ehemmiyetli bir yer veriliyordu. Peker'in kitabında, aile bir heyet huzurunda basit bir mukavelenâmeyle kurulan müessesede karı koca eşit haklara sahip olarak anlatılıyordu. Ailenin bir kere kurulduktan sonra ölene kadar sürmesi ahlâk ve kanunun teyidi altına alınıyordu. Ailenin en mühim vazifesi çocuk terbiyesiydi. Çocuklarını cemiyet ve milleti için faydalı olacak bir terbiye ile büyüten ve onlara şerefli bir isim bırakan aile mesut ve bahtiyar sayılırdı. Baba ailenin reisiydi. Cemiyete karşı vazifesi esas olmakla beraber bir aile babası bu sıfatla bütün ömrünce karısının ve çocuklarının saadeti ile yakından ilgilenmeliydi. Yuvanın reisi anneydi. Aile saadetini annenin ilgisine ve itinâsına borçluymuştu. Çocuklar, yetiştikleri aile ocağının saadet, refah ve şerefini yükseltmeyi yüksek bir insanlık borcu bilmeliydi. Cumhuriyet, bir erkeğin birden fazla kadınla evlenmesi fenalığını kaldırmıştı¹⁷⁴.

Devlet mekteplerinde ilk tahsil mecburi olup, çocuklarını ilk mektebe göndermeyen veli cezaya sebep olurdu. Yedi ile on altı yaş arasındaki vatandaşlar, ilk tahsil çağında sayılırdı. Mektep çağını geçmiş vatandaşlar için halk mektepleri vardı. Türk maarifinde, Türk tarih bilgisi daima esaslı bir yer almalıydı. Eğitim-öğretimde amaç, maddî hayatta başarılı olmayı sağlayacak fikir ve kabiliyette insan yetiştirmekti. Türk toplumu için ordu da

¹⁷²PEKER, s.74-75.

¹⁷³PEKER, s.172.

¹⁷⁴PEKER, s.258-260.

bir mektepti. Vatandaşlar, orduyu sevmeli, ona itimat ve hürmet etmeliydi. Millî müdafaanın kudretli ve şerefli parçası orduydı¹⁷⁵.

1936 tarihli İlkokul Programlarında Yurt Bilgisi dersi “millîlik”, “yakın yurt-yakın zaman” prensiplerine dayalı olarak anlatılmaya başlandı. Bu prensibe göre çocuklar; aile, çevre, şehir, ülke ve dünya alanında ve yakın zamandan uzak zamana doğru öğrenmeye başlayacaklardı. Bu derslerde ayrıca; millet mefhumu, milletin yüceliği, Türk milletinin karakteri, ordu, asker sevgisi; Atatürk’ün kurduğu Cumhuriyet rejimi, nasıl kurulduğu, başka rejimlere üstünlüğü, Cumhuriyet için fedakâr ve sadık yurttaş olmanın ve kanunlara itaatin öneminin anlatılması, çocukları, Atatürk inkılabının fedakâr birer unsuru, hak ve vazifelerini bilen iyi birer vatandaş olarak yetiştirilmesi için çalışılması esas teşkil ediyordu¹⁷⁶.

Cumhuriyetin yurttaş/vatandaş yaratma ideali, topluluğun yaşayacağı mekân tasavvurunun, tabiatıyla “vatan/yurt” kavramının ve bu mekâna duyulması gereken aşk ve sadakatin “vatanseverlik” kavramının kurgulanmasını gerektirmişti. Ancak bu kavramlar, kitap yazarlarının fikirlerine göre farklı şekillerde tanımlanabilmiş, farklı millet ve vatan tarifleri yapılmıştı¹⁷⁷.

Bu dönemde vatan kavramı, toprak (territoryal), kökenle ilgili (atalar mirası) ve milletçe kolektif olarak yaşanan mekân olarak üç boyutla ele alınmıştı. Vatan için fedakârlık yapmak, ölmek, savaşmak gibi duygu yüklü anlatımlar, dönemin romantik milliyetçilik yönünü ortaya koymaktaydı.

Ders kitaplarında vatan zaman zaman devletin siyasî sınırları ile örtüşmüş, tarihî kültürel geçmişle bağlar koparılarak yaşanan alan yalnızca vatan kabul edilmişti. Bu düşünceye göre; Türk devletinin idaresi altında bulunan bütün memleketlere Türkiye ismi verilirdi. Türkiye, Türk vatani demekti. Vatan bir milletin yaşadığı, medenî eserleriyle, ecdat mezarlarıyla millî bir hâle getirdiği yurttur” şeklinde özetlenmişti¹⁷⁸.

¹⁷⁵PEKER, s.188-191, 262-263.

¹⁷⁶ÜSTEL, a.g.e., s.140-141.

¹⁷⁷ÜSTEL, s.159.

¹⁷⁸ÜSTEL, s.163-164.

Cumhuriyet seçkinleri, Cumhuriyetin yurttaş topluluğunun büyük kısmını oluşturan köylü yurttaşları da yeniden inşa etmek istemişti. Cumhuriyet seçkinleri bunun için, köylü çocuklarının okula gönderilme sayısını artırmaya ve okul süresince bu çocuklara büyük ölçüde fayda sağlamaya çalışmışlardı.

D. Cumhuriyet Halk Partisi Nizamnâmeleri ve Programlarında Millet, Vatandaş ve Vatan

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Nizamnâmesi metni, Millî Mücadele hareketinin maddî ve manevî zeminini tanımlamaktadır. Cumhuriyet'in kuruluşunun ardından ise, Halk Fırkası Nizamnâmesi, resmi söylemi temsil kabiliyeti bulunan metinler arasında yer almıştır.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Nizamnâmesi'ne göre; 30 Ekim 1918'de ülke sınırları içerisinde kalan ve her noktasında çoğunluğu İslâmlar teşkil eden Osmanlı ülkesi sınırları ayrılmaz bir bütün olup, bütün Müslüman ahali birbirine denk, birbirlerinin ırkî ve sosyal durumlarına hürmetkâr öz kardeşlerdir. Metinde, “vatanımızda” öteden beri birlikte yaşadığımız gayrimüslim unsurların mal, can, namus gibi tabii haklarına, riayetkârız, denilmektedir. Ancak Rum ve Ermenilerin açık veya gizli şekilde Osmanlı hâkimiyetine, İslâm hukukuna ve millî mevcudiyete aykırı tavır almalarına müsaade edilmeyecek, millet ve vatanın zararına her türlü teşebbüse karşı milletin bütününün mukabelede bulunması bir hak ve vazife telâkki edilecekti. Ayrıca Osmanlı vatanının bütünlüğü, hilafetin, saltanatın ve tam bağımsızlığın sağlanması için millî iradeyi ve milletin gücünü hâkim kılmak Cemiyetin maksadı sayılıyordu. Cemiyetin tabii azası bütün Müslüman vatandaşlardı¹⁷⁹.

Halk Fırkası'nın 1923 tarihli Nizamnâmesi'nde, Fırka'nın millî hâkimiyetin halk tarafından ve halk için icrasına rehberlik etmeyi, Türkiye'yi asrî bir devlet hâlinde yükseltmeyi ve Türkiye'de bütün kuvvetlerin üstünde

¹⁷⁹Mete TUNÇAY, T.C'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931), 3.Baskı, İstanbul, Cem Yay.,1992,(Ek), s.341-342.

bir kanun üstünlüğünü hâkim kılmayı amaç edinmiş olduğu ifade ediliyordu. Fırka'ya göre halk; herhangi bir sınıfa münhasır olmayıp, hiçbir imtiyaz iddiasında bulunmayan, kanun önünde mutlak eşit olan bütün fertleri ifade ediyordu. Fırkaya her Türk ve hariçten gelip Türk tâbiyet ve harsını kabul eden her fert dahil olabilirdi¹⁸⁰.

1927 tarihli Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnâmesi, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın cumhuriyetçi, halkçı, milliyetçi bir siyasî teşekkül olduğunu ifade ederek başlıyordu. Nizamnâme üslup olarak daha sert bir dil benimsiyor, artık kurulan Cumhuriyeti koruma misyonuna vurgu yapıyordu. Fırka'nın, Türk milletini yükseltmek ve refah kazandırmak için yegâne yol olan, millî hâkimiyetin sembolü Cumhuriyetin her türlü tehlike ve taarruzdan korunmasını en yüce millî ve vatanî vazifesi olarak bildiği vurgulanıyordu¹⁸¹.

Fırka, "halk tarafından halk için" kaidesini hâkim kılmaya çalışıyordu. Kanun nazarında müsavî olan, imtiyazı ve ayrıcalığı olmayan herkes halktı. Fırka, vatandaşlar arasında en sıkı bağların; dil birliği, his birliği, fikir birliği olduğuna inanarak, Türk dilini ve Türk kültürünü hakkıyla öğretmek ve geliştirmeyi, bütün faaliyetlerde bu esası öne çıkararak uygulamayı, yapılacak kanunların tümünün her ferde seyyanen uygulanmasını temel kabul ediyordu. Fırkaya millî mücadele aleyhinde olmamış, mücadele aleyhinde bir eğilim göstermemiş her Türk vatandaş, Türk kültürünü ve fırkanın bütün umdelerini hakkıyla kabul etmesi şartıyla dâhil olabilirdi¹⁸².

1927 Cumhuriyet Halk Partisi Kongresi'nde Umumî Reis Mustafa Kemâl Program Beyannamesi'nin eğitim siyasetini eğitimin; millî, lâik, tek mektep esasına dayalı, toplumun millî, medenî ve iktisadî kudretini yükseltecek vatandaşlar yetiştirmek şeklinde tanımlamıştı. Beyanname, vatandaşların kabiliyetlerini artırıcı kurslar açılmasını, ilim adamları yetiştirmek için imkânlar sağlanmasını, Türk dilinin gelişimini sağlayacak

¹⁸⁰TUNÇAY, a.g.e.,(Ek), s.362.

¹⁸¹TUNÇAY, s.382.

¹⁸²TUNÇAY, s.382-383.

tedbirler almayı ve hayli nazik olan harf meselesinin gerçekleştirilmesini de öngörüyordu¹⁸³.

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 1931 Nizamnâmesi ve Programında, millî mücadeleye aleyhtar bir vaziyet almamış, mücadeleye aleyhte bir eğilim göstermemiş her Türk vatandaşı, Türkçe konuşmak, Türk kültürünü ve Fırkanın bütün ilkelerini benimsemiş olmak Fırkaya kabul edilmek için esas sayılmıştı¹⁸⁴.

Programın medhâl bölümünde "vatan", Türk milletinin eski ve yüksek tarihi ve tarihî topraklarının derinliklerinde mevcudiyetlerini muhafaza eden eserleri ile yaşadığı bugünkü siyasî sınırlar içindeki yurt olarak tanımlanmıştı. Bu tanımın devamında, vatanın hiçbir surette ayrılık kabul etmeyen bir bütün olduğu eklenmiştir. Millet ise; dil, kültür ve ilke birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği bir siyasî ve içtimaî heyet olarak belirlenmişti¹⁸⁵.

Programda, Fırka'nın, Türk vatandaşlarına Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda verilen ferdî, içtimaî hürriyet, müsavat ve her türlü hak ve hürriyetleri saklı bulundurmayı ehemmiyetli gördüğü ifade edilmişti. Fırka, vatandaşlarını seçebilecek duruma getirmeyi, bu sağlanana kadar vatandaşın güvendiği insanları seçmekte serbest bırakılmasını uygun bulmuştu. Fırka, vatandaşların siyasî haklarında fark gözetmeyerek, kadınların belediye ve genel seçimlerde siyasî haklarını kullanmasını sağlamayı vazife saymıştı. Fırka, ilerleme ve gelişme için muasır milletlerle denk yürümeyi ancak Türk harsını korumayı esas saymıştı. İrade ve hâkimiyetin kaynağı millet olup, devletin vatandaşa ve vatandaşın devlete karşılıklı vazifelerinin hakkıyla ifâsını tanzim yolunda kullanılmasına ehemmiyet vermişti. Fırka, kanunlar önünde mutlak eşit olan herkesi eşit sayan fertleri halktan ve halkçı saymıştı. Türk milletinin muasır medeniyet ailesi içerisinde ilerleyebilmesi için din işlerini, devlet ve siyaset işlerinden ayrı tutmayı gerekli görmüştü¹⁸⁶.

¹⁸³TUNÇAY, s.396.

¹⁸⁴TUNÇAY, s.429-430.

¹⁸⁵TUNÇAY, s.447.

¹⁸⁶TUNÇAY, s.448-449.

Fırka eğitimde, daha çok vatandaş ve çocuk okutup, yetiştirecek bir programı öngörüyordu. Kuvvetli cumhuriyetçi, lâik, milliyetçi vatandaş yetiştirmek eğitimin her derecesi için mecburi ihtimam noktasıydı. Türk millet ve devletine hürmet etmek ve ettirmek hassası bir vazife telkin olunmaktaydı. Fikrî olduğu kadar, bedenî inkişafa önem vermek ve karakteri millî tarihin ilham ettiği yüksekliğe çıkarmak büyük emeldi. Eğitimdeki metot ve bilgi, vatandaşa maddî hayatta başarılı olmayı sağlamalıydı. Vatandaşlar, Türk'ün derin tarihini bilecek, bu bilgi, Türk'ün kabiliyet ve kudretini, nefsine itimat hislerini ve millî varlık için zararlı her cereyan önünde yıkılmaz mukavemeti besleyen bir cevherdi¹⁸⁷.

Fırka, Türk dilinin mükemmel şekilde olgunlaşmasına çalışacaktı. Türk vatandaşlarının vücuda getirmiş oldukları bütün spor teşekküllerini milletin kuvvetli ve iradeli tutulması noktasından çok mühim sayarak; bu teşekkülleri idame ve himaye etmeyi vazife bilmekteydi¹⁸⁸.

Vatan müdafaası millî vazifelerin en kutsalıydı. Bu sebeple Fırka, askerliğin vatandaşların tamamına uygulanması esasını kabul etmişti. Türk ordusu her türlü siyasî mülhaza ve tesirlerin üzerindeydi. Ordu vatan savunmasında her an bulunabilecek vaziyette ve teçhizatta olmalıydı. Ordu mensupları ise, inkılâbın ve Cumhuriyetin koruyucusu olarak en üst vazifede yer almalıydılar¹⁸⁹.

Halk Fırkası prensiplerini, Cumhuriyeti ve faziletlerini, milliyetçiliği halka itinâ ile anlatacak donanımda her zaman bu konuyu anlatmaya hazır halk hatipleri teşkilâtı kurmuştu. Hatipler, Türk medeniyeti, Türk Tarihi, Türk kahramanlıkları ve Türk kültürünü mekteplerde anlatılan farklı olarak arzu ve hevesle dinlenebilecek şekilde anlatacaktı¹⁹⁰.

Recep Peker de, Fırkanın Kâtibi Umumisi sıfatıyla 16 Ekim 1931, tarihinde İstanbul Darülfünun'unda Cumhuriyet Halk Fırkasının Programının İzahı Mevzuu Üzerinde Konferanslar vermeye başlamıştı. Peker'e göre; Cumhuriyet Halk Fırkası, Türkiye'nin yaşaması, ilerlemesi ve bekâsı için

¹⁸⁷TUNÇAY, s.451.

¹⁸⁸TUNÇAY, s.452.

¹⁸⁹TUNÇAY, s.454.

¹⁹⁰TUNÇAY, s.455.

milliyet vasfında en büyük kuvveti görmekteydi. Fırka'nın öngördüğü "Türk içtimaî heyetinin seciyelerini ve başlı başına müstakil hüviyetini mahfuz tutmak esastır." İlkesi kaba bir gurur ve sıkı bir hodbinlik değildi. Fırka, Türkleri büyük beşeriyet ailesinin bir uzvu olarak görmekteydi. Ancak beynelmilelcilik cereyanının da millî felce sebep olacağı açıktı. Burada temel prensip terakki ve inkişaf yolunda bütün muasır milletlere müvazi, onlarla ahenkle yürümekti. Fırka esaslarına göre millet; dil kültür ve mefkure ile birbirlerine bağlı vatandaşların teşkil ettiği siyasi, içtimaî bir heyetti. Bugünkü siyasî sınırları yurttu. Türkiye'nin siyasî olarak Türkiye'den ayrı kütlelerle alâkası yoktu. Ancak vatanın sınırları dışında yeni ve müstakil devletler kurmuş veya başka devletlerin idaresinde bulunmuş Türklerle alâka muhafaza edilecekti. Bu kitlelerle kan yakınlığı ve tarih bağı siyasî iştigalin dışında bir ilim söz konusuydu.

Fırka, dil birliğini milliyet fikrinde ehemmiyetli görmekteydi. Kültür birliğini maziye birlikte bağlı olmak, müşterek bir hatırat mirasına sahip olmak, ümitleri birleşmiş, acı ve tatlı hayatı beraber yaşamış, büyük eserleri birlikte yapmış, büyük sıkıntıları birlikte yenmiş olmak olarak tarif etmekteydi¹⁹¹.

Bugünkü Türk milleti siyasî, içtimaî camiası içinde kendilerine Kürtlük, Çerkezlik, Lazlık ve Pomaklık gibi fikirler telkin edilmiş olan vatandaşlar, Türk sayılmaktaydı. Bu millettaşlar hakkında duyulan bağlılığın, munkariz Osmanlı hükümetinin güttüğü ümmet siyaseti ile alâkası yoktu. Bu mevzuu saf bir milliyet fikriydi. Fırka, Hristiyan ve Musevi vatandaşları dil ve emel birliğine iştirak şartıyla Türk kabul etmekteydi¹⁹².

Milliyet ruhu fırka programının her faslında yer almıştı. Sermayede, talim ve terbiyede, amelelik ve işçilikte millî düşünceden esastı. Maarif esaslarında birbirini takip eden maddelerde bu fikir tekrarlanıyordu. Cumhuriyetçi, milliyetçi, lâik vatandaş yetiştirmek tahsilin her derecesi için mecburi ihtimam noktasıydı. Millet ve milliyet mefhumunu anlamış vatandaşların kütleleşmesi ancak bu mefhumun halkçılık zihniyeti ile

¹⁹¹Recep PEKER, *Cumhuriyet Halk Fırkasının Programının İzahı Mevzuu Üzerinde Konferans*, Hakimiyeti Milliye Matbaası, 1931, s.8-9.

¹⁹² PEKER, *Cumhuriyet Halk Fırkasının ...*, s.10.

incelenmesi ve saflaşması sayesinde olurdu. Bir millet olarak hissetmek yeni zamanın iştirak hissi uyandıran zararlı cereyanlarına mukavemet için kâfiydi. Hiçbir ferde, hiçbir aileye, hiçbir sınıfa, hiçbir cemaate imtiyaz tanımayan fertler halktan ve halkçılardı. Fert ve cemaat imtiyazları fiilen kalmamıştı¹⁹³.

E. Vatandaşın Şeklen, Bedenen Yeniden İnşası ve İnkılâplar

Cumhuriyet, vatandaşını şeklen ve bedenen yeniden inşa etmek için bir takım maddî kimlik unsurlarından yararlanmıştır. Maddi kimlik unsurları arasında en belirleyici olanlar; soyadı kullanma mecburiyeti, unvan ve lâkapların kaldırılması, dinî kıyafetlerin günlük hayatta kullanımının yasaklanması ve kıyafete bir şekil belirleme çabasıdır. Cumhuriyet idaresi inkılâpların gerçekleştirilmesinden önce, inkılâpların hayata geçirilmesini kolaylaştırıcı ve anlaşılmasına yardımcı olan ön adımlar da atmıştır.

1. Soyadı Kanunu ve Lâkap ve Unvanların Kaldırılması

Soyadı Kanunu ile vatandaşların, yazışta ve söyleyişte kimliklerini tanımlayan çağdaş bir yeniden isimlendirme sağlanmak istenmişti. Meclis Başkanı Balıkesir Mebusu General Kâzım Özâlp, 23 Aralık 1934 tarihinde Meclisi kapatış konuşmasında Soyadı Kanunu için; *“Sosyal ilerlemede kıvançla anılacak bir atılıştır. Türk tarihinin eski çağlarında yaşamış olan bu güzel töre, saltanat çağlarında başta bulunanların ümmet siyasası güderek millî duyguyu gevşetmeleri yüzünden bir yana bırakılmış iken, sizin yaptığınız kanunla bunun diriltilmiş olması övünmeye değer bir iştir.”* diyordu.

Başkanlığın 11 Mart 1933 günlü yazısı ile TBMM Başkanlığına sunulan tasarinin gerekçesine göre; çok eskiden Türkler arasında da soyadı kullanmak ve hatta uzun zaman soy şecerelerini muhafaza etmek, evlenme veya herhangi bir iş için fert hakkında tetkikat yapılacağından her şeyden

¹⁹³PEKER, *Cumhuriyet Halk Fırkasının*, s.11.

evvel soyu aramak bir töre olarak görülürdü. Köylerde soyadı kullanmayan bir fert ya da aileye rastlanmazdı¹⁹⁴.

21 Haziran 1934 tarihli kanuna göre; her Türk öz adından başka soyadını taşımaya mecburdur. Söyleyişte, yazışta, imzada, öz ad önde, soyadı sonda kullanılır. Rütbe ve memuriyet, aşiret ve yabancı ırk ve millet isimleriyle umumî edeplere uygun olmayan veya iğrenç ve gülünç olan soyadları kullanamaz. Kanunla belirlenmiş unvanlar mahfuzdur¹⁹⁵.

Soyadı Kanununun yürürlüğe girmesi için düzenlenen nizamnâmede, yeni takılan soyadları Türk dilinden alınır, yabancı ırk ve millet isimleri soyadı olarak kullanılmaz, bir aşirete veya kabileye ilişkin soyadları kullanılmaz ve yeniden takılamaz, deniliyordu¹⁹⁶.

İçişleri Bakanlığı'nca hazırlanarak, 26 Kasım 1934'te TBMM Başkanlığı'na sunulan kanun tasarısında "Efendi, Bey, Paşa Gibi Lakap ve Unvanların Kaldırılması" teklif edilmişti. Tasarının gerekçesinde; Türk inkılâbının en temel vasfının demokratik olması olduğu, milletin fertleri arasında kanunda, teşrifatta ve muamelede farklılık bulunmaması gerektiği, bireylerin yalnız adlarıyla anılması gerektiği iftihar edilmesi gereken yegâne sıfatın ise, Türk milletinden olmak olduğu ifade edilmişti. Gerekçeye göre Türk inkılâbı ve Cumhuriyeti; herkesi kanun önünde eşit kılmanın, hiç kimsenin lâkap ve payesine güvenmemesini sağlamanın, milletin fertleri arasında sınıf ve üstünlük düşüncesi uyandırarak, milletin asil ruhunu incitecek vasıfların kaldırılmasının sosyal inkılâbın zarureti olduğunu ifade etmişti¹⁹⁷.

26 Kasım 1934'te kabul edilen kanuna göre: ağa, hacı, hafız, hoca, molla, efendi, bey, beyefendi, paşa, hanım, hanımefendi ve hazretleri gibi lâkap ve unvanlar kaldırılmıştır. Erkek ve kadın vatandaşlar, kanun karşısında ve resmî belgelerde yalnız adlarıyla anılırlar. Sivil rütbe, resmî

¹⁹⁴Fahri ÇOKER, *Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu, Türk Parlamento Tarihi TBMM – IV. Dönem, I*, Ankara, TBMM Vakfı Yay., 1995, s.180.

¹⁹⁵Kanun Resmi gazetede 2 Temmuz 1934 tarih, 2741 sayı ve 2525 kanun numarası ile yayımlanmıştır. **Düstur**, Üçüncü Tertip, C16, Ankara, Başvekâlet Matbaası, 1955, s. 5-6.

¹⁹⁶Kararnamenin kabulü 24 Kasım 1934 No:2/1759, Resmi gazetede neşir tarihi 27 Kasım 1934, S:2891. **Düstur**, Üçüncü Tertip, C16, Ankara, Başvekâlet Matbaası, 1955, s.353.

¹⁹⁷ÇOKER, *a.g.e.*, s.186-188.

nişanlar ve madalyaların kullanılması yasaktır. Harp madalyaları müstesna olmak üzere, nişan ve madalyaların kullanılması yasaktır. Türkler yabancı devlet nişanları da taşıyamazlar¹⁹⁸.

İsmet Paşa ve 22 arkadaşı 24 Kasım 1934 birleşiminde: “*Mustafa Kemal öz adlı Cumhurreisimize, Atatürk soyadının verilmesini yerindedir*” diyerek bir öneri sunmuş, uygulamaların önüne geçilmesi için öneri aynı gün kanunlaşmıştır¹⁹⁹.

2. Kılık Kıyafet İnkılâbı

Kıyafet inkılâbıyla vatandaşların dış görünüşünde birlik sağlanması, çağın yakalanması ve dinî bir nitelik taşımayan lâik bir görüntünün yaratılması hedeflenmişti. Vatandaşlar önce eğitim kurumlarında zihnen, daha sonra giyim kuşam değişikliği ile şeklen ve beden terbiyesi ile bedenen değiştirilecekti. Böylece Cumhuriyetin “medenî vatandaş” modeli tamamlanmış olacaktı.

Kıyafet konusu Türk modernleşmesinin şeklî parçası içinde eskiden beri yer alan bir konuydu. II. Mahmut döneminde fes zorla giydirilmiş, sarık koyu Müslümanlığı ve Osmanlılığı temsil etmişti. Millî Mücadele döneminde, yabancı ülkelerden alınan fes sıkıntıya sebep olmuş, paranın yurt içinde kalması için kalpak kullanılmaya başlanmıştı²⁰⁰.

Atatürk, yurt içi gezileri ile yeni kılık kıyafeti halka anlatmak ve halkın dertlerini dinlemek istemişti. Konuşmaları için Kastamonu’yu tercih sebebini ise, Kastamonu’nuların kendisini ilk kez görececek olmalarından dolayı, kendisini böylece kabul edecekleri şeklinde açıklamıştı²⁰¹.

¹⁹⁸Kanun Resmi gazetede 29 Kasım 1934’te, 2867 sayı ve 2590 kanun numarası ile yayımlanmıştır. **Düstur**, Üçüncü Tertip, C16, Ankara, Başvekâlet Matbaası, 1955, s.5-6.

¹⁹⁹ÇOKER, **a.g.e.**, s.184-185. Kanun için bkz. **Düstur**, Üçüncü Tertip, C16, Ankara, Başvekâlet Matbaası, 1955, s.4.

²⁰⁰Ayten Sezer ARIĞ, **Atatürk Türkiye’inde Kılık Kıyafette Çağdaşlaşma**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2007, s.48,50-51.

²⁰¹ARIĞ, **a.g.e.**, s.52.

Atatürk, 24 Ağustos 1925'te Ilgaz'da halkı şapkasıyla selamlamış; *“Bu serpuşun ismine şapka denir”* diyerek şapkayı tanıtmıştı. Gezisinin devamında kılık kıyafet değişiminin önemini anlatmıştı²⁰². 28 Ağustos 1925'te İnebolu Türk Ocağı'nda yaptığı konuşmasında: *“.....Türkiye Cumhuriyeti'ni tesis eden Türk halkı medenîdir. ...Medeniyim diyen Türkiye Cumhuriyeti halkı, fikriyle, zihniyetiyle, medenî olduğunu göstermek zorundadır. Medeniyim diyen Türkiye Cumhuriyeti halkı; aile hayatıyla, yaşayış tarzıyla medenî olduğunu göstermek zorundadır. ...Türkiye halkı başından aşağı vaz'ı hariciye ile dahi medenî ve mütekâmil insanlar olduğunu fiilen göstermeye mecburdurlar....Bizim kıyafetimiz millî midir? (Hayır sadaları), bizim kıyafetimiz medenî ve beynelmilel midir? (Hayır, hayır sadaları)*

....Tabirimi mazur görün altı kaval üstü şişhane diye ifade olunabilecek bir kıyafet ne millîdir ve ne de beynelmileldir. ...Kıyafetsiz bir millet olur mu...? Çok kıymetli bir cevheri çamurla sıvayarak enzâr-ı âleme göstermekte mânâ var mı? ...Turan kıyafetini araştırıp ihya eylemeye mahal yoktur. Medenî ve beynelmilel kıyafet bizim için çok cevherli, milletimiz için lâayık bir kıyafettir. Onu iktisâ edeceğiz ayakta iskarpin veya fotin, bacakta pantolon, yelek, gömlek, kravat, yakalık, ceket ve ...bunların mütemmimi olmak üzere siper-i şemslî serpuş, bunu açık söylemek isterim. Bu serpuşun ismine şapka derler.... Yunan serpuşu olan fesi giymek caiz olur da, şapkayı giymek neden caiz olmaz.

...İçtimaî hayatın mebdei aile hayatıdır. Aile izaha hacet yoktur ki kadın ve erkekten mürekkeptir.... Köylerde değil bilhassa kasaba ve şehirlerde kadın arkadaşlarımızın yüzleri ve gözlerini çok kesif ve itina ile kapatmakta olduklarını gördüm. Bilhassa bu sıcak mevsimde bu tarz kendileri için mucib-i azap ve ızdırıp olduğunu tahmin ediyorum. Erkek arkadaşlar bu biraz da bizim hodbinliğimizin eseridir. ...Kadınlarımız da bizim gibi müdrîk ve mütefekkir insanlardır. Onlara mukaddesât-ı ahlâkiyeyi telkin etmek, millî ahlâkımızı anlatmak, onların dimağını nurla nezâhatle teçhiz etmek esası üzerinde bulunduktan sonra fazla hodbinliğe lüzum kalmaz. Onlar yüzlerini

²⁰² ARIĞ, s.53.

cihana gösterebilirler. Ve gözleriyle cihanı dikkatle gösterebilirler bunda korkulacak bir şey yoktur. ...Korkmayınız bu gidiş zaruridir. ...Bu kadar yüksek ve mühim bir neticeyi vusul için lâzım gelirse, bazı kurbanlar da verelim. Bunun ehemmiyeti yoktur.... Medeniyetin coşkun seli karşısında mukavemet beyhudedir....”²⁰³.

Atatürk yukarıdaki konuşmanın bir benzerini 30 Ağustos 1925'te Kastamonu'da yapmıştı: “...Her milletin olduğu gibi bizim de bir millî kıyafetimiz varmış, fakat gayrı kabili inkârdır ki taşıdığımız kıyafet o değildir. Hatta millî kıyafetimizin ne olduğunu bilenler içimizde azdır bile. ...Kalabalığın içinde bir zat görüyorum. Başında fes, fesin üstünde bir yeşil sarık, sırtında bir mintan, onun üstünde benim giydiğim gibi bir ceket, daha alt tarafını göremiyorum. Şimdi bu kıyafet nedir? Medenî bir insan bu kıyafete girip dünyayı kendine güldürür mü? ...Bazı yerlerde kadınlar görüyorum ki, başına bir bez veya peşamal veya buna benzer bir şeyler atarak yüzünü, gözünü gizler ve yanından geçen erkeklere karşı arkasını çevirir veya yere oturarak yumulur. Bu tavrın mânâ ve medlulü nedir? Efendiler medenî bir millet anası, millet kızı bu garip şekle bu vahşi vaziyete girer mi? Bu hâl milleti çok gülünç gösteren bir manzaradır. Derhal tashihi lâzımdır”²⁰⁴.

31 Ağustos 1925 günü Kastamonu'dan Çankırı'ya geçen Atatürk, burada İskilip'ten gelen bir heyetle görüşmüş, dinî görev yapanların görev başında dinî kıyafetleri giyebileceklerini söylemişti. Sözlerini şöyle açıklamıştı:

“Kıyafeti medenî bir şekle dönüştürmek için kanun falan gerekmez. Millet karar verir, yapar. Yalnız bir Diyanet İşleri Reisi, buna bağlı müftü, imam ve hatipler vardır. Bu sınıfa ait özel kıyafeti tanırız. Bu işlerle görevli olmayanların aynı kisveyi giymeleri doğru değildir. Bu gibileri kimse tanımaz ve kabul etmez”²⁰⁵.

²⁰³“Büyük Halaskârın Millete Teceddüt Yolunu Gösteren Yeni Bir Nutku” **Hakimiyet-i Milliye**, 29 Ağustos 1341/8 Safer 1343.; ARIĞ, a.g.e., s.38-40.; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (Bugünkü Dille), Ankara, ATAM, 2006, s.654-656.; EVSİLE (Haz.), Atatürk'ün Söylev ve Demeçlerinin Konular İndeksi, Ankara, ATAM, 1999, s.64.; Arı İNAN(Der.)-İsmet PARMAKSIZOĞLU(Sad.), **Düşünceleriyle Atatürk**, 3.Baskı, Ankara, TTK, 1999, s. 93-94.

²⁰⁴ARIĞ, s. 40-41.; İNAN(Der.), a.g.e.,s. 92.

²⁰⁵ARIĞ, s.41.

Atatürk, 1 Eylül'de Ankara'ya dönmüştü. Kendisinin ve kendisini karşılayanların başında şapka vardı. 28 Eylül 1925'te Bursa'da kanun hükmü olmadığı hâlde şapka giymiş Bursalılar tarafından karşılanan Atatürk, Bursalılara teşekkür etmişti. Atatürk, pek çok konuda olduğu gibi kıyafet konusunda da millete öncülük etmişti. Şapkanın giyilmesi ile “çağdaş” bir giyim adabı oluşmuştu. Resmî serpuş, frak, smokin, redingot ve bonjurla giyilmeye başlanmıştı²⁰⁶.

Şapkanın kullanılmaya başlandığı ilk zamanlarda İstanbul'da şapka yapan ve satan dükkânlarda özellikle memurlardan dolayı aşırı kalabalık oluşmuş, ihtiyaç karşılanamayınca dışarıdan ithal edilmeye başlanmıştı. Elbise ve şapka almakta zorlanan memurlara yardım için hükûmet uzun vadeli borç vermeye başlamıştı. 50 lira olan bu miktar bir sene içerisinde maaşlarından kesilecekti. Karamürsel fabrikası şapka yapmaya başlamış, İzmir'de de bir şapka yapım yeri kurulmuştu. 1933'te Sümerbank'ın kurulması ile yerli malı kullanılması yabancı ürünlere rağbet edilmemesi teşvik edilmişti²⁰⁷.

Şapka Kanunu, 13 Şubat 1925'te Şeyh Sait isyanının ardından yürürlüğe giren Takrir-i Sükûn Kanunu ile aynı dönemde kabul edilmişti. Atatürk, Şapka Kanunu önceden plânladığını ancak Takrir-i Sükûn Kanunun hükümlerinin “bazı mürtecilerin” milleti geniş miktarda zehirlemesine imkân bırakmadığını bu sebeple meselenin aynı zamana denk getirildiğini söylemişti²⁰⁸. Kanunun çıkmasının ardından Anadolu'nun çeşitli yerlerinde tepkiler ortaya çıkmıştı. Ankara İstiklâl Mahkemesi bazı şehirleri dolaşarak, çalışmalarda bulunmuştu²⁰⁹.

Atatürk kadın giyimi ile de ilgilenmiş, kadın giyimini modernleştirmeye yönelik ifadeler kullanmış, kadının dış dünyaya açılması ve erkekle eşit fırsatlara sahip olmasına imkân sağlamıştı. 21 Mart 1923'te Konya'da yaptığı konuşmasında: “...*Tesettürde iki şekil tecelli ediyor; ya ifrat ya tefrit. ...Çok kapalı, çok karanlık... veyahut Avrupa'nın en serbest balo salonlarında bile*

²⁰⁶ARIĞ, s.42.

²⁰⁷ARIĞ, s.60.

²⁰⁸ATATÜRK, *Nutuk*, s.632.

²⁰⁹ARIĞ, s.71-73.

kıyafeti hariciye olarak arz edilemeyecek kadar açık bir teşebbüs. Dinimizin emrettiği tesettür hem hayata hem fazilete uygundur....Kadınlarımız şeriatın tavsiyesi, dinin emri mucibince tesettür etselerdi ne o kadar kapanacak ne de o kadar açılacaklardı. Hiçbir millet aynen diğer bir milletin mukallidi olmamalıdır. Bizim tesettür meselesinde nazarı itibara alacağımız şey, bir yandan milletin ruhunu, diğer yandan hayatın icabını düşünmektir. ...Büyük Türk kadınına mesaimizde müşterek kılmak...., Türk kadınına, ilmî, ahlâkî, içtimaî, iktisadî hayatta erkek şeriki, refiki, muavin ve muzahiri yapmak yoludur. Şekl-i tesettür meselesinde suhuletle, emniyetle yürüyebilmek dinin, eski ananeyi milliyenin, akıl ve mantığın, ahlâk ve faziletin emrettiği şekli tabii ve şekli basiti kabul etmektir” diyordu²¹⁰.

26 Ekim 1933'te kadınlara Muhtar ve İhtiyar Heyeti Üyeliği Seçme ve Seçilme Hakkının Tanınması Hakkındaki Kanunun görüşülmesi sırasında Kütahya Mebusu Recep Bey, kadınların TBMM'de temsil edilmelerinin hakları olduğuna dair bir konuşma yapmıştı. Malatya Mebusu Başbakan İsmet İnönü ve 191 arkadaşı bu amaçla Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 10-11. maddelerinin, İntihab-ı Mebusân Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi ve kanuna bir madde eklenmesine dair önerilerini Başkanlığa sunmuşlardı.

5 Aralık 1934 Birleşimi gündemine alınan kanunla ilgili Başbakan İnönü, “Kadınlarımızın Türk tarihindeki haklı yerleri, erkeklerle beraber, daima memleketin ve milletin geleceği üzerinde söz ve etki sahibi olmalarıdır. Türk kadını tarihte ne vakit haklı ve itibarlı yerini bulmuş, milletin geleceği üzerinde etkisini gösterebilmişse, erkeklerle beraber karışık ve güç yurt işlerinde el ele çalışabilmişse, işte o zaman büyük Türk milleti, gücü ile uygarlığı ile bütün dünyayı kaplamıştır.” diyerek bu hakkın Türk kadınına lütuf olarak verilmediğini savunmuştur²¹¹.

5.12. 1934 tarih ve 2599 sayılı; “30 yaşını bitiren kadın, erkek her Türk mebus seçilebilir”²¹² şeklindeki kanun değişikliği ile Atatürk'ün yukarıdaki konuşmasındaki önerileri birlikte değerlendirildiğinde Cumhuriyetin kadına

²¹⁰ARIĞ, s. 35-36. ; EVSİLE, a.g.e., s.104.

²¹¹ÇOKER, a.g.e., s.195.

²¹²ÇOKER, s.196.

vatandaş statüsü kazandırdığı, kadının çağdaş toplum ve devlet yapılarında sahip olması gerektiği haklara bu dönemde kavuştuğu bir gerçektir. Ancak onun öngördüğü kadın Türk kültür yapısı ile çağdaş dünya dengesi çerçevesinde toplum içerisinde önemli bir aktördür²¹³.

Afet İnan, Atatürk'ün bir "münevver kadın" düşüncesi olduğunu söylemektedir. Münevver kadın, birinci olarak nurla, irfanla hakiki faziletlerle donanmış ikinci olarak hâl, hareket ve giyinişiyle bunu ispat etmiş kadındır. Türk kadını aldığı eğitim sayesinde şahsî hayatında erkekten geri kalmayacak, çağdaş şartlarda hiç de kolay olmayan çocuk eğitimini hakkıyla yerine getirecektir²¹⁴.

26 Kasım 1934'te "Bazı Kisve (Kıyafet) lerin Giyilemeyeceğine Dair" kanun tasarısı TBMM Başkanlığı'na sunulmuştu. Tasarının gerekçesinde; ruhanî kıyafetler için öngörülen düzenlemenin hedefi, cumhuriyetin sınırları içinde yaşayan insanların çoğunluk veya azınlıkta, yerli veya yabancı hangi din ve mezhebe mensup olurlarsa olsunlar vicdan özgürlüğü konusunda tam bir eşitliğe sahip olmalarının ve din hürriyetinin düzenlenmesinde kamu nizâmının gereklerinden eşit olarak faydalanmalarının sağlanması olduğu özellikle vurgulanmıştı.

3 Aralık 1934 günlü rapor üzerine Muğla Mebusu Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya inkılâbın temellerinden birinin lâiklik olduğunu, lâik olmanın devlet ve memleket işlerinde din etkisini kaldırmak demek olduğunu, Cumhuriyet

²¹³ Bu dönemde pek çok gazetede kadın sütunların var olduğu, kadınlar için faydalı bilgiler ve öğütler verildiği, kadın dernekleri ile ilgili haberler olduğu tespit edilebilir. Bkz "Karılar Nasıl Gazete İstiyor?", **Cumhuriyet**, 7 Mayıs 1924 (1340), 4 Şevval 1342,(Çarşamba), s.4. Kadın sütununda erkeklerin evlilikte öncelikle güzel kadınları sevdikleri, ancak bazılarının sürur ve kaderlerine iştirak etmesini bilen kadınları sevdikleri anlatılır. Gazeteye göre, az sevilen kadınlar hodgam olanlardır. Erkekler evlenecekleri zaman kadının yüzüne, evlendikten sonra ev kadını, olup olmadığına bakarlar. Yüze bakarak ikinciye tayin mümkün olmadığı için evlendikten sonra geçimsizlik başlar. Aile bozgunlarının çoğu bundan çıkar. Kadının ve çocuğun çehresine en ziyade yakışan şey tebessümdür. Somurtkan bir kadın sonbahar gibi eve soğukluk ve neşesizlik getirirdi. "Kadın Sütunu Kadınlarca Bilinmesi Faideli Hakikatler", **Cumhuriyet**, 7 Mayıs 1924 (1340), 4 Şevval 1342,(Çarşamba), s.5.; "Kadın Birliği Yakında bir Eytamhane Açıyor", **Cumhuriyet**, 8 Mayıs 1340/ 5 Şevval 1342 , (Perşembe) s. 3; "Amerika'da Yüzümüzü Güldüren İki Hadise", **Cumhuriyet**, 7 Haziran 1340, (Cumartesi), s.2. Bu haberde, Washington'da bu ay zarfında akdedilen Beynelmilel Türk Kadınları Konferansı'na Efzayış Yusuf Hanım'ın katılımının yüz güldürücü olduğu, bu hanımın İngilizce'ye hayli vâkıf olduğu övgüyle anlatılmaktadır.

²¹⁴ Afet İNAN, **Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri**, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, 1964, s.100.

kurulduğundan beri buna dair önemli kararlar verilerek kanunlar yapıldığını, üzerinde durulacak konuların bitmediğini ifade etmişti. Şükrü Kaya, bu kanunu gerektiren sebebin, inkılâbın emrettiği bir zorunluluk olduğunu, Türkiye Cumhuriyeti'nin hatta Türkiye Devletinin devamı ile ilgili bir kamu düzeni sorunu olduğunu vurgulamıştı.

Muş Milletvekili Hakkı Kılıç konuyla ilgili ilk sözü olarak, *“Bugün yüce Meclisin huzuruna getirilen kanun hurafelere ve hurafecileri temsil edenlere dair bir kanun olduğunu, onlar çoktan mezara girmişlerse de, bu kanun onların üzerine taştan bir baskı görevini yaparak hurafelerinin sızmasına meydan vermeyeceğini, gönüllerinin, bu kanunun Şapka Kanunu ile birlikte gelmesini istediğini, ancak Dahiliye Vekilinin konuşmasından henüz zamanı gelmediğini anladığını, konuya gelince, İslâmiyet’in ruhunda teşkilat olmayıp namaz ve iman söz konusu olduğunu, özel bir sarık ve cübbe, kıyafet bulunmadığını, özgün ve bilgin bir kişinin mihraba geçerek halka namaz kıldırabileceğini, İslâmlıkta ilke bu olduğunu, bu kanun getirilirken eklenecek bir madde ile müftülüklerin de kaldırılmasını istediğini, tarihte müftü fetvalarının memlekete zararları herkes tarafından bilinmektedir”* demişti²¹⁵.

Kanuna göre; herhangi din ve mezhebe mensup olurlarsa olsunlar ruhanilerin mabet ve ayinler haricinde ruhanî kisve taşımaları yasaktır. Hükümet her din ve mezhepten münasip göreceği yalnız bir ruhaniye mabet ve ayin haricinde ruhanî kıyafetini taşıyabilmek için muvakkat müsaadeler verebilir. Bu müsaade müddetinin hitamında onun aynı ruhanî hakkında yenilenmesi veya bir başka ruhaniye verilmesi caizdi. Türkiye’de kanuna uygun olarak teşekkül etmiş ve edecek olan izcilik ve sporculuk gibi topluluklar ve cemiyet ve kulüp gibi heyetler ve mektepler mahsus kıyafet, alâmet ve levâzım taşımak istedikleri zaman yalnız nizamnâme veya talimatnâme ile muayyen tiplere uygun kıyafet, alâmet ve levâzım taşıyabilirlerdi. Türkiye’de bulunan Türklerin ve yabancıların, yabancı memleketlerin siyaset, askerlik ve milis teşekkülleri ile münasebetli kıyafet ve alametlerini ve levâzımını taşımaları yasaktı. Ecnebî teşekkül mensuplarının

²¹⁵ÇOKER, s.191.

kendi kıyafet, alâmet ve levâzımları ile Türkiye'yi ziyaret etmeleri, İcra Vekilleri Heyeti'nce tayin olunacak mercilerin müsaadesine tabiiydi. Türkiye Devleti nezdinde memur bulunanların kıyafetleri beynelmilel mer'i âdetlere tâbiydi. Müsaade-i mahsusa ile gelen yabancı memleketler kara, deniz, hava, kuvvetlerine mensup kimselerin resmî üniformalarını nerelerde ve ne zaman taşıyabilecekleri İcra Vekilleri Heyeti kararıyla tayin olunurdu²¹⁶.

3. Beden Terbiyesi ve Jimnastik

Cumhuriyet, 19. yüzyılın sonlarından itibaren başlayan beden terbiyesinin fizikî ve fikrî özellikleri geliştirmeye yönelik fonksiyonları bulunduğu fikrinden hareketle vatandaşlar için yeni bir beden terbiyesi ve spor politikası da belirlemişti. Bu eğitimdeki temel amaçlar; kır ve şehir nüfusunun uzun süren savaşlar, salgın hastalıklar ve açlıktan dolayı bozulmuş olan sağlığının en kısa yoldan düzeltilmesi, toplumun, özellikle gençlerin, savaş tehlikesine karşı fiziki yeteneklerle donatılması, ahlâkî normların korunmasına yönelik bir moral çabaydı²¹⁷.

1923'te Başvekil İsmet Paşa verdiği bir demeçte: *"İdmanın Türk gençliği için pek çok faydaları olacak, gerek ordu ve gerek bütün gençler idman sayesinde iyi bir sıhhat sahibi olarak vatana ve memleketi kıymettar hizmet edecekler ve idman gençleri mesavi-i ahlâkiyeden (ahlâkî düşkünlükten) kurtarmak için iyi bir amil olacaktır"* diyordu.

Dönemin önemli spor adamlarından olan Vildan Aşir Savaşır fizik kültür hareketlerinin önemini şöyle sayıyordu: *"1- Daha iyi ekelim daha iyi biçelim. 2- Endüstri savaşımızın güçlüklerini yenmek için daha kuvvetli ve neşeli olalım. 3-Yarın vatan müdafaasına koşmak lâzım gelince kömür tozu pistlere ya da yeşil sahalara alışkın ceylan bileklerimiz incinmeden postalarımızı taşıyabilsin. 4- Birbirimizi sevmeyi ve bu sevgi ile millî bir ideal*

²¹⁶ÇOKER, s.194.; **Düster**, Üçüncü Tertip, Cilt XVI, s. 24.

²¹⁷Yiğit AKIN, "Ana Hatları İle Cumhuriyet Döneminde Beden Terbiyesi ve Spor Politikaları", **Toplum ve Bilim**, S:103, 2005, s.57-58.

*etrafına kenetlenmeyi öğrenelim diye spor yapacağız; sporu spor için değil yurt için yapacağız*²¹⁸.

Türkiye’de ilk spor teşkilâtı olarak tanımlanan Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı (TİCİ) nizamnâmesinde amaçlarının; “..Türk ırkının takviyesi sıhhat-i umumiyenin ıslâhı ve bu sayede tevellüdâtın tezyidi olduğu” beyân ediliyordu. Söz konusu nizamnâme, 1913’ün etkin milliyetçi cemiyetlerinden olan Türk Gücü Cemiyeti’nin (TGC) nizamnâmesinden alınmıştı. Atatürk, 1 Ekim 1926’da TİCİ’nin üçüncü kongresini temsilen kendisini ziyarete gelen heyete tarihte cihan hâkimi olmuş büyük milletin çocuklarını şimdilerde biraz hasta, cılız ve zayıf bulunduğunu söyleyerek;

“Efendiler, gürbüz yavuz evlatlar isterim. Bunları yetiştirmek, tedbirlerini ve mesuliyetini üzerine almış adamlarsınız. Bu neticeyi göremezsem, hakkınızdaki muhabbetim, itimadım o zaman zail olur. Fakat sizin kadar vatansever insanların bunda başarıya ulaşamayacaklarına ihtimal verilebilir mi?” diyordu.

Selim Sırrı Tarcan, Türkiye’de Meşrutiyet öncesinden itibaren de tedavi edici bir şekilde kullanılan İsveç jimnastiklerinin öncülüğünü yaparak, İsveç jimnastiklerinin okul programlarında ve tıbbî kontrol altında uygulanmasının ufak tefek biçim bozukluklarını düzeltereğini söylüyordu²¹⁹.

1920’li yıllar beden terbiyesi ve spor politikalarının uygulanmasında spor kulüpleri ile birlikte hareket edilmişti. 1930’lu yıllarda spor klüplerinin etkisi azaldı, spor kitle için düşünülür oldu. 1930’lu yılların sonunda halk sporu ile profesyonel sporculuk ayrımı tartışmaları yürütülmeye başlandı²²⁰.

29 Haziran 1938 tarihli Beden Terbiyesi Kanununa göre; yurttaşın fizik ve moral kabiliyetlerini millî ve inkılâpçı amaçlara göre gelişimini sağlayan oyun, jimnastik ve spor faaliyetlerini sevk ve idare etmek maksadıyla Başvekâlete bağlı hükmî şahsiyeti hâiz bir Beden Terbiyesi Genel Direktörlüğü kurulmuştu. Kanunun dördüncü maddesine göre gençler için kulüplere gitmek ve boş zamanlarda beden terbiyesine devam etmek

²¹⁸ AKIN, a.g.m., s.59.

²¹⁹ AKIN, s.60.

²²⁰ AKIN, s.63-71.

mecburiydi. Hangi yaştaki vatandaşların ne kadar ne müddetle ve hangi mevsimlerde spor mükellefiyeti altında bulunacakları ve ne gibi bir devâir ve müesseselerde beden hareketinin tatbiki lâzım geleceği İcra Vekilleri Heyeti'nce tatbik olunurdu²²¹.

Her vilâyet bir beden bölgesiydi. Valiler bölgelerin başkanıydı. Gençlerin beden terbiyesi ve sporu bu kanun ile kurulacak, bu kanun hükümlerine intibak ettirilecek olan kulüpler ve gruplar vasıtasıyla yaptırılırdı. Beden terbiyesi çağında yurttaş sayısı beş yüzden fazla olan kasaba ve şehirlerde her kulübe beş yüzden fazla ve iki yüzden noksan düşmemek şartıyla kasaba ve şehir klüpleri tesis olunurdu. Halkevleri kendi mensuplarına ve arzu edenlere kapalı veya açık salonlarda Beden Terbiyesi Genel Direktörlüğü ile müşterek olarak tertip edilecek programlara göre jimnastik, eskrim, güreş, yürüyüş, salon oyunları ve millî rakslar gibi beden terbiyesi hareketleri yaptırılabilirdi. Beden terbiyesi kışlada Millî Müdafaa Vekâleti, ceza evlerinde Adliye Vekâleti, okullarda Maarif Vekâletince tanzim ve takip edilirdi²²².

Devlet, okullarda ve okul dışında izcilik, keşşafılık, boyskavnitlik veya diğer herhangi nam ve unvan altında izcilik teşkilatı vücuda getirmeyi teşvik ediyordu²²³.

Aynı zamanda cumhuriyete olan inancın, güvenin ve heyecanın pekiştiricileri olarak tören, bayram ve kutlamalara önem veriliyor, kız ve erkek öğrencilerin jimnastik faaliyetleri, gösterileri, oyunları bu tören ve bayramları süslüyordu²²⁴. Ayrıca beden terbiyesi ve jimnastiğin kızları, kadınları

²²¹ “Beden Terbiyesi Kanunu”, **Düstur, Üçüncü Tertip**, C19, Ankara, Başvekâlet Devlet Matbaası, 1956, s.786-787.

²²² “Beden Terbiyesi Kanunu”, **Düstur, Üçüncü Tertip**, C19, s.788-789.

²²³ **TBMM Zabıt Ceridesi**, C4, 74. İnikat 12 Mayıs 1928 C1, s.96.

²²⁴ Konuyla ilgili örnekler için bkz. “Dünya Spor Hareketlerine Bir Nazar”, **Cumhuriyet**, 11 Mayıs 1340/8 Şevval 1342, (Pazar), s.4.; “Olimpiyatlara Gidecek Futbolcularımız”, **Cumhuriyet**, 7 Mayıs 1340/4 Şevval 1342, (Çarşamba), s.1.; “İlk Cumhuriyet Bayramı Pek Şetavet İçinde Geçti”, **Cumhuriyet**, 7 Mayıs 1340/4 Şevval 1342, (Çarşamba), s.3.; “Spor Sütunu Paris’e gidecek futbolcularımız hayli terakki etmişlerdir” **Cumhuriyet**, 8 Mayıs 1924/ 5 Şevval 1342, (Perşembe), s. 4.; “Milli Takımımız Nasıl Oynadı?” **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1340/, 24 Şevval 1342, s.5.; “Mektepliler İdman Bayramı”, **Cumhuriyet**, 31 Mayıs 1340, (Cumartesi), s. 2.

güzelleştiren vasıtalarından biri olduğu, bizde bedenî terbiyenin çok ihmalinin kızlarımızın çoğunu vücutça sakat yaptığı anlatılıyordu²²⁵.

²²⁵“Kadın Sütunu Kadınlarca Bilinmesi Faideli Hakikatler”, **Cumhuriyet**, 7 Mayıs 1340/4 Şevval 1342, (Çarşamba), s.5.

SONUÇ

Vatandaşlık/yurttaşlık, modern anlamda ulus devletle birlikte doğmuş, demokratik pratiğin merkezinde yer alan insanların hukukî ve siyasî olarak eşit muamele görmek durumunda oldukları fikrine dayalı bir kavramdır. Kavram, devletle birey arasındaki ilişkiyi sağlayan resmî/hukukî bağ olarak da tanımlanmaktadır. Kişiler vatandaş kimlikleri aracılığı ile, mensubu oldukları ulusların haklarından faydalanır, görevlerini üstlenirler. Vatandaşlık/yurttaşlık kavramına ait görevler, uluslaşmaya da hizmet eden görevlerdir. Yurttaşlık ilkesi üzerine kurulan birliğin, sosyo-kültürel hayatta huzur, insanlar arasında paylaşım, bütünleşme ve uzlaşma sağladığı düşünülmektedir. Kişilerin kendi iradelerine bağlı olmadan ya da olarak kazandığı vatandaşlık kavramıyla ilgili son yıllarda nitelik ve niceliksel değişiklikler yaşanmakta, değişikliklere yönelik talepler devam etmekte ve bu durum sosyal bilimlerin pek çok alanından bilim adamını meşgul etmektedir.

Vatandaşlık kuramı açısından, Türk vatandaşlığının izleri Osmanlı modernleşmesinden itibaren önce Tanzimat ve Islahat Fermanlarında, ardından da ilk Osmanlı Tabiiyet Kanunnâmesinde aranabilir. Bu metinlere göre, irade sahibi padişah, tebaasının tamamını din ve ırk fark etmeksizin eşit sayarken, vatandaşlarını liyakatî çerçevesinde değerlendirecekti. Osmanlı tebaası, padişah iradesi dâhilinde uyruk değiştirebilirdi. Keyfi şekilde uyruk değiştirerek, Osmanlı sınırlarında bulunması hâlinde sınır dışına çıkarılırdı. Bu fermanlar ve kanun tek taraflı bir iradeyi “irade-i seniyye” gösterse de, padişahın tebaasını tanımlaması, tebaasına verdiği hakları ve tebaa olmanın sınırlarını belirlemesi açısından önemlidir.

Osmanlı tebaasının hakları ve vazifeleri ile Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı/yurttaşına dönüşmesi uzun ve sıkıntılı bir sürecin sonucunda olmuştur. Osmanlı sınırlarının değişimi, toprakların işgali ve yitirilişi ile topraklarını koruma ve hakkını savunma endişesi taşıyan Anadolu’daki Müslüman/Müslüman-Türk nüfus önce işgal güçlerine karşı bölgesel sonra da ülke genelinde çözüm arayışına girişmişti. Atatürk ve Millî Mücadele’nin

kurucu kadrosunun önderliğinde sağlanan bütünleşme ile yapılan kongreler, mitingler, millî iradeyi temsil eden yayınlar aracılığı ile vatan, millet, sadakat duygu ve şuuru yaratılmaya çalışılmıştı. Bu davranış ve düşüncelere olumlu karşılık bulunmakla birlikte, olumsuzlukların (fırarîler, muhalifler gibi) engellenmesi için TBMM'nin açılışının ardından “kanunlar” çıkarılarak insanlar vatan ve millet görevlerine zorlanmıştı.

Vatan hizmetine “zorlanışın” iradî ve gönüllü bir hâle dönüşmesi ile kazanılan Millî Mücadele'den sonra yeni kurulacak devletin vatandaş ve Türk kimliğini belirleyecek en önemli adımı Lozan Antlaşması olmuştur. Lozan Antlaşması “Tabiiyet” başlığı ile, Osmanlı sınırlarının değişimi üzerine kişilere kendi iradeleri ile kendi geleceklerini arama, değişen sınırlara göre istedikleri ülkelerde yaşama hakkını ya da yeni kurulacak Türkiye Cumhuriyeti sınırlarına sığınma hakkını vermiştir. Antlaşma “Mübadele” başlığı ile Millî Mücadele'de en çok sıkıntı yaratan Rum unsurunun Anadolu sınırlarından gönderilmesi, Yunanistan'daki Müslüman unsurun Anadolu'ya kabul edilmesini sağlayacak bir “Mübadele Komisyonu” kurulmasını karara bağlamıştır. Her büyük antlaşmadan sonra olduğu üzere Lozan'da da bir af çıkarılması kabul edilmiş, ancak Osmanlı sınırlarındaki mücadelelere katılmayarak kaçan, düşmanla işbirliği yapan ve Millî Mücadele'ye muhalif olan 150 kişilik bir liste bu affın kapsamı dışında bırakılmıştır. Bu yüz elli kişilik listenin belirlenmesindeki en önemli kriteri “sadakat” olmuştur. Osmanlı harplerine ve/veya Millî Mücadeleye katılma, yeni rejime ve yapıya muhalefet etmeme, çıkarılan kanun ve emirlere uyma ise sadakatin tanımını oluşturmıştır. Bu yöndeki sadakatsizlikler, vatandaşlıktan çıkarılmanın ya da devlet tarafından “ötelenmenin” sebebi olmuştur.

Lozan Antlaşması, Müslüman unsuru esas alarak yeni bir millet tanımlı yapmıştır. Lozan'da Türk milletini tanımlayan en önemli unsur dindir. Gayrimüslimler, bu sebeple azınlık sayılmış ve azınlıklara bir takım ayrıcalıklar tanınmıştır. Ancak ilerleyen zamanlarda ayrıcalıksız, kültür ve dil birliği idealine sahip homojen toplum “millet” olma arzusunun Müslüman Türk halkı tarafından dillendirilişi, gayrimüslimlerin Lozan'da kendilerine tanınan bazı haklardan feragat etmelerine sebep olmuştur.

1923 ve sonrasında artık, 1921 Anayasası'ndaki yerinden yönetime eğilim sona erecek; Amasya Protokollerinin birincisinde Atatürk'ün tanımı ile bozguncu propagandaların önüne geçilmesi için yer alan "Kürtlerin ırkî ve sosyal mânâda gelişmelerinin serbest olacağı" gibi vaatler, üniter ulus devlet yapılanması çerçevesinde Türk kimliğine teslim olacaktır. Nitekim bu durum, diğer etnik kimliklerin hâkim kültüre teslim edilişi ve uluslaşma süreci açısından değerlendirildiğinde, Ulus devlet teorisine ters düşmemektedir.

Bu çerçevede, yeni Cumhuriyetin vatandaş tanımını belirleyen en önemli metin 1924 Anayasası'dır. 1924 Anayasası'nın 88. maddesinde, "Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın Türk ıtlak olunur" denilmektedir. Devlet bu tanımlama ile vatandaşlarının tamamını hukukî olarak eşit kılarken, Türk vatandaşı sıfatını taşıyan herkesi de "Türk" saymıştır. Türk vatandaşı sıfatını taşıyan etnik anlamda Kürt, Türk, Çerkez, Boşnak gibi gruplar Türklükle problemlili görülmemiştir. Devletin temel kaygısı, Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasî sınırları içerisinde (vatan sınırlarında) kültürce birbirine benzeyen, Türkçe konuşan, sadakatli bireyler yaratılmasıdır. Bunun için fikrî ve fizikî olarak yeni bir Türk vatandaşı inşa sürecine girilmiştir. Öyle ki vatandaşlık haklarından eşit seviyede yararlanmak "yeniden Türk ulusu/milleti inşası" na da hizmet edecektir.

Türk vatandaşı için plânlanan zihnî dönüşümün gerçekleşmesi için ilk olarak kökleri Orta Asya'ya dayanan ve Anadolu'nun yüzyıllardır sahibi olan bir Türk ırkı ve atalarından bahseden yeni bir teori ve meşruiyet alanı geliştirilmiştir. Bu teoriye göre Türkler, Asya'dan Avrupa, Afrika ve Amerika'ya kadar yayılarak, pek çok medeniyetin hem kurucusu hem etkileyeni olmuşlardır. Anadolu'daki Hitit, Sümer, Eti gibi pek çok uygarlık da Türkler tarafından kurulmuştur. Yoğun eleştiriler de alan bu tez, dönemin şartları değerlendirildiğinde Anadolu'nun gerçek sahibinin Türkler olduğunu göstermek, Türkleri ezik, yorgun ve güçsüz bir millet konumundan medeniyetler kuran akıllı, çalışkan ve güçlü bir millet olma iddiasına taşımak için yazılmıştır. Bu dönemde ders programlarına dâhil edilen Medeni Bilgiler dersleri ile, eğitilmiş, adâbı muaşeretten haberdar, dünya ilim ve fennini yakalayabilen, ferdî, ailevî, vatanî görev ve sorumluluklarının bilincinde

çalışkan yurttaşlar yetiştirmek amaçlanıyordu. Bu dersleri, İnkılâp Tarihi dersleri tamamlıyor, İnkılâba inanmış Cumhuriyet yurttaşları yetiştirmek de bu dersin hedefleri arasında yer alıyordu.

Cumhuriyet, birbirinden farklı giyinen dışarıdan bakıldığında bir birlik arz etmeyen topluma, ahenkli ve “çağdaş” bir görüntü sağlamak istiyordu. Bu duruma tekke ve zaviyelerin kapatılması ve bazı kıyafetlerin günlük hayattaki kullanımının yasaklanması da eklenince yeni devletin “lâik” bir görüntü içerisinde birlik sağlama isteği ortaya çıkmaktadır. Bu birliği sağlayacak kıyafetleri eski Türk tarihinde aramanın ve buradan almanın zorluğundan Avrupa’ya bakılacaktı. Ancak burada kastedilen mukallitlik değildi. Bir takım adımlar atılırken Türk kültür, örf ve ahlâkından uzaklaşmamak ana prensip olmalıydı. Bu prensip, kadın ya da erkek herkesin giyimi için geçerliydi. Kadınlar da yeni Cumhuriyetin imkânlarından erkekler gibi yararlanacaklar, eğitim, seçme ve seçilme hakkına sahip olarak eşit vatandaşlar olacaklardı.

Türk toplumundaki sunî sınıf ve ayrılıkların yok edilmesi için her türlü unvan ve lâkaplar kaldırılmış, vatandaşların Türk milletinin bir ferdi olduğunu gösterecek öz Türkçe soyadlar kullanmaları zorunlu kılınmıştı. Türk kültürünün hâkim kılınabilmesi ve homojenleşmiş bir nüfus yoğunluğunun oluşması için Türk etnik kimliğinin ön plâna çıkarıldığı bir iskân politikası benimsenmişti.

Savaşın zayıf düşmüş, cılız görüntülü vatandaşların sıhhatli, çevik, düzgün görüntülü bedenlere kavuşturulması ve ülkenin karşılaşılabileceği yeni bir savaş ortamına hazır olmaları için beden terbiyesi ve jimnastik kanunları çıkarılmıştı. Bütün bunlar zihnen, şeklen, bedenlen yeni bir ulus ve vatandaş inşasının teorik ve pratikteki alt yapısıydı.

19. yüzyıl imparatorlukların yıkılışına ve ulus devletlerin doğuşuna sahne olmuştu. Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin doğuşu da değişen dünya dengesi ve şartlarından Türk milleti lehine kazanılabilinen bir zafer, olumlu bir neticeydi. Ancak bulunduğu coğrafya itibarıyla Osmanlı İmparatorluğu’ndan yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin doğuşu, çağdaşı imparatorluklardan doğan ulus devletlere göre daha sancılı ve zor bir süreç olmuştu. Bu sancılı süreçte yaşananlar, yeni Cumhuriyet’in

kuruluşundan itibaren atılan hemen her adımı ve alınan hemen her kararı etkilemişti. Bu sebepten Cumhuriyetin ilk yıllarında devlet kendini korumak, kendi kaynaklarını kendi başına kullanabilmek, yeniden bir Türk millet ve vatandaşı meydana getirebilmek için “katı” ve “yeniden yapılandırmacı” bir yönetim tarzı benimsemişti. Zihnen, şeklen, bedenen yeni Türk vatandaşı inşa projesi de bu “yeniden yapılandırmacı” anlayışın bir ürünüdür.

Cumhuriyetin 85. yılında, Türkiye Cumhuriyeti’nin vatandaşlık projesinin, ne kadar başarılı olduğu ya da başarılı olup olmadığı ilmî anlamda önemli bir tartışma konusu olmanın yanı sıra Cumhuriyetin gelişimi açısından cevabı hayli önemli bir meseledir. Cumhuriyet vatandaşlık konusunu daha başından itibaren kurgularken, bir yandan Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşı kimlik ve sıfatını kabul ederek taşıyan herkesi etnik ve dinî kimliğine göre ayırt etmeksizin anayasal olarak kendi güvencesi altına almış, diğer yandan homojen bir ulus oluşturabilmek için hâkim kimlik olan Türk kimliği, Türk kültürü ve ananesinin bütün vatandaşlarca kabulünü sağlamayı amaçlamıştır. Ulus devlet mantığı açısından ters ya da yanlış olduğu iddia edilemeyecek bu durumun kabulüne yönelik ilk yıllarda geliştirilen projeler, konjonktürel ve pragmatist bir görüntüye sahiptir.

Bu projeler, bugünkü neticeler dikkatle incelendiğinde toplumun büyük çoğunluğu tarafından kabul görmekle beraber, toplumun bir kısmı tarafından kabul edilip benimsenmemiştir. Homojen bir kimlik yaratma projesinin karşısında, daha Cumhuriyet’in ilk yıllarında başlayan ve 1980’den itibaren başka bir çehre ile gün yüzüne çıkan terör ya da “Kürt” problemi yer almıştır. Bu problemin temelinde kalkınma, ekonomik, sosyal meseleler ve dış müdahaleler mevcut olsa da, burada farklı bir etnik bilincin yer aldığı da muhakkaktır.

Bu kısmî başarısızlığın temelinde Cumhuriyetin maddî imkânsızlıkları ve projelerin takip edilmemesi de mevcuttur. 1935’te sözü edilen yatılı bölge okulları, sekiz yıllık temel eğitimle birlikte kısa süre önce hayata geçirilmiş ancak bu okulların amacına hizmet etmediği konusunda yoğun iddialar basında yer almıştır. Bilhassa terörün engellenmesi açısından sorunlu bölgelerin genel olarak iktisadî kalkınmışlığı çözümlenememiştir. Bu sorunlu

bölgelerde verilen eğitimle terör ile etnik kimlik farklılığının ayrı hususlar olduğu tam anlamıyla işlenememiştir. Genel halk kitlelerinden olmasa da terör, bölge halkından destek almıştır.

Türkiye’den, Avrupa Birliği’ne üyelik için aday ülke statüsünde olması sebebiyle Kopenhag Kriterleri ve Uyum Yasaları çerçevesinde “azınlıklara eğitim, kültürel ve sosyal haklarının verilmesi” istenilmektedir. Bu talep Türkiye için, Lozan Antlaşması’ndaki azınlık tanımı dışında yeni azınlıklar yaratmayı teşvik ederken, Türkiye’de “Kürt kimliği” üzerinden siyaset yapanları destekleyici bir zemin oluşturmaktadır. Bu durum ayrıca Klasik Sünnî öğretisi içerisinde yer almayan Müslümanların, farklı bir dinin mensubuymuş gibi gösterilmesine ve bunların bir kısmının Avrupa ile uyum yasalarına atıfta bulunarak kendilerine hak arayışına girmelerine de zemin hazırlamaktadır.

Türk vatandaşlığı üzerinden kurgulanan Türk kimliğine yönelik bu kabullenmeme durumu, Türkiye’yi yöneten üst düzey siyasetçiler tarafından da dillendirilmekte ve Türklük yerine, “Türkiyelilik” ifadesinin kullanılmasının daha uygun ve birleştirici olacağı savunulmaktadır.

Cumhuriyetin kadınlar için belirlediği şekli dönüşüm ve yaptırım, erkeklerin sarık, fes, şalvarı kadar keskin takibe uğramamakla birlikte, 1980 sonrası İslâmî düşünce yapısının tekrar ön plâna çıkışıyla toplumun özellikle orta ve alt kesimlerinde bir kabullenmeme durumu yaratmıştır. Cumhuriyet’in başı açık eğitimli kadın modeli talebi, kız ve kadınların başörtülü eğitim almak ve kamuda çalışmak talepleri ile karşı karşıya kalmıştır. Kamusal tartışmalarının gündemden düşmemesine sebep olan konu, toplumda kamplaşmalara da sebep olmaktadır. Tartışmanın taraflarından biri başörtüsünün çağdaşlık ve Cumhuriyet ilkeleri ile ilgisi olmadığını inançla ilgili bir durum olduğunu savunurken, taraflardan diğeri başörtüsü takmanın Cumhuriyete ve Atatürk inkılaplarına muhalefet olduğunu savunmaktadır.

Vatandaşlar arasındaki ayrıcalıkların yok edilmesi için “Lâkap ve Unvanlar” Kanunla Kaldırılmış olsa da özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu’daki ağalık sistemi ve feodal yapının yok edilmesi sağlanamamıştır. Demokrasinin, bireylerin fikir ve vicdan hürriyetini kullanmalarında bir araç

olduğu düşünülecek olursa Türkiye’de bu durumun gerçek anlamda gerçekleşemediği kişilerin ferdî haklarının ağa ve aşiretlerin elinde malzeme olduğu görülecektir.

Cumhuriyetin vatandaşlık/yurttaşlık bağlamındaki eşitlik prensibinin gayrimüslim vatandaşlar üzerinde gerçekleşemediği hususu da bugün gündemi meşgul eden bir durumdur. Gayrimüslimlerin ya da azınlıkların entelektüelleri yaşanan bazı kötü olaylara da atıfta bulunarak, kendilerine hem Müslüman halk tarafından hem de resmî idare tarafından hâlâ güven duyulmadığını, hâlâ Millî Mücadele’nin psikolojisi içerisinde hareket edildiğini ifade etmektedirler. Cumhuriyetin ilk yıllarında vurgulanan lâiklik, “sadakat” ve Türkçe’nin kullanımının hakların eşit kullanımını sağlamadığını düşünmektedirler ve “gerçek vatandaşlar olmak” istediklerini açıklamaktadırlar. Bu psikolojik okumanın gerçeklik payı olmakla birlikte, aynı kişilerin; “Kimse kendi din veya milliyetinin yaşadığı topraklara içten bir sempati ve sadakat beslemekle suçlanamaz” ifadesinin samimî bir ifade olmakla birlikte bir çelişki barındırıp barındırmadığı da tartışma konusudur.

Entelektüel ve akademik ortamların, çok kültürlü yapıların ve daha rahat uygulamaların söz konusu olduğu yeni vatandaşlık algılamalarının meselelere çözüm olabileceği yönündeki “çağdaş” argümanlarına karşı, dün Osmanlı İmparatorluğundaki çok etnili, çok dinli yapılanmanın da devletin dağılmasına çözüm olamadığı, aksine çözülmeyi kolaylaştırdığı argümanı ileri sürülebilir. Bu noktada baskıcı bir devlet yapılanmasının tasvip edilmesi mümkün olmamakla birlikte özgürlük ve taleplerde sınırın ne olacağının da göz ardı edilmemesi gerekir. Ancak devletin imkânlarından eşit yurttaşlık hakları çerçevesinde faydalanılmasından hareketle, üniter yapıya tehdit oluşturmayacak yöndeki taleplerin kamuoyu tarafından dünya konjonktürü ile mukayese edilerek değerlendirilmesinin daha sağlıklı olacağı bir gerçektir.

Tezde Cumhuriyetin ilk yıllarındaki vatandaşlık projesi ve temel ilkeleri incelenmeye çalışılmıştır. Ancak Atatürk sonrası dönem için teori ve uygulamadaki varsa farklılıklar, eksiklikler, halkın uygulamalara yönelik tepkileri ayrı bir doktora çalışması olacak nitelikte geniş bir konudur. Türkiye’de “İkinci Cumhuriyetçiler” denilen kesim ya da muhalif bakış açısı bu

konuda popöler çalışmalar yapmaktadır. Ancak dönemin basını, hatıratlar ve arşiv belgelerinden yapılacak ilmî araştırmalar, konunun daha sağlıklı şekilde ortaya konulmasını sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

ARŞİV BELGELERİ

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

1.1. OSMANLI ARŞİVLERİ DAİRE BAŞKANLIĞI

BOA, YEE

BOA İ.HR.

BOA DH.EUM.

BOA DH. MB.HPS.

BOA DH.MB. HPS.M.

BOA DH.MUİ.

1.2. CUMHURİYET ARŞİVLERİ DAİRE BAŞKANLIĞI

BCA BKK.

SÜRELİ YAYINLAR

Düstur

TBMM Gizli Celse Zabıtları

TBMM Zabıt Ceridesi

Hâkimiyet-i Milliyye

Cumhuriyet

MAKALELER

AKÇAM, Taner; “Türk Ulusal Kimliği Üzerine Bazı Tezler”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Milliyetçilik**, Cilt 4, İstanbul, İletişim, 2003.

AKIN, Yiğit; “Ana Hatları İle Cumhuriyet Döneminde Beden Terbiyesi ve Spor Politikaları”, **Toplum ve Bilim**, S:103, 2005, s.57-58.

AKMAN, Ayhan; “Milliyetçilik Kuramında Etnik/Sivil Milliyetçilik Karşılığı”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Milliyetçilik**, Cilt 4, İstanbul, İletişim, 2003.

AKŞİN, Sina, “Amasya Toplantısı ve Amasya Kararlarının Mahiyeti”, **Millî Mücadele’de Amasya I. Sempozyumu**, Amasya, 1986,s.

AKTAR, Cengiz; “Osmanlı Kozmopolitizminden Avrupa Kozmopolitizmine Giden Yolda Ulus Parantezi”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Milliyetçilik**, Cilt 4, İstanbul, İletişim, 2003.

AKTÜRK, Şener; “Türk Siyasetinde Etnik Hareketler 1920-2007”, **Doğu Batı**, Yıl: 11, S: 44, Şubat, Mart, Nisan, 2008, s.43-74.

ARAT, Yeşim; “Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet ve Vatandaşlık” , Ed. Artun Ünsal, **75 Yılda Tebaa’dan Yurttaş’a Doğru**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1998, s.67-76.

ARSAVA, Füsün; “Kurucu Antlaşmaların Avrupa Birliği Anayasasına Dönüşmesi”, **ATAUM Bülten**, 2002, Y:2, S:2, 2-3.

ARSAVA, Füsün; “Hangi Avrupa İçin Ne Kadar Esneklik?”, **ATAUM Avrupa Çalışmaları Dergisi**, C:1, S:1, 33-44.

AYATA, Ayşe; “Türkiye’de Kimlik Politikalarının Doğuşu”, Ed. Artun Ünsal, **75 Yılda Tebaa’dan Yurttaş’a Doğru**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1998, s.159-168.

AYATA, Sencer; “Himayecilik, Parti ve Devlet: Türkiye’de İslâm’ın Siyasallaşması”, Ed. Artun Ünsal. **75 Yılda Tebaa’dan Yurttaş’a Doğru**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları 1998, s.241-255.

AYBAY, Rona; “Teba-i Osmani’den ‘T.C. Yurttaş’ına Geçişin Neresindeyiz?” Ed. Artun Ünsal, **75 Yılda Tebaa’dan Yurttaş’a Doğru**, İstanbul,Tarih Vakfı Yayınları, 1998,s.35-42.

BALTACIOĞLU, Ali Y.; “ Darülfünundan Üniversiteye (II) 1933 Üniversite Reformu”, **Toplumsal Tarih**, 176, Ağustos 2008, s.40-47.

BATUM, Süheyl; “Devlet Toplum İlişkileri Çerçevesinde Cumhuriyet Dönemi Anayasaları”, Ed. Artun Ünsal, **75 Yılda Tebaa’dan Yurttaş’a Doğru**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları ,1998, s.101-115.

BİLGİN, Nuri; “Cumhuriyet Fikri ve Yurttaş Kimliği”, Ed. Artun Ünsal, **75 Yılda Tebaa’dan Yurttaş’a Doğru**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları,1998, s.139-150.

BİLGİN, Nuri. “Çok Kimliklilik ve Cumhuriyetin Yurttaşlığı”, **Türkiye Günlüğü Millet, Milliyetçilik, Millî Kimlik ve Devlet Seçme Yazılar**, Ankara, 2003.

BİLGİN, Vedat; “Tarih-Toplum ve Kimlik”, **Sınırlar Zorlanırken Türk Kimliği 2023**, 15 Ocak 2006, Sayı: 57, s.20-24.

BİLSEL, Cemil “Tanzimat’ın Harici Siyaseti”, **Tanzimat**, Cilt 2, İstanbul, 1999, s.661-701.

BOSTANCI, Naci; “Etnisite Modernizm ve Milliyetçilik”, **Türkiye Günlüğü Millet, Milliyetçilik, Millî Kimlik ve Devlet Seçme Yazılar**, Ankara, 2003.

BUĞRA, Ayşe; “AKP Döneminde Sosyal Politika ve Vatandaşlık”, **Toplum ve Bilim**, S:108, 2007, s.143-166.

ÇAĞAPTAY, Soner; “Kim Türk Kim Vatandaş Erken Cumhuriyet Dönemi Vatandaşlık Rejimi”, Çev. Pemra HAZBAY, **Toplum ve Bilim**, İstanbul, Birikim, 2003, s.166-185.

ÇEÇEN, Anıl; “Kimlik Tartışması Devlet Tartışmasıdır”, **Sınırlar Zorlanırken Türk Kimliği, 2023**, 15 Ocak 2006,s.32-36.

ÇELEBİ, Aykut; “Atlantiğin İki Yakası Arasında Yeni Dönem: Mesafeli Bir Nesnellik”, **Toplum ve Bilim**, 2005, S:103, 185-218.

DAVISON, Roderic H.; “Ottoman Diplomacy at the Congress of Paris (1856) and Question of Reforms”, **VII.TTK Kongresi 25-29 Eylül 1970**, Ankara, TTK, 1973,s.583-

ERCAN, Yavuz; “Osmanlı Devleti’nde Müslüman Olmayan Topluluklar” (Millet Sistemi), **Osmanlı**, Cilt 4, Ankara, 1999, 197-207.

EROĞLU, Hamza; “Amasya Tamimi’nin Hukukî ve Siyasî Önemi”, **VII. Türk Tarih Kongresi**, Cilt II, Ankara, 1973, s.

ERYILMAZ, Bilâl; Osmanlı Devleti’nde Farklılıklara ve Hoşgörüye Kavramsal Bir Yaklaşım” **Osmanlıdan Günümüze Ermeni Sorunu**, Ankara, Kolektif Yeni Türkiye Yayınları, 2001.

EYÜPOĞLU, Ercan; “ ‘Dar Zamanlar’ Cumhuriyeti’nde “Ölmeye Yatmak”, Ed. Artun Ünsal, **75 Yılda Tebaa’dan Yurttaş’a Doğru**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1998,s.49-66.

GÜVENÇ, Bozkurt; “Cumhuriyet ve Kimlik: Konu, Sorun, Kapsam ve Bağlam”, Ed. Artun Ünsal, **75 Yılda Tebaa’dan Yurttaş’a Doğru**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları 1998, s.117-126.

- HEPER, Metin; "Türkiye'de Unutulan Halk ve Birey", Ed. Artun ÜNSAL, **75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1998,s.43-48.
- HOWARD, Harry N.; "Paris, San Remo ve Sevr'de Türkiye'yi Yok Etme Plânları I", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Çev. Müge Yılmaz, Ağustos, 1970, Sayı:35, s.34-45.
- HOWARD, Harry N.; "Paris-San Remo ve Sevr'de Türkiye'yi Yok Etme Plânları II", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Çev. Müge Yılmaz, 1970, Sayı:36.,s.20-25.
- İÇDUYGU, Ahmet- KEYMAN, E. Fuat; "Globalleşme, Anayasallık ve Türkiye'de Vatandaşlık Tartışması, **Doğu Batı "Kamusal Alan"**, Yıl:2, S:5, Kasım, Aralık, Ocak 1998-9, s.157-170.
- İLKKARACAN, İpek. – İLKKARACAN, Pınar; "Kuldan Yurttaş: Kadınlar Neresinde?" Ed. Artun Ünsal, **75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru**, İstanbul, 1998, s.77-90.
- İNALCIK, Halil; "Osmanlı Toplum Yapısının Evrimi", Çev. Mehmet Özden-Fahri Unan, **Türkiye Günlüğü**, Yaz, 1990, s.31-41.
- İNAN, Afet; "Türkiye Tarihi ve Antropolojisi Üzerine", **Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi** Cilt VII, Sayı 1'den ayrı basım, Ankara, TTK, 1949, s.203-235.
- İNAN, Afet; "Atatürk'ün Vatandaşlık Hak ve Vazifeleri Üzerindeki Düşünceler", **Atatürk Konferansları I**, TTK Yıllık Konferansları, TTK, Ankara, 1964.
- İNALCIK, Halil; "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu", **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, İstanbul, Eren Yay.,1996, s.
- KADIOĞLU, Ayşe; "Milletini Arayan Devlet: Türk Milliyetçiliğinin Açmazları", Ed. Artun Ünsal, **75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru**,İstanbul, 1998, s.201-211.
- KALAYCI, Hüseyin; "Etnisite ve Ulus Karşılaştırması", **Doğu Batı**, Yıl: 11, S: 44, Şubat, Mart, Nisan, 2008, s.91-130.

- KALAYCIOĞLU, Ersin; “Türkiye’de Siyasal Katılma ve Değişim”, Ed. Artun Ünsal, **75 Yılda Tebaa’dan Yurttaş’a Doğru**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1998, s.233-240.
- KEYMAN, Fuat-İÇDUYGU Ahmet; “Türk Modernleşmesi ve Ulusal Kimlik Sorunu: Anayasal Vatandaşlık ve Demokratik Açılım Olasılığı”, Ed. Artun ÜNSAL, **75 Yılda Tebaa’dan Yurttaş’a Doğru**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1998, 169-180.
- KÖYMEN, Altay; **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, 3. Baskı, Ankara, TTK, 1998.
- KURAN, Ercüment; “Millî Mücadele’de Amasya Tamimi’nin Önemi”, **Millî Mücadele’de Amasya I. Sempozyumu**, Amasya, 1986,s.
- KURUBAŞ, Erol; “Etnik Sorunlar: Ulus-Devlet ve Etnik Gruplar Arasındaki Varoluşsal İlişki”, **Doğu Batı “Etnisite”**, Yıl: 11, S:44, Şubat-Mart-Nisan 2008, s.11-41.
- KÜÇÜK, Cevdet; “Osmanlılarda Millet sistemi ve Tanzimat”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 4, İstanbul, İletişim, 1985, s.
- KÜÇÜK, Cevdet; “Osmanlı Devletinde Millet Sistemi”, **Osmanlı**, Cilt 4, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999. s.
- MARDİN, Şerif; ”Tanzimat’tan Sonra Aşırı Batılılaşma”, **Türk Modernleşmesi Makaleler 4**, İstanbul, İletişim, 1994, s.
- MARDİN, Şerif; Türkiye’de Modernleşmenin Erken Bir Safhası Üzerine Bazı Notlar”, **Türk Modernleşmesi Makaleler 4**, Çev. Gökhan Çetinsaya, İstanbul, İletişim, 1994, s.
- MARSHALL T.H.; “Yurttaşlık Ve Sosyal Sınıf”, **Sosyal Politika Yazıları**, Der. Ayşe Buğra-Çağlar Keyder, Çev. Burcu Yakut Çakar vd., İstanbul, İletişim, 2006.
- OCAK, Ahmet Yaşar; “Din ve Düşünce Hayatı”, **Osmanlı Medeniyeti Tarihi**, Ed. Ekmelettin İhsanoğlu, Cilt 1, İstanbul,1999,s.
- OLCAY, Osman; (Çev.); “Adım Adım Sevr Antlaşması’na “Birinci Londra Konferansı Hazırlık Toplantıları VI” (12 Şubat –10 Mart 1920), **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Haziran 2002, Sayı: 65, s.21-29.

ORTAYLI, İlber; “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 4, İstanbul, İletişim, 1985,s.996-1001.

ÖĞÜN, Süleyman Seyfi; “Türk Milliyetçiliğinde Hâkim Millet Kodunun Dönüşümü”, **Türkiye Günlüğü, Millet, Milliyetçilik, Millî Kimlik Ve Devlet Seçme Yazılar**, Ankara, 2003.

ÖNDER, Ali Tayyar; “Türkiyelilik Çokkültürlülük”, **Sınırlar Zorlanırken Türk Kimliği, 2023**, 15 Ocak 2006, 15 Ocak 2006, Sayı:57, s.42-56.

ÖZ, Esat; “Sevr ve Soykırım Tartışmalarında Stratejik ve İdeolojik Boyut”, **Sınırlar Zorlanırken Türk Kimliği, 2023**, 15 Ocak 2006, s.58-71.

ÖZBUDUN, Ergun; “Millî Mücadele Ve Cumhuriyet’in Resmî Belgelerinde Yurttaşlık Ve Kimlik Sorunu”, Ed. Artun Ünsal, **75 Yılda Tebaa’dan Yurttaş’a Doğru**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1998, s.151-158.

RİGO,E.; “Citizenship at Europe’s Borders: Some Reflections on The Post-colonial Condition of Europe in the Context of EU Enlargement”, **Citizenship Studies**, Vol:9, 1, 3-22, February 2005.

SAĞLAM, Fazıl; “Cumhuriyet Döneminde İnsan Hakları” Ed. Artun Ünsal, **75 Yılda Tebaa’dan Yurttaş’a Doğru**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1998, s.91-100.

SARINAY, Yusuf; “Yüzelliliklerden Gümülcineli İsmail Hakkı Bey’in Faaliyetleri”, **Abdurrahman Çaycı’ya Armağan**, Ankara, 1995, s. 386-388.

SOMEL, Selçuk Akşin; “Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce**, Cilt 1, İstanbul, 2001.

SUNAR, İlkay; “Türkiye’de Demokrasi Ve Sorunları”, Ed. Artun Ünsal, **75 Yılda Tebaa’dan Yurttaş’a Doğru**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1998, 227-232.

TAŞKIRAN, Cemalettin; “Son Zamanlardaki Kimlik Tartışmaları”, **Sınırlar Zorlanırken Türk Kimliği, 2023**, 15 Ocak 2006, s.26-30.

TİMUR, Taner; “Türkiye’de Kimlik, Politika ve Gerçekçilik: Tarihi Bir Panorama” Ed. Artun Ünsal, **75 Yılda Tebaa’dan Yurttaş’a Doğru**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1998, s.127-138.

TÜRKDOĞAN, Orhan; “Türk Toplumunda Kültürel Kimlik”, **Sınırlar Zorlanırken Türk Kimliği, 2023**, 15 Ocak 2006, s.4-11.

UĞUR, Aydın; “Batı’da ve Türkiye’de Sivil Toplum: Kavram ve Olgunun Gelişim Serüveni”, Ed. Artun Ünsal, **75 Yılda Tebaa’dan Yurttaş’a Doğru**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1998, s.213-226.

UNAT, Faik Reşit; “Amasya Protokolleri”, **Tarih Vesikaları**, Cilt I, Mart 1961, Yıl 3, Sayı: 18, s.

ÜLMAN, Haluk; “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Dış Politika ve Doğu Sorunu”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 1, İstanbul, İletişim, 1985, s.

ÜNSAL , Artun; “Yurttaşlık Zor Zanaat”, Ed. Artun Ünsal, **75 Yılda Tebaa’dan Yurttaş’a Doğru**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1998, 1-36.

ÜNSAL, Artun. “Yurttaşlık Anlayışının Gelişimi”, Ed. Artun Ünsal, **75 Yılda Tebaa’dan Yurttaş’a Doğru**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1998, s.4-11.

ÜNSAL, Artun; “Kayıp Kimliğin Peşinde Türkiye”, Ed. Artun Ünsal, **75 Yılda Tebaa’dan Yurttaş’a Doğru**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1998, s.181-200.

YALÇIN, E. Semih; “82.Yılında Cumhuriyetin Kaygıları”, **Müzakere Çerçeve Belgesinde Gizlenen Gerçekler, 2023**, 15 Ekim 2005, Sayı: 54, s.48-53.

YALÇIN, E. Semih; “Lozan Barış Antlaşması’nda Azınlıklar Meselesi”, **Geleceğimize Döşenen Mayınlar Pontus ve Süryani Soykırım Yalanları, 2023**, 15 Ağustos 2006, Sayı:64, s.24-33.

YARDIMCI, Sibel- ASLAN, Şükrü; “1930’ların Biyopolitik Paradigması: Dil, Etnisite, İskan ve Ulusun İnşası”, **Doğu Batı**, Yıl: 11, S: 44, Şubat, Mart, Nisan, 2008, s. 131-149.

YENİÇERİ, Özcan; “Türkiye’de Kimlik Tartışmalarının Arka Planı ve Hasarlı Aydın Sorunu”, **Sınırlar Zorlanırken Türk Kimliği, 2023**, 15 Ocak 2006, s.12-19.

KİTAPLAR

- ADIVAR, Halide Edip; **Türk'ün Ateşle İmtihanı**, İstanbul, 1998.
- AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali; **Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği**, Ankara, İmge, 2006.
- AGHATABAY, Cahide Zengin; **Mübadeledenin Mazlum Misafirleri Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930**, İstanbul, Bengi, 2007.
- AKÇURA, Yusuf; **Üç Tarz-ı Siyaset**, Ankara, 1998.
- AKDOĞAN, Can; **Milli Mücadele Dönemi'nde Ankara Basını: (30 Ekim 1918-21 Şubat 1921)**, Ankara, 1997.
- AKŞİN, Sina; **100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İstanbul, Gerçek Yayınları, 1980.
- ANDERSON Benedict; **Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, İstanbul, Metis, 1995.
- ANDREWS, P. A; **Türkiye'de Etnik Gruplar**, İstanbul, 1992.
- ANZERLİOĞLU, Yonca; **Karamanlı Ortodoks Türkler**, Ankara, Phoneix, 2006.
- ARI, Kemal; **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.
- ARIĞ, Ayten Sezer; **Atatürk Türkiye'sinde Kılık Kıyafette Çağdaşlaşma**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2007.
- ASLANAPA, Oktay (Haz.); **1933 Yılında İstanbul Üniversitesinde Başlayan İlk İnkılâp Tarihi Ders Notları**, Türk Dünyası Vakfı, İstanbul, 1997.
- ATATÜRK, Mustafa Kemâl; **Yurttaş İçin Medeni Bilgiler**, Haz. Özer Ozankaya, İstanbul, Cem Yayınevi, 2001.
- ATATÜRK, Mustafa Kemâl; **Nutuk 1919-1927**, Haz. Zeynep Korkmaz, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2002.
- ATATÜRK, Mustafa Kemâl; **Medenî Bilgiler (Yurttaşlık Bilgileri)**, İstanbul, Örgün Yayınevi, 2003.
- ATATÜRK, Mustafa Kemâl; **Nutuk**, Haz. E. Semih Yalçın, Ankara, Gazi Kitabevi, 2006.

- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (Bugünkü Dille)**, Ankara, ATAM, 2006.
- AYBARS, Ergün; **İstiklal Mahkemeleri**, Zeus Kitabevi, İzmir, Şubat 2006.
- AYBAY Rona; **Yurttaşlık (Vatandaşlık) Hukuku Ders Kitabı ve Temel Yasa Metinleri**, Ankara, AÜSBF, 1982.
- AYKAÇ, Mustafa; **Tüm Yönleriyle Türkiye AB İlişkileri**, İstanbul, Elif, 2002.
- BALİ, N. Rifat; **Musa'nın Evlatları Cumhuriyet'in Yurttaşları**, İstanbul, İletişim, 2003.
- BAYKAL, Bekir Sıtkı (Haz.); **Erzurum Kongresi İle İlgili Belgeler**, Ankara, 1969,
- BERKES, Niyazi; **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul, Bilgi Yayınları, 1973.
- BOZDOĞAN, Sibel; **Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Yayınları, İstanbul, 1998.
- BOZKURT, Mahmut Esat; **Atatürk İhtilali I-II**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2003.
- BOZKURT, Gülnihal; **Alman İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu**, Ankara, TTK Yay., 1996.
- CEBESÖY, Ali Fuat; **Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan'a**, Haz. Osman Selim KOCAHANOĞLU, Cilt 1, Temel Yayınları, İstanbul, 2002.
- CAYMAZ, Birol; **Türkiye'de Vatandaşlık Resmî İdeoloji ve Yansımaları**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.
- ÇELEBİ, Aykut; **Avrupa Halklarının Siyasal Birliği**, İstanbul, 2002, Metis.
- ÇOKER, Fahri; **Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu, Türk Parlamento Tarihi TBMM – IV. Dönem, I**, Ankara, TBMM Vakfı Yay., 1995.
- DAVISON, Roderic H.; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876**, Çev. Osman Akınhay, Cilt 1, Ankara, Papirüs, 1997.
- DAVISON, Roderic; "Osmanlı Diplomasisi ve Bıraktığı Miras", Ed. L. Carl Brown, **İmparatorluk Mirası Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası**, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, İletişim, 2000, s.
- DOĞAN, Vahit; **Türk Vatandaşlık Hukuku**, Ankara, Seçkin, 2004.

Dündar, Fuat; **Modern Türkiye'nin Şifresi İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)**, İstanbul, İletişim, 2008.

EKİNCİKLİ, Mustafa; **Türk Ortodoksları**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1998.

ERCAN, Yavuz; **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları**, Ankara, Turhan Kitabevi, 2001.

ERDENİR, F.H.B; **Avrupa Kimliği: Pan-Milliyetçilikten Post- Milliyetçiliğe**, Ankara, 2005, Ümit Yay.

ERIKSEN, H. T.; **Etnisite ve Milliyetçilik**, Çev. E. Uşaklı, İstanbul, Avesta, 2004.

EROĞLU, Hazma; **Türk İnkılâp Tarihi**, Ankara, Savaş Yay., 1990.

EROĞLU, Hamza; **Atatürk ve Milliyetçilik**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1992.

ERÖZDEN, Ozan; **Ulus Devlet**, Ankara, Dost Kitabevi, 1997.

ERSANLI, Büşra; **İktidar ve Tarih, Türkiye'de Resmi Tarih Tezi'nin Oluşumu (1929-1937)**, İstanbul, İletişim, 2003.

ERSOYLU, Halil; **Nutuk Üzerinde İncelemeler**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 1999.

ESENDEMİR, Şerif; **Türkiye'de Yurttaşlığın İnşasına İlişkin Tartışmaların Eleştirel Bir Değerlendirmesi**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2003.

ESENDEMİR, Şerif; **Türkiye'de ve Dünya'da Vatandaşlık Eski Sorular Yeni Arayışlar**, Ankara, Birleşik, 2008.

EVSİLE, Mehmet; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçlerinin Konular İndeksi**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1999.

FEYZİOĞLU, Turhan; **Atatürk ve Milliyetçilik**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1987.

GALANTİ, Avram; **Vatandaş Türkçe Konuş**, (Çev.) Ömer Türkoğlu, (Sunuş) Rıfat Bali, Ankara, Kebikeç Yayınları, 2000.

GELLNER, Ernest; **Milliyetçiliğe Bakmak**, Çev. Simten Çoşar v.d., İstanbul, İletişim, 1998.

- GELLNER, Ernest; **John Breuilly'nin Sunuşuyla Uluslar ve Ulusçuluk**, Çev. Büşra Ersanlı-Günay Göksu Özdoğan, İstanbul, Hil Yayın, 2008.
- GENÇ, Mehmet; **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul, Ötüken, 2000.
- GOLOĞLU, Mahmut; **Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)**, Ankara, Turhan Kitabevi, 1972.
- GÖKALP, Ziya; **Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976.
- GÖKALP, Ziya; **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul, Kum Saati, 2003.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyip; **Millî Mücadele Başlarken II**, Ankara, 1965.
- GÖKÇENAY, Şule; **Türkiye'de Ulus Devlet İnşası ve Gayr-i Müslim Azınlıklar: Bir Resmi Söylem Analizi**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2003.
- GÖZE, Ayferi; **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, İstanbul, Beta, 1995.
- GÖZÜBÜYÜK, A.Şeref; **Açıklamalı Türk Anayasaları, Anayasaların Yapılışları ve Özellikleri**, Ankara, Turhan, 2002.
- GÜNDÜZ Mustafa-Ferhan GÜNDÜZ; **Yurttaşlık Bilinci**, Ankara, Anı Yayıncılık, 2005.
- Haldun GÜLALP (Haz.), **Vatandaşlık ve Etnik Çatışma Ulus-Devletin Sorgulanması**, Çev. Ebru Kılıç, İstanbul, Metis, 2007.
- HAMİT-MUHSİN, **Türkiye Tarihi**, İstanbul, Devlet Matbaası, 1930.
- HEATER, Derek; **Yurttaşlığın Kısa Tarihi**, Çev. Meral Delikara, Üst, Ankara, İmge, 2007.
- HEYD, Uriel; **Türk Ulusçuluğunun Temelleri**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1979.
- HOBBS, Thomas; **Leviathan**, Çev. Semih Lim, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1992.
- HOBSBAWM, E. J.; **1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik**, Ayrıntı, İstanbul, 1993.
- İLKİN, S., **Türkiye ve Avrupa Birliği – Ulus Devletini Aşma Çabasındaki Avrupa'ya Türkiye'nin Yaklaşımı**, Ankara, 2000, Ümit Yay.

İNALCIK, Halil. **Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I**, Ankara, TTK Yay., 1995.

İNAN, Afet; **Vatandaş İçin Medeni Bilgiler**, İstanbul, Devlet Matbaası, 1931.

İNAN, Afet; **Türkiye Halkının Antropolojik Karakteri ve Türkiye Tarihi**, Ankara, TTK, 1947.

İNAN, Afet; **Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri**, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, 1964.

İNAN, Arı(Der.); İsmet PARMAKSIZOĞLU(Sad.), **Düşünceleriyle Atatürk**, 3.Baskı, Ankara, TTK, 1999.

İNÖNÜ, İsmet; **İsmet İnönü'nün Hatıraları Lozan Antlaşması I**, İstanbul, Yenigün Matbaası, 1998.

İNÖNÜ, İsmet; **İsmet İnönü'nün Hatıraları Lozan Antlaşması II**, İstanbul, Yenigün Matbaası, 1998.

JACKSON. P. J.; **Ulusal Azınlıklar ve Avrupa Ulus Devlet Sistemi**, İstanbul, 2001.

KAFESOĞLU, İbrahim; **Türk Millî Kültürü**, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1983.

KABACALI, Alpay (Haz.), **Talât Paşa'nın Anıları**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000.

KAFESOĞLU, İbrahim; "İslâmî Türk Devletlerinde Kültür ve Teşkilât", **Türk Dünyası El Kitabı**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1992.

KARAL, Enver Ziya; **Osmanlı Tarihi**, Cilt 5, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994.

KARABEKİR, Kâzım; **İstiklâl Harbimiz**, İstanbul, Yüce Yayınları, 1990.

KARACAKAYA, Recep; **Kronoloji ve Kaynakça**, İstanbul, Gökkuş, 2005.

KARAKAŞ., A; **Avrupa Topluluğu Hukuk Düzeni ve Ulus Devlet Egemenliği**, İstanbul, 1993.

KAYGUSUZ, Özlem; **Dış Politika ve Milli Mücadele Modern Türk Vatandaşlığının Kuruluşu**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) 2003.

KİLİ Suna-A.Şeref GÖZÜBÜYÜK, **Türk Anayasa Metinleri Sened-i İttifaktan Günümüze**, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2000.

KILINÇKAYA, M.Derviş vd.; **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2004.

KOCATÜRK Utkan (Haz.) , **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Ankara, Semih Ofset, 1999.

KOÇAK Cemil, **Umumî Müfettişlikler(1927-1952)**,İstanbul, İletişim, 2003.

KURT, Yılmaz (Haz.); **Koçi Bey Risalesi**, Ankara, Akçağ Yayınları,1994.

LANDAU, Jacob; **Pantürkizm**, Çev. Mesut Akın, Ankara, Turhan Kitabevi, 1995.

LANDAU, Jacob; **Bir Türk Yurtseveri Tekin Alp**, İstanbul, İletişim, 1998.

LECA, Jean; "Neden Söz Ediyoruz?", **Uluslar Ve Milliyetçilikler**, Haz. Jean Leca, Çev. Siren İdemen, İstanbul, Metis Yayınları,1998, s.11-17.

LEWIS, Bernard; **İslâm'ın Siyasal Dili**, Çev. Fatih Yaşar, Kayseri, Rey Yay.,1992.

LEWIS, Bernard; **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Metin Kırıtlı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları,1993.

LEVI, Avner; **Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler**, İstanbul, İletişim, 1992.

M TEVFİK BEY-SAMİH RIFAT BEY-AKÇURAOĞLU YUSUF BEY (Vd) (Haz.); **Tarih I Tarihten Evvelki Zamanlar ve Eski Zamanlar**, İstanbul, Devlet Matbaası, 1931.

MACAR, Elçin; **Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi**, İstanbul, İletişim, 2003.

MACHIAVELLI, Nicolló; **Prens(Hükümdar)**, Çev. Anita Tatlıer, Ankara, Doruk, 2006.

MAKSUDYAN, Nazan; **Türklüğü Ölçmek Bilimkurgusal Antropoloji ve Türk Milliyetçiliğinin Irkçı Çehresi 1925-1939**, İstanbul, Metis, 2003.

NEWMAN, M.; **Democracy, Sovereignty and European Union**, London, 1996, Hurst&Company.

NOMER Ergin; **Vatandaşlık Hukuku**, İstanbul, Filiz Kitabevi,1999.

- NUR, Rıza; **Hayat ve Hatıratım**, (Haz.) Abdurrahman Dilipak, Cilt 2, İstanbul, İşaret Yayınları, 1992.
- OKUTAN, M. Çağatay; **Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.
- ORAN, Baskın; **Atatürk Milliyetçiliği**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1988.
- ORBAY, Rauf ; **Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım**, Ed. Burak Fazıl Çabuk, İstanbul, Truva Yayınları, 2004.
- ORTAYLI, İlber; **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul, İletişim, 1995.
- OSMANOĞLU, Cihan; **Tanzimat Dönemi İtibarıyla Osmanlı Tabiiyyetinin (Vatandaşlığının) Gelişimi**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 2003.
- ÖGEL, Bahaeddin; **Türk Kültür Tarihine Giriş**, Cilt: I, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- ÖĞÜN, Süleyman Seyfi; **Mukayeseli Sosyal Teori ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik**, İstanbul, Alfa, 2000.
- ÖNEN, Nizam; **İki Turan Macaristan ve Türkiye’de Turancılık**, İstanbul, İletişim, 2005.
- ÖZ, Mehmet; **Osmanlıda “Çözülme” ve Gelenekçi Yorumcuları**, İstanbul, Dergah, 1997.
- ÖZEL, Ayla; **Türk Vatandaşlığının İrade Dışı Kaybı**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 1998.
- ÖZTÜRK, Saygı; **İsmet Paşa’nın Kürt Raporu**, İstanbul, Doğan Kitap, 2007.
- PEKER, Recep; **Cumhuriyet Halk Fırkasının Programının İzahı Mevzuu Üzerinde Konferans**, Hakimiyeti Milliye Matbaası, 1931.
- PEKER, Recep; **Vatandaş İçin Medeni Bilgiler II. Kitap**, İstanbul, Devlet Matbaası, 1933.
- PLATON (EFLATUN), **Devlet**, Çev. Sabahattin Eyüboğlu-M.Ali Cimcoz, 7.Baskı, İstanbul, 1992.
- ROUSSEAU, J.J.; **Toplum Sözleşmesi**, Çev. Apagut Erenulu, Ankara, Öteki, 1996.
- SAFA, Peyami; **Türk İnkılabına Bakışlar**, İstanbul, Ötüken, 1995.
- SANDER, Oral; **Anka’nın Yükselişi ve Düşüşü**, Ankara, İmge, 1993.
- SANDER, Oral; **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918’e**, Ankara, İmge, 1998.

SARINAY, Yusuf; **Atatürk'ün Millet Ve Milliyetçilik Anlayışı**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1990.

SARINAY, Yusuf; **Türk Milliyetçiliğinin Gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931**, İstanbul, Ötüken, 1994.

SCHNAPPER, Dominique; **Yurttaşlar Cemaati Modern Ulus Fikrine Dair**, Çev. Özlem OKUR, İstanbul, 1995.

SELEK, Sabahattin; **Millî Mücadele Ulusal Kurtuluş Savaşı**, Cilt 1, İstanbul, (Tarihsiz).

SKINBEKK Gunnar - Nils GILJE; **Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi**, Çev. Emrullah Akbaş-Şule Mutlu, Üniversite Kitabevi, 2004.

SMITH, D. Anthony; **Ulusların Etnik Kökeni**, Çev. Hülya Kendir-Sonay Bayramoğlu, Ankara, Dost, 2002.

SMITH, D. Anthony; **Küreselleşme Çağında Milliyetçilik**, Çev. Derya Kömürcü, Ankara, Everest Yayınları, Ocak, 2003.

SMITH, D. Anthony; **Milli Kimlik**, Çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul, İletişim, 2007.

SONYEL, Salahi R.; **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I Mondros Bırakışmasından Büyük Millet Meclisinin Açılışına Kadar**, Ankara, 1973.

SOYARIK, Nalan; **Devletin Vatandaşı, Vatandaşın Durumu: Türkiye'deki Vatandaşlaştırma Sürecinin Analizi**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2000.

SOYSAL, İsmail; **Türkiye'nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Siyasi Antlaşmaları**, Ankara, İş Bankası Yayınları, 1965.

SÜSLÜ, Azmi; **Kürtler ve Sosyal Gelişimleri**, Ankara, Tanmak Yayınları, 1993.

ŞİMSEK, Derya; **Milli Mücadele Döneminde Türk Basınında Lozan Barış Konferansı**, Ankara, 1998.

TANERİ, AYDIN; **Türk Kavramının Gelişmesi "Ne Mutlu Türküm Diyene"**, Ankara, Ocak Yayınları, 1993.

TANRIÖVER, Hamdullah Suphi; **Dağ Yolu**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1987.

Tanzimat, Cilt 1, İstanbul, 1999.

TAŞ, M.; **Avrupa’da Irkçılık**, Ankara, İmge, 1999.

TUNAYA, Tarık Zafer; **Türkiye’nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri I**, İstanbul, Yeni Gün Yayınları, 1999.

TUNAYA, Tarık Zafer; **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk**, 2.Baskı, İstanbul, Bilgi Yayınları, 2003.

TUNÇAY, Mete; **Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi**, İstanbul, Bilgi Yayınları, 2002.

TUNÇAY Mete; **Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi**, C2, Ankara, Teori, 1985.

TURAN, Osman; **Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti**, 7. Baskı, İstanbul, Boğaziçi Yay., 1998.

TURAN Refik (Vd.), **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2000.

TÜRK TARİHİ TETKİK CEMİYETİ (Haz.), **Orta Mektepler İçin Tarih III**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1933,

UZUNÇARŞILI, İ.Hakkı (Haz.); **Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Hatıratı**, İstanbul, Örgün Yayınları, 2003.

ÜÇER, İdil; **Otorite ve Tebaanın Bütünleşmesi: İmparatorluk Kültünün Kurumsallaşması ve Küçük Asya’daki İmparatorluk Kültü Mirasının Gelişmesi**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 1998.

ÜLKEN, Hilmi Ziya; **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İstanbul, Ülken Yayınları, 1998.

ÜSTEL, Füsün; **Yurttaşlık ve Demokrasi**, Ankara, 1999.

ÜSTEL, Füsün; **“Makbul Vatandaş”ın Peşinde II. Meşrutiyet’ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi**, İstanbul, İletişim, 2004.

YALÇIN, E. Semih; **Atatürk’ün Millî Dış Siyaseti**, Ankara, Berikan, 2000.

YALÇIN E.Semih-KOCA Salim; **Mustafa Kemâl Paşa’nın Anadolu’ya Geçışı**, Ankara, Berikan, 2005.

YALÇIN, E. Semih, **Mustafa Kemâl Atatürk Hayatı ve Eseri**, Ankara, Gazi Kitabevi, 2006.

YEĞEN, Mesut; **Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaş'a Cumhuriyet ve Kürtler**, İstanbul, İletişim, 2006.

YILDIZ, Ahmet; **Ne Mutlu Türküm Diyebilene: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları**, İstanbul, İletişim, 2004.

YILMAZ, Alpaslan; **Türk Vatandaşlığını Kaybının Sonuçları**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 1999.

YILMAZ, Aytekin; **Etnik Ayrımcılık, Türkiye, İngiltere, Fransa, İspanya** Ankara, Vadi Yayınları, 1994.

YÜZBAŞIOĞLU, Necmi; **Anayasa Hukukunun Temel Metinleri**, 4.Baskı, Beta, İstanbul, 2006.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

(Erişim)<http://ec.europa.eu/youreurope/nav/en/citizens/citizenship/citizenship/index.html?prin:1>. 15, Ocak, 2007.

(Erişim)http://europa.eu/scadplus/treaties/maastricht_en.htm:4-5. 15, Ocak, 2007.

(Erişim)-3,6-7. 93/96,90/364,90/365. (Olaylar C-456/02; C-200/02; C209/03 ve C-157/03)., 15, Ocak, 2007.

(Erişim)<http://www.jeanmonnetprogram.org/papers/97/97-04--03.html>:1. 15, Ocak, 2007.

(Erişim)<http://www.jenmonnetprogram.org/papers/97/97-04--3:1>). 15, Ocak, 2007.

(Erişim)<http://europa.eu/scadplus/leg/en/lvb/a12000.htm>:2-3. 15, Ocak, 2007.

(Erişim)http://europa.eu/scadplus/treaties/maastricht_en.htm:5,15, Ocak, 2007.

(Erişim)http://ec.europa.eu/justice_home/fsj/citizenship/movement/fsj_citizenship_movement:2., 15, Ocak, 2007.

(Erişim)http://farabi.selcuk.edu.tr/suzep/tarih/ders_notlari/guz_yariyili/bolum_21/bolum2.html, 06.04.2007., 15, Ocak, 2007.

(Erişim)<http://en.wikipedia.org/wiki/Citizenship>, 3, Mart, 2007.

(Erişim)<http://www.ait.hacettepe.edu.tr/akademik/arsiv/1933.htm>-32k, 13.04.2008, s.3-4., Yunus KOBAL, "1933 Üniversite Reformu'nun Atatürk'ün Kültür Politikasındaki Yeri",

(Erişim) <http://yenisafak.com.tr/roportaj/08.12.2008>, s.1-6. Rıfat Bali: Devlet azınlıklara hala güvenmiyor”

EKLER

TABİİYET-İ OSMANİYYE KANUNNÂMESİ

Madde 1- Vâlideyni veyahut yalnız vâlidî tabiiyet-i Devlet-i Aliyye'de bulunduğu hâlde tevellüt eden eşhâs Devlet-i Aliyye tebaasından maduttur.

Madde 2- Vâlideyni ecnebî olduğu hâlde Memâlik-i Şahanede mütevellit olan şahıs sinn-i rüşde vusûlû tarihinden bedee ile üç sene zarfında tâbiyyeti Devlet-i Aliyye'yi bihakk talep edebilir.

Madde 3- Sinn-i rüşde vâsıl olan bir ecnebî memâlik-i Osmaniyye'de alet-tevâli beş sene ikamet eylediği hâlde bizzat veya bilvâsıta Hariciye Nezaret-i Celilesi'ne bir istida takdimiyle tâbiyyeti Devlet-i Aliyye'yi istihsâl edebilir.

Madde 4- Saltanat-ı seniyye bend-i sâbıkda muharrer şerâiti îfâ etmiş olan ecnebîleri dahi müsaade-i istisnaiyeye şayeste gördüğü surette fevkalâde olarak tâbiyyetine kabul eder.

Madde 5- Tebaa-i saltanat-ı seniyyeden me'zûnen tâbiyet-i ecnebiyyeye giren eşhâs tebdil-i tâbiyet ettikleri tarihten itibaren ecnebî sıfatında tutulup haklarında ol vecihle muamele olunur fakat Devlet-i Aliyye'den me'zûn olmaksızın tâbiyet-i ecnebiyyeye girer ise işbu tâbiyet-i cedidesi ke en lem yekûn ve kendisi kemâ kân tâbiyet-i Devlet-i Aliyye'den addolunup kâffe-i hususâtta tebaa-i Devlet-i Aliyye hakkında olunan muamelenin aynı icra kılınacaktır. Her hâlde tebaa-i Devlet-i Aliyye'den bir şahsın terk-i tabiiyet etmesi mutlaka irade-i seniyye üzerine verilecek bir senede muallak olacaktır.

Madde 6- Saltanat-ı seniyye tarafında me'zûn olmaksızın diyâr-ı ecnebiyyede tebdil-i tâbiyet eden veyahut bir ecnebî devletin hizmet-i askeriyyesine giren şahsı Devlet-i Aliyye ister ise tâbiyetinden ıskat edebilir ve bu makûle tâbiyyeti ıskat olunan eşhâsın Memâlik-i Şâhaneye avdeti memnu olur.

Madde 7- Tebaa-i Devlet-i Aliyye'den iken ecnebi ile tezevvüc eden kadın zevcinin vefatı tarihinden itibaren üç sene zarfında istida ederse tâbiyet-i asliyyesine ricat edebilir bu maddenin hükmü şahsa şâmilidir tasarruf-u emlâk ve arazi maddesi nizamât ve kavânin-i umumiyyesine tâbidir.

Madde 8- Tâbiyet-i Devlet-i Aliyye'den çıkmış veyahut mahrum olmuş olan eşhâsın evlâdı sabî dahi olsa pederlerinin sıfat-ı tâbiyetine tâbi olmayarak saltanat-ı seniyyenin tâbiyetinde kalır ve Devlet-i Aliyye tâbiyetine girmiş olan ecnebinin evladı sabî bile olsa pederinin sıfat-ı tâbiyesine tâbi olmayıp ecnebî addolunur.

Madde 9- Memâlik-i Mahrusa-i Padişahî'de ikamet eden her bir şahıs tebaa-i Devlet-i Aliyye'den madut olup hakkında Devlet-i Aliyye'ye tâbi muamelesi icra olunur ki kendisi tebaa-i ecnebiyyeden ise tâbiyetini usulen isbat etmesi lâzım gelir. **Fî 14 Şevval Sene 1285 (YEE 41/133).**

Türk Vatandaşlığı Kanunu

Kabul Tarihi: 23 Mayıs 1928 [Resmî Gazete ile nesir ve ilânı: 4 Haziran 1928- Sayı: 90]
Kanun No: 1312

BİRİNCİ FASIL

Asli ve Müktesep Vatandaşlık

Ana Baba İtibariyle ve Doğduğu Yer İtibariyle

Madde 1- Bir Türk baba veya ananın Türkiye'de veya ecnebî memlekete doğan çocukları Türk vatandaşdır.

Madde 2- Aşağıdaki çocuklar Türk vatandaşdır:

A - Türkiye'de doğup da anası babası belli olmayan.

B - Türkiye'de doğup da anası ve babası veya bunlardan birisi vatansız olan.

C - Türkiye'de veya ecnebî memlekette evlilik haricinde Türk anadan doğan veya Türk babadan olan. Türkiye'de doğan ecnebî çocuklar.

Madde 3- Ecnebî ana ve babadan Türkiye'de doğmuş olup da Türkiye'de mukim bulunanlar Türk kanununa tevfikân sînnî rûşte vusullerinden itibaren üç sene zarfında Türk vatandaşlığını talep ve İcra Vekilleri Heyeti kararıyla iktisap edebilirler.

Türkiye'de Doğan Ecnebilerin Çocukları

Madde 4- 1 Kânunusani 1929 tarihinden itibaren Türkiye'de doğan ecnebinin Türkiye'de doğan çocuğu Türk'tür. Bu gibiler Türk Kanununa göre sînnî rûşte vardıktan sonra altı ay içinde ana veya babalarının tâbiyetlerini ihtiyar edebilirler. Bu takdirde haklarında dokuzuncu madde tatbik olunur. Ecnebî sefir ve sefaret memur ve ataşeleriyle mensup oldukları devlet tâbiyetini haiz olan meslekten yetişme konsolos ve konsolosluk memurlarının çocukları bu madde hükmünden müstesnadır.

Müktesep Vatandaşlık

Madde 5- Türkiye'de ale't-tevalî beş sene ikamet eden ve memleketi kanununa göre reşit olan bir ecnebî Türk vatandaşlığının talep ve icra

Vekilleri Heyeti kararıyla iktisap edebilir. Küçükler babalarına veya dul analarına tebaan Türk vatandaşı olurlar.

Fevkalâde Verilecek Vatandaşlık

Madde 6- Yukarıki maddede yazılı ikamet şartını ifa etmemiş olan ecnebler, istisnai müsaadeye lâayık görüldükleri takdirde İcra Vekilleri Heyeti kararıyla fevkalâde olarak vatandaşlığa kabul edilebilirler.

İKİNCİ FASIL

Vatandaşlıktan Çıkmak, Vatandaşlıktan İskat ve Hükümleri

Vatandaşlıktan Çıkma

Madde 7- Türk vatandaşlığından çıkmak müsaade-i mahsusa istihsaline mütevakıftır.

İşbu müsaade vatandaşlıktan çıkacak olan kimsenin Dahiliye Vekâletine müracaatı ve icra Vekilleri Heyetinin kararıyla ihtisal olunabilir.

Askeri* hikmeti muvazzafasını ifa etmeyenlere bu müsaade verilemez.

İkametgâh ve merkezi muameleyi nakil ve tasfiye

Madde 8- Ecnebî tâbiyetine girmek İçin Türkiye'den müsaade-i mahsusa istihsal etmiş olan Türkler bu müsaade tarihinden itibaren bir sene zarfında Türkiye'yi terke ve ikametgâh ve merkezi muamelelerini Türkiye haricine nakle ve mallarını tasfiyeye mecburdurlar.

Bu müddet içinde Türkiye'yi terk ve mallarını tasfiye eylememiş olanlar hudut haricine çıkarılarak tasfiye muamelesi Hükümetçe yapılır.

Bu gibilerden Türkiye'ye avdet etmek isteyenlere müracaat vâki olan şehbenderliklerin raporu üzerine bir defaya mahsus olmak ve üç ayı tecavüz etmemek üzere icra Vekilleri Heyetince müsaade olunabilir.

Vatandaşlıktan İskat Sebepleri

Madde 9- Müsaade-i mahsusa istihsal etmeksizin ecnebî tâbiyetine kendi arzusıyla giren veya ecnebî bir devlet ordusunda bil ihtiyar hizmeti askeriye ifa eden Türkler icra Vekilleri Heyetinin kararıyla vatandaşlıktan iskat edilebilir.

Madde 10- Ecnebî bir devletin askerlikten gayrı bir hizmetini deruhte etmiş olanlardan kabul ettiği hizmetin tâyin olunacak müddet zarfında terki için Türkiye'de bulundukları mahal hükümetleri ve ecnebî memleketinde Türk Elçilik veya şehbenderhaneleri vasıtasıyla verilecek emre imtisal etmeyen veya Türkiye ile muharip olan bir devletin hizmetinde bilâ mezuniyet devam eden Türkler vatandaşlıktan ıskat olunabilirler.

Türkiye'nin seferberlik ilân ettiği zamanda mecburi askerî hizmetlerini ifa için vesaiti lâzıme ile vâki olacak resmî davete bilâ mazeret icabet eylemeyenlerden ve mürettep kıtalarına şevkleri esnasında veya bir kıtaya iltihaktan sonra firarla kanuni mehel zarfında avdet etmeyenlerden memâliki ecnebiyeye kaçtıkları anlaşılıp da hilafını ispat edemeyen ve mezuniyet ve tebdili hava veya memuriyet suretiyle Türkiye haricine azimet ettikleri halde müddet hitamında bilâ mazeret avdet etmeyerek firarî hükmünde kalan rütbe-i askeriye ashabıyla mensubîn ve mükellefini askeriye veyahut ecnebî bir memlekette mukim oldukları hâlde beş seneden fazla bir müddet Türk şehbenderhanelerinde kendilerini tescil ettirmemiş olan Türkleri Hükümet isterse vatandaşlıktan ıskat eder.

Müktesep Vatandaşlığın İskatı

Madde 11- Türk vatandaşlığına kabul edilmiş olan sabık ecnebilere:

A- Türkiye Cumhuriyetinin dahilî ve haricî emniyetine mugayir efal ve harekâta tasaddi edenler,

B- Askerlik hakkındaki kanunların emrettiği mükellefiyetleri ifa etmeyenler, İcra Vekilleri Heyeti kararıyla Türk vatandaşlığından ıskat olunabilirler.

Avdet Memnnuniyeti, Tasfiye

Madde 12- Vatandaşlıktan ıskat edilenler memleket dâhilinde bulundukları takdirde Türkiye haricine çıkarılırlar.

Alelûmum vatandaşlıktan ıskat edilenlerin Türkiye'ye avdetleri memnudur. Bunların malları Hükümetçe tasfiye olunur.

ÜÇÜNCÜ FASIL

Evlenmenin Vatandaşlığa Tesiri ve Rücu

Evlenme ve Rücu

Madde 13- Türklerle evlenen ecnebî kadınlar Türk vatandaşı olurlar. Ecneblerle evlenen Türk kadınları Türk kalırlar. Ecnebî bir kadının bir Türk ile evlenmesi ecnebi kocasından evvelce olan çocuklarının tâbiyetine tesir etmez. Ancak babaları sağ değilse küçüklerin tâbiyeti analarına tâbi olur.

Evlenme ile tâbiyeti değişmiş olan sabık ecnebî kadınlar Türk kocalarından her hangi bir sebeple evlilik hâlinin zevaliyle ayrıldıkları tarihten itibaren üç sene zarfında tâbiyeti asliyelerine rücu hakkını haizdirler. Şu kadar ki ecnebiliğe avdet etmek isteyen kadının Türk babadan çocuğu mevcut değilse ikametgâhını ecnebî memlekete nakletmesi şarttır.

Vatandaşlığın Tekrar İktisabı

Madde 14- Hükümetin müsaade-i mahsusasıyla ecnebî bir devlet tâbiyetine giren Türkler müracaat ettikleri takdirde ikamet şartına tabi olmaksızın İcra Vekilleri Heyeti kararıyla tekrar Türk vatandaşlığını iktisap edebilirler. Müsaade ile ecnebi tâbiyetine girenlerin ve vatandaşlıktan işbu kanun mucibince ıskat edilmiş olanların evlâtları ikamet şartına tâbi olmaksızın Türk vatandaşlığını talep ve İcra Vekilleri Heyeti kararıyla iktisap edebilirler.

Madde 15- 23 Mayıs 1927 tarihli ve 1041 numaralı kanun ahkâmı müstesna olmak üzere işbu kanuna mugayir bilcümle ahkâm mülğadır.

Madde 16- İşbu kanun 1929 Kânunusanişinin birinci gününden itibaren meriyü'l icra olacaktır.

Madde 17- Bu kanunun hükümlerini icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

Düştur, Üçüncü Tertip, Cilt IX, s.678-681.

**Türk Vatandaşlığı Kanununun Dördüncü Maddesinin Birinci Fıkrasının
Tadili Hakkında Kanun**

6 Nisan 1929

[Resmi Gazetede neşir ve ilânı: 16 Nisan 1929 –Sayı: 1169]

Kanun No: 1414

Madde 1- 1312 numaralı Türk Vatandaşlığı Kanunun dördüncü maddesinin birinci fıkrası ber veçhi atî tadil olunmuştur.

1 Kanunusani 1929 tarihinden itibaren Türkiye’de doğan ecnebinin Türkiye’de doğan çocuğu Türk’tür. Bu gibiler Türk Kanununa göre sinni rüşte vardıktan sonra altı ay içinde ana ve babalarının tabiiyetlerini ihtiyar edebilirler.

Madde 2- Bu kanun neşri tarihinden itibaren mer’i olur.

Madde 3- Bu kanunun hükümlerini İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

Kanun Teklif Tarihi: 11 Kanunuevvel 1928

Müzakere Tarihi: 30 Mart, 6 Nisan 1929

Düstur, Üçüncü Tertip, Cilt XVIII, s.406.

İSKÂN KANUNU

14 Haziran 1934

Resmî Gazete ile neşir ve ilânı: 21 Haziran 1934 – Sayı: [2733] Kanun No: 2510

Madde 1- Türkiye’de Türk kültürüne bağlılık dolayısıyla nüfus oturuş ve yayılışının, bu kanuna uygun olarak, İcra Vekillerince yapılacak bir programa göre, düzeltilmesi Dahiliye Vekilliğine verilmiştir.

Madde 2- Dahiliye Vekilliğince yapılp İcra Vekilleri Heyetince tasdik olunacak haritaya göre Türkiye, iskân bakımından üç nevi mıntıkaya ayrılır.

1 Numaralı Mıntıklar: Türk kültürlü nüfusun tekâsüfü istenilen yerlerdir.

2 Numaralı Mıntıklar: Türk kültürüne temsili istenilen nüfusun nakil ve iskânına ayrılan yerlerdir.

3 Numaralı Mıntıklar: Yer, sıhhat, iktisat, kültür, siyaset, askerlik ve inzibat sebepleriyle boşaltılması istenilen ve iskân ve ikamet yasak edilen yerlerdir.

Yukarıda yazılan iskân mıntıklarının tasdikli haritasında, zamanla ortaya çıkacak ihtiyaca göre değişiklikler yapılması Dahiliye Vekilliğinin teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti kararına bağlıdır.

Fasıl: I

Muhacirlerin ve Mültecilerin Kabulü

Madde 3- Türkiye’de yerleşmek maksadıyla dışarıdan, münferiden veya müçtemian, gelmek isteyen Türk soyundan meskun veya göçebe fertler ve aşiretler ve Türk kültürüne bağlı meskun kimseler, işbu kanunun hükümlerine göre Dahiliye Vekilliğinin emriyle kabul olunurlar. Bunlara (muhacir) denir. Kimlerin ve hangi memleketler halkının Türk kültürüne bağlı sayılacağı İcra Vekilleri kararıyla tespit olunur.

Türkiye’de yerleşmek maksadıyla olmayıp bir zaruret ilcasıyla muvakkat oturmak üzere sığınanlara (mülteci) denir. 4. maddede yazılı sebepler bulunmayan mülteciler, Türkiye’de yerleşmek isterler ve bunu yazı ile bulundukları yerin hükümetine bildirirler ise muhacir muamelesi görürüler. Öbür mülteciler için Vatandaşlık Kanunu hükümleri tatbik olunur.

Dahiliye Vekilliği muhacirlerin ve mültecilerin alınma yollarını gösterir bir talimatnâme hazırlar.

Madde 4- A: Türk kültürüne bağlı olmayanlar,

B: Anarşistler,

C: Casuslar,

Ç: Göçebe çingeneler,

D: Memleket dışına çıkarılmış olanlar Türkiye'ye muhacir olarak alınmazlar,

Bulaşık hastalıklılar doğrudan doğruya Hükümet hastanelerine gönderilip orada parasız tedavi olunurlar.

Madde 5- Hususi bir ahit dolayısıyla Türkiye'ye mecburi olarak gelenler yapılan muahede hükümlerine ve Hükümetçe verilen kararlara göre alınırlar.

Madde 6- A: Muhacirler sınırlardan girdikleri veya nakli vasıtalarından çıktıkları yerin en büyük mülkiye memuruna kendilerini ve ailesi fertlerini yazdırıp bir "muhacir kağıdı" almaya ve bir vatandaşlığa girme beyannamesi imzalamaya mecburdurlar. Muhacir kağıdı muvakkat doğum kağıdı yerine geçer ve bir yıl muteber tutulur.

B: Muhacir olarak alınanlar, İcra Vekilleri Heyeti kararıyla, hemen vatandaşlığa alınırlar. Küçükler, baba ve annelerine veya hısımlarına bağlı tutulurlar. Kimsesiz gelen küçükler, yaşına bakılmaksızın, vatandaşlığımıza geçirilirler.

Madde 7- A: Türk ırkından olup Hükümetten iskân yardımı istememeyi yazı ile bildiren muhacirler ve mülteciler Türkiye içinde istedikleri yerde yerleşmeye serbest bırakılırlar. Hükümetten iskân yardımı isteyenler Hükümetin göstereceği yerlere mecburdurlar.

B: Türk ırkından olmayanlar, Hükümetten yardım istemeseler bile, Hükümetin göstereceği yerde yurt tutmaya ve Hükümetin izni olmadıkça buralarda kalmaya mecburdurlar. İzinsiz başka yere gidenler ilk defasında yerlerine çevrilirler. Tekerrürü halinde İcra Vekilleri Heyeti kararıyla, vatandaşlıktan düşürülürler.

C: Türkiye'ye geldikleri tarihten itibaren iki yıl içinde iskan istemeyen muhacir ve mültecilere iskân yardımı yapılamaz.

Fasıl: II

İçerde, Nakiller, Kültür ve İdare Tedbirleri

Madde 8- Türkiye içinde toprağı dar veya azmaklık, bataklık, ormanlık, dağlık ve taşlık olan yerlerde bulunan ve geçim vasıtasından mahrum olan köyleri, gerek meskûn gerek göçebe bulunsun üç numaralı mıntıkalar halkını yaşayış ve sıhhat şartları elverişli olan yerlere nakletmeye; evleri dağınık köyleri daha uygun merkezlerde toplamaya; huğları, obaları ve komları köyler içine kaldırmaya ve yenilerinin yapılmasını yasak etmeye Dahiliye Vekili salahiyyetlidir.

Madde 9- Türkiye tabiiyetinde bulunan gezginci çingeneleri ve Türk kültürüne bağılı olmayan göçebeleri, toplu olmamak üzere kasabalara ve serpiştirmeye suretiyle Türk kültürlü köylere dağıtıp yerleştirmeye; casuslukları sezilenleri sınır boylarından uzaklaştırmaya ve ecnebî tebaası gezginci çingeneleri ve Türk kültürüne bağılı olmayan göçebeleri millî sınırlar dışına çıkarmaya Dahiliye Vekili salahiyyetlidir.

Madde 10- A: Kanun aşirete hükmî şahsiyet tanımaz. Bu hususta herhangi bir hüküm, vesika ve ilama müstenit de olsa tanınmış haklar kaldırılmıştır. Aşiret reisliği, beyliği, ağalığı, şeyhliği ve bunların herhangi bir vesikaya görgü ve göreneğe müstenit her türlü teşkilat ve taazzuvarları kaldırılmıştır.

B: Bu kanunun neşrinden önce herhangi bir hüküm veya vesika ile veya örf ve adet ve aşiretlerin şahsiyetlerine veya onlara izafetle Reis, Bey, Ağa ve şeyhlerine ait olarak tanınmış, kayıtlı kayıtsız bütün gayrimenkuller Devlete geçer. Bu kanun hükümlerine ve Devletçe tutulan usullere göre bu gayrimenkuller muhacirlere, mültecilere, göçebelere, naklolunanlara, topraksız veya az topraksız yerli çiftçilere dağıtılıp tapuya bağlanır. Bu gayri menkullerin aidiyeti tapu sicillerindeki kayıtlara göre tespit olunur. Tapu sicillerinde aidiyete dair kayıt yoksa veyahut kayıtlar yalnız şahıslar namına olup da halk arasında bunların aşirete ait olduğu şayi bulunuyor ve aşiret fertleri de bu gayrimenkullerden başkasına sahip

bulunmuyorlarsa aidiyet, tahkikat üzerine o yerin idare heyeti kararıyla hallolunur; idare heyetlerinin valilerce tasdik edilen bu kararı katidir.

C: Bu kanunun neşrinden önce aşiretlere reislik, beylik, ağalık, şeyhlik yapmış olanları ve yapmak isteyenleri ve sınırlar boyunda oturmasında emniyet ve asayiş bakımından mahzur bulunanları, aileleriyle birlikte münasip yerlere naklettirip yerleştirmeye İcra Vekilleri Heyeti kararıyla Dahiliye Vekili salahiyyetlidir.

Ç: Türk tebaasından olup da Türk kültürüne bağlı bulunmayan aşiretler fertlerinin dağınık olarak 2 numaralı mıntıkalara, Türk tabiiyetli ve Türk kültürlü göçebe aşiretler fertlerini sıhhat ve yaşama şartları elverişli yerlere nakledip yerleştirmeye, Türk tebaası olmayan ve Türk kültürüne bağlı bulunmayan göçebe aşiretler fertlerini icaba göre Türkiye dışarısına çıkarmaya Dahiliye Vekili salahiyyetlidir.

Madde 11- A: Ana dili Türkçe olmayanlardan toplu olmak üzere yeniden köy ve mahalle, işçi ve sanatçı kümesi kurulması veya bu gibi kimselerin bir köyü, bir mahalleyi, bir işi veya bir sanatı kendi soydaşlarına inhisar ettirmeleri yasaktır.

B: Türk kültürüne bağlı olmayanlar veya Türk kültürüne bağlı olup da Türkçe'den başka dil konuşanlar hakkında harsî, askerî, siyasî, içtimaî ve inzibatî, sebeplerle, İcra Vekilleri Heyeti kararıyla, Dahiliye Vekili lüzumlu görülen tedbirleri almaya mecburdur. Toptan olmamak şartıyla başka nakil ve vatandaşlıktan ıskat etmek de bu tedbirler içindedir.

C: Kasabalarda ve şehirlerde yerleşen ecnebilerin tutarı belediye sınırı içindeki bütün nüfus tutarının yüzde onunu geçemez ve aynı mahalle kuramazlar.

Fasıl: III

İskân

Madde 12- 1 numaralı mıntıkalara:

A: Yeniden hiçbir aşiretin veya göçebenin sokulmasına, Türk kültürüne bağlı olmayan hiçbir ferdin yeniden yerleşmesine ve bu mıntıkların eski

yerlilerinden olsa bile Türk kültürüne bağlı olmayan hiçbir kimsenin avdet etmesine izin verilmez.

B: Bu mıntıklarda soyca Türk olup dilini unutmuş veya ihmal etmiş bulunan köyler ve aşiretler efradı, ahalisi Türk kültürüne bağlı köyler ile nahiye, kaza ve vilayet merkezleri civarına yerleştirilirler.

C: Bu mıntıklarda, 1914'den önce, yerleşip ana dili Türkçe olan ve umumî veya millî savaşta mıntika dışarısındaki vilayetlere gelmiş ve bu kanunun meriyetine kadar hiçbir iskân yardımı görmemiş bulunanların eski yurtlarına gelmeleri ve yerleşmeleri temin olunur.

Ç: Dışarıdan gelecek Türk kültürlü muhacirler, iklim ve yaşayış şartlarına uygunluğu göz önünde tutularak, bu mıntikalara alınıp yerleştirilirler.

D: 3 Numaralı mıntikalar halkından veya 1 numaralı mıntikalar dışında yerleşmiş olanlardan Türk kültürlü vatandaşlar, aileleriyle birlikte, iklim ve yaşayış şartlarına uygun olmak üzere, 1 numaralı mıntikalara alınıp iskân edilirler.

E: 1 numaralı mıntikalar haricindeki vilâyetler ahalisinden bu mıntikalara, aileleriyle birlikte gelip yerleşmek isteyen Türk ırk ve kültürlü asker ve mülkiye mütekaitleri yine bu vilayetler halkından ve Türk ırkından olduğu hâlde bu mıntikalardan askerlik etmiş olup terhislerinde ailelerini getirerek ve bekâr olanlar da evlenerek, yerleşmek isteyenler 17. maddeye göre iskân edilirler.

Madde 13-2 numaralı mıntıkada:

1- Aşağıda yazılanlar Dahiliye Vekilliğinin münasip göreceği yerlerde iskân edilirler:

A: Dışarıdan gelen muhacirler ve mülteciler;

B: Bu mıntıkadaki aşiretler;

C: 1 ve 3 numaralı mıntikalardan naklolanlar;

Ç: 1 ve 3 numaralı mıntikalar halkından olup bu mıntikalarda askerliğini bitirmiş olanlardan evlenerek kalmak isteyenler;

D: 1 numaralı mıntikalarda Türk ırkından olmayanlardan bu mıntıkaya gelip yerleşmek isteyenler;

2- Aşağıda yazılanlar, İcra Vekilleri Heyeti kararıyla, nakil ve iskân edilebilirler:

A: Topraksız veya az topraklı çiftçiler;

B: Heyelân ve seylâp gibi afete uğrayan kimseler;

C: Verimsiz veya azmaklık ve bataklık veya tehlikeli veya askerlikçe yasak topraklardaki insanlar;

Ç: Harsî, siyasî, idarî, içtimaî, askerî, iktisadî sebeplerle naline lüzum görülenler.

3- Türk ırkından olmayanların serpiştirme suretiyle köylere ve ayrı mahalle veya küme teşkil edilmeyecek şekilde kasaba ve şehirlere iskânları mecburidir.

Madde 14- Yer, sıhhat, iktisat, kültür, siyaset, askerlik ve inzibat sebepleriyle Hükümetçe iskân ve ikamet yasak edilip boşaltılması istenilen üç numaralı mıntıklar halkı, iklime, yaşayış şartlarına ve bu kanunda yazılı kayıklara göre 1 veya 2 numaralı mıntıklara nakil ve iskân edilirler.

3 numaralı mıntıklara, İcra Vekilleri Heyeti kararı olmadıkça, hiç kimsenin yeniden iskân ve ikametine izin verilmez.

Madde 15-

1- Devlet kara ve deniz nakil vasıtaları muhacirleri, mültecileri, gümrükten muaf bütün eşyalarını ve hayvanlarını, Hükümetçe naklolunanları ve eşya ve hayvanları yerleşecekleri yere, yerleşecekleri yer yolları üzerinde değilse en yakın istasyon veya limana kadar parasız naklederler.

İmtiyazlı nakliye ve tahmil ve tahliye şirketleri bu kimseler ve eşyaları ve hayvanları hakkında asgari tarifelerini tatbika mecburdurlar.

2- 8,9,10,11,12,13 ve 14. maddelerde yazılı dahilde bir yerden diğer yere naklolunanlardan ve dışarıdan kendi kendine gelen muhacir ve mültecilerden ihtiyaçlı olanlar:

A: İskâna tâbi tutulurlar,

B: Kendilerinin zat, ev, sanat ve ticaret eşyalarının alet ve edevatının, yiyeceklerinin, tohumluklarının, koşum ve damızlık hayvanlarının ve

gümrükten muaf bütün eşyalarının kalktıkları yerden veya sınırdan yerleşecekleri yere kadar nakliye masrafları hükümetçe verilir.

C: Bunların kaldırıldıkları veya sınırlarımızdan içeriye girdikleri günden iskân edildikleri güne kadar geçen zaman zarfında ve iskânlarından itibaren bir yıl içinde yatacakları, yiyecekleri, yakacakları ve tedavileri Hükümetçe meccanen temin olunur.

Ç: Bunlardan çok fakir olanlarına, bir defalık, giyecek de Hükümetçe verilebilir.

3- Hükümetçe naklolanlardan ve kendi kendine gelen muhacir ve mültecilerden ihtiyaçsız olanlara ve serbest iskân isteyen bütün muhacir ve mültecilere Hükümetçe masraf yapılamaz. Ancak imkân olan yerlerde bunlara toprak, ev yeri, bağ ve meyvelik yeri verilir.

Masrafları kendi tarafından ödenmek şartıyla, nakil vasıtaları, yatacak yer, yiyecek, içecek ve yakacak Hükümetçe temin ve tanzim olunabilir.

4- Hükümet kararıyla getirilen muhacirlerin ihtiyaçlı ihtiyaçsız aranmayarak hepsi için bu maddenin ikinci bendi tamamen tatbik olunur ve kalktıkları yerden sınırlarımıza kadar ikinci bendin (B) fıkrasındaki bütün nakliye, yatacak yer, yiyecek, yakacak ve tedavi masrafları Hükümet tarafından verilir.

5- Hükümet kararıyla getirilen muhacirlerin ihtiyaçlı ihtiyaçsız aranmayarak hepsi için bu maddenin ikinci bendi tamamen tatbik olunur ve kalktıkları yerden sınırlarımıza kadar ikinci bendin (B) fıkrasındaki bütün nakliye, yatacak yer, yiyecek, yakacak ve tedavi masrafları Hükümet tarafından verilir.

5- İskân yerlerini bırakarak serbest iskân isteyenlere, verilmiş olan yapılar ve topraklar ve yapılan masraflar peşin olarak geri alınmak şartıyla, Dahiliye Vekilliğince serbest iskâna izin verilebilir.

6- İhtiyaçlıları ve ihtiyaçsızları ayırmaya yarayan bir "ihtiyaç derece cetveli" Dahiliye Vekilliğince yapılır.

Madde 16- A: Karı ve koca bir aile olarak iskân edilir:

B: Evlenmemiş çocuklar, çocuksuz erkek ve kadın dullar, ana ve baba ile veya bunlardan sağ olanı ile birlikte iskân görürler;

C: Anasız ve babasız torunlar dede ve büyük analarıyla veya bunlardan sağ olanıyla birlikte iskân edilirler. Ancak torunların hisseleri tapuda kendi adlarına yazılır;

Ç: Anasız ve babasız çocuklar birlikte bulunduğu ve yaşadığı kan, civar ve sihrî hısımlarıyla birlikte yerleştirilirler. Bunların da hisseleri tapuda kendi adlarına yazılır.

D: Anasız ve babasız çocuklar, kan ve civar veya sihrî hısımlarından biri, yoksa kendi başlarına ve iskân görürler. Bunların küçüklerine ayrıca vasi tayin ettirilir.

E: Evli çocuklar ve evli torunlar, başlı başına bir aile olarak iskân görürler;

F: (C) fıkrasındaki torunların, (Ç) ve (D) fıkralarındaki çocukların, üvey çocukların ve evlatlıkların hisseleri evleninceye kadar hiçbir suretle satılmaz, bağışlanamaz ve hacz olunamaz;

G: Türk muhacir ve mülteciler hısım ve akrabalarının bulundukları yerde iskân olunurlar.

Madde 17- İskân bir aileye, nüfus ve ihtiyacına göre oturacak ev veya ev yeri, sanatkârlara ve tüccarlara ayrıca geçim getirecek dükkân veya mağaza yahut bu gibi yapı veya yeri ve mütedavil sermaye; çiftçilere de ayrıca kâfi toprakla çift hayvanı, alet ve edevâtı, tohumluk, ahır ve samanlık veya yeri vermekle yapılır.

Köylerde, kasabalarda sanatkârlarla dükkândan ayrı yarım istihkak miktarı toprak da verilir.

İskân derecesini gösteren (Toprak tevzi cetveli) ilişiktir.

Madde 18- İskânda Hükümetçe verilen talimata göre yapı yapılması için malzeme veya para verilebilir. Yapı yapmakta kendileri de çalıştırabilir.

İskân için Devlet ormanlarından parasız kereste vermek ve bu yapıları yapmada asker, Devlet memur ve müstahdemlerini ve vasıtalarını kullanmak caizdir.

Madde 19- Yeniden kurulan veya canlandırılan köylere, orta malı olarak mevcut nüfusun ortak ihtiyacına yetişen mektep, cami, köy odası, karakol,

pazar, harman ve mezarlık yerleri, otlak, suvat, Orman Kanunu hükümleri içinde baltalık ve başka ortak ihtiyaçlara lâzım yerler parasız bırakılır.

Mektep odası, çeşme, su yolları, kuyu, sarnıç ve sulama tertibatı da Hükümetçe yapılabilir veya tamir edilebilir. Bu işlerde buraya yerleştirilenleri işletmeye Hükümet salahiyetlidir.

Madde 20- 1 numaralı mıntikalara iskân edilenlere, değeri peşin verilmek üzere iskân derecesinin iki katı, 1914 veya daha önceki yılların tapu ve yoksa vergi kıymetleri üzerinden, toprak verilir.

Vergi veya tapu kıymeti olmayanları, emsaline bırakarak, o yerin idare heyetinin taktir edeceği kıymet üzerinden vermek caizdir.

Madde 21- İskân edilen muhacir, mülteci, göçebe ve naklolunan çiftçilere ve sanatkârlara aşağıda yazılı topraklardan dağıtılır.

A: Menşei ve nevi ne olursa olsun bütün millî topraklardan;

B: Şehirlerin, kasabaların, köylerin sınırları içinde bulunan mer'a, baltalık ve fundalık gibi orta malı olup Hükümetçe ihtiyaçtan fazla görülen topraklardan;

C: Şehirlerin, kasabaların, köylerin sınırları dışında kalan ve orman olmayan boş yerlerden;

Ç: Devletçe görülecek lüzum ve zaruret üzerine bazı ormanlarda, İcra Vekilleri Heyeti kararıyla, muvafık görülen yerlerden;

D: Hükümetçe satın alınacak veya istimlâk olunacak çiftlikler ve topraklardan;

Madde 22- Muhacirlerin, mültecilerin, göçebelerin ve naklolunanların yerleştirilmelerine ayrılan veya bunlara verilen yapılar ve topraklar kimin işgali altında olursa olsun vali veya kaymakamlarca tasdik edilmesi, temliktir. Tasdikli defterlerdeki veya kararlardaki miktarlar muteberdir.

Madde 23- Bu kanun hükümlerine göre muhacirlere mültecilere, göçebelere, naklolunanlara ve yerlilere dağıtılan yapı ve toprakların temlikine vali ve kaymakamlarca tasdik edilmesi, temliktir. Tasdikli defterlerdeki veya kararlardaki miktarlar muteberdir.

Madde 24- Muhacirleri ve mülteciler ve naklolunanları kendilerine ev yapıncaya Hükümetçe yaptırılincaya kadar yerleşecekleri yerde veya civarda

mevcut Hükümete veya halka ait münasip binalarda barındırmak ve bu binaları vali veya kaymakamın yazılı emriyle zabıtaca hemen boşaltmak caizdir. Ancak bu boşaltmanın ev ve bina sahiplerinin yaşamalarını ve barınmalarını imkânsız kılacak yolda olmaması ve bir yıldan fazla sürmemesi şarttır.

Bu yolda binası boşaltılanlara Hükümetçe münasip kira verilir. Muhacirlerin, mültecilerin ve naklolunanların geçtikleri yerlerde muvakkat konaklamak üzere bir haftadan fazla bir müddet için bina boşaltılmasına izin verilmez. Bu maddenin hükümlerini tatbik için Dahiliye Vekilliğince talimat yapılır.

Madde 25- Muhacirlerin, mültecilerin, naklolunanların ve göçebelerin yurtlandırıldıklarından başlayarak iki yıl içinde, görülecek hakiki lüzum üzerine, aynı mıntikalarda iskân yerlerini değiştirmeye ve düzeltmeye Dahiliye Vekili salâhiyetlidir.

Fasıl: IV

Mecburiyetler, Tasfiye ve İstihkak Mazbataları

Madde 26- 3 numaralı mıntikalardan mecburi nakledilenler menkul mallarını birlikte götürebilirler. Bunların bıraktıkları gayrimenkullerin mülkiyeti tam olarak Devlete geçer. Tasarruf vesikasına bağlı olanlarının sahiplerine 1914 veya daha önceki yıllar vergi, yoksa tapu değerlerinin dört katı üzerinden, tapu ve vergi değerleri olmayanların emselinin vergi veya tapu değerlerine bakarak o yerin idare heyetince taktir edilecek değer üzerinden birer “istihkak mazbatası” verilir.

Madde 27- Bu kanun hükümlerine göre Hükümetçe naklettirilenler veya istekleriyle göç edenler bir yıl içinde eski yerlerindeki menkul ve gayrimenkul mallarını tasfiye etmeye mecburdurlar. Bu müddet içinde tasfiye etmeyenlerin menkul ve gayrimenkul malları Devletçe tasfiye olunur. Bunlardan isteyenler 26. maddeye göre gayrimenkullerine karşılık Hükümetten istihkak mazbatası alabilirler. Bu taktirde bu gayrimenkullerin mülkiyeti tam olarak Devlete geçer.

Madde 28- İstihkak mazbataları önce sahiplerine gittikleri yerde iskân için verilen menkul ve gayrimenkul mallara mahsup edilir. Bakiyeleri yerleştikleri vilayet içinde hazinenin mülk ve toprak artırmalarında nakit olarak kabul

olunur. Şu kadar var ki bir aileye istihkak mazbatası karşılığı olarak iskân haddinin iki katından fazla toprak verilemez.

İstihkak mazbataları, sahiplerinin adlarına yazılı olup ancak noterlikler vasıtasıyla başkalarına ciro edilebilir.

Bunların mirasçılarına intikali umumî hükümlere bağlıdır.

Madde 29- A: Hükümetçe iskân edilen muhacirler, mülteciler, göçebeler ve 1 numaralı mıntıkada Hükümetçe yerleştirilen kimseler yerleştirildikleri yerde en az on yıl oturmaya mecburdurlar. Bunlar Dahiliye Vekilliğinin izni olmadıkça başka yerlerde yurt tutamazlar. Başka yerlere izinsiz gidip yurt tutanlar ve tutmak isteyenler yerleştirildiklere döndürülürler.

B: 1 ve 3 numaralı mıntikalardan 2 numaralı mıntıkaya naklolunan ve 2 numaralı mıntıkada 9, 10 ve 11 inci maddelere göre bir yerden başka yere nakledilenler on yıl sonra dahi, İcra Vekilleri Heyeti kararı olmadıkça, başka yerlere gidip yurt tutamazlar.

Madde 30- 1 ve 2 numaralı mıntikalara yerleşenlere borçlu ve borçsuz iskân yoluyla verilen gayrimenkuller on yıl müddetle hiçbir suretle satılamaz, bağışlanamaz, terhin edilemez, hacz olunamaz. Tapularına o yolda kayıt düşürülür.

Hükümetin izniyle Ziraat Bankasına terhin caizdir.

Fasıl: V

Muafiyetler

1- Gümrük Muafiyeti

Madde 31- Bu kanunun hükümlerine göre alınan muhacirlerle dışarıdan felen mülteci ve aşiret fertlerinin birlikte getirdikleri aşağıda gösterilen kendi eşyaları, malları ve hayvanları gümrük resmiyle, bir defaya mahsus olmak üzere sair bütün teklif ve resimlerden muaftır.

1- Bir aile için:

A: Zat ve ev eşyası kâmilin.

B: Meslek ve meşgale eşyası aşağıdaki kayıtlarla:

Çiftçi ise: Çift hayvanları, arabaları, arabaları, araba ve koşum takımları,

çiftçiliğe mahsus her türlü alet ve edevat ve makineleri, damızlık hayvanları, tohumluk ve yiyecek zahireleri ve aşıkları kâmilin ve öteden beri besledikleri büyük ve küçük hayvanlarla zirai mahsullerden değeri altı bin liraya kadar olan miktarı.

Sanatkâr ise: Her türlü sanat ve alet ve edevatı ve makineleri söküp getirecekleri fabrikaları, alet ve edevâtı kâmilin ve fabrikalar masnuatından ve iptidai maddelerinden değeri altı bin liraya kadar olan miktarları (Trikotaj fabrikası makineleri ve kauçuk sanatları mamulâtından olan ayakkabıları hariçtir. Ancak zata mahsus ve kullanılmış küçük trikotaj makineleri muafiyetten istifade eder.)

Tüccardan ise: Öteden beri sata gelmekte oldukları ticari mallarından değeri (12 000) liraya kadar olan miktarı (şeker, benzin, petrol, koza, ipek ve ipekliler ve inhisara tâbi maddelerle trikotaj fabrikası makineleri ve kauçuk sanayi masnuatından olan ayakkabıları hariçtir.)

2- Bir cemaat için (Bir köy ve mahalle veya cemaate ait kullanılmış eşya)

A: Bütün mektep eşyası;

B: Bütün cami eşyası;

C: Vakıflara ait eşya ve mahsuller;

Ç: Köy ve mahalle odası eşyası, hatıralar ve cemaate yadigâr eşya;

D: Köyün ve mahallenin orta malı olan boğalar, aygırlar, tekeler, koçlar ve damızlık bütün hayvanlar;

E: Köy ve mahallenin harman, ortak makinesi ve traktör gibi ortak zirai makine ve aletleri köy değirmeni ve un fabrikası gibi müşterek sanat fabrika ve makineleri.

Madde 32- Muhacirler ve mülteciler 31 inci madde haricinde menkul ve gayrimenkul mallarının bedeli veya ellerinde bulunan nakitleri karşılığı Türkiye’de yapacakları sanat veya ticaret veya ziraat eşyası getirebilirler. Bu yolda getirilecek eşya gümrük ve sair resimlere tabidir. Ancak bu eşyanın şeker, benzin, petrol, koza, ipek ve ipeklilerden ve Türkiye’de inhisara bağlı

maddelerle trikotaj makineleri ve kauçuk sanayi mahsullerinden olan ayakkabılardan olmaması şarttır.

Madde 33- Hükümetçe memleket iktisadiyatını korumak üzere alınan ve alınacak olan tedbirler 31 inci ve 32 inci maddelere göre hariçten getirilebilecek eşya hakkında tatbik edilmez.

Madde 34- 31 ve 32 inci maddelerdeki muafiyetleri kazanabilmek, Türk vatandaşlığına girmek için beyanname verip karşılığında bir kâğıt almaya ve getirilen malların, muhacirlerin ve mültecilerin kendi malları olmasına vabestedir.

Sınırlarda belli kapılardan başka yollardan girmeye mecbur kalmış olan muhacirler ve mülteciler getirecekleri malları için bir beyanname verirler; aksi sabit oluncaya kadar bu beyannameler muafiyet için muteber olur. Kapılardan gelecek muhacirlerin ve mültecilerin nizamnamesinde şekil ve mahiyetleri gösterilecek bir vesika göstermeleri yahut yalnız ve toplu bir beyanname vermeleri kâfidir.

Türk vatandaşlığına girmekten vaz geçen veya giremeyen veya getirdikleri malların kendi malları olmadığı anlaşılanlardan 31.maddeye göre affedilmiş olan teklif ve resimler tam olarak tahsil olunur. 32. maddeye göre geçirilmiş eşya için bu teklif ve resimler iki kat alınır.

Muhacirlere ve mültecilere ait olmadığı halde bu kanunun hükümlerinden istifade edilerek geçirilecek gerek eşya ve hayvanlar gerek sahipleri 1918 numaralı Kaçakçılık Kanunu hükümlerine tâbi tutulur.

Madde 35- Muhacirlerin ve mültecilerin gümrüksüz olarak sokacakları malların değeri gümrükten geçtiği yerin piyasasındaki toptan fiyata göre tayin olunur.

2- Vergi Ve Resim Muafiyeti

Madde 36- A: Hariçten gelecek muhacirlerle mültecilere pasaport vize ve eşya vesikası pulsuz, parasız verilir.

B: Muhacirler, mültecilerin verecekleri veya kendilerine verilecek beyanname, vesika ve sair evrak her türlü damga ve pul resminden muaftır.

Madde 37- Muhacirler, mülteciler, 12. maddeye göre 1 numaralı mınıtkada iskân edilenler, bir yerde yurtlandırılan göçebeler ve bir mınıtkadan öteki mınıtkaya Hükümetçe naklolunup iskân edilenler aşağıdaki muafiyetlerden istifade ederler:

1- Vergi muafiyeti:

A: (1) numaralı mınıtkaya iskân edilenler yerleştirildikleri yıl sonundan başlayarak, beş yıl ve 2 numaralı mınıtkada yerleştirilenler, yurtlandırıldıkları yıldan başlayarak üç yıl toprak, yapı, kazanç ve yol vergilerinden muaf tutulurlar. Yeni yapılar Bina Vergisi Kanunu muafiyetlerine tâbidir.

B: Bu kanun hükümlerine göre Hükümetçe temlik edilen toprak ve yapılardan bu temlik dolayısıyla veraset ve intikal vergisi ve ferağ harcı ve resmi alınmaz.

C: Noterlerce yapılacak borçlanma senetleri pula ve harç ve ücrete tâbi değildir.

2- Tapu muafiyeti:

Bu kanuna göre gerek parasız ve gerek borçlu ve gerek peşin paralı olarak verilen bütün yapı ve topraklar harçsız, pulsuz tapuya bağlanarak senedi verilir. Temlik ve tefiz, kıymet taktiri, borçlanma ve ipotek konup kaldırma muameleleri hiçbir harca, masrafa ve pula tâbi tutulamaz.

3- Askerlik Muafiyeti

Madde 38- A: Muhacirlerin askerlik çağlarının başlangıcı geldikleri yılda nüfus kütüklerine geçen yaşlarına ve bu esasa göre hesap olunur. Nüfus doğum kâğıtlarında doğumlarının ay ve günü yazılı olmayanların doğum günleri yılın Temmuzunun birinci günü sayılır.

B: Geldikleri yıl İkinci Kânunun birinde 22 yaşını bitirmiş olanlar muvazzaf hizmete tâbi tutulmayıp yaşıtları efrat arasında ihtiyata geçirilirler. Bu gibilerin, her ne sebeple olursa olsun, nüfus kütüğüne yazılmalarının gecikmiş olması, geldikleri zaman ve yaşlarına göre başlayacak olan askerlik

çağlarını geciktirmez. Bunlar, nüfus kütüğüne yazıldıkları tarihten başlayarak iki yıl geçmedikçe talim, manevra ve başka iş için silâh altına çağrılmazlar.

Geldikleri yıl ikinci kânunun birinde 22 yaşını bitirmemiş olanlar muvazzaf hizmetini yapmaya mecbur tutulurlar. Ancak bunlardan geldikleri tarihte (16:22 dahil) yaşında olup da Hükümetçe iskân edilenlerin ve Hükümetin gösterdiği yerde yurt tutanların muvazzaflık hizmetleri, nüfus kütüğüne kaydolundukları tarihten başlayarak iki yıl geciktirilir. Bu hizmetleri en yakın piyade kıtalarında yaptırılmak üzere altı aya indirilir. Hükümetçe iskân edilmeyenler veya Hükümetin gösterdiği yerde yurt tutmak istemeyenler yalnız iki yıllık geciktirme hakkından istifade ederler.

C: Memleketlerindeki tahsilleri ihtiyat zâbiti yetişecek derecede olup da, geldikleri tarihte, 22 yaşını bitirmiş olanlarla memleketlerinde askerlik yapmış ve fakat 22 yaşını bitirmemiş bulunanlardan ihtiyat zâbiti olmak isteyenler ve geldikleri tarihte, 22 yaşını bitirmemiş ve memleketlerinde askerlik etmemiş olanlar iki yıl geciktirme hizmetinden sonra 1076 numaralı kanun hükümlerine tâbi tutulurlar.

Ç: Muhacirler arasında önce tâbi oldukları Hükümet ordusunda ihtiyat veya muvazzaf zâbit olanlardan lâzım olan evsafı taşıyanlar, staja tâbi tutularak, ihtiyat zâbitliğine geçirilirler.

D: Umumî seferberlikte muafiyet yoktur. Ancak nüfus kütüğüne kaydolundukları tarihten başlayarak üç ay geçmemiş olanların silah altına alınmaları üç ayın sonuna bırakılır.

E: Bir yıl içinde nüfus kütüğüne kayıtlarını yaptırmayanlar yukarıdaki muafiyetten istifade edemezler.

F: Eski memleketlerinde askerlik ettiklerini veya bunun yerine bedel verdiklerini tevsik edenler tekrar muvazzaf hizmete tâbi olup da bunu henüz yapmamış olanların bu hizmetleri, yerleşecekleri yere vardıkları tarihten başlayarak, iki yıl geciktirilir ve en yakın piyade kıtalarında yaptırılmak üzere altı aya indirilir.

H: Kanunen muhacir tanınmayan mülteciler ve ecnebilere Türk vatandaşlığına girenler, vatandaşlığa alındıkları tarihte hangi yaşta iseler o yaştaki yerli efrat gibi askerliklerini yaparlar.

Madde 39- I: 1 ve 2 numaralı mıntıklarda 12. ve 13. maddelere mutabık olarak Hükümetçe iskân edilmiş veya edilecek muhacirlere, mültecilere, göçebelere ve naklolunanlara 885 numaralı kanun hükümlerine göre verilmiş veya bu kanun hükümlerine göre verilecek olan iskân haddi dahilindeki mütedavil sermaye, sanat ve ziraat, alet ve edevâtı, hayvanlar, koşum ve araba takımları, tohumluluklar ve 1 numaralı mıntıkadakilere iskân haddi dahilindeki mütedavil sermaye, sanat ve ziraat alet ve edevâtı, hayvanlar, koşum ve araba takımları, tohumluklar ve 1 numaralı mıntıkadakilere iskân haddi içinde verilmiş veya verilecek toprak ve yapılar parasızdır. Bunlardan önce borçlanmış olanlardan tahsil edilmeyen taksitler tahsil olunmaz ve tahsil edilenler de geri verilmez.

Tevzi cetvelinin üçüncü bendine göre verilen topraklar da parasızdır.

II: 2 numaralı mıntıkada 885 numaralı kanun hükümlerine göre iskân edilmiş veya bu kanun hükümlerine göre iskân edilecek muhacirlere, mültecilere, göçebelere ve naklolunanlara verilmiş veya verilecek yapılar ve topraklar borçlanmaya tâbidir.

Borçlanma muameleleri Dahiliye; Tahsilât, Tahsili Emval Kanununa göre, Maliye Vekâletince yaptırılır.

III: Borçlanma: İskânın sekizinci yılının Eylülünden başlanmak ve yirmi yılında ve kırk müsavi taksitte ödenmek üzere yapılır. Borç yirmi sekizinci yıl sonunda tamamen tahsil edilmiş olur.

Peşin verilen borçların yarısı affolunur.

Bu kanundan önce iskân edilmiş olan muhacirlere, mültecilere, nakledilenlere ve göçebelere borçla iskân haddi içinde verilmiş olan topraklar ve yapıların bedeli iskân edildikleri tarihten sonra sekizinci yılın Eylülünden başlamak üzere yirmi yılda kırk müsavi taksitte tahsil olunur.

Madde 40- İskân ameliyat ve inşaatı için, her yılın tahakkuk edecek miktarı o yıl bütçesinden verilmek üzere, gelecek yıllara sari taahhütler yapmaya Hükümeti salahiyetlidir.

Madde 41- Her yıl, Dahiliye Vekâleti bütçesine ayrı bir fasıl hâlinde, bu kanunda yazılan işleri görmeye kâfi miktarda tahsisat konulur.

Fasıl: VII

İskân Komisyonu

Madde 42- Dahiliye Vekilliğinde Vekilin veya tevkil edeceği zatın reisliği altında Dahiliye, Millî Müdafaa, Hariciye, Maliye, Maarif, İktisat, Ziraat, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekillerince ve Ziraat Bankasınca seçilecek zatlardan ve vukuf ve ihtisaslarından istifade edilmek üzere Dahiliye Vekâletince hariçten alınacak en çok üç zattan müteşekkil merkezi iskân komisyonu bulunur.

Merkezi iskân komisyonu başlıca Türkiye'ye gelecek muhacirlerin veya Türkiye'de naklolunacak vatandaşların iktisadî, içtimaî, sıhhî vasıflara göre mürettep yerlerini tetkik etmek, 1 ve 2 numaralı iskân mıntıkları ve programları hakkında tetkiklerde bulunmak, iskâna yarayacak toprak ve yapıları araştırıp bulmak, muhacirlerin sevk şartlarını mütalâa eylemek, iskân tahsisatının sarf yerleri hakkında mütalaada bulunmak, hariçten ve dahilden yeni yurtlarına yerleşecek olan Devlet daireleri şubelerinin muzaheretlerini ve çalışma birliğini yapmaya yarayan tedbirleri düşünmek gibi vazifelerle mükelleftir. Kararları istişarı mahiyeti haizdir.

Merkez İskân Komisyonunun çalışma tarzı Dahiliye Vekâletince tanzim ve İcra Vekilleri Heyeti tarafından tasdik edilecek bir talimatnâme ile tespit olunur.

Fasıl: VIII

İcraî Hükümler

Madde 43- Muhacirlere, mültecilere, göçebelere ve naklolunanlara, yerleşecekleri kazaya eriştikleri günden en çok üç ay içinde istihkakları olan eldeki yapıların veya yerlerin ve toprakların tam olarak dağıtılıp teslim ve tevzi defterlerinin tapuya tevdi edilmiş ve tapuca da tescilleri yapılarak

tapuları kendilerine verilmiş olması mecburidir. Çok miktarda birden toplu muhacir gelen kazalarda Dahiliye Vekili bu müddeti altı ay daha uzatabilir.

Tahsisat verilen yerlerde istihsal vasıtalarının veya bedellerinin tam olarak veya tahsisat miktarına göre kısmen üç ay içinde verilmiş bulunması mecburidir.

Muhacirlere ve naklolunanlara yapılacak yapıların veya yapı yardımlarının yurt yerine vasıl olduklarından itibaren bir yıl ve göçebelere üç yıl içinde yapılması mecburidir.

Zaruri hallerde idare-i hususiyelerinden, belediyelerden, köy sandıklarından ve imece suretiyle halktan yardımlar temin olunabilir.

Bütün hükümet memurları her şeyden önce bu madde hükümlerini yapmaya mecburdurlar.

Madde 44- Muhacirlerin, mültecilerin, göçebelerin ve naklolunanların iskân edilmesinden istihkaklarının eksiksiz olarak vaktinde dağıtılıp teslim olunmasından ve müstahsil hâle getirilmesinden vali ve kaymakamlar mesuldürler.

Vilayet ve kazada iskân teşkilâtı varsa, bunlar vali ve kaymakamın emrinde bu işleri görürler. İskân teşkilâtı olmayan veya olup da yetmeyen yerlerde vali ve kaymakamlar kendi vilâyet ve kazaları Devlet, idare-i hususiye ve belediye memurlarından münasip gördüklerini muhacirleri, mültecileri, göçebeleri ve naklolunanları yerleştirmek, bunlara verilecek yerleri ölçmek ve dağıtmak ve inşaata bakmak gibi muhacir ve iskân nakil işlerine memur etmeye salâhiyetlidirler. Bu memurlar her şeyden önce bu işleri yapmaya mecburdurlar.

Madde 45- Valiler, kaymakamlar bu kanun hükümlerini İcra Vekilleri Heyetince veya Dahiliye Vekilliğince verilecek talimat ve emirleri dikkat ve ehemmiyetle tatbik ve takip etmeye, nahiye müdürleri, emniyet memurları ve jandarma bu emir ve talimatlara istinaden vali ve kaymakamlardan verilecek emirleri dikkat ve ehemmiyetle ve azami süratle yapmaya mecburdurlar.

Yapmayan ve yapamayan veya yaptıramayan veya bunda dikkatsizlik ve gevşeklik gösterenler vazifeden çıkarılırlar.

Madde 46- 43, 44 ve 45. maddelerdeki mecburiyetleri yapmayan, bu maddelere muhalif hareket eden ve iskân işyerlerinde gevşeklik gösteren memurlar hakkında kaymakamlar on beş günlüğe ve valililer bir aylığa kadar para cezası kesmeye yetkilidirler.

Madde 47- Umumî Müfettişlik teşkilâtı olan mıntikalara umumî müfettişler muhacirlerin, naklolunanların ve göçebelerin muayyen müddetlerde iskân ettirilip müstahsil hâle gelmelerinden birinci derecede mesuldürler.

Fasıl: IX

Müteferrik Hükümler

Madde 48- 18 Teşrinievvel 1912 tarihinden bu kanunun neşri tarihine kadar Trakya'da iskân edilip tapusu verilmiş olan gayrimenkul sahiplerinden boş kalmış yerlere yeniden Hükümetçe iskân edilmiş olanlar namına tapu senedi verilir ve bunların eski kayıtları terk olunur.

Bu gayrimenkullerin sahipleri zuhur eder ve başka bir yere iskân edilmediği de anlaşılırsa kendilerine yeni muhacir gibi toprak ve yağı verilir.

Madde 49- Bu kanunun icra sureti nizamnâme ve talimatlarla tâyin olunur. Muhacirlerin, mültecilerin ve bu kanun hükümlerine göre 1 veya 2 numaralı mıntikalardan naklolunup yerleştirilenlerin bu kanundaki muafiyetlerden istifade etmek üzere ne yolda hareket edecekleri bu nizamnâmede gösterilir.

Madde 50- 31 Mayıs 1926 tarih ve 885 numaralı, 3/4/1933 tarih ve 2263 numaralı, mahallî iskânlarını bilâ mezuniyet tebdil eden muhacir ve mültecilerle aşair hakkında 28 İkinci Teşrin 1341 tarih ve 675 numaralı kanunlar, 22/III/1934 tarih ve 2396 numaralı muhacir ve mültecilerin gümrük muafiyeti hakkındaki kanunun muvakkat maddesinden maadaki maddeleri, 2 Haziran 1929 tarih ve 1507 numaralı Askerlik Mükellefiyeti Kanununun muaddel ikinci maddesinin bu kanunun 38. maddesine mugayir hükümleri ve bu kanuna muvafık olmayan bütün hükümleri kaldırılmıştır.

Madde 51- Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 52- Bu kanunun hükümlerini icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

17. Maddeye İlişik (Toprak Tevzi Cetveli)

1- Ziraat topraklarında:

A: İki nüfuslu bir aileye:

<u>En az dekar</u>	<u>En çok dekar</u>	
30	45	İyi topraklardan
45	60	Orta topraklardan
60	90	Aşağı topraklardan

B: İki den fazla her nüfus için aşağıdaki miktarlar ilave olunur:

<u>En az dekar</u>	<u>En çok dekar</u>	
10	15	İyi topraklardan
15	20	Orta topraklardan
20	30	Aşağı topraklardan

II- A: İki nüfuslu bir aileye:

Kasaba ve şehir civarlarında sulu bostan yerleriyle kürümlü bağ ve yetişkin ve verimli narenciye bahçesi, zeytinlik, dutluk, fidanlık ve her nevi meyva bahçelerinden:

<u>En az dekar</u>	<u>En çok dekar</u>
6	15

B: İki den fazla her nüfus için (2) dekar arttırılır.

III- Bir aileye yukarki, (1) veya (2) nci bentlerdeki yerlerden birisinden veya bu hesaplara göre bir nispet dahilinde her ikisinden toprak verilmekle beraber beher aileye bağ ve meyvelik yapmak üzere (2-5) dekar bağ ve meyve verilir. Ancak bu yerler üç yıl içinde bağ ve meyvelik yapılmadığı taktirde geri alınır.

İki yıl zarfında verilen bağ ve meyvelik yerlerini imar edenlere talip olurlarsa yeniden on dekar bağ ve meyvelik yeri verilebilir. Ancak üç yıl içinde imar edemedikleri kısımlar geri alınır. İstirdat müddeti hastalar için

iyi olduklarından ve küçükler için rüşd yaşına girdiklerinden itibaren hesap olunur.

Bütün yerlilere ve ihtiyaçsız muhacirlere de aynı suretle bağ yeri ve meyvelik verilebilir.

Bu topraklar imarı müteakip, müddete bakılmaksızın tapuya bağlanır.

IV- Muhacir ve mültecilerden yüksek mektep mezunlarıyla Türkiye'ye veya Türk Milletine iyi hizmetleri geçtiği Hükümetçe tasdik olunanlar için birinci ve ikinci ve üçüncü fıkralardaki miktarlar bir misli ve lise ve bu derecedeki mektep mezunlarına üçte iki ve orta mektep mezunlarına üçte bir fazlasıyla verilir.

V- (1) numaralı mıntıkaya iskân edilen müteakitlerin ve (2) ve (3) numaralı mıntikalardan (1) numaralı mıntıkaya naklolunan Türk ırk ve kültürüne mensup olanların yüksek lise veya bu derecedeki mektep ve orta mektep mezunlarına da hisseleri IV. bentteki fazlalarıyla beraber verilir.

Düştur, Üçüncü Tertip, Cilt 15, Ankara, Başvekâlet Matbaası, 1955, ss.460-473.

ÖZET

[MUMYAKMAZ, Hatice]. [OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E VATANDAŞLIK], [DOKTORA TEZİ], Ankara, [2008].

Tezin amacı, teorik çerçevesi içerisinde, Osmanlı Devleti'nin son döneminden 1940'lara kadar Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin resmî metin ve uygulamalarındaki vatandaşlık anlayışını tespit etmektir.

Tezin kapsamı beş bölümden oluşmaktadır: I.Bölümde vatandaşlık, eski Yunan ve Roma'dan modern millî devletlere kadar tarihî, sosyolojik ve hukukî çerçevede incelenmiştir. II.Bölümde vatandaşlık, Türk tarihi açısından değerlendirilmiş, ferdî hakların kazanımına yönelik fermanlar, tabiiyetle ilgili ilk hukukî metinler, Osmanlı vatani ve vatandaşlık kavramının tartışıldığı Osmanlı modernleşmesi konu edilmiştir. III.Bölümde Osmanlı devletinin yıkılışı ile birlikte millet, vatan kavramlarının oluşumu ve millî devletin sınırlarının belirlenişi incelenmiştir. IV. Bölümde Cumhuriyetin kurucu antlaşması olarak Lozan kapsamında tabiiyet, ekalliyetler, mübadiller, "150'likler" anlatılmıştır. V.Bölümde, Cumhuriyet döneminde Türk Vatandaşlığı, Türklük, milliyet kavramlarıyla ilgili hukukî ve teorik alt yapı incelenmiştir.

Tezde yöntem olarak, vatandaşlığın teorik alt yapısı kurulduktan sonra Türk Vatandaşlığıyla ilgili birincil, ikincil kaynaklar ve araştırma eserlerinin değerlendirilmesi benimsenmiştir.

1869 tarihli Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnâmesi, 1928'de 1312 sayılı ilk Türk Vatandaşlığı Kanunu çıkana kadar 1041 sayılı kanunla birlikte kullanılmıştı. Cumhuriyetin ilk yıllarında güvenli ülke sınırları oluşturmak ve bir millet yaratmak isteyen devlet, Millî Mücadeleden kaçarak bir daha ülkeye dönmeyen, düşmanla işbirliği yapan ve izinsiz tabiiyet değiştiren kişileri vatandaşlıktan çıkarmıştı.

Dil, kültür, ahlâk birliği esasında, yeni siyasî sınırlar içerisinde yaşayan herkes Türk milletinden, devlete vatandaşlık bağıyla bağlı olan herkes de Türk'ten sayılmıştı. Ancak Türklüğün meşruiyet alanı, Orta Asya'dan gelen Türk soyu ve Türk ataları ile kurulmuş, Türk soyundan olmak ve Türk

vatandaşlığı zaman zaman bir arada zaman zaman biri diğerine tercih edilerek kullanılmıştı. Geleceğini Türkiye'nin sınırları içerisinde arayan, sadakat duygusu besleyen Türk soylu olmayan Müslümanlar ve gayr-i Müslimlere de Türk vatandaşlığının kapıları açılmıştı.

Eğitim faaliyetleri, inkılâplar ve kanunlarla; çağdaş dünyayla uyumlu, vazife ve haklarını bilen fizikî olarak güçlü, zihnen, şeklen, bedenlen yeni vatandaşlar yaratılmaya çalışılmıştı.

Anahtar Sözcükler

1. Tabiiyet
2. Vatandaşlık
3. Türklük
4. Türk Vatandaşlığı Kanunları
5. Vatandaşlık Uygulamaları

ABSTRACT

[MUMYAKMAZ, Hatice]. [CITIZENSHIP FROM OTTOMAN EMPIRE PERIOD TO REPUBLIC], [DOCTORATE THESIS], Ankara, [2008].

The aim of thesis is to determine, within theoritical perspective, the citizenship understanding in the application and the official text of Turkish Republic till 1940's.

The content of thesis consist five parts. In the first part, citizenship is searched according to History, Sociology, and Judicial perspectives from ancient Greece and Rome to Nation States. In the second part of thesis, citizenship is considered in terms of the History of Turk. Firmans as acquiring the rights of individual, first archival documents related with national status and Ottoman Modernization that the native land and citizenship of Ottoman is debated, is talked about in this part. In the third part, the subjects of the emergence of nation and native country concept with the decline of Ottoman Empire and determination the boundaries of nation state are mentioned. The Fourth part includes that national status, minorities, exchanges, containing 150's according to the Lozan as a founder aggrement of Turkish Republic. In the fifth part of thesis, judicial and theoric structure related with nationality, Turkishness, Turkish Citizenship in the Republican period is studied.

It is taken up seriously in the thesis as a method that firstly theoritical structure of citizenship is generated and later primary and subsidiary sources and researches related with Turkish Citizenship is considered.

Ottoman national status code dated 1869 is used together with numbered 1041 law until the first Turkish Citizenship law numbered 1312 in 1928. The state in the first years of Republic which desire to originate safe boundary and create a nation, expelled the people who escape from Turkish National Struggle and do not return to the state, cooperate with enemies and change national status without permission, from citizenship.

According to the unity of language, culture, morality, people who live within new political boundaries are admitted as a Turk Nation and every people who have a citizenship bound to the state are admitted as a Turk. Although legitimacy of beeing Turk is provided by Turks lineage, Turks lineage and Turkish Citizenship is used generally together but sometimes is used as one of those is preferred to other.

Muslims or non-muslims looking for their future in the boundaries of Turkey and having loyalty to Turkey are admitted as a Turkish citizenship.

With the educational facilities, revolutions and codes, it is strived for creating new citizens who get along well with modern world, know their rights and responsibilities, become strong as a physical and mentally.

KEYWORDS

- 1- NATIONAL STATUS
- 2- CITIZENSHIP
- 3- TURKISHNESS
- 4- TURKISH CITIZENSHIP CODES
- 5- CITIZENSHIP APPLICATION